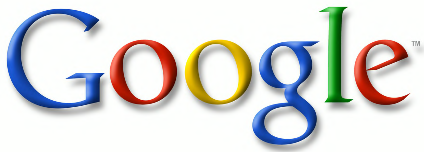
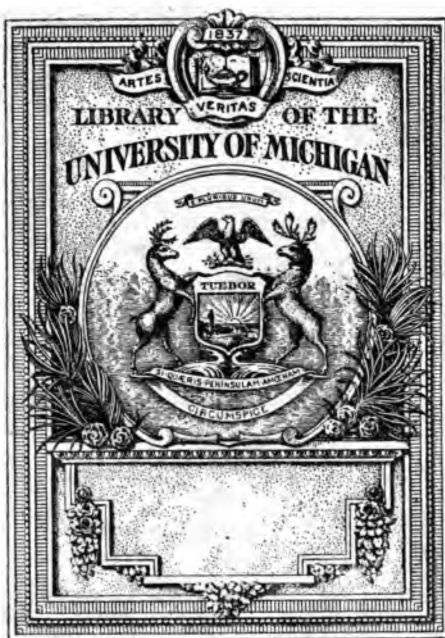
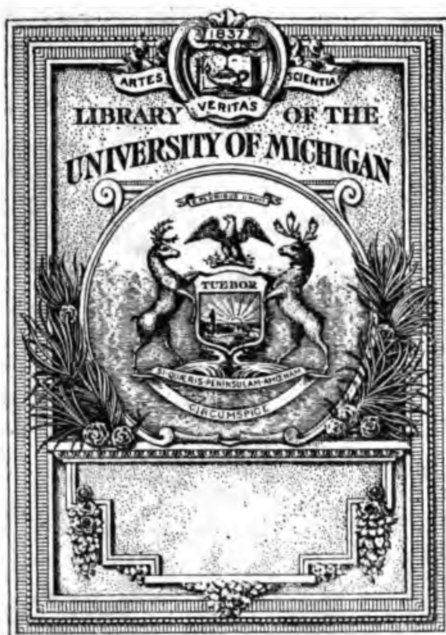

1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUÆRIS PENINSULAM AMŒNAM
CIRCUMSPICE

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUÆRIS PENINSULAM AMŒNAM
CIRCUMSPICE

Seneca, Lucius Annaeus

L. ANNAEI SENECAE

OPERA QVAE SVPERSVNT

VOL. I FASC. I

L. ANNAEI SENECAE

DIALOGORVM LIBROS XII

EDIDIT

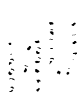
EMIL HERMES

MCMV

LIPSIAE

IN AEDIBVS B. G. TEVBNERI

FRANCISCO BVECHELER

HERMANNO VSENER

BONNENSIBVS

PRAEFATIO.

Novi subsidii critici ad emendandos L. Annaei Senecae qui feruntur dialogos nihil affero: neque enim novi codices in lucem nuper protracti sunt, quos conferre operae pretium esset, nec codicis Ambrosiani, quem principem facile in his libris locum et aetate et bonitate obtinere viri docti consentiunt, nova collatio necessaria esse videbatur. cuius codicis cum post Fickertum duae deinceps collationes prodissent invicem se supplentes atque comprobantes, quarum alteram certe, Gertzianam dico, tanta cum cura ac diligentia confectam esse apparet, ut nulla fere de lectionibus eius dubitatio exsistat, supersedere mihi iam posse videbar denuo eum excutere, id quod non sine magnis difficultatibus fieri posse intellegebam. itaque et eas lectiones, quas in apparatu critico attuli, et ea, quae de ipso codice eiusque correctoribus hic iam proferenda sunt, e commentario cum Kochii tum Gertzii deprompta esse scias.

Codex Ambrosianus (*A*), qui Mediolani in bibliotheca *A* Ambrosiana litteris C n° 90 part. inf. insignitus hodie exstat, membranaceus est folii minoris, 88 folia continens, quibus duo non ad ipsum codicem pertinentia praefixa sunt. in his duobus foliis leguntur quaedam recentioris memoriae a bibliothecariis scripta, e quibus colligere licet codicem olim in bibliotheca monasterii Montecasinensis asservatum anno 1583, nescio quo casu, in 'Antonii Francisci Neapolitae Caraccioli Siculi et amicorum' possessione fuisse, anno deinde 1603 Federici Borromaei Cardinalis iussu in bibliothecam Ambrosianam illatum esse. in ipsius codicis folii primi pagina secunda uncialibus litteris minio nitide exaratis index eorum librorum Senecae, quos codex con-

tinet, vel potius archetypus eius continuerat, sic scriptus est manu prima:

L. ANNEI SENECÆ
DIALOGORVM LIBRI NV̄M. XII.
IN PRIMIS AD LVCILIVM. QVARE ALIQVA INCOMMODA
BONIS UIRIS ACCIDANT. CVM PROUIDENTIA SIT.
AD SERENVM. NEC INIVRIAM NEC
CON TV MELIAM ACCIPERE SAPIENTEM ... •
AD NOUATUM DE IRA LIBRI III.
AD MARCIAM.
AD GALLIONEM DE UITA BEATA.
AD ||||||||| DE OTIO.[1])
AD SERENVM DE TRANQVILLITATE ANIMI.
AD PAVLINVM DE BREUITATE UITAE
AD POLYBIVM.
AD HELBIAM MATREM.

sub his manu recenti atramento volgari addita sunt:

Eiusdem epistolae ad B. Paulum.
Eiusdem epitaphium.

deinde in ima pagina manu rursus prima litteris rubricatis:

Incipit ad lucilium. Qua re aliqua incommoda
bonis uiris accidant cum prouidentia sit.

sequuntur in foliis inde a secundo recto usque ad 85 versum duodecim dialogorum libri, non integri omnes: nam et in codice archetypo, e quo *A* descriptus est, quaedam iam perisse et in ipso *A* initium consolationis ad Polybium scriptae postea avulsum esse monui suis locis in commentario (cfr. p. 48 sq. 230 sq. et p. 310). quae quidem servata erant, una pagina excepta (fol. 12 r.), de qua infra agam, eadem omnia manu Langobardicis litteris non ita multo post saeculi, ut videtur, XI initium exarata sunt. quamquam accurate dici non potest, quo tempore liber scriptus sit, cum Montecasinenses per longius tempus eisdem fere litterarum formis usos esse constet, et fieri potest, ut codex saeculo antiquior sit. mitto Pauli et Senecae epistulas et alia quaedam, quae in foliis 86 usque ad 88 adiecta sunt, et redeo ad eam partem libri

---

1) *in rasura* certum est fuisse SEREN̊VM.

Ambrosiani, quae dialogos Senecae complectitur. in qua cum omnia quidem eadem manu scripta, sed multa a diversis nec eiusdem aetatis correctoribus mutata sint, summa cura adhibenda est, ut quid cuique tribuendum sit quam accuratissime fieri possit dinoscas. qua muneris sui parte cum Itali collatores Fickerti non bene functi essent, melius Koch rem sane difficillimam aggressus est; sed ne is quidem ea, qua debebat, cura diversarum manuum partes distinxit. multo certe accuratius Gertzium de singulis manibus, quoque modo inter se differrent, iudicasse apparet. liceat igitur gravissima quaeque ex eius disputatione hic repetere.

Ac primus quidem librarius (A aut A^1), latinae A^1
linguae non admodum peritus, ea quae in codice archetypo invenerat summa cum fide, sed non aequali cum cura descripsit; nam inde a consolatione ad Marciam multo neglegentius quam antea munere suo functus est. pari inaequalitate litterae modo diligentius pictae sunt modo properantius, modo grandes crassaeque modo parvae tenuesque, modo coartatae modo latius diductae; verba alibi plene scripta sunt alibi multis compendiis, ut, cum in unaquaque pagina 37 fere versus sint, hi tamen 37 versus alibi 72 alibi 45 versibus Gertzianis respondeant. in universum singulas paginas idem fere continere, quod codex archetypus in singulis foliis habuisset, Gertz sagaciter suspicatus est. multa, quae prave scripserat, librarius ipse ita correxit, ut raro rasuram adhiberet, sed punctis plerumque additis aut lineolis transversis supervacua deleret, omissa supra versum adderet. dubitari vero nequit, quin fideliter praescriptum reddiderit neque quidquam aut admodum pauca, et quae facile cognoscantur, de suo addiderit (cfr. p. 250, 19; 264, 11; 265, 19; 303, 14).

Ea quae prima manus exaraverat non ita multo A^2
post — Kochio si fidem habemus, saec. XII parte priore — corrector quidam linguae latinae sciens, sive archetypo usus sive altero apographo eius eoque quibusdam in

meliore, utili cum cura retractavit. et ut omittam quae in orthographia mutavit, innumeris locis litteras a prima manu male inter verba distributas recte divisit, per errorem repetita delevit, omissa supplevit, litteris syllabisque prave scriptis rectas superscripsit. sed quamquam is alio genere litterarum, non Langobardico illo utitur, tamen haud paucis locis certo dici non posse, utrum prima an secunda manus agnoscenda sit, Gertz ipse confitetur. maioris vero momenti est quod A^2 per totum codicem voces singulas et verborum series supra versum saepiusque in margine ita supplevit, ut puncto in ipso versu significaret, quo loco inserendae essent. haec additamenta quin suo iure ut genuina Gertz — habes omnia huc spectantia apud eum in praef. p. XII collecta — in textum receperit, equidem non dubito. paucis modo locis, quibus ne id quidem constat, utrum haec manus an recentior coniunctionem *et* addiderit, aliter iudicandum putavi (p. 301, 15 et 16; 179, 18). ceterum hic corrector, cum utilem operam codici navaret, proprio tamen Marte successu satis infelici quaedam mutavit (cfr. p. 130, 20; 133, 18; 162, 19; 210, 22), ut Gertzio concedendum sit eum aut suas coniecturas immiscuisse, quod potius crediderim, aut apographum adhibuisse aliquatenus interpolatum aut utrumque fecisse.

A^3 A manu secunda pallido atramento et litteris minoribus, longiusculis ac tenuiusculis, distinguitur manus tertia (A^3) non ita multo aetate inferior. hic corrector operam a secunda manu incohatam continuavit et non modo saepius prava correxit et omissa bene supplevit (cfr. p. 160, 23; 176, 10; 274, 27; 295, 13; 303, 3), sed etiam falsa intulit, sive suis coniecturis usus, sive minus bona librorum supellectile instructus (cfr. p. 8, 5; 9, 23; 23, 22; 23, 5 et 18; 51, 12; 70, 25; 300, 28); nonnullis vero locis scriptura primae manus erasa in rasuris sua substituit (cfr. p. 25, 28; 50, 27; 69, 7 et 12). eundem notas quoque varii generis in margine plerumque adiecisse, *ut aut argumenta essent* eorum, quae in textu leguntur,

aut verba quaedam ad grammaticam aut ad ius Romanum pertinentia explicarent, hic commemorare satis habeo, quippe quas in commentarium recipere noluerim auxilii ad Senecae verba emendanda nihil afferentes. sed cum ne haec quidem manus certis ubique indiciis a manu prima et secunda distingui possit, Gertz, ubi incertum erat, quae manus agnoscenda esset, signis usus est A^{1-2}, A^2(?), A^3(?).

Quarta deinde manus (A^4) breviter hic commemo- A^4
randa est, quae scriptura nitida et ad Langobardicas formas accedente paucis locis inde a dialogo II argumenta quaedam et scholia adscripsit. non enim digna videbantur quae in apparatu critico exhiberem.

Sed cum usque ad id tempus, si paucas A^3 rasuras exceperis, codex modeste a correctoribus tractatus esset,
saeculo XIV aut XV a manu quinta rasuris foedissime A^5
vastatus est. atque ut a levioribus incipiam, in orthographia hic corrector permulta novavit scriptura nimirum ad suae aetatis usum accommodata: ita *ae* vel *ę* in *e*, *uo* in *voltus*, *volnus* in *uu* semper fere mutavit et antiquae scripturae reliquias in *apscondere*, *aestumare*, *proxumus*, *neclego*, *aput*, *optinere*, *cottidie* sim. diligenter et ubique rasurae ope expulit. idem innumeris locis, quibus in verbis nominibusque cum praepositionibus compositis ultima praepositionis consonans sequenti consonanti non adsimilata erat, rasuris usus assimilavit. sescenties deinde ea quae A^1 recte quidem, sed ita exaraverat, ut singula verba cohaererent, continuae scripturae impatiens suis artibus variavit ac ne eis quidem locis a rasura manum abstinuit, ubi iam ipsa manus prima aut secunda leniore remedio, lineolis uncisque, litteras in verba dispescuerat. sed non solum ea, quae prava esse sibi persuaserat, ita correxit, sed etiam compendiorum avidissimus in unaquaque pagina singulas syllabas vocesque, haud raro etiam complura verba erasit, scilicet ut in lacunas prorsus eadem quae eraserat, sed alio modo, compendiis nimirum adhibitis scripta, infulciret. hunc correctorem sibi temperare non

potuisse quin suis quoque coniecturis aut pravis pessimorum codicum lectionibus genuina verba inquinaret, iam non miraberis (cfr. p. 11, 1; 15, 10; 78, 17. 18. 20; 82, 18; 84, 2; 105, 4; 207, 18). peropportune vero accidit, quod multis locis in maioribus rasuris primae manus scriptura non ita deleta est, ut non certa priorum vestigia supersint, multis consuetudine librarii diligenter observata e magno numero similium correctionum certo dicere licet, quid sub rasura lateat. dolendum autem est, quod satis multa restant, quae certo expediri non possunt, cum prima scriptura pessum data in lubrico versemur (cfr. p. 15, 10; 79, 9; 105, 4; 197, 7; 206, 14; 301, 6; 357, 16). hoc unum addendum videtur, a manu quinta multa quoque, quae temporum invidia paene evanuerant, si non ubique (cfr. p. 34, 20; 37, 8), at plurimis tamen locis fideliter redintegrata esse.

A^6 Sextam denique manum (A^6) eiusdem aetatis et atramenti colore litterarumque formis fere similem quintae cod. Ambrosianus passus est. et hic quidem corrector, quamquam rasuris non semper abstinet, plerumque tamen supra versum vel in margine lectiones suas ita adscripsit, ut sigla *ł* (*vel*) *al* (*alias*) *c.e.* (*corrigendum est*) eis praeponeret. interdum ea tantum, quae iam a priore manu correcta erant, in margine repetit, interdum bonas correctiones affert, velut illud *estur* p. 124, 28, interdum tam ineptas ac ridiculas, ut dubitare possis, num Gertz recte iudicaverit, illas bonas ingenio potius eius quam codicis alicuius auxilio deberi. hanc quoque manum scholia atque interpretamenta maximam partem brevissima inter versus adscripsisse, in transcursu monuerim.

a Reliquum est, ut de una illa pagina, quam supra commemoravi, cod. fol. XII r., pauca hic subiungam. continet libri I de ira c. 1 et 2 et scripta est manu diversa in spatio, quod vacuum reliquerat primus librarius, cum sensisset multa hic in codice archetypo deesse. id non ante saec. XIV, fortasse etiam saeculo XV factum esse Gertz et *Loewe consentiebant*. hanc manum Gertz littera *a* signavit.

Huius codicis Ambrosiani tam multifariam vexati variam lectionem, ut emendationis certissimum fundamentum et unicum fere fontem, Gertz in editione sua ita proponit, ut singulis locis, quoad eius fieri poterat, quid prima manus scripsisset, quid posteriores correctores inde effecissent, summa cum cura adnotaverit. quae omnia repetere ab huius editionis consilio alienum erat: permulta nimirum ad emendandum Senecae sermonem nullius pretii esse, si Gertzii apparatum inspexeris, ipse iudicabis. ac primum quidem minutias illas orthographicas silentio praetermisi aut semel monere satis habui, nisi quod in dialogis I et II, ut de hac quoque re paullo accuratius iudicare posses, ea non omnia exclusi. neque talibus ut inutili sarcina apparatum implere animum induxi, ut adnotarem, quibus locis *illut, at, adqui, quit,* quae prima manus scripserat, secunda aut recentior in *illud, ad, atqui, quid* correxisset aut *quidquid* in *quicquid, voltus* in *vultus, adfectus* in *affectus* mutavisset. deinde ea praeterire me posse videbam, quae ipsa A^1 emendaverat, si quidem certum erat, eam primo paullum declinantem ipsam se correxisse, velut p. 28, 22 *uictum* ex *uictam* 26 *libidinosi amores* ex *libidinos amores,* 51, 18 *morosum* ex *morsum*, 77, 21 *ille* ex *illo*, 79, 3 *aequiorisque* ex *aequorisque* (littera *i* s. v. addita, quod postea A^5 ita mutavit, ut litteris *uorisque* erasis *uiorisque* in rasuram inferret), 93, 14 *caederet* ex *caederit*, 129, 8 *latrocinia* ex *latrocina,* 148, 6 *honore* ex *hore,* 271, 11 *duci te iussi* ex *ducit ejus si,* 356, 6 *conchylio* ex *cochylio,* 360, 32 *ausurum* ex *asurum* sim., nec scio an plura eius generis omittenda fuerint. non minus ab adnotatione ea exclusi, quae recte quidem scripta postea male correcta sunt, velut *umeris* in *humeris*, *epistula* in *epistola, damnum* in *dampnum*, acc. *immortalis* in *immortales, servolum* in *servulum, thensaurus* in *thesaurus*, *formonsus* in *formosus* similia multa. Eorum vero, quae A^5 mutavit aut potius corrupit, maximam partem abiciendam fuisse vel ex eis apparebit, quae de huius manus opera supra attuli, nec quemquam spero

graviter laturum quod correctionibus futilibus eius spretis ea tantum commemoravi, quae alicuius pretii esse videbantur. notas denique illas et scholia, quae $A^3 A^4 A^6$ saepenumero adscripserunt, me recipere noluisse iam supra dixi.

In orthographia optimum visum est ipsum Ambrosianum sequi ut ducem satis bonum quamvis non sibi constantem. nec verebar ne ita inaequalitatis crimen subirem. nam ne id quidem satis compertum habemus, utrum ipse Seneca sibi constiterit, multaque monent eum ut in aliis neglegentem ita in his rebus incuriosum fuisse. itaque primae manus vestigia premere constitui et eam ita sequi, ut bonas scripturas formasque antiquiores ut e codice archetypo servatas retinerem, quamquam semper fere A^2 aut A^3 — de ipsa A^1 dubito — in usitatiores mutavit. nam ut tandem aliquando earum formarum exemplis, quae Neue collegit, exempla Annaeana addantur — et multa ibi desiderantur —, cavendum est ne e textu expellantur. cum autem alia retinere alia removere nollem, paullo plura eius generis recepi quam Gertz fecit. nec accusativos plurales *motuus* p. 28, 6 *magistratuus* 35, 25 *fastuus* 71, 1 sprevi nec genetivi singularis et dativi ablativique pluralis secundae declinationis formas contractas, quippe quas in tragoediis quoque a Seneca usurpatas viderem (— numeris utor Leoninis — *ingeni* Phoen. 238, *imperi* Phoen. 296. 661 Phaedr. 868 Oed. 84 Thyest. 223. 239, *arbitri* Med. 137, *coniugi* Med. 481, *supercili* Phaedr. 799, *consili* Thyest. 308. 325, *exilis* Phoen. 625, *supplicis* Med. 1015). item formas contractas *perît, abît, audît, desît, petî* sim. prosae orationi Annaeanae abrogari non posse et mirus codicum optimorum consensus, Bambergensis dico in epistulis, Ambrosiani in dialogis, et tragoediarum usus satis luculenter ostendit (*petît* Herc. fur. 244. 825 Troad. 348 *petî* Herc. Oet. 1843 Med. 248 *perît* Troad. 631 *adît* Herc. fur. 321 *obît* Herc. Oet. 1911 Troad. 597 *abît* Herc. Oet. 1977). in praepositionibus verbis quibus iunctae sunt aut assimilandis aut non assi-

milandis codicis inconstantiam secutus sum ita, ut, ubi *ĩ* scriptum erat nec liquebat, utrum *in* an *im* librarius scribi voluisset, *im* ante *b m p* cum Gertzio praeferrem, item *cō* in *com*, sed *c̄* semper in *con* solverem.

De codicibus deterioribus (ς) non habeo quod eis addam, quae Gertz in praef. edit. suae et in Berl. Philol. Wochenschr. 1889 p. 372 sq. et nuper Hense in praef. epist. Senecae p. XXV sq. et XXXVI sq. prudenter disputaverunt. codicibus his multifariam corruptis atque interpolatis nos in emendatione plane carere non posse vel unus locus clamat (p. 118, 3), quo duo verba certe genuina, quae in *A* non leguntur, in codicibus recentioribus servata sunt. illud quoque concedendum est haud raro eos, cum in gravioribus mendis cum Ambrosiano fere consentiant, in levioribus meliora servavisse. nec tamen inde collegerim denuo eos et accuratius ut e pleniore ac puriore fonte derivatos perscrutandos esse. quis enim opus plenum taedii atque aleae suscipiat, cum fructum labore dignum eum percepturum improba spes sit? neque enim scripturae illae emendatiores in uno alterove codice inveniuntur, sed per multos libros dispersae sunt, nec tam difficiles sunt inventu, ut veri dissimile sit exstitisse olim homines linguae latinae tam peritos, ut simplices scribendi errores tollere possent. in magno autem codicum Senecae numero libros olim fuisse melioris notae plures, e quibus bonae illae lectiones peti possent, non admodum credibile videtur. utcumque res sese habet, ad emendanda Ambrosiani verba ex his codicibus multa lucrari nos posse non crediderim. itaque ex apparatu priorum editorum ea tantum selegi, quae utilia esse videbantur, nec sprevi quae Gertz ex libris antea ignotis attulit. et in libris quidem de ira scriptis multas lectiones codicis Laurentiani (*L*) 76, 32 saec. XII vel XIII adnotavit, libri sane neglegenter scripti et licenter interpolati, in consolatione autem ad Marciam cod. Florentini (*F*), Laurent. 76, 41, saec. XV, quo eodem in primis capitibus consolationis ad Polybium scriptae usus est.

Quantum inter se distent Ambrosianus et huius sortis codices, in consolatione cernitur ad Polybium data. cuius maxima pars, cum in *A* infelici casu avulsa sit, e recentioribus libris mss. restituenda est. ac proxime quidem accedere ad *A*, sed longo intervallo proxime, codi-
B cem Berolinensem (*B*) M. Lat. Fol. 47 saec. XIV dudum intellectum est. multa, quae in eo bene correxit manus recentissima (B^2), a manu prima mire discrepant, virorum doctorum inventis ita concordant, ut non sine causa quidam suspicati sint petita ea esse ex editione aliqua anti-
DE qua. Koch deinde duorum codicum saec. XIV (*D* et *E*), qui ipsi quoque Mediolani in bibliotheca Ambrosiana asservantur, varias lectiones accuratius quam Fickerti collatores
H exhibuit. his Gertz cod. Hauniensem (*H*) saec. XV, ut videtur, addidit et, ut supra dixi, in primis capitibus cod. Florentinum. sed cum omnes eorum scripturas in commentarium ingerere non e re esset, ea tantum ex ingenti mole excerpsi, quae commemorare operae pretium videretur. hic illic e
V Fickerti apparatu cod. Vratislaviensis (*V*) et Guelferbytani
G (*G*) lectiones quasdam accessisse satis habeo hic monere.

Coniecturis virorum doctorum multis mihi uti licuisse grato hic animo profiteor. nomina eorum in apparatu critico suis locis notata invenies; ut vero disputationes ipsas inspicere possis, indicem eorum libellorum hic proponam, quos in opere adhibui; sunt autem hi:

L. C. M. Aubert *adnotationes in Senecae dial. I* in *Mus. Rhen.* XXXVI p. 178 sq.

Bentley vide E. Hedicke *Studia Bentleiana, II Seneca Bentleianus* Freienwalde 1899.

E. Badstübner *Beiträge zur Erklärung u. Kritik der philosophischen Schriften Senecas* Hamburg 1901.

J. J. Cornelissen *Coniectanea latina* Daventriae 1870.

R. Ellis *Adversaria V* in *Journal of Philology* XXVIII p. 19 sq.

A. Eussner *Zu Seneca* in *Philol.* 38 (1879) p. 398.

— *Zu Seneca de tranq. animi* in *Philol.* 39 p. 372.

— *Zu Seneca de otio* in *Philol.* 42 p. 607.

J. Feldmann *Observationes ad Senecam criticae* Ostrowo 1887.

W. Gemoll *Adnotationes criticae in L. Annaei Senecae Dialogos* Ohlau 1877.
— *Kritische Bemerkungen zu lat. Schriftstellern I* Liegnitz 1890 *II* Liegnitz 1898.
— vide et eius *recensiones* edit. Gertzianae in *Wochenschr. klass. Philol.* 1887 p. 1001, libelli Schultessiani *ibd.* 1888 p. 482.
H. M. Gemzöe *Observatiunculae criticae in Senecae de tranq. animi libellum* in *Nord. tidskr. f. fil. N. S. I* p. 110 sq.
— *Studia parva II. De loco Sen. qui est de tranq. an.* 11, 10 *disputatio historica* in *Nord. tidskr. f. fil. II* (1876) p. 186 sq.
M. Cl. Gertz *Udvalgte Skrifter af L. Annaeus Seneca I* (cons. ad Marciam. De providentia) *II* (epist. ad Lucilium) Kopenhagen 1889. 1895.
— vide et *recensionem* libri Rossbachiani in *Berl. philol. Wochenschr.* 1889 p. 372. 402.
F. Gloeckner *Quaestiones Annaeanae* Halis 1877.
J. A. Goerenz *Animadversiones crit. in quaedam Senecae philos. loca* Zwiccaviae 1812.
J. Haas in *recensione* edit. Kochianae in *Blätter f. d. baier. Gymnasialschulwesen* XV (1879) p. 270 sq.
C. Haeberlin vide *Berl. philol. Wochenschr.* 1895 p. 76.
J. Hammelrath *Bemerkungen zu den Dial. u. Epist. Senecas* Siegburg 1888.
— *Grammatisch-stilistische Beiträge zu den prosaischen Schriften des L. A. Seneca* Emmerich 1895.
E. Hauler vide *Berl. philol. Wochenschr.* 1895 p. 777.
M. Haupt *opuscula* Lipsiae 1875/76.
O. Hense *Seneca u. Athenodorus* Freiburg i. B. 1895.
E. Hermes *Krit. Bemerkungen zu den Schriften des Philos. L. A. Seneca* in *Festschrift des Gymn. zu Mörs* 1896.
O. Jahn *Variarum lectionum fasc. II* in *Philol.* XXVIII p. 9.
H. J. Karsten *Adnotationes criticae ad L. A. Senecae dialogos* in *Mnemos.* XVII (1881) p. 77 sq.
H. Klammer *Quaestiones Annaeanae* in *Festgabe für W. Crecelius* Elberfeld 1881 p. 54 sq.
H. A. Koch *Zu Senecas Dialogen* in *Mus. Rhen.* XXX (1875) p. 79 sq. 340 sq.
B. Larisch vide *Zeitschr. für Gymnasialwesen* 1868 p. 332.
O. Matthiae *Observationes criticae in* L. A. Senecam Berol. 1865.

Th. Matthias *Emendationes ad L. A. Senecae opera* in *Commentat. philol. quibus O. Ribbeckio congratulantur discipuli Lips.* Lipsiae 1888 p. 173 sq.

J. N. Madvig *Adversaria critica* Hauniae 1871—84.

H. Mueck *Observationes crit. et gram. in Sen. scripta philosophica* Marburgi 1890.

C. F. W. Müller *Krit. Bemerkungen zu lat. Prosaikern* Landsberg a. d. W. 1865.

— *Zu beiden Seneca und anderen lat. Prosaikern* in *Fleckeis. annal.* 1866 p. 483 sq.

H. J. Müller *Symbolae ad emendandos scriptores Latinos* part. II in *Festschrift des Friedr. Werd. Gymn. zu Berlin* 1881 p. 46 sq.

J. Müller *Krit. Studien zu den kleinen Schriften des Philos. Seneca* in *Sitz. Ber. d. Akad. in Wien* CXVIII (1889) I.

— *Krit. Studien zu Seneca de ben. u. de clem.* ibid. CXXVII (1892) III.

— *Krit. Studien zu den nat. quaest. Senecas* ibid. CXXX (1894) III.

— *Krit. Studien zu den Briefen Senecas* ibid. CXXXVI (1897) III.

— vide et *Zeitschr. f. oe. Gymn.* 38 p. 852 sq.

H. Nettleship in *recens.* edit. Gertzianae in *The Academy* 1887 p. 328.

K. Niemeyer *Zu Seneca* in *Philol.* 58 p. 437 sq.

F. Pauly *Krit. Miscellen* in *Zeitschr. f. oe. Gymn.* XXVII (1876) p. 253. 811.

M. Petschenig *Zu Seneca* in *Philol.* 46 (1887) p. 370. 383. 420. 490. 587. 649. 665. 704.

— *Zu Seneca* in *Philol.* 48 (1889) p. 680.

— *Zu Senecas dialogi* in *Philol.* 50 (1891) p. 183.

R. Pfennig *De librorum, quos scripsit Seneca de ira, compositione et origine* Gryphiae 1887.

F. Rech *Observationes grammaticae. De In praepos. c. acc. iunctae ap. Senecam usu* Friburgi Br. 1895.

J. Rech vide *Berl. philol. Wochenschr.* 1881 p. 356.

G. Reinecke *De coniunctionum usu apud Senecam philos.* Monasterii 1890.

R. Reitzenstein *Zu Seneca de vita beata* in *Herm.* XXIX p. 619 sq.

H. Rieger Observationes Annaeanae Friburgi Br. 1889.

O. Rossbach *Disquisitionum de Senecae filii scriptis criticarum capita II* (dissert. Rostoch.) Vratislaviae 1882.
— *De Senecae philos. librorum recensione et emendatione* (= *Breslauer philol. Abhandlungen II* 3) Vratislaviae 1888.
— *Zu Seneca de vita beata* in *Berl. philol. Wochenschr.* 1895 p. 92 sq.
F. Schultess *Observationes criticae ad Senecae opera minora* in *commentationibus societatis philologae Bonnensis* 1873.
— vide et *Göttinger gel. Anzeigen* 1874 p. 1446 sq.
— et *Philol. Anzeiger* 1887 p. 291 sq.
— *Annaeana studia. Gratulationsschrift des Hamburger Johanneums an d. Strassburger protest. Gymnasium* 1888.
W. Studemund vide *Berl. philol. Wochenschr.* 1881 p. 356 sq.
E. Thomas *Miscellae quaestiones in Senecam philos.* in *Herm.* XXVIII p. 277 sq.
P. Thomas *Remarques sur quelques passages de Térence et de Sénèque* Bruxelles 1894 (*Extrait des bulletins de l'Académie royale de Belgique 3. série t.* XXVII n° 1 1894).
— *notes critiques sur Manilius, Sénèque etc.* (ibid. t. XXIX n° 4 p. 548 sq. 1895).
— *Corrections au texte des lettres de Sénèque* (ibid. t. XXX n° 7 p. 157 sq. 1895 et t. XXXV n° 3 p. 304 sq. 1898).
— *Morceaux choisis. Extrait des lettres à Lucilius et des traités de morale* Paris 1896.
A. Uhl *Quaestiones criticae in L. A. Senecae dialogos* Strassburg i. E. 1899.
V. Ussani *coniecturae duo* Romae 1896.
J. Vahlen (praeter praefat. edit. Koch.) vide *ind. lect. Berol.* 1878.
— *Varia* in *Herm.* XV 1880 p. 268 XVII 272 XXVIII 354 XXX p. 33.
J. van der Vliet *Observationes criticae in L. A. Senecae dialogos et epist.* in *Mnemos. N. S.* X (1882) p. 132 sq.
— *Coniectanea in Senecae dialogorum libr. I* in *Revue de philol. N. S.* VII (1883) p. 61 sq.
— *Varia ad varios* in *Mnemos.* XXIII (1895) p. 110 sq.
— *Ad Senecae dialogum de tranq. an.* in *Mnemos.* XXV (1897) p. 82 sq.
O. Waldaestel *De enuntiatorum temporalium structura ap. L. A. Senecam* Halis 1888.
A. Weidner *Criticarum scriptionum specimen* Coloniae 1864.
A. Wesenberg in editione Gertziana.

G. Windhaus *Varietas lectionis ad L. A. Senecae epistulas e codice Bambergensi enotata* Darmstadt 1879.
M. Zimmermann *De Tacito Senecae philos. imitatore* Vratislaviae 1889 (= *Bresl. philol. Abhandlungen* V 1).

Restat ut viros doctos, quorum auxilio in opere conficiendo adiutus sum, grato hic animo commemorem; atque nominandi mihi sunt praeter ceteros H. Caesar, gymnasii nostri Adolfini rector et C. Hofius collega, qui in multis variisque editoris angustiis prudenti saepe consilio mihi adfuerunt, C. Hosius deinde professor Monasteriensis et J. Hammelrath gymnasii Euskirchensis rector, qui, dum plagulis corrigendis indefessa cura operam dant, a vero aberrantem revocare non destiterunt, P. Wolters denique et Th. Stangl professores Wirceburgenses, quorum alter benevole eis me uti voluit, quae olim, dum his studiis vacabat, in marginibus exemplaris sui adnotaverat, alter, novam me parare dialogorum editionem cum audivisset, multa atque utilia perscripsit et ad explicandum et ad emendandum Senecae sermonem. et gaudeo quidem quod saepe inter nos convenit, doleo autem quod adnotationibus eius in dialogis I—V, quippe qui typis iam expressi essent, uti non licuit. certe tristem illam crucem verbis ,*si liceat*' p. 116, 22 non adpinxissem, cum recte se habere coniunctivum ille mihi probaverit his locis collatis: Sen. dial. X 4, 1 Cic. orat. 236 Cornel. ap. Peter HRF p. 222, 11 Quintil. 10, 1, 78 Draeger Syntax u. Stil des Tacitus § 190; addo Cic. pro S. Roscio c. 20 § 56. scio gratum me facturum eis qui Senecae operam dant, si subscripsero emendationes eius ad dial. I—V; sunt autem hae: p. 7, 13 *et erectissimum* (Cic. pro Deiot. 36 extr. Hor. ep. I 1, 68) 11, 21 *consolareris: tunc suspexissem, si te ipse consolatus esses* 67, 20 *quam tu iram putas* 76, 9 *per iocum saevi* (cum Gertzio, Tac. ann. XV 69) 98, 25 *subpugnax* 109, 2 *contra alios affectus* 113, 23 *inpendit* (cum Mureto) 133, 16 *in ignem posuit* [*et combussit*] 143, 15 *fracta* (cum Gertzio; Tac. ann. 14, 20) 145, 4 *quis ne sobriis q.* Codicis *A* auctoritatem sequitur his locis 2, 24 *sed quaeris* 4, 14

at ubi 20 *capiunt: spectant dii* 5, 3 *si convertere* 6, 7 *fato ista sic et recte* 10, 20 *una* (Curt. 8, 2, 9) 11, 6 *meliori casu* 12, 8 *veniet ad illum* 26 *periculosissima* 13, 16 *patimur* 17 *quo saepius* 18 *erimus: solidissima* 18, 21 23, 1 27, 7 *Megaram* 43, 11 *et sunt ferendarum* 47, 17 48, 6 *intra agitatio* (*agitatio* etiam 137, 11 291, 19) 63, 21 *agi iubebo* (Tac. ann. 14, 46 Demosth. 18, 103) 76, 27 *illam extolli* (et = et rursus und andererseits) 80, 14 *irascere infantibus* 90, 14 *mollienda* 18 *semper ei occ.* 107, 22 *subicit: amorem* 108, 11 *quos terrendo* 109, 6 *magis tendit* 12 *in se ipsa.*

Gertzio vero quid debeam unaquaeque pagina ostendit; neque solum, ut e copiis suis quae vellem in meum usum converterem, benigne permisit, sed etiam, cum eum adissem de locis quibusdam explicandis emendandisque, officiosa me sibi obstrinxit voluntate. his igitur omnibus ut de hac editione optime meritis gratias ago maximas.

Meursiae m. Octobri a. 1904.

CONSPECTUS SIGLORUM.

A codex Ambrosianus C n° 90 saec. ut videtur XI.
A^{1-6} correctores cod. *A* posteriores.
L codex Laurentianus 76, 32 saec. XII/XIII in libris de ira.
F cod. Florentinus (Laur. 76, 41 saec. XV) in consolationibus ad Marciam et Polybium scriptis.

B cod. Berolinensis (M. Lat. Fol. 47) saec. XIV
DE codices Mediolanenses saec. XIV
H cod. Hauniensis (Gl. Kgl. Smlg. 57 b) saec. XV
V cod. Vratislaviensis (bibl. reg. IV F. 3) saec. XIV
G cod. Guelferbytanus (Gud. 10) saec. XIV
} in consolatione ad Polybium.

ς codicum deteriorum sive unus sive plures.

In textu inclinatis litteris impressa additamenta sunt virorum doctorum
quadratis uncis [ ] ea circumclusi, quae spuria esse videbantur
obliquis uncis < > saepsi, quae in codd. deterioribus, non in *A* leguntur

In apparatu critico his uncis < > inclusa a viris doctis suppleta sunt
/// rasuras, * transpositiones, *** lacunas indicant
in cod. A scriptura litterae inclinatae a correctore in rasura scriptae sunt, lineola | finem versus indicat.

L. ANNAEI SENECAE

DIALOGORVM LIBER I.

AD LVCILIVM

QVARE ALIQVA INCOMMODA BONIS VIRIS ACCIDANT, CVM PROVIDENTIA SIT.

(DE PROVIDENTIA)

I. Quaesisti a me, Lucili, quid ita, si providentia 1
mundus regeretur, multa bonis viris mala acciderent.
hoc commodius in contextu operis redderetur, cum
praeesse universis providentiam probaremus et interesse
nobis deum; sed quoniam a toto particulam revelli
placet et unam contradictionem manente lite integra
solvere, faciam rem non difficilem, causam deorum
agam. supervacuum est in praesentia ostendere non 2
sine aliquo custode tantum opus stare nec hunc siderum
coetum discursumque fortuiti impetus esse, et quae
casus incitat saepe turbari et cito arietare, hanc
inoffensam velocitatem procedere aeternae legis imperio
tantum rerum terra marique gestantem, tantum clarissimorum luminum et ex disposito relucentium; non esse

In imo folio 1v codicis A(mbrosiani) minio haec scripta sunt: Incipit ad luciljum | Qua re aljqua Incommoda bonis uiris | ac ci dant, cum pro ui den tia sit . . .

1 quesisti *A* || 2 regeretur ς (*in margine*) *et edit. 2 Erasmi* ageretur *A* | acciderent *volg.* accidere *A (supra ultimam litteram aliquid erasum est)* || 8 inpresentia *A*, *in quo innumeris locis praepos. unius syllabae, interdum etiam aliae voculae* (*ut. v. 3* cumpraeesse) *cum voce sequenti iunguntur* || 10 cetum *A* || 11 sepe *A* || 12 //eternae *A* (*ante* e *punctum vid. eras.*) || 14 exdispositore lucentium *A corr. Bongarsius*

materiae errantis hunc ordinem nec quae temere
coierunt tanta arte pendere, ut terrarum gravissimum
pondus sedeat immotum et circa se properantis caeli
fugam spectet, ut infusa vallibus maria molliant terras
nec ullum incrementum fluminum sentiant, ut ex mi-
3 nimis seminibus nascantur ingentia. ne illa quidem
quae videntur confusa et incerta, pluvias dico nubesque
et elisorum fulminum iactus et incendia ruptis montium
verticibus effusa, tremores labantis soli aliaque quae
tumultuosa pars rerum circa terras movet, sine ratione,
quamvis subita sint, accidunt, sed suas et illa causas
habent non minus quam quae alienis locis conspecta
miraculo sunt, ut in mediis fluctibus calentes aquae
et nova insularum in vasto exsilientium mari spatia.
4 iam vero si quis observaverit nudari litora pelago in
se recedente eademque intra exiguum tempus operiri,
credet caeca quadam volutatione modo contrahi undas
et introrsum agi, modo erumpere et magno cursu
repetere sedem suam, cum interim illae portionibus
crescunt et ad horam ac diem subeunt ampliores
minoresque, prout illas lunare sidus elicuit, ad cuius
arbitrium oceanus exundat. suo ista tempori reserven-
tur, eo quidem magis quod tu non dubitas de provi-
5 dentia sed quereris. in gratiam te reducam cum diis
adversus optimos optimis. neque enim rerum natura
patitur ut unquam bona bonis noceant; inter bonos
viros ac deos amicitia est conciliante virtute. amicitiam
dico? immo etiam necessitudo et similitudo, quoniam
quidem bonus tempore tantum a deo differt, discipulus

4 ut infusa *A* ut nec infusa *ex ς commendat van der Vliet; illud Gerts recte tenet coll. Plin. nat. hist. II § 166* || 7 plubias *A*[1] *corr. m. 2* || 8 iactuis *A* || 10 moventur *coni. W. Gemoll, ita ut* quae *subiectum et* tumultuosa pars rerum *appositionis loco sit* || 12 locis *s. v. add. A*[2] || 15 siquis *A ut fere semper* || 21 minores que *A* (que, ve, ne *sic saepius a praecedentibus vocibus diiunguntur*) || 23 tu/// *A* (nc *vid. eras.*) | sedqueris *A*[1] *corr. m. 2* || 24 diis *A item p. 3 v. 4*

eius aemulatorque et vera progenies, quam parens ille
magnificus, virtutum non lenis exactor, sicut severi
patres, durius educat. itaque cum videris bonos viros 6
acceptosque diis laborare, sudare, per arduum escen-
dere, malos autem lascivire et voluptatibus fluere,
cogita filiorum nos modestia delectari, vernularum
licentia, illos disciplina tristiori contineri, horum ali
audaciam. idem tibi de deo liqueat: bonum virum in
deliciis non habet, experitur, indurat, sibi illum parat.

II. 'Quare multa bonis viris adversa eveniunt?' 1
nihil accidere bono viro mali potest: non miscentur
contraria. quemadmodum tot amnes, tantum superne
deiectorum imbrium, tanta medicatorum vis fontium
non mutant saporem maris, ne remittunt quidem, ita
adversarum impetus rerum viri fortis non vertit ani-
mum: manet in statu et quicquid evenit in suum
colorem trahit; est enim omnibus externis potentior.
nec hoc dico: non sentit illa, sed vincit et alioqui quie- 2
tus placidusque contra incurrentia attollitur. omnia
adversa exercitationes putat. quis autem, vir modo et
erectus ad honesta, non est laboris adpetens iusti et
ad officia cum periculo promptus? cui non industrio
otium poena est? athletas videmus, quibus virium cura 3
est, cum fortissimis quibusque confligere et exigere ab
is per quos certamini praeparantur, ut totis contra
ipsos viribus utantur; caedi se vexarique patiuntur et
si non inveniunt singulos pares, pluribus simul obi-
ciuntur. marcet sine adversario virtus; tunc apparet 4
quanta sit quantumque polleat, cum quid possit patien-
tia ostendit. scias licet idem viris bonis esse facien-
dum, ut dura ac difficilia non reformident nec de fato

1 emulatorq; *A* || 2 nonlęnis *A* | sic ut *A* *ut saepe* || 3 patres A^5 (?) partes A^1 || 4 escendere *Bongarsius* excedere A^1 *corr. in* excendere A^2 || 11 nichil *A* *ut fere semper* || 12 quem āmodū *A* || 18 alio qui (*coniunxit m. 2*) *A* || 23 pęna *A* *ut fere semper* || 24 ab is *Rossbach* (ab iis *Wesenberg*) abhis *A* ab eis ς || 29 patientia *ex* patia *corr.* A^2

querantur, quicquid accidit boni consulant, in bonum
vertant. non quid sed quemadmodum feras interest.
5 non vides quanto aliter patres, aliter matres indul-
geant? illi excitari iubent liberos ad studia obeunda
mature, feriatis quoque diebus non patiuntur esse
otiosos et sudorem illis et interdum lacrimas excu-
tiunt; at matres fovere in sinu, continere in umbra
volunt, numquam contristari, numquam flere, num-
6 quam laborare. patrium deus habet adversus bonos
viros animum et illos fortiter amat et 'operibus' inquit
'doloribus, damnis exagitentur, ut verum colligant
robur.' languent per inertiam saginata nec labore tan-
tum sed motu et ipso sui onere deficiunt. non fert
ullum ictum inlaesa felicitas; at cui assidua fuit cum
incommodis suis rixa, callum per iniurias duxit nec
ulli malo cedit sed etiam si cecidit de genu pugnat.
7 miraris tu, si deus ille bonorum amantissimus, qui
illos quam optimos esse atque excellentissimos vult,
fortunam illis cum qua exerceantur adsignat? ego vero
non miror, si aliquando impetum capiunt spectandi
8 magnos viros conluctantis cum aliqua calamitate. nobis
interdum voluptati est, si adulescens constantis animi
irruentem feram venabulo excepit, si leonis incursum
interritus pertulit, tantoque hoc spectaculum est gratius,
quanto id honestior fecit. non sunt ista, quae possint
deorum in se vultum convertere, puerilia et humanae
9 oblectamenta levitatis: ecce spectaculum dignum ad
quod respiciat intentus operi suo deus, ecce par deo

1 querantur *A* || 2 quemãmodum *A* || 3 indulgeant *corr. A*[1] *ex* indulgent || 4 excitari ς *et volg.* exercitari *A* || 7 ad *A*[1] at *A*[5] *corr.* || 8 uolunt *A* n *s. v. add. m. 1* || 13 sedmotu// | et ipso *A erasa in fine versus una littera, ut vid.* s; sed motu, sed ipso *coni. Gertz* || 14 inlesa felitas *A corr. volg.* | at cui *Haase* at ubi *A* || 20 spectandi *Pincianus* spectant dii *A* . *editores aut* di *alius alio loco inserunt aut* capiunt *in* capit *mutant, sed saepe Sen. a singulari num. ad pluralem transit aut a plurali ad singularem; cfr. dial. II 8, 2; epist XXXI extr.; alia exempla collegit Joh. Müller Krit. Stud. I p. 4 sq.*

dignum, vir fortis cum fortuna mala conpositus, utique si et provocavit. non video, inquam, quid habeat in terris Iuppiter pulchrius, si *eo* convertere animum velit, quam ut spectet Catonem iam partibus non semel fractis stantem nihilo minus inter ruinas publicas rectum. 'licet' inquit 'omnia in unius dicionem con- 10
cesserint, custodiantur legionibus terrae, classibus maria, Caesarianus portas miles obsideat: Cato qua exeat habet; una manu latam libertati viam faciet. ferrum istud, etiam civili bello purum et innoxium, bonas tandem ac nobiles edet operas: libertatem, quam patriae non potuit, Catoni dabit. aggredere, anime, diu meditatum opus, eripe te rebus humanis! iam Petreius et Iuba concucurrerunt iacentque alter alterius manu caesi. fortis et egregia fati conventio, sed quae non deceat magnitudinem nostram; tam turpe est Catoni mortem ab ullo petere quam vitam.' liquet mihi cum magno 11
spectasse gaudio deos, dum ille vir, acerrimus sui vindex, alienae saluti consulit et instruit discedentium fugam, dum studia etiam nocte ultima tractat, dum gladium sacro pectori infigit, dum viscera spargit et illam sanctissimam animam indignamque quae ferro contaminaretur manu educit. inde crediderim fuisse 12
parum certum et efficax vulnus: non fuit diis immortalibus satis spectare Catonem semel; retenta ac revocata virtus est, ut in difficiliore parte se ostenderet; non enim tam magno animo mors initur quam repetitur. quidni libenter spectarent alumnum suum tam claro ac memorabili exitu evadentem? mors illos consecrat, quorum exitum et qui timent laudant.

1 c̆positus A^1 || 3 eo *add. Goerenz* || 5 nichilominus *A* || 6 ditionem *Muretus* (dictionem ς) condicionem *A* || 8 cesarianus *A* || 9 una manu latam *volg.* unã anulatã *A* || 11 nobile sedet A^1 *corr.* A^2 || 12 animę *A* || 17 michi *A ut fere semper* || 18 spectasse *A corr. vid. ex* exsp- | dum *Haase* quã *A* || 27 initur ς *et volg.* inicitur A^1; *litt.* ci *linea transversa delevit* A^2 || 28 spectare A^1 -rent *corr. fort. m.* 2

1 III. Sed iam procedente oratione ostendam, quam non sint quae videntur mala: nunc illud dico, ista quae tu vocas aspera, quae adversa et abominanda, primum pro ipsis esse quibus accidunt, deinde pro universis, quorum maior diis cura quam singulorum est, post hoc volentibus accidere ac dignos malo esse, si nolint. his adiciam fato ista sic ire et eadem lege bonis evenire qua sunt boni. persuadebo deinde tibi, ne unquam boni viri miserearis; potest enim miser dici, non potest esse.

2 Difficillimum ex omnibus quae proposui videtur quod primum dixi, pro ipsis esse quibus eveniunt ista quae horremus ac tremimus. 'pro ipsis est' inquis 'in exilium proici, in egestatem deduci, liberos coniugem ecferre, ignominia affici, debilitari?' si miraris haec pro aliquo esse, miraberis quosdam ferro et igne curari nec minus fame ac siti. sed si cogitaveris tecum remedii causa quibusdam et radi ossa et legi et extrahi venas et quaedam amputari membra quae sine totius pernicie corporis haerere non poterant, hoc quoque patieris probari tibi quaedam incommoda pro is esse quibus accidunt, tam me hercules quam quaedam quae laudantur atque appetuntur contra eos esse quos delectaverunt, simillima cruditatibus ebrietatibusque et
3 ceteris quae necant per voluptatem. inter multa magnifica Demetri nostri et haec vox est, a qua recens sum; sonat adhuc et vibrat in auribus meis: 'nihil' inquit 'mihi videtur infelicius eo, cui nihil unquam evenit adversi.' non licuit enim illi se experiri. ut

3 *verba* quę aduersa et abhominanda *om.* A^1 *in marg. add.* A^2 || 7 fato ista sic ire et *Madvig* fato ista sic ej reetę *A* fato ista sic iubente *Schultess* fato ista sic et recte *Petschenig* || 14 ineiestatem *A* || 15 ecferre *Bongarsius* hęc ferre *A* || 18 quibusdā// et (*sub ras.* m̈) *A* || 20 herere *A* || 21 pro is *scripsi* (pro iis *Wesenberg*) pro his *A* pro eis ς || 25 necant *ex* negant *corr.* A^1 nocent *Wolters* | uoluptatem *corr. ex* uolunt- A^2 || 28 eo *corr. ex* ei A^{1-2} || 29 illi// (s *sub ras.*) *A*

ex voto illi fluxerint omnia, ut ante votum, male tamen
de illo dii iudicaverunt: indignus visus est a quo
vinceretur aliquando fortuna, quae ignavissimum quem-
que refugit, quasi dicat: 'quid ego istum mihi adversa-
rium adsumam? statim arma submittet; non opus est
in illum tota potentia mea, levi conminatione pelletur,
non potest sustinere vultum meum. alius circum-
spiciatur cum quo conferre possimus manum; pudet
congredi cum homine vinci parato.' ignominiam iudicat 4
gladiator cum inferiore componi et scit eum sine gloria
vinci, qui sine periculo vincitur. idem facit fortuna:
fortissimos sibi pares quaerit, quosdam fastidio transit.
contumacissimum quemque et rectissimum aggreditur,
adversus quem vim suam intendat: ignem experitur in
Mucio, paupertatem in Fabricio, exilium in Rutilio,
tormenta in Regulo, venenum in Socrate, mortem in
Catone. magnum exemplum nisi mala fortuna non
invenit. infelix est Mucius, quod dextra ignes hostium 5
premit et ipse a se exigit erroris sui poenas? quod
regem, quem armata manu non potuit, exusta fugat?
quid ergo? felicior esset, si in sinu amicae foveret
manum? infelix est Fabricius, quod rus suum, quan- 6
tum a re publica vacavit, fodit? quod bellum tam cum
Pyrrho quam cum divitiis gerit? quod ad focum cenat
illas ipsas radices et herbas quas in repurgando agro
triumphalis senex vulsit? quid ergo? felicior esset,
si in ventrem suum longinqui litoris pisces et pere-
grina aucupia congereret, si conchylis superi atque
inferi maris pigritiam stomachi nausiantis erigeret, si
ingenti pomorum strue cingeret primae formae feras,

2 aquo (q *corr. ex* b) A^1 || 4 ego *volg.* ergo *A* || 9 parato// A^5 paratam A^1 || 12 transit. *Gertz interpunxit;* transit, *volg.* || 16 incatonem *A corr. volg.* || 23 arepb'a A^1 *in* are. p. *corr.* A^5 | *verba* quod bellum *in margine add.* A^2 *punctisque significavit post* fodit *inserenda esse* || 24 phyrro *A* | adfocum *ex* aff- *corr.* A^{1-2} || 28 conchyljs *A* -liis *volg.* || 30 cingeretur A (g corr. ex c *fort. m. 2*) *corr. volg.* cingeret vel Gertz

7 captas multa caede venantium? infelix est Rutilius,
quod qui illum damnaverunt causam dicent omnibus
saeculis? quod aequiore animo passus est se patriae
eripi quam sibi exilium? quod Sullae dictatori solus
aliquid negavit et revocatus tantum non retro cessit
et longius fugit? 'viderint' inquit 'isti quos Romae
deprehendit felicitas tua. videant largum in foro san-
guinem et supra Servilianum lacum (id enim pro-
scriptionis Sullanae spoliarium est) senatorum capita
et passim vagantis per urbem percussorum greges et
multa milia civium Romanorum uno loco post fidem,
immo per ipsam fidem trucidata: videant ista qui exu-
8 lare non possunt.' quid ergo? felix est L. Sulla,
quod illi descendenti ad forum gladio summovetur,
quod capita sibi consularium virorum patitur ostendi
et pretium caedis per quaestorem ac tabulas publicas
numerat? et haec omnia facit ille, ille qui legem
9 Corneliam tulit. veniamus ad Regulum: quid illi for-
tuna nocuit, quod illum documentum fidei, documentum
patientiae fecit? figunt cutem clavi et quocumque
fatigatum corpus reclinavit, vulneri incumbit, in per-
petuam vigiliam suspensa sunt lumina: quanto plus
tormenti tanto plus erit gloriae. vis scire quam non
paeniteat hoc pretio aestimasse virtutem? refice illum
10 et mitte in senatum: eandem sententiam dicet. feli-

2 damnauerunt d causam (d *del. m. 1*) *A* || 3 quod (d *s. v. add. m. 2*) *A* || 4 syllę *A* || 5 tantum non retro cessit et A^1 *corr. in* non tantum retro cessit set A^2 || 9 senatorum et capita A^1 *sed* et *postea del.* || 11 ciuium R̄. *A* || 12 trucidata *A* (ci *s. v. add. m. 1*) || 13 *supra* quid *solito compendio scriptum* i *adpicta est in A* | sylla *A* || 15 ostendit *in* -di *corr.* A^1 || 17 faciet *corr. in* facit A^1 | ille ille *A* ille Sulla *Schultess* ille ipse (*in codd. saepius* iſſe *exaratum*) *ego conieceram, nunc codicis verba mutare dubito; vide Wölfflin 'Die Gemination im Lateinischen' Sitz.-Ber. Bayer. Akad. 1882 p. 433* || 19 *verba* fidei. documentum *in marg. add.* A^2 *et post* documentum *inserenda esse significavit* || 23 gloriae (*corr. vid. ex* -ria) *A* || 24 refice *A* refige *Laursen ap. Gertz, fort. recte*

ciorem ergo tu Maecenatem putas, cui amoribus anxio
et morosae uxoris cotidiana repudia deflenti somnus
per symphoniarum cantum ex longinquo lene reso-
nantium quaeritur? mero se licet sopiat et aquarum
fragoribus avocet et mille voluptatibus mentem anxiam
fallat: tam vigilabit in pluma quam ille in cruce; sed
illi solacium est pro honesto dura tolerare et ad cau-
sam a patientia respicit, hunc voluptatibus marcidum
et felicitate nimia laborantem magis is quae patitur
vexat causa patiendi. non usque eo in possessionem 11
generis humani vitia venerunt, ut dubium sit an elec-
tione fati data plures nasci Reguli quam Maecenates
velint; aut si quis fuerit, qui audeat dicere Maecenatem
se quam Regulum nasci maluisse, idem iste, taceat
licet, nasci se Terentiam maluit. male tractatum 12
Socratem iudicas, quod illam potionem publice mixtam
non aliter quam medicamentum inmortalitatis obduxit
et de morte disputavit usque ad ipsam? male cum
illo actum est, quod gelatus est sanguis ac paulatim
frigore inducto venarum vigor constitit? quanto magis 13
huic invidendum est quam illis quibus gemma mini-
stratur, quibus exoletus omnia pati doctus exsectae
virilitatis aut dubiae suspensam auro nivem diluit! hi
quicquid biberunt vomitu remetientur tristes et bilem
suam regustantes, at ille venenum laetus et libens
hauriet. quod ad Catonem pertinet, satis dictum est 14
summamque illi felicitatem contigisse consensus ho-
minum fatebitur, quem sibi rerum natura delegit cum
quo metuenda conlideret. 'inimicitiae potentium graves

1 ancxio *A* || 6 uigilauit *A corr. volg.* || 7 solacium (ci *ex* u *corr.*) *A*[1] || 9 is *Rossbach* his *A* iis *Wesenberg* || 14 iste *s. v. add. A*[2] || 16 socratem *A* -ten *Senecam scripsisse pro certo affirmaverim, quippe qui semper in talibus nominibus graecis graecas terminationes adhibeat* || 23 h *ante* aut *add. A*[3] (?) || 24 remetierunt *A*[1] *supra* runt *A*[3] *adscripsit* ntur || 28 quem *volg.* qm̃ (*i. e.* quoniam) *A* quoniam . . . delegit eum in quo *Petschenig*

sunt: opponatur simul Pompeio, Caesari, Crasso; grave est a deterioribus honore anteiri: Vatinio postferatur; grave est civilibus bellis interesse: toto terrarum orbe pro causa bona tam infeliciter quam pertinaciter militet; grave est manus sibi afferre: faciat. quid per haec consequar? ut omnes sciant non esse haec mala quibus ego dignum Catonem putavi.'

1 IV. Prosperae res et in plebem ac vilia ingenia
deveniunt: at calamitates terroresque mortalium sub
iugum mittere proprium magni viri est. semper vero
esse felicem et sine morsu animi transire vitam igno-
2 rare est rerum naturae alteram partem. magnus vir
es: sed unde scio, si tibi fortuna non dat facultatem
exhibendae virtutis? descendisti ad Olympia, sed nemo
praeter te: coronam habes, victoriam non habes; non
gratulor tanquam viro forti, sed tanquam consulatum
3 praeturamve adepto: honore auctus es. item dicere et
bono viro possum, si illi nullam occasionem difficilior
casus dedit in qua [una] vim animi sui ostenderet:
'miserum te iudico, quod numquam fuisti miser. trans-
isti sine adversario vitam; nemo sciet quid potueris,
ne tu quidem ipse'. opus est enim ad notitiam sui
experimento; quid quisque posset nisi temptando non
didicit. itaque quidam ipsi ultro se cessantibus malis
optulerunt et virtuti iturae in obscurum occasionem
4 per quam enitesceret quaesierunt. gaudent, inquam,
magni viri aliquando rebus adversis, non aliter quam

2 honore *corr. ex* honere *A* || 9 Prosperae res et *Haupt* prospera/re‿sed (d *expuncta et* t *s. scr.*) A^{1-2} || 10 at *volg.* ac *A* || 11 proprium *volg.* proptium A^1 *corr. in* promptum A^3 || 15 Olympia *A sed fuit* -piā || 17 forti// *A* (s *eras.*) || 18 item *Bentley* idem *A* || 19 occasionem *in fine versus omissum in marg. add.* A^2 || 20 una *delevi cum Gertzio* veram *Schultess coni.* animi s. *Petschenig* || 27 enitescerent *A* | inquam *s* quit *A* || 28 aliter cum A^1 *ut vid., corr. in* aliter

fortes milites bello; Triumphum ego murmillonem sub
Tib. Caesare de raritate munerum audivi querentem:
'quam bella' inquit 'aetas perit!' avida est periculi
virtus et quo tendat, non quid passura sit cogitat,
quoniam etiam quod passura est gloriae pars est. mili-
tares viri gloriantur vulneribus, laeti fluentem meliori
casu sanguinem ostentant; idem licet fecerint qui in-
tegri revertuntur ex acie, magis spectatur qui saucius
redit. ipsis, inquam, deus consulit, quos esse quam 5
honestissimos cupit, quotiens illis materiam praebet
aliquid animose fortiterque faciendi, ad quam rem opus
est aliqua rerum difficultate: gubernatorem in tempe-
state, in acie militem intellegas. unde possum scire
quantum adversus paupertatem tibi animi sit, si divitiis
diffluis? unde possum scire quantum adversus igno-
miniam et infamiam odiumque populare constantiae
habeas, si inter plausus senescis, si te inexpugnabilis
et inclinatione quadam mentium pronus favor sequitur?
unde scio quam aequo animo laturus sis orbitatem,
si quoscumque sustulisti vides? audivi te, cum alios
consolareris: tunc conspexissem, si te ipse consolatus
esses, si te ipse dolere vetuisses. nolite, obsecro vos, 6
expavescere ista, quae dii immortales velut stimulos
admovent animis: calamitas virtutis occasio est. illos
merito quis dixerit miseros qui nimia felicitate torpe-
scunt, quos velut in mari lento tranquillitas iners de-
tinet; quicquid illis inciderit, novum veniet. magis 7

1 bello; Triumphum *Gertz* (Triumphum *iam Rubenius invenerat*) belli triumpho *nunc A, sed* b *m. 1 corr. ex* u, i *radendo factum est ex* o, *ultimam* o *in ras. scripsit A*[5] *eraso* us (*supra* s *deletam* m) *aut* ũ | ego (g *corr. ex* r) *A*[1] || 2 Tib. *scripsi* .t. *in ras. maiore A*[5] tj (*i. e.* tibi) *fort. A*[1] || 4 tendat *volg.* tendit *A* || 6 fluentem e lorica sanguinem *Studemund coni.* fluentem e lorica sua sanguinem *Gertz, speciosius quam verius; verba* meliori casu *cum* laeti *coniungenda esse perspexit* I. Vahlen *Hermes XXX pag. 33 sq.* || 21 c̃solareris corr. ex -laris A[2] || 25 dixerit *corr. ex* dixerim *A*[1-2] || 27 inciderit|| A[5] inciderint A

urgent saeva inexpertos, grave est tenerae cervici iugum.
ad suspicionem vulneris tiro pallescit, audacter vete-
ranus cruorem suum spectat, qui scit se saepe vicisse
post sanguinem. hos itaque deus quos probat, quos
amat, indurat, recognoscit, exercet; eos autem quibus
indulgere videtur, quibus parcere, molles venturis malis
servat. erratis enim, si quem iudicatis exceptum:
veniet *et* ad illum diu felicem sua portio; quisquis
8 videtur dimissus esse, dilatus est. quare deus optimum
quemque aut mala valitudine aut luctu aut aliis in-
commodis afficit? quia in castris quoque periculosa
fortissimis imperantur: dux lectissimos mittit, qui noc-
turnis hostes aggrediantur insidiis aut explorent iter
aut praesidium loco deiciant. nemo eorum qui exeunt
dicit: 'male de me imperator meruit', sed 'bene iudi-
cavit.' item dicant quicumque iubentur pati timidis
ignavisque flebilia: 'digni visi sumus deo in quibus
9 experiretur quantum humana natura posset pati.' fugite
delicias, fugite enervantem felicitatem, qua animi per-
madescunt et nisi aliquid intervenit quod humanae sortis
admoneat, *manent* velut perpetua ebrietate sopiti. quem
specularia semper ab afflatu vindicaverunt, cuius pedes
inter fomenta subinde mutata tepuerunt, cuius cena-
tiones subditus et parietibus circumfusus calor tempe-
10 ravit, hunc levis aura non sine periculo stringet. cum
omnia quae excesserunt modum noceant, periculosissima

1 *haud scio an scribendum sit* gravest; *sunt enim duo enuntiata ad parem syllabarum numerum conformata:* magis . . inexpertos *et* gravest . . iugum | tenerae cervici *Muret* te//rere ceruicib; *A* (*eras*- r) || 2 tyro *A* || 8 et *add. Gruter* || 10 ualitudine// *A* (*eras.* m) || 14 qui (q *corr. ex* e) *A*[1] || 15 imperator *volg.* imperatur *in ras. scr. A*[5]; *ex A*[1] *scriptura* imp *tantum dispicitur* || 16 item *Gertz* idem *A* || 19 enervantem *Lipsius* eneruatam *A* || 21 manent *ego addidi*, vivunt *Schultess; alii aut* et *post* permadescunt *deleverunt aut verbum quod deest alibi suppleverunt:* iacent sopiti *Koch* sopiti torpent *Gertz* sopiuntur *coni. Feldmann* || 26 periculosissima *A* perniciosissima *Wölfflin*

felicitatis intemperantia est: movet cerebrum, in vanas
mentes imagines evocat, multum inter falsum ac verum
mediae caliginis fundit. quidni satius sit perpetuam
infelicitatem advocata virtute sustinere quam infinitis
atque immodicis bonis rumpi? lenior ieiunio mors est,
cruditate dissiliunt. hanc itaque rationem dii sequuntur 11
in bonis viris quam in discipulis suis praeceptores,
qui plus laboris ab is exigunt, in quibus certior spes
est. nunquid tu invisos esse Lacedaemoniis liberos
suos credis, quorum experiuntur indolem publice ver-
beribus admotis? ipsi illos patres adhortantur, ut
ictus flagellorum fortiter perferant, et laceros ac semi-
animes rogant, perseverent vulnera praebere vulneribus.
quid mirum, si dure generosos spiritus deus temptat? 12
numquam virtutis molle documentum est. verberat
nos et lacerat fortuna: patiamur! non est saevitia,
certamen est, quod *quo* saepius adierimus, fortiores
erimus: solidissima corporis pars est quam frequens
usus agitavit. praebendi fortunae sumus, ut contra
illam ab ipsa duremur: paulatim nos sibi pares faciet,
contemptum periculorum adsiduitas periclitandi dabit.
sic sunt nauticis corpora ferendo mari dura, agricolis 13
manus tritae, ad excutienda tela militares lacerti valent,
agilia sunt membra cursoribus: id in quoque soli-

2 mentes A mentem *edd. multae* || 3 quidni satius *Muret* quid ne is satius A || 5 ieiuno *Hosius* || 6 dii sequntur A || 7 preceptores laboris A^1; *inter haec verba s. v. add.* A^2 qui plus || 8 ab/is A^1 *corr. in* ab/his A^5 || 9 nunquid A || 10 uerberib; (*corr. ex* uerbere) A^1 || 16 patiamur *Muret* patimur A || 17 quod quo *et P. Thomas et ego* quo id *Gertz* quod A^1 quod si A^5 || 18 *ante* solidissima *Gertz* ut *add. alii aut verba* solidissima . . . . . . agitavit *post* periclitandi dabit *aut verba* praebendi fort. sumus . . . . . . periclitandi dabit *post* membra cursoribus *transponere voluerunt; ego vereor ne ita ipsum Senecam corrigamus* || 20 duremur ς duremus A^1 (us *compendio solito scr.; iuxta siglum* A^5 *litteras* us *add.*) | faciet *Koch* faciat A || 22 sicsunt *corr. ex* sisunt *fort.* A^1 | ferendo *volg.* efferendo A^1 *sed* ef *corr. ex* ej *sive quid aliud antea fuit.* nauticis fortia ora et ferendo m. *in edit. 1889 Gertz*

dissimum est quod exercuit. ad contemnendam patien-
tiam malorum animus patientia pervenit; quae quid in
nobis efficere possit scies, si aspexeris quantum natio-
14 nibus nudis et inopia fortioribus labor praestet. omnes
considera gentes in quibus Romana pax desinit, Ger-
manos dico et quicquid circa Histrum vagarum gentium
occursat: perpetua illos hiemps, triste caelum premit,
maligne solum sterile sustentat; imbrem culmo aut
fronde defendunt, super durata glacie stagna persultant,
15 in alimentum feras captant. miseri tibi videntur? nihil
miserum est quod in naturam consuetudo perduxit;
paulatim enim voluptati sunt quae necessitate coeperunt.
nulla illis domicilia nullaeque sedes sunt nisi quas
lassitudo in diem posuit; vilis et hic quaerendus manu
victus, horrenda iniquitas caeli, intecta corpora: hoc
quod tibi calamitas videtur tot gentium vita est! quid
16 miraris bonos viros, ut confirmentur, concuti? non
est arbor solida nec fortis nisi in quam frequens ventus
incursat; ipsa enim vexatione constringitur et radices
certius figit; fragiles sunt quae in aprica valle creverunt.
pro ipsis ergo bonis viris est, ut esse interriti possint,
multum inter formidolosa versari et aequo animo ferre
quae non sunt mala nisi male sustinenti.

1 V. Adice nunc, quod pro omnibus est optimum
quemque, ut ita dicam, militare et edere operas. hoc
est propositum deo quod sapienti viro, ostendere haec
quae vulgus appetit, quae reformidat, nec bona esse
nec mala; apparebit autem bona esse, si illa non nisi
bonis viris tribuerit, et mala esse, si tantum malis
2 irrogaverit. detestabilis erit caecitas, si nemo oculos
perdiderit, nisi cui eruendi sunt: itaque careant luce

1 adc̃tempnendã *A* || 8 sustentat A^2 sustat A^1 || 12 cęperunt *A* *ut saepe* || 13 *verba* nulla illis domicilia *usque ad* intecta corpora *post* hoc quod tibi . . . gentium vita est *transponenda censet Gemoll* || 22 ferre A^1 *in ras., antea* esse *vid. scriptum fuisse* || 26 ostendere// *A* (t *eras.*), *unde* ut ostenderet *Aubert* || 28 *apparebit* A^1 apparebunt A^2 || 30 destauilis A^1, *corr. m. 2*

Appius et Metellus. non sunt divitiae bonum: itaque habeat illas et Elius leno, ut homines pecuniam, cum in templis consecraverint, videant et in fornice. nullo modo magis potest deus concupita traducere, quam si illa ad turpissimos defert, ab optimis abigit. 'at ini- 3
quum est virum bonum debilitari aut configi aut alligari, malos integris corporibus solutos ac delicatos incedere.' quid porro? non est inicum fortes viros arma sumere et in castris pernoctare et pro vallo obligatis stare vulneribus, interim in urbe securos esse percisos et professos inpudicitiam? quid porro? non est iniquum nobilissimas virgines ad sacra facienda noctibus excitari, altissimo somno inquinatas frui? labor op- 4
timos citat: senatus per totum diem saepe consulitur, cum illo tempore vilissimus quisque aut in campo otium suum oblectet aut in popina lateat aut tempus in aliquo circulo terat. idem in hac magna re publica fit: boni viri laborant, impendunt, impenduntur et volentes quidem; non trahuntur a fortuna, sequuntur illam et aequant gradus. si scissent, antecessissent. hanc quoque animosam Demetri fortissimi viri vocem 5
audisse me memini: hoc unum' inquit 'de vobis, di immortales, queri possum, quod non ante mihi notam voluntatem vestram fecistis; prior enim ad ista venissem, ad quae nunc vocatus adsum. vultis liberos sumere? vobis illos sustuli; vultis aliquam partem corporis? sumite; non magnam rem promitto, cito totum relinquam; vultis spiritum? quidni nullam moram faciam,

2 illa. sedet (ed *punctis del.*) A^1 illas///et A^5 | ęlius lęno *A* || 5 adiniquum A^1 *corr. m. 1—2* || 6 configi *A*, figi *in ras.* (*pro* ſtgi?) || 10 percisos *Lipsius* ꝑbisos A^5: *prima litt.* p *fuit fort. addita aliqua virgula, sive per sive pro fuit, deinde* c *fuisse potest, sed nec* b *nec* v. praecisos *Fickert et Haase* probrosos *Aubert* prodigos *vel* prolixos *Pauly* || 12 nobilissimas (b *corr. ex* u *m. 2*) *A* || 14 senatus *A* (*supra* na *rasura est*) || 21 demetri A^1 *corr. in* -trii *fort. m. 2* || 22 audisse *in marg. supplevit m. 2 et post* vocem *inserendum esse significavit* | dii mortales A^1 *corr. m. 2* || 23 quęri *A* || 28 quidni? nullam *volg.*; *interrogandi signum sustulit Gertz*

quo minus recipiatis quod dedistis? a volente feretis
6 quicquid petieritis. quid ergo est? maluissem offerre
quam tradere. quid opus fuit auferre? accipere potu-
istis; sed ne nunc quidem auferetis, quia nihil eripitur
nisi retinenti.' nihil cogor, nihil patior invitus nec
servio deo sed assentior, eo quidem magis, quod scio
7 omnia certa et in aeternum dicta lege decurrere. fata
nos ducunt et quantum cuique temporis restat prima
nascentium hora disposuit. causa pendet ex causa,
privata ac publica longus ordo rerum trahit: ideo for-
titer omne patiendum est, quia non, ut putamus, in-
cidunt cuncta sed veniunt. olim constitutum est quid
gaudeas, quid fleas, et quamvis magna videatur varie-
tate singulorum vita distingui, summa in unum venit:
8 accipimus peritura perituri. quid itaque indignamur?
quid querimur? ad hoc parti sumus. utatur ut vult
suis natura corporibus; nos laeti ad omnia et fortes
cogitemus nihil perire de nostro. quid est boni viri?
praebere se fato. grande solacium est cum universo
rapi; quicquid est quod nos sic vivere, sic mori iussit,
eadem necessitate et deos alligat. inrevocabilis humana
pariter ac divina cursus vehit: ille ipse omnium conditor
et rector scripsit quidem fata, sed sequitur, semper paret,
9 semel iussit. 'quare tamen deus tam iniquus in distri-
butione fati fuit, ut bonis viris paupertatem et vulnera
et acerba funera ascriberet?' non potest artifex mutare
materiam: hoc passa est. quaedam separari a quibus-
dam non possunt, cohaerent, individua sunt. languida
ingenia et in somnum itura aut in vigiliam somno si-
millimam inertibus nectuntur elementis; ut efficiatur

5 *verba* nihil cogor . . . . . in aeternam dicta lege decurrere *Senecae esse, non Demetrii probavit Gertz* || 7 fata A^{3} facta A^{1} || 8 restat ς prestat A^{1} *corr. in* restet A^{5} || 9 ora *A corr. volg.* || 14 distinguit *A* || 16 parti *scripsi* parati *A* comparati *Hammelrath* || 22 illa *A corr. volg.* || 25 fati fuit ut bonis A^{1} *in ras. praeter litteras* fat *et* nis || 27 hoc passa est *A* crassa est (*del.* hoc) *Gloeckner* compacta est *Karsten* quae iam hoc *passa est Gertz in edit.* 1889 || 30 nectuntur *A* (un *in ras. m. 1*)

vir cum cura dicendus, fortiore fato opus est. non erit illi planum iter: sursum oportet ac deorsum eat, fluctuetur ac navigium in turbido regat. contra fortunam illi tenendus est cursus; multa accident dura, as-
pera, sed quae molliat et conplanet ipse. ignis aurum 10
probat, miseria fortes viros. vide quam alte escendere debeat virtus: scies illi non per secura vadendum.

ardua prima via est et quam vix mane recentes
enituntur equi; medio est altissima caelo,
unde mare et terras ipsi mihi saepe videre
sit timor et pavida trepidet formidine pectus.
ultima prona via est et eget moderamine certo;
tunc etiam quae me subiectis excipit undis,
ne ferar in praeceps, Tethys solet ima vereri.

haec cum audisset ille generosus adulescens: 'placet' 11
inquit 'via; escendo. est tanti per ista ire casuro.' non desinit acrem animum metu territare:

utque viam teneas nulloque errore traharis,
per tamen adversi gradieris cornua tauri
Haemoniosque arcus violentique ora leonis.

post haec ait: 'iunge datos currus! his quibus deterreri me putas incitor. libet illic stare ubi ipse Sol trepidat.' humilis et inertis est tuta sectari: per alta virtus it.

8 *Ovid. met. II 63 sq.* || 18 *ibid. 79 sq.*

3 fluctuetur ac (r *et* ac *in ras. fort. m. 2;* ac *s. v. add.*) *A* || 6 escendere ς excendere (*aut* extendere) *A* || 8 quam *A* qua *Ovidi codd.* || 11 sit *et* trepidedet *A* fit *Heinsius* trepidat *Ov. codd.* || 12 et *s. v add.* A^2 || 14 Tethys *volg.* *thetis* A^3 *et Ov. codd.* | ima *A* ipsa *Ov. codd.* || 16 uia. exscendo (*aut* &scendo) A^1 uia// *ex*cendo A^3 *corr. Bongarsius* || 17 *aut* pater (*vel* alter) *ante* acrem *inserendum aut mutandum esse* non sinit . . . territari *censet Pfennig. ego, ut in fabula omnibus nota, hoc additamento non puto opus esse; nec dial. III 20,4 (p. 74, 5 G.) nomen additum est; cfr. dial. XI 11,3* || 20 hemonios quercus A^1, *sed iam ipsa man. 1, ut vid., inter* e *et* r *s. v. add.* a, *deinde radendo corr.* A^3 || 21 iunge da currus A^1, *corr. m. 2. verba in usum suum mutavit S. ex Ovidianis* finge datos currus || 23 *verba* humilis . . . virtus it *Gertz recte vid. Senecae tribuisse*

1 VI. 'Quare tamen bonis viris patitur aliquid mali
deus fieri?' ille vero non patitur. omnia mala ab illis
removit, scelera et flagitia et cogitationes improbas et
avida consilia et libidinem caecam et alieno imminen-
tem avaritiam; ipsos tuetur ac vindicat: nunquid hoc
quoque aliquis a deo exigit, ut bonorum virorum etiam
sarcinas servet? remittunt ipsi hanc deo curam: ex-
2 terna contemnunt. Democritus divitias proiecit onus
illas bonae mentis existimans: quid ergo miraris, si id
deus bono viro accidere patitur quod vir bonus ali-
quando vult sibi accidere? filios amittunt viri boni:
quidni, cum aliquando et occidant? in exilium mittun-
tur: quidni, cum aliquando ipsi patriam non repetituri
relinquant? occiduntur: quidni, cum aliquando ipsi sibi
3 manus afferant? quare quaedam dura patiuntur? ut
alios pati doceant; nati sunt in exemplar. puta itaque
deum dicere: „quid habetis quod de me queri possitis,
vos, quibus recta placuerunt? aliis bona falsa circum-
dedi et animos inanes velut longo fallacique somnio
lusi: auro illos et argento et ebore adornavi, intus
4 boni nihil est. isti quos pro felicibus aspicis, si non
qua occurrunt sed qua latent videris, miseri sunt, sor-
didi, turpes, ad similitudinem parietum suorum ex-
trinsecus culti; non est ista solida et sincera felicitas:
crusta est et quidem tenuis. itaque dum illis licet
stare et ad arbitrium suum ostendi, nitent et imponunt;
cum aliquid incidit quod disturbet ac detegat, tunc
apparet quantum altae ac verae foeditatis alienus splen-
5 dor absconderit. vobis dedi bona certa, mansura, quanto
magis versaverit aliquis et undique inspexerit, meliora

2 deus *s. v. add.* A^1 || 5 uindicat (n *s. v. add. m. 2*) A || 6 etiam *volg.* etimi A || 13 repetituri A (ti *s. v. add. m. 1*) || 17 quęri A || 20 illo set A^1 *corr.* A^3 | adornaui// (*erasa* t *perforata*) A || 21 aspicis *et* uideris A aspicitis *et* videritis *volg.* *sed orationis aequalitatis Seneca non nimis curiosus est, praesertim in hoc libello; cfr. p. 7, 7 sq.; 11, 22; dial. VI 2, 1*

maioraque: permisi vobis metuenda contemnere, cupi-
ditates fastidire; non fulgetis extrinsecus, bona vestra
introrsus obversa sunt. sic mundus exteriora contemp-
sit spectaculo sui laetus. intus omne posui bonum;
non egere felicitate felicitas vestra est. 'at multa in- 6
cidunt tristia, horrenda, dura toleratu.' quia non po-
teram vos istis subducere, animos vestros adversus
omnia armavi: ferte fortiter. hoc est quo deum ante-
cedatis: ille extra patientiam malorum est, vos supra
patientiam. contemnite paupertatem: nemo tam pauper
vivit quam natus est; contemnite dolorem: aut solvetur
aut solvet; contemnite mortem: quae vos aut finit
aut transfert; contemnite fortunam: nullum illi telum
quo feriret animum dedi. ante omnia cavi, ne quid 7
vos teneret invitos; patet exitus: si pugnare non vultis,
licet fugere. ideo ex omnibus rebus quas esse vobis
necessarias volui nihil feci facilius quam mori. prono
animam loco posui: † trahitur; adtendite modo et vide-
bitis quam brevis ad libertatem et quam expedita ducat
via. non tam longas in exitu vobis quam intrantibus
moras posui; alioqui magnum in vos regnum fortuna
tenuisset, si homo tam tarde moreretur quam nascitur.
omne tempus, omnis vos locus doceat quam facile sit 8
renuntiare naturae et munus illi suum inpingere; inter
ipsa altaria et sollemnes sacrificantium ritus, dum op-
tatur vita, mortem condiscite. corpora opima taurorum
exiguo concidunt vulnere et magnarum virium animalia
humanae manus ictus inpellit; tenui ferro commissura
cervicis abrumpitur, et cum articulus ille qui caput

2 fulgetis *corr. ex* fulgentis *A* || 4 posui *Lipsius* posuit *A* || 5 felicitate/// *corr. ex* felicitatis *ut vid.* A^1 | admulta A^1 *corr. m. 2* || 6 tristia *corr. ex* tristitia *A* | tolerantu// (*eras.* r) *A* || 8 quod eum A^1 *corr.* A^2 || 14 ne quid *Gertz* ne quis *A* || 18 trahitur *A* <sequitur qua> trahitur *van der Vliet* <quid> trahitur? *Joh. Müller* tradituro *Petschenig* hac itur *Schultess* elabitur *Karsten* planum iter *Nettleship* transituram *ego conieci coll. epist. 93,10 (p. 403,3 Hense) et 65,24 (p. 196,19 et 21)* || 24 munis A^1 *ut vid. corr.* A^5 || 25 optatur vita A^5

collumque committit incisus est, tanta illa moles corruit.
9 non in alto latet spiritus nec utique ferro eruendus est; non sunt vulnere penitus inpresso scrutanda praecordia: in proximo mors est. non certum ad hos ictus destinavi locum: quacumque vis pervium est. ipsum illud quod vocatur mori, quo anima discedit a corpore, brevius est quam ut sentiri tanta velocitas possit: sive fauces nodus elisit, sive spiramentum aqua praeclusit, sive in caput lapsos subiacentis soli duritia comminuit, sive haustus ignis cursum animae remeantis interscidit: quicquid est, properat. ecquid erubescitis? quod tam cito fit, timetis diu!"

5 destinavi *volg.* estimaui *A* | quacumque vis, pervium est *Wölfflin, et sic A nisi quod* s *in* uis *punctis notata, deinde erasa est et* est *corr. ex* et || 9 lapsos A^{1} lapsis (*aut* -as) corr. A^{5} || 11 ecquid *volg.* & quid *A*. *Subscriptio minio picta haec est:* L. A. Senecę ad luciliũ. Quare aliqua | incommoda bonis uiris accidant. cum prouidentia sit. explicit. Incipit | Ad Serenũ. Nec iniuriam nec c̃tumeliã accipere sapientem. |

L. ANNAEI SENECAE

DIALOGORVM LIBER II.

AD SERENVM

NEC INIVRIAM NEC CONTVMELIAM ACCIPERE SAPIENTEM.

(DE CONSTANTIA SAPIENTIS)

I. Tantum inter Stoicos, Serene, et ceteros sapien- 1 tiam professos interesse quantum inter feminas et mares non inmerito dixerim, cum utraque turba ad vitae societatem tantundem conferat, sed altera pars ad obsequendum, altera imperio nata sit. ceteri sapientes molliter et blande, ut fere domestici et familiares medici aegris corporibus, non qua optimum et celerrimum est medentur sed qua licet; Stoici virilem ingressi viam non ut amoena ineuntibus videatur curae habent, sed ut quam primum nos eripiat et in illum editum verticem educat, qui adeo extra omnem teli iactum surrexit, ut supra fortunam emineat. 'at ardua 2 per quae vocamur et confragosa sunt.' quid enim? plano aditur excelsum? sed ne tam abrupta quidem sunt quam quidam putant. prima tantum pars saxa rupesque habet et invii speciem, sicut pleraque ex longinquo speculantibus abscisa et conexa videri solent,

1 stoicos serene *A* (*ante* serene *m. rec.* o *s. v. add.*) || 3 immerito A^5 || 5 cęteri *A* || 6 blande *A* blande <agunt> *Koch coll. dial. VI 1, 5* || 7 egris *A* || 9 amena *A* || 12 atardua *corr. ex* adardua A^{1-2} || 14 abrupta *corr. ex* abruta A^2 || 15 quidam *corr. ex* quidem A^{1-2} || 15 saxa//rupesq; A (eras. fort. c) || 17 abscisa *corr. ex* absisa *fort.* A^1 | conexa A^1 connexa A^2

cum aciem longinquitas fallat, deinde propius adeuntibus eadem illa, quae in unum congesserat error oculorum, paulatim adaperiuntur, tum illis quae praecipitia ex
3 intervallo apparebant redit lene fastigium. nuper cum incidisset mentio M. Catonis, indigne ferebas, sicut es iniquitatis impatiens, quod Catonem aetas sua parum intellexisset, quod supra Pompeios et Caesares surgentem infra Vatinios posuisset, et tibi indignum videbatur, quod illi dissuasuro legem toga in foro esset erepta quodque a rostris usque ad arcum Fabianum per seditiosae factionis manus traditus voces improbas et sputa et omnis alias insanae multitudinis contumelias pertulisset.

1 II. Tum ego respondi habere te, quod rei publicae nomine movereris, quam hinc P. Clodius, hinc Vatinius ac pessimus quisque venundabat et caeca cupiditate correpti non intellegebant se dum vendunt et venire; pro ipso quidem Catone securum te esse iussi: nullam enim sapientem nec iniuriam accipere nec contumeliam posse, Catonem autem certius exemplar sapientis viri nobis deos immortalis dedisse quam Ulixen et Herculem prioribus saeculis. hos enim Stoici nostri sapientes pronuntiaverunt, invictos laboribus et contemptores
2 voluptatis et victores omnium terrorum. Cato non cum feris manus contulit, quas consectari venatoris agrestisque est, nec monstra igne ac ferro persecutus est nec in ea tempora incidit quibus credi posset caelum umeris unius inniti; excussa iam antiqua credulitate et saeculo ad summam perducto sollertiam cum ambitu congressus, multiformi malo, et cum potentiae

4 *Inde a voce* nuper *novum caput* (*II*) *instituit Gertz* ‖ 11 tractus *Erasm. ed. 2 et volg. ante Fick.* (*cfr. ep. 14, 13*) ‖ 16 venundabant *Gertz* ‖ 18 catone// (m *eras.*) *A* | nullam *Bentley* 4 ‖ 24 uoluptatis et uictores *in ras. A*[3] | terrorum -rum *A* ‖ 25 uenatoris *in marg. A*[6] *et volg.* uena- *ras.*) uenatoria *A*[2] (?) ‖ 29 sollertiã *A sed lineola*

inmensa cupiditate, quam totus orbis in tres divisus satiare non poterat, adversus vitia civitatis degenerantis et pessum sua mole sidentis stetit solus et cadentem rem publicam, quantum modo una retrahi manu poterat, tenuit, donec abstractus comitem se diu sustentatae ruinae dedit simulque exstincta sunt quae nefas erat dividi; neque enim Cato post libertatem vixit nec libertas post Catonem. huic tu putas iniuriam fieri 3
potuisse a populo, quod aut praeturam illi detraxit aut togam? quod sacrum illud caput purgamentis oris adspersit? tutus est sapiens nec ulla affici aut iniuria aut contumelia potest.

III. Videor mihi intueri animum tuum incensum 1
et effervescentem; paras adclamare: 'haec sunt quae auctoritatem praeceptis vestris detrahant: magna promittitis et quae ne optari quidem, nedum credi possint; deinde ingentia locuti cum pauperem negastis esse sapientem, non negatis solere illi et servum et tectum et cibum deesse, cum sapientem negastis insanire, non negatis et alienari et parum sana verba emittere et quicquid vis morbi cogit audere, cum sapientem negastis servum esse, idem non itis infitias et venturum et imperata facturum et domino suo servilia praestaturum ministeria: ita sublato alte supercilio in eadem quae ceteri descenditis mutatis rerum nominibus. tale 2
itaque aliquid et in hoc esse suspicor, quod prima specie pulchrum atque magnificum est, nec iniuriam nec contumeliam accepturum esse sapientem. multum autem interest, utrum sapientem extra indignationem an extra iniuriam ponas. nam si dicis illum aequo

1 i*m*mensa *A*³ | inter tres *Wölfflin* in *recte tenet Feldmann* (*et Rech*) *cfr. dial. IV 35,3 benef. II 28,2* || 4 retrai *A*, *corr. m. rec.* || 5 † abstractus *A*¹; *in marg. A*³ *aut m. rec.* † uel arreptus *add.* | su//stentatę *A* (*eras.* b) || 11 audiniuria *A*¹ *corr. A*² || 14 acclamare *A* (ac *ex* ad *radendo corr.*) || 18 † et tectum *A*, *in marg. A*³ *aut m. rec. add.* † uel uestitum || 21 cogit//audere *A* (*eras.* t) || 22 *itis* in infitias *A*, sed prius in s. v. add. A³

animo laturum, nullum habet privilegium, contigit illi res vulgaris et quae discitur ipsa iniuriarum assiduitate, patientia, si negas accepturum iniuriam, id est neminem illi temptaturum facere, omnibus relictis negotiis Stoicus
3 fio.' ego vero sapientem non imaginario honore verborum exornare constitui, sed eo loco ponere quo nulla permittatur iniuria. 'quid ergo? nemo erit qui lacessat, qui temptet?' nihil in rerum natura tam sacrum est, quod sacrilegum non inveniat, sed non ideo divina minus in sublimi sunt, si exsistunt qui magnitudinem multum ultra se positam non tacturi appetant; invulnerabile est non quod non feritur, sed quod non laeditur: ex hac tibi nota sapientem ex-
4 hibebo. nunquid dubium est, quin certius robur sit quod non vincitur quam quod non lacessitur, cum dubiae sint vires inexpertae, at merito certissima firmitas habeatur, quae omnis incursus respuit? sic tu sapientem melioris scito esse naturae, si nulla illi iniuria nocet, quam si nulla fit. et illum fortem virum dicam, quem bella non subigunt nec admota vis hostilis exterret, non cui pingue otium est inter desides
5 populos. hoc igitur dico, sapientem nulli esse iniuriae obnoxium; itaque non refert, quam multa in illum coiciantur tela, cum sit nulli penetrabilis. quomodo quorundam lapidum inexpugnabilis ferro duritia est nec secari adamas aut caedi vel deteri potest sed incurrentia ultro retundit, quemadmodum quaedam non possunt igne consumi sed flamma circumfusa rigorem suum habitumque conservant, quemadmodum proiecti quidam in altum scopuli mare frangunt nec ipsi ulla saevitiae vestigia tot verberati saeculis ostentant: ita sapientis animus solidus est et id roboris collegit, ut tam tutus sit ab iniuria quam illa quae rettuli.

8 lacessịat *A* || 11 //acturi *A* (t *eras.*) || 20 admota *corr. ex* amota A^{2} || 26 adamas aut *in ras.* A^{5} || 27 *et* 29 quemāmodū A^{1} *corr.* A^{3} || 31 sęuitia A^{1} *corr.* A^{2} || 32 collegit *volg.* *colligit A* || 33 re//tuli (*eras.* t) *A*

IV. 'Quid ergo? non erit aliquis qui sapienti 1 facere temptet iniuriam?' temptabit, sed non perventuram ad eum; maiore enim intervallo a contactu inferiorum abductus est, quam ut ulla vis noxia usque ad illum vires suas perferat. etiam cum potentes et imperio editi et consensu servientium validi nocere intendent, tam citra sapientiam omnes eorum impetus deficient, quam quae nervo tormentisve in altum exprimuntur, cum extra visum exilierint, citra caelum tamen flectuntur. quid? tu putas tum, cum stolidus 2 ille rex multitudine telorum diem obscuraret, ullam sagittam in solem incidisse aut demissis in profundum catenis Neptunum potuisse contingi? ut caelestia humanas manus effugiunt et ab his qui templa diruunt ac simulacra conflant nihil divinitati nocetur, ita quicquid fit in sapientem proterve, petulanter, superbe, frustra temptatur. 'at satius erat neminem esse qui 3 facere vellet.' rem difficilem optas humano generi, innocentiam; et non fieri eorum interest qui facturi sunt, non eius qui pati ne si fiat quidem potest. immo nescio an magis vires sapientiae ostendat tranquillitas inter lacessentia, sicut maximum argumentum est imperatoris armis virisque pollentis tuta securitas in hostium terra.

V. Dividamus, si tibi videtur, Serene, iniuriam 1 a contumelia. prior illa natura gravior est, haec levior et tantum delicatis gravis, qua non laeduntur homines sed offenduntur. tanta est tamen animorum dissolutio et vanitas, ut quidam nihil acerbius putent: sic in-

4 ulla *corr. ex* vila *fort.* A^1 || 5 et imperio *A* ei, imp. *Gertz, post* nocere *add.* ei ς || 6 ęditi *A corr. volg.* || 11 obscuraret (c *s. v. man. 1*) //ullã (*eras.* ṭ) *A* || 12 demissis *Pincianus* dimissis *A* || 13 constringi *coni. Bentley* || 15 simulacra// (*1 lit. eras.*) *A* || 16 superbę *A* || 17 adsatius *corr. in* atsatius A^{1-2} || 21 sapientia ostendat tranquillitatis *A corr. Haupt* || 22 lacessentiã A^1, *lineola postea erasa est* || 23 imperatori/// armis *A* (*eras. vid.* est) *corr. volg.* || 24 in hostium turba Klammer || 28 offeduntur *A* | *tanta* est tamen *in ras.* A^3

venies servum qui flagellis quam colaphis caedi malit
et qui mortem ac verbera tolerabiliora credat quam
2 contumeliosa verba. ad tantas ineptias perventum est,
ut non dolore tantum sed doloris opinione vexemur
more puerorum, quibus metum incutit umbra et per-
sonarum deformitas et depravata facies, lacrimas vero
evocant nomina parum grata auribus et digitorum
motus et alia quae impetu quodam erroris inprovidi
3 refugiunt. Iniuria propositum hoc habet aliquem malo
adficere; malo autem sapientia non relinquit locum —
unum enim illi malum est turpitudo, quae intrare eo
ubi iam virtus honestumque est non potest —: ergo,
si iniuria sine malo nulla est, malum nisi turpe nullum
est, turpe autem ad honestis occupatum pervenire non
potest, iniuria ad sapientem non pervenit. nam si in-
iuria alicuius mali patientia est, sapiens autem nullius
mali est patiens, nulla ad sapientem iniuria pertinet.
4 omnis iniuria deminutio eius est in quem incurrit, nec
potest quisquam iniuriam accipere sine aliquo detri-
mento vel dignitatis vel corporis vel rerum extra nos
positarum. sapiens autem nihil perdere potest; omnia
in se reposuit, nihil fortunae credit, bona sua in solido
habet contentus virtute, quae fortuitis non indiget
ideoque nec augeri nec minui potest — nam et in
summum perducta incrementi non habent locum et
nihil eripit fortuna nisi quod dedit; virtutem autem
non dat, ideo nec detrahit — libera est, inviolabilis,
immota, inconcussa, sic contra casus indurat, ut ne
5 inclinari quidem, nedum vinci possit; adversus ad-
paratus terribilium rectos oculos tenet, nihil ex vultu
mutat, sive illi dura sive secunda ostentantur. itaque

14 ad *corr. ex* at *s. v. add. A*[1] || 18 deminutio *Muret* diminutio *A* || 22 credidit *Wölfflin* || 25 habent *volg.* habet *A* || 28 inconcussa; <sapientem> sic *Gertz; scribere mavolt in eis quae sequuntur* itaque nihil perdet <sapiens> *Gemoll; neutrum probo: Sen. neglegentius scripsit ut alibi (cfr. Joh. Müller Krit. Stud. I p. 7) / indurata Pincianus* || 29 apparatus *A*[5] || 31 sęcďa *A (ď m. 5 in ras.)*

nihil perdet quod perire sensurus sit; unius enim in
possessione virtutis est, ex qua depelli nunquam potest,
ceteris precario utitur: quis autem iactura movetur
alieni? quodsi iniuria nihil laedere potest ex his quae
propria sapientis sunt, quia virtute *salva* sua salva sunt,
iniuria sapienti non potest fieri.

Megaram Demetrius ceperat, cui cognomen Polior- 6
cetes fuit. ab hoc Stilbon philosophus interrogatus,
num aliquid perdidisset: 'nihil,' inquit 'omnia mea me-
cum sunt.' atqui et patrimonium eius in praedam
cesserat et filias rapuerat hostis et patria in alienam
dicionem pervenerat et ipsum rex circumfusus victoris
exercitus armis ex superiore loco rogitabat. at ille 7
victoriam illi excussit et se urbe capta non invictum
tantum sed indemnem esse testatus est. habebat enim
vera secum bona, in quae non est manus iniectio, at
quae dissipata et direpta ferebantur, non iudicabat sua
sed adventicia et nutum fortunae sequentia. ideo ut
non propria dilexerat; omnium enim extrinsecus ad-
fluentium lubrica et incerta possessio est.

VI. Cogita nunc, an huic fur aut calumniator aut 1
vicinus impotens aut dives aliquis regnum orbae senec-
tutis exercens facere iniuriam possit, cui bellum et
hostis et ille egregiam artem quassandarum urbium
professus eripere nihil potuit. inter micantis ubique 2
gladios et militarem in rapina tumultum, inter flammas
et sanguinem stragemque impulsae civitatis, inter fra-
gorem templorum super deos suos cadentium uni homini
pax fuit. non est itaque, quod audax iudices pro-

4 lędere *A* (l *s. v. add. m. 2*) || 5 propria *s. v. add.* A^1 | salva *h. l. add. Madvig, post* sua *Lipsius* || 7 *inde a* Megara *Gertz cap. VI instituit et usque ad c. VII 2 continuavit. hanc totam digressionem inter cap. IX et X transponit Karsten* | poli hercetes *A corr. volg.* || 8 filosophus *A* || 9 mea *s. v. add.* A^1 || 12 dicionem *volg.* ēdicionem *A* | uictoris A^5 || 16 atquae *corr. ex* adquae A^{1-2}, *at* quae A^5 || 19 delexerat *corr. in* dil- *A fort m. 1* || 24 hostis ille ꞩ *Gertz dubitat an ante* ille *aut post* professus *addendum sit* dux || 29 fuit *in ras.* A^1

missum, cuius tibi, si parum fidei habeo, sponsorem
dabo. vix enim credis tantum firmitatis in hominem
aut tantam animi magnitudinem cadere; sed is prodit
3 in medium qui dicat: 'non est quod dubites, an at-
tollere se homo natus supra humana possit, an dolores,
damna, ulcerationes, vulnera, magnos motuus rerum
circa se frementium securus aspiciat et dura placide
ferat et secunda moderate, nec illis cedens nec his
fretus, unus idemque inter diversa sit nec quicquam
suum nisi se putet, et se quoque ea parte qua melior
4 est. en adsum hoc vobis probaturus, sub isto tot ci-
vitatium eversore munimenta incussu arietis labefieri
et turrium altitudinem cuniculis ac latentibus fossis re-
pente desidere et aequaturum editissimas arces aggerem
crescere, at nulla machinamenta posse reperiri, quae
5 bene fundatum animum agitent. erepsi modo e ruinis
domus et incendis undique relucentibus flammas per
sanguinem fugi; filias meas quis casus habeat, an peior
publico, nescio; solus et senior et hostilia circa me
omnia videns tamen integrum incolumemque esse cen-
sum meum profiteor: teneo, habeo quicquid mei habui.
6 non est quod me victum victoremque te credas: vicit
fortuna tua fortunam meam. caduca illa et dominum
mutantia ubi sint nescio; quod ad res meas pertinet,
7 mecum sunt, mecum erunt. perdiderunt isti divites
patrimonia, libidinosi amores suos et magno pudoris im-
pendio dilecta scorta, ambitiosi curiam et forum et loca
exercendis in publico vitiis destinata; feneratores perdi-
derunt tabellas, quibus avaritia falso laeta divitias imagi-
natur: ego quidem omnia integra illibataque habeo. pro-

2 credas *Gertz* credideris *Koch, sed S. spectare vid. cap. 3 in.* (*Joh. Müller*) | homine *A corr. volg.* || 3 sed is *Gertz* sed si *A* sed [si] *Madvig* sed sic ... quasi dicat *Petschenig* || 6 motuus *A* || 8 cędens *A* || 10 et se q. *Schultess* esse q. *A* esse se q. *Madvig* || 12 labe fieri *A diiunctim ut semper in eiusmodi compositis* || 15 at *corr. ex* ad A^{1-2} | repperiri *A* || 17 incendiis (*tertia* i *s. v.*) *A* || *20 incolum̄q; A* || 27 dilecta scorta *A, litterae* a scorta *vix apparent, in ras. m. 3 scriptae*

inde istos interroga qui flent, lamentantur, qui strictis gladiis nuda pro pecunia corpora opponunt, qui hostem onerato sinu fugiunt.' ergo ita habe, Serene, perfectum 8 illum virum, humanis divinisque virtutibus plenum, nihil perdere. bona eius solidis et inexuperabilibus munimentis praecincta sunt. non Babylonios illis muros contuleris, quos Alexander intravit, non Carthaginis aut Numantiae moenia una manu capta, non Capitolium arcemve, habent ista hostile vestigium: illa, quae sapientem tuentur, et a flamma et ab incursu tuta sunt, nullum introitum praebent, excelsa, inexpugnabilia, diis aequa.

VII. Non est quod dicas, ita ut soles, hunc sapien- 1 tem nostrum nusquam inveniri. non fingimus istud humani ingenii vanum decus nec ingentem imaginem falsae rei concipimus, sed qualem conformamus, exhibuimus, exhibebimus, raro forsitan magnisque aetatium intervallis unum; neque enim magna et excedentia solitum ac vulgarem modum crebro gignuntur. ceterum hic ipse M. Cato, a cuius mentione haec disputatio processit, vereor ne supra nostrum exemplar sit.

Denique validius debet esse quod laedit eo quod 2 laeditur; non est autem fortior nequitia virtute: non potest ergo laedi sapiens. iniuria in bonos nisi a malis non temptatur; bonis inter se pax est, mali tam bonis perniciosi quam inter se. quodsi laedi nisi infirmior non potest, malus autem bono infirmior est, nec in-

1 lamentantur, qui strictis *Gertz* qui lamentantur strictis *A* || 3 ita habe ς ita habes *A* || 6 monim̄tis *A* *corr. volg.* | illis *Gertz* illi *A* || 8 mȩnia *A* || 9 fastidium A^1, *in marg.* A^3 (?) uel uestigium *add. ut volg. editur. Senecam cogitare potuisse de Tarpeia eiusque sepulcro censet Gertz.* habuit ista hostile fastidium *Karsten* | illaque A^1 *corr.* A^3 || 13 qđ *A* đ *corr. ex* t | ita *volg.* ista *A* || 15 nec mente imaginem *Wolters* || 16 conformamus *Wölfflin* confirmamus *A* || 17 et exhibebimus *A* (et *s. v. add. m. recentior*) || 23 *verba* non potest ergo laedi sapiens *et* 25 mali tam bonis pern. quam inter se *delet* Claussen || 24 a *praepos. s. v. add.* A^2

iuria bonis nisi a dispari verenda est: iniuria in sapientem virum non cadit. illud enim iam non es admo-
3 nendus neminem bonum esse nisi sapientem. 'si iniuste' inquit 'Socrates damnatus est, iniuriam accepit.' hoc loco intellegere nos oportet posse evenire, ut faciat aliquis iniuriam mihi et ego non accipiam: tamquam si quis rem, quam e villa mea subripuit, in domo mea
4 ponat, ille furtum fecerit, ego nihil perdiderim. potest aliquis nocens fieri, quamvis non nocuerit: si quis cum uxore sua tamquam cum aliena concumbat, adulter erit, quamvis illa adultera non sit; aliquis mihi venenum dedit, sed vim suam remixtum cibo perdidit: venenum ille dando sceleri se obligavit, etiam si non nocuit; non minus latro est, cuius telum obposita veste elusum est. omnia scelera etiam ante effectum operis,
5 quantum culpae satis est, perfecta sunt. quaedam eius condicionis sunt et hac vice copulantur, ut alterum sine altero esse possit, alterum sine altero non possit. quod dico conabor facere manifestum. possum pedes movere, ut non curram: currere non possum, ut pedes non moveam; possum, quamvis in aqua sim, non na-
6 tare: si nato, non possum in aqua non esse. ex hac sorte et hoc est de quo agitur. si iniuriam accepi, necesse est factam esse; si est facta, non est necesse accepisse me. multa enim incidere possunt quae submoveant iniuriam: ut intentatam manum deicere aliquis casus potest et emissa tela declinare, ita iniurias qualescumque potest aliqua res repellere et in medio intercipere, ut et factae sint nec acceptae.

1 bono *Klammer, sed cfr. p. 31, 12 et 13* || 2 ãmonendus *A* || 3 iniuste (iu *in ras.*) A^1 || 7 $\overset{a}{q}$//evilla *A eras.* m || 12 remixtum *volg.* -tam *A* || 13 ille *Madvig* illud *A* | sceleri *A quod teneo cfr. benef. p. 195,7 Hos. Hor. epod. XVII 67* sceleris *Gertz* scelere *Madvig* || 16 Q .... eius condicionis sunt *in marg. add.* A^2; *primi vocabuli* (quędã) *praeter* Q *nihil apparet* || 24 si//est *A* (*eras.* ñ) sin est *Koch* || 26 intentatam manum ς intentata *manu A*

VIII. Praeterea iustitia nihil iniustum pati potest, 1
quia non coeunt contraria; iniuria autem non potest fieri nisi iniuste: ergo sapienti iniuria non potest fieri. nec est quod mireris, si nemo illi potest iniuriam facere: ne prodesse quidem quisquam potest. et sapienti nihil deest quod accipere possit loco muneris, et malus nihil potest dignum tribuere sapiente; habere enim prius debet quam dare, nihil autem habet quod ad se transferri sapiens gavisurus sit. non potest ergo 2
quisquam aut nocere sapienti aut prodesse, quoniam divina nec iuvari desiderant nec laedi possunt, sapiens autem vicinus proximusque dis consistit, excepta mortalitate similis deo. ad illa nitens pergensque excelsa, ordinata, intrepida, aequali et concordi cursu fluentia, secura, benigna, bono publico nata, et sibi et aliis salutaria nihil humile concupiscet, nihil flebit. qui 3
rationi innixus per humanos casus divino incedit animo, non habet ubi accipiat iniuriam — ab homine me tantum dicere putas? ne a fortuna quidem, quae quotiens cum virtute congressa est, numquam par recessit. si maximum illud ultra quod nihil habent iratae leges ac saevissimi domini *quod* minentur, in quo imperium suum fortuna consumit, aequo placidoque animo accipimus et scimus mortem malum non esse, ob hoc ne iniuriam quidem, multo facilius alia tolerabimus, damna et dolores, ignominias, locorum commutationes, orbitates, discidia, quae sapientem, etiam si universa circumveniant, non mergunt, nedum ut ad singulorum impulsus maereat. et si fortunae iniurias moderate fert, quanto magis hominum potentium quos scit fortunae manus esse!

1 preterea *A* || 11 laedi// *A* || 12 dis A^1 diis A^2 || 13 ad *corr. ex* at A^{1-2} || 15 securus, benignus, . . natus . . . . salutaris *coni. Lipsius* || 16 *distinxit Gertz; antea legebatur:* flebit, qui . . . . animo. Non || 17 incedit *cum* ς *Gertz* incedet *A* || 18 ubi *A* unde *Pincianus* || 19 quidem *s. v. add.* A^2 || 22 quod minentur ς *Pincianus* minetantur (*om.* quod) *A notatis litteris* et; minitantius *Petschenig* || 25 et *del. Pincianus* || 29 mereat A

1 IX. Omnia itaque sic patitur ut hiemis rigorem
et intemperantiam caeli, ut fervores morbosque et ce-
tera forte accidentia, nec de quoquam tam bene iudicat,
ut illum quicquam putet consilio fecisse, quod in uno
sapiente est. aliorum omnium non consilia, sed fraudes
et insidiae et motus animorum inconditi sunt, quos
casibus adnumerat; omne autem fortuitum circa nos
saevit et in vilia.

2 Illud quoque cogita, iniuriarum latissime patere
materiam *in* illis per quae periculum nobis quaesitum
est, ut accusatore submisso aut criminatione falsa aut
irritatis in nos potentiorum odiis quaeque alia inter
togatos latrocinia sunt. est et illa iniuria frequens, si
lucrum alicui excussum est aut praemium diu captatum,
si magno labore adfectata hereditas aversa est et quae-
stuosae domus gratia erepta. haec effugit sapiens qui
3 nescit nec in spem nec in metum vivere. adice nunc
quod iniuriam nemo inmota mente accipit, sed ad sen-
sum eius perturbatur, caret autem perturbatione vir
ereptus erroribus, moderator sui, altae quietis et pla-
cidae. nam si tangit illum iniuria, et movet et im-
pellit, caret autem ira sapiens, quam excitat iniuriae
species, nec aliter careret ira nisi et iniuria, quam scit
sibi non posse fieri. inde tam erectus laetusque est,
inde continuo gaudio elatus; adeo autem ad offensiones
rerum hominumque non contrahitur, ut ipsa illi iniuria
usui sit, per quam experimentum sui capit et virtutem
4 temptat. faveamus, obsecro vos, huic proposito aequis-

1 hyemis *A* || 7 adnumerat ς adnumerant *A* || 8 in vilia *Madvig* invitia *A* in vicinia (*vel* in vicino) *Schultess* inrito (-te) *Karsten* <sine> iniuria *Rossbach* || 9 *a verbis* Illud quoque *Gertz cap. IX instituit* || 10 in *add. Madvig* | quesitum *A* || 12 odiis *Madvig* motis *A* || 14 alicui *volg.* alicui; (= alicuius) *A* || 19 uir erectus erroribus moderatur suis *A corr. Gertz monente Madvigio* (ereptus ς moderator sui *om.* erroribus *Muret*) || 21 impellit *Bentley* impedit *A* || 23 caret *A*[1] *corr. m. 2* || 24 posse n̄ fieri *A corr. volg.* || 28 p|roposito *A*[2] (?) p̄|posito *A*[1]

que et animis et auribus adsimus, dum sapiens iniuriae
excipitur! nec quicquam ideo petulantiae vestrae aut
rapacissimis cupiditatibus aut caecae temeritati super-
biaeque detrahitur: salvis vitiis vestris haec sapienti
libertas quaeritur. non ut vobis facere non liceat in-
iuriam, agimus, sed ut ille omnes iniurias in altum
demittat patientiaque se ac magnitudine animi defendat.
sic in certaminibus sacris plerique vicerunt caedentium 5
manus obstinata patientia fatigando: ex hoc puta genere
sapientem eorum, qui exercitatione longa ac fideli robur
perpetiendi lassandique omnem inimicam vim conse-
cuti sunt.

X. Quoniam priorem partem percucurrimus, ad 1
alteram transeamus, qua quibusdam propriis, plerisque
vero communibus contumeliam refutabimus. est minor
iniuria, quam queri magis quam exequi possumus, quam
leges quoque nulla dignam vindicta putaverunt. hunc 2
affectum movet humilitas animi contrahentis se ob
dictum factum inhonorificum: 'ille me hodie non ad-
misit, cum alios admitteret', et 'sermonem meum aut
superbe aversatus est aut palam risit', et 'non in me-
dio me lecto sed in imo collocavit', et alia huius
notae, quae quid vocem nisi querellas nausiantis animi?
in quae fere delicati et felices incidunt; non vacat enim
haec notare cui peiora instant. nimio otio ingenia na- 3
tura infirma et muliebria et inopia verae iniuriae las-
civientia his commoventur, quorum pars maior constat
vitio interpretantis. itaque nec prudentiae quicquam

1 et *post* animis *in ras.* A^3 || 2 ideo *volg.* adeo *A* || 4 hec *A* || 7 dimittat A^1 *corr.* A^2 || 8 cedentium *A* || 10 eorum <dico> *Joh. Müller* || 11 perpetiendi *A* (eti *s. v. m. 2*) || 14 qua ς quã *A* qua iam *Erasmus* in qua *Muret* || 15 refutabimus ς refutauimus *A* || 16 quęri *A* | possimus *A corr. volg.* || 19 factum *scripsi* factũ q. *A, sed* q. *s. v. add.* A^3 factumve *Gertz* || 20 cũ aljos ad | et sermonem A^1; *in fine prioris versus* A^2 *aut* A^3 mitteret *in marg. add. et initio sequentis versus* et *eras.; locum recte distinxit Gertz* || 21 superbę *A* || 23 quęrellas *A* || 24 quae *A* quas *Muret* \ dilicati A^1 *corr. m. 2* || 27 quorum ς quarum A

in se esse nec fiduciae ostendit qui contumelia afficitur; non dubie enim contemptum se iudicat, et hic morsus non sine quadam humilitate animi evenit supprimentis se ac descendentis. sapiens autem a nullo contemnitur, magnitudinem suam novit nullique tantum de se licere renuntiat sibi et omnis has, quas non miserias animorum sed molestias dixerim, non vincit
4 sed ne sentit quidem. alia sunt quae sapientem feriunt, etiam si non pervertunt, ut dolor corporis et debilitas aut amicorum liberorumque amissio et patriae bello flagrantis calamitas: haec non nego sentire sapientem; nec enim lapidis illi duritiam ferrive adserimus. nulla virtus est, quae non sentiat se perpeti. quid ergo est? quosdam ictus recipit, sed receptos evincit et sanat et comprimit, haec vero minora ne sentit quidem nec adversus ea solita illa virtute utitur dura tolerandi, sed aut non adnotat aut digna risu putat.

1 XI. Praeterea cum magnam partem contumeliarum superbi insolentesque faciant et male felicitatem ferentes, habet quo istum affectum inflatum respuat, pulcherrimam virtutem omnium [animi], magnanimitatem: illa, quicquid eiusmodi est, transcurrit ut vanas species somniorum visusque nocturnos nihil habentis solidi at-
2 que veri. simul illud cogitat omnes inferiores esse, quam ut illis audacia sit tanto excelsiora despicere. contumelia a contemptu dicta est, quia nemo nisi quem contempsit tali iniuria notat; nemo autem maiorem melioremque contemnit, etiam si facit aliquid, quod contemnentes solent. nam et pueri os parentium feriunt et crines matris turbavit laceravitque infans et

4 contempnitur *A* || 6 renuntiat ς nuntiat *A* (*dial. XI* 6, 1. *Vahlen Herm. XVII 272*) || 8 quidem *s. v. add.* A^2 || 12 illis *A* | adserimus A^1 *corr. in* ass- *fort. m. 2* || 13 sentias perpeti *volg.* || 20 istum *sine dubio* A^1; *supra litteras evanidas* A^5 illum *scripsit* || 21 animi (*aut* animis) *in fine versus* A^1, *quod uncis inclusit Haase; in marg.* A^3 *octo* (*aut septem*) *litt. add. ut fieret animisanitatē* || 26 contemtu *A* || 27 contemsit *A*

sputo adspersit aut nudavit in conspectu suorum tegenda et verbis obscenioribus non pepercit, et nihil horum contumeliam dicimus. quare? quia qui facit contemnere non potest. eadem causa est, cur nos man- 3
cipiorum nostrorum urbanitas in dominos contumeliosa delectet, quorum audacia ita demum sibi in convivas ius facit, si coepit a domino; et ut quisque contemptissimus et vel ludibrium est, ita solutissimae linguae est. pueros quidam in hoc mercantur procaces et illorum impudentiam acuunt ac sub magistro habent, qui probra meditate effundant, nec has contumelias vocamus, sed argutias: quanta autem dementia est isdem modo delectari, modo offendi, et rem ab amico dictam maledictum vocare, a servulo ioculare convicium!

XII. Quem animum nos adversus pueros habemus, 1
hunc sapiens adversus omnes, quibus etiam post iuventam canosque puerilitas est. an quicquam isti profecerunt, quibus *puerilis* animi mala sunt auctique in maius errores, qui a pueris magnitudine tantum formaque corporum differunt, ceterum non minus vagi incertique, voluptatium sine dilectu adpetentes, trepidi et non ingenio sed formidine quieti? non ideo quic- 2
quam inter illos puerosque interesse quis dixerit, quod illis talorum nucumve et aeris minuti avaritia est, his auri argentique et urbium, quod illi inter ipsos magistratuus gerunt et praetextam fascesque ac tribunal imitantur, hi eadem in campo foroque et in curia serio

1 in conspectu servorum *Klammer* || 7 cępit *A* | contemptissimus et vel ludibrium est *H. J. Müller* contemptissimis (*corr. fort. m. 2 in* -mus) et utludibrium est *A* <e> contemptissimis et ut ludibrium est *E. Thomas* contemptissimus ipse et ludibrium est *Madvig* contemptissimus est, ita et in ludibrium sol. ling. est *quondam Gertz, nunc Rech* || 11 effundant *volg.* effundunt *A* || 12 hisdem *A* || 14 ioculare c- *volg.* ioculari//c- *A eras. vid.* e· *cum* c *ligata* || 17 canisque *Pfennig* || 18 puerilis *add. Gertz* || 24 avaria *A*¹ *corr. m. 2* || 25 argentique et unionum *Karsten* | magistratuus A || 26 pretextam A

ludunt, illi in litoribus harenae congestu simulacra
domuum excitant, hi ut magnum aliquid agentes in
lapidibus ac parietibus et tectis moliendis occupati
tutelae corporum inventa in periculum verterunt. ergo
par pueris longiusque progressis, sed in alia maiora-
3 que error est. non inmerito itaque horum contumelias
sapiens ut iocos accipit, et aliquando illos tanquam
pueros malo poenaque admonet, adficit, non quia ac-
cepit iniuriam, sed quia fecerunt et ut desinant facere;
sic enim et pecora verbere domantur, nec irascimur
illis, cum sessorem recusaverunt, sed conpescimus, ut
dolor contumaciam vincat. ergo et illud solutum scies,
quod nobis opponitur: 'quare, si non accepit iniuriam
sapiens nec contumeliam, punit eos qui fecerunt?' non
enim se ulciscitur, sed illos emendat.

1 XIII. Quid est autem, quare hanc animi firmitatem
non credas in virum sapientem cadere, cum tibi in aliis
idem notare sed non ex eadem causa liceat? quis
enim phrenetico medicus irascitur? quis febricitantis
et a frigida prohibiti maledicta in malam partem ac-
2 cipit? hunc affectum adversus omnis habet sapiens,
quem adversus aegros suos medicus, quorum nec ob-
scena, si remedio egent, contrectare nec reliquias et
effusa intueri dedignatur nec per furorem saevientium
excipere convicia. scit sapiens omnis hos, qui togati
purpuratique incedunt *ut* valentes, coloratos male sanos
esse, quos non aliter videt quam aegros intemperantis.

1 simulac// *A eras. vid.* ra *quod m. 1 s. v. addiderat* || 2 excitant *A* n *s. v. m. 1* | agentes *volg.* degentes *A* d *punctis notata* || 3 lapidibus <secandis> *Feldmann* lapideis parietibus *Gertz coni.* || 5 sed <his> in alia *coni. Gemoll* || 8 ãmonet afficit *A retineo asyndeton* (*nisi quod* adm- adf- *scripsi*) *cfr. cap 6, 6 ex. dial. IV 10, 5 in.; 31, 4 ex. dial. V 18 3 ex. dial. VII 23, 3 ex.; 27, 3. v. et clem. II 7, 2.* afficit *uncis inclusit Fickert;* malo admonet poenaque adficit *Wesenberg* || 18 notares et *A*[1] *corr. m. 1—2* || 19 frenitico *A*[1] *corr. in* frenetico *m. 2* || *22 obscenas* ire medio *A*[1] *corr. m. 1—2* || 26 ut *add. Weidner incedunt· val., colorati* os, male sanos esse *Petschenig*

itaque ne succenset quidem, si quid in morbo petulantius ausi sunt adversus medentem, et quo animo honores eorum nihilo aestimat, eodem parum honorifice facta. quemadmodum non placebit sibi, si illum 3 mendicus coluerit, nec contumeliam iudicabit, si illi homo plebis ultimae salutanti mutuam salutationem non reddiderit, sic ne suspiciet quidem, si illum multi divites suspexerint — scit enim illos nihil a mendicis differre, immo miseriores esse, illi enim exiguo, hi multo egent — et rursus non tangetur, si illum rex Medorum Attalusve Asiae salutantem silentio ac vultu arroganti transierit. scit statum eius non magis habere quicquam invidendum quam eius, cui in magna familia cura optigit aegros insanosque compescere. num 4 moleste feram, si mihi non reddiderit nomen aliquis ex his, qui ad Castoris negotiantur nequam mancipia ementes vendentesque, quorum tabernae pessimorum servorum turba refertae sunt? non, ut puto; quid enim is boni habet, sub quo nemo nisi malus est? ergo ut huius humanitatem inhumanitatemque neglegit, ita et regis: 'habes sub te Parthos et Medos et Bactrianos, sed quos metu contines, sed propter quos remittere arcum tibi non contigit, sed hostes teterrimos, sed venales, sed novum aucupantes dominium.' nullius ergo 5 movebitur contumelia; omnes enim inter se differant, sapiens quidem pares illos ob aequalem stultitiam omnis putat — nam si semel se demiserit eo, ut aut iniuria moveatur aut contumelia, non poterit unquam esse securus; securitas autem proprium bonum sapientis est — nec committet, ut iudicando contumeliam sibi

4 quemãmodum *A* || 7 se *ante* si *add. Gertz, alii alio loco; non vid. necessarium* || 8 suspexerint A^1 resp- A^5 || 10 <Xerxes> rex *Gertz* || 11 asyę *A* || 14 egros *A* || 16 nequa *A* || 23 contingit ꞅ | hostes teterrimos *Gertz cum Madvigio* (tet- ꞅ) postt̃rimos *A* sed quos tu tremis *dubitanter Karsten* || 24 dominium ꞅ dominum *A* || 25 differant Gertz differunt *A*, *quod ita defendit Mueck*, ut omnes . . . diff. ironice *dictum sit*

factam honorem habeat ei qui fecit; necesse est enim, a quo quisque contemni moleste ferat, suspici gaudeat.
1 XIV. Tanta quosdam dementia tenet, ut sibi contumeliam fieri putent posse a muliere. quid refert quam habeant, quot lecticarios habentem, quam oneratas aures, quam laxam sellam? aeque inprudens animal est et, nisi scientia accessit ac multa eruditio, ferum, cupiditatium incontinens. quidam se a cinerario impulsos moleste ferunt et contumeliam vocant ostiari difficultatem, nomenculatoris superbiam, cubiculari supercilium. o quantus risus inter ista tollendus est, quanta voluptate implendus animus ex alienorum erro-
2 rum tumultu contemplanti quietem suam! 'quid ergo? sapiens non accedet ad fores, quas durus ianitor opsidet?' ille vero, si res necessaria vocabit, experietur et illum, quisquis erit, tanquam canem acrem obiecto cibo leniet nec indignabitur aliquid impendere, ut limen transeat, cogitans et in pontibus quibusdam pro transitu dari. itaque illi quoque, quisquis erit, qui hoc salutationum publicum exerceat, donabit: scit emi aere venalia. ille pusilli animi est, qui sibi placet, quod ostiario libere respondit, quod virgam eius fregit, quod ad dominum accessit et petît corium. facit se
3 adversarium qui contendit, et ut vincat, par fuit. 'at sapiens colapho percussus quid faciet?' quod Cato, cum illi os percussum esset: non excanduit, non vindicavit iniuriam, ne remisit quidem, sed factam negavit;

1 necessesest *A* || 2 su*spici* *A*³ || 5 *inter* quam *et* habeant *epitheton generale intercidisse ut* divitem, nobilem, formosam *putat Karsten* | quot *volg.* quod *A* || 6 ęquę *A* || 9 *et* 10 ostiari—cubiculari *corr. in* -rii *A*³ || 11 risus inter ista risus tolerandus *A* inter ista risus tollendus ꞩ, *ego alterum* risus *c. Gertzio delere malui* || 14 quas *corr. ex* quā *fort.* *A*¹ | *ob*sidet *A*³ || 20 scit emi aere v. *scripsi Baehrensium secutus qui in comm. Catull. 115:* scis emi aere v. *coni.* scit emere u. *A* || 23 petȷ̂t *A* | facit qui contendit *A*¹ facit se adversarium *A*³ *in marg. add.* || 25 *colapho* *A* (*o ex* u *corr. vid.*) -is *volg.* || 26 illi *os* *A*³ *illius* *A*¹

maiore animo non agnovit quam ignovisset. non diu
in hoc haerebimus; quis enim nescit nihil ex his, quae
creduntur mala aut bona, ita videri sapienti ut omni-
bus? non respicit, quid homines turpe iudicent aut 4
miserum, non it qua populus, sed ut sidera contrarium
mundo iter intendunt, ita hic adversus opinionem om-
nium vadit.

XV. Desinite itaque dicere: 'non accipiet ergo 1
sapiens iniuriam, si caedetur, si oculus illi eruetur?
non accipiet contumeliam, si obscenorum vocibus in-
probis per forum agetur? si in convivio regis re-
cumbere infra mensam vescique cum servis ignominiosa
officia sortitis iubebitur? si quid aliud ferre cogetur
eorum quae excogitari pudori ingenuo molesta possunt?'
in quantumcumque ista vel numero vel magnitudine 2
creverint, eiusdem naturae erunt: si non tangent illum
parva, ne maiora quidem; si non tangent pauca, ne
plura quidem. sed ex imbecillitate vestra coniecturam
capitis ingentis animi, et cum cogitastis quantum
putetis vos pati posse, sapientis patientiae paulo ulterio-
rem terminum ponitis: at illum in aliis mundi fini-
bus sua virtus collocavit nihil vobiscum commune
habentem. quaere et aspera et quaecumque toleratu 3
gravia sunt audituque et visu refugienda: non obruetur
eorum coetu et qualis singulis, talis universis obsistet.
qui dicit illud tolerabile sapienti, illud intolerabile, et
animi magnitudinem intra certos fines tenet, male agit:
vincit nos fortuna, nisi tota vincitur. ne putes istam 4
Stoicam esse duritiam, Epicurus, quem vos patronum
inertiae vestrae assumitis putatisque mollia ac desidiosa
praecipere et ad voluptates ducentia, 'raro' inquit 'sa-
pienti fortuna intervenit.' quam paene emisit viri

31 *Epicuri sent. XVI p. 74 Us.*

4 homines *A* omnes *Gertz* || 5 it ς iit *A corr. radendo ex* hit | sydera *A* || 9 erueretur *A*[1] *corr. A*[2] || 21 at *corr. ex* ad *A*[1–2] || 23 quaere *Madvig* quare *A* || 25 cętu *A* || 26 illut *A*[1] *corr. A*[2] || 28 putes *A*[1] uel dicas *s. s. A*[3] || 32 pęnę A

vocem! vis tu fortius loqui et illam ex toto summo-
5 vere! domus haec sapientis angusta, sine cultu, sine strepitu, sine apparatu, nullis adservatur ianitoribus turbam venali fastidio digerentibus, sed per hoc limen vacuum et ab ostiariis liberum fortuna non transit: scit non esse illic sibi locum, ubi sui nihil est.

1 XVI. Quodsi Epicurus quoque, qui corpori plurimum indulsit, adversus iniurias exurgit, qui id apud nos incredibile videri potest aut supra humanae naturae mensuram? ille ait iniurias tolerabiles esse sapienti, nos iniurias non esse. nec enim est, quod dicas hoc
2 naturae repugnare: non negamus rem incommodam esse verberari et impelli et aliquo membro carere, sed omnia ista negamus iniurias esse; non sensum illis doloris detrahimus, sed nomen iniuriae, quod non potest recipi virtute salva. uter verius dicat videbimus: ad contemptum quidem iniuriae uterque consentit. quaeris quid inter duos intersit? quod inter gladiatores fortissimos, quorum alter premit vulnus et stat in gradu, alter respiciens ad clamantem populum significat nihil
3 esse et intercedi non patitur. non est, quod putes magnum, quo dissidemus: illud quo de agitur, quod unum ad vos pertinet, utraque exempla hortantur, contemnere iniurias et, quas iniuriarum umbras ac suspiciones dixerim, contumelias, ad quas despiciendas non sapiente opus est viro, sed tantum consipiente, qui sibi possit dicere: 'utrum merito mihi ista accidunt an inmerito? si merito, non est contumelia, iudicium est, si inmerito,
4 illi qui iniusta facit erubescendum est.' et quid est

10 *Epicuri fragm. 585 Us.*

3 adseruatur A^1, d *corr. in* s A^{1-2} || 5 uacum et ab ostiarjs A^1 *corr.* A^3 *fort.:* uacuum ab hostiarjis || 8 qui id *Haase* quid *A* || 9 humane *A* || 16 uirtute// *A* (s *eras.*) || 17 contemtum *corr. in* contemptum A^5 | queris *A* || 19 et stat *corr. ex* estat A^{1-2} || 22 quo dissidemus *volg.* quod diss- *A* || 26 consipiente *Ruben.* conspiciente *A* | qui sibi possit *volg.* quisipossit *A corr. in quidsipossit m. recentior* || 27 immerito A^5 || 29 facie rubescendum A^1 *corr.* A^2

illud quod contumelia dicitur? in capitis mei levitatem iocatus est et in oculorum valitudinem et in crurum gracilitatem et in staturam: quae contumelia est quod apparet audire? coram uno aliquid dictum ridemus, coram pluribus indignamur, et eorum aliis libertatem non relinquimus, quae ipsi in nos dicere adsuevimus; iocis temperatis delectamur, inmodicis irascimur.

XVII. Chrysippus ait quendam indignatum, quod 1
illum aliquis vervecem marinum dixerat. in senatu flentem vidimus Fidum Cornelium, Nasonis Ovidii generum, cum illum Corbulo struthocamelum depilatum dixisset; adversus alia maledicta mores et vitam convulnerantia frontis illi firmitas constitit, adversus hoc tam absurdum lacrimae prociderunt: tanta animorum inbecillitas est, ubi ratio discessit. quid, quod offen- 2
dimur, si quis sermonem nostrum imitatur, si quis incessum, si quis vitium aliquod corporis aut linguae exprimit? quasi notiora illa fiant alio imitante quam nobis facientibus! senectutem quidam inviti audiunt et canos et alia ad quae voto pervenitur; paupertatis maledictum quosdam perussit, quam sibi obiecit quisquis abscondit: itaque materia petulantibus et per contumeliam urbanis detrahitur, si ultro illam et prior occupes; nemo risum praebuit qui ex se cepit. Vati- 3
nium, hominem natum et ad risum et ad odium, scurram fuisse et venustum ac dicacem memoriae proditum est. in pedes suos ipse plurima dicebat et in fauces concisas: sic inimicorum, quos plures habebat quam morbos, et in primis Ciceronis urbanitatem effugerat.

3 que *A* || 7 adsueuimus *corr. in* ass- *fort. A*[2] || 10 berbecem *A corr.* ς || 12 depilatum *A tolli volt Gertz tamquam vetus additamentum* deplumatum *Bentley* || 13 vitam *volg. inde ab Erasm.*[2] uitia *A* | et conuulnerantia *A sed* et *postea deletum est* eius conv- *Gertz* || 20 quidem *A corr. volg.* || 25 cępit *A unde* coepit *Koch* || 27 et venustum *A* et (= et quidem cfr. p. 49,3; *epist. H. p. 97, 6; 124, 15*) *volgo deletur*

si hoc potuit ille duritia oris, qui assiduis conviciis pudere dedidicerat, cur is non possit, qui studiis liberalibus et sapientiae cultu ad aliquem profectum per-
4 venerit? adice quod genus ultionis est eripere ei, qui fecit, factae contumeliae voluptatem; solent dicere: 'o miserum me! puto, non intellexit': adeo fructus contumeliae in sensu et indignatione patientis est. deinde non derit illi aliquando par; invenietur qui te quoque vindicet.

1 XVIII. C. Caesar inter cetera vitia, quibus abundabat, contumeliosus mira libidine ferebatur omnis aliqua nota feriendi, ipse materia risus benignissima: tanta illi palloris insaniam testantis foeditas erat, tanta oculorum sub fronte anili latentium torvitas, tanta capitis destituti et emendicaticiis capillis aspersi deformitas; adice obsessam saetis cervicem et exilitatem crurum et enormitatem pedum. inmensum est, si velim singula referre, per quae in parentes avosque suos contumeliosus fuit, per quae in universos ordines; ea re-
2 feram, quae illum exitio dederunt. Asiaticum Valerium in primis amicis habebat, ferocem virum et vix aequo animo alienas contumelias laturum: huic in convivio, id est in contione, voce clarissima, qualis in concubitu esset uxor eius, obiecit. di boni, hoc virum audire, principem scire et usque eo licentiam pervenisse, ut, non dico consulari, non dico amico, sed tantum marito princeps et adulterium suum narret et fastidium!

1 conuiciis (s *in ras.*) *A* || 2 dedidicerat *Scaliger et Pinc.* didicerat *A* | cur is *corr. ex* curę *ut vid.* A^1 || 3 pervenerit *Muret* peruenerat *A* || 4 est *s. v. add.* A^2 *item* 7 || 5 voluntatem A^1 *corr.* A^3 || 8 deerit (*altera* e *s. v.*) A^1 || 10 C. *volg.* G̅. *semper fere A* || 11 mira libidine *Haase* mirabiliter *A* mirabiliter furebat in o. a. n. feriendos *Cornelissen* || 14 anili/// *A* (*ras. 2 aut 3 litt.*) || 15 emendicaticiis *Gertz* emendicatis ς em̃dacitatis A^1 uel em̃dicitis *s. s.* A^3 | 17 inormitatem *A* || 18 contumelios//us *A* (*eras* i) || 23 idẽ// (= id est) *corr ex* idem *in fine versus* A^1 || 24 virum audire principem scire *interpunctione sublata Gertz; non probo: ἰσόκωλα sunt extremis syllabis consonantia*

Chaereae contra, tribuno militum, sermo non pro manu 3
erat, languidus sono et, ni facta nosses, suspectior.
huic Gaius signum petenti modo Veneris, modo Priapi
dabat aliter atque aliter exprobrans armato mollitiam;
haec ipse perlucidus, crepidatus, auratus. coegit itaque illum uti ferro, ne saepius signum peteret: ille primus inter coniuratos manum sustulit, ille cervicem mediam uno ictu decidit; plurimum deinde undique publicas ac privatas iniurias ulciscentium gladiorum ingestum est, sed primus vir fuit, qui minime visus
est. at idem Gaius omnia contumelias putabat, ut sunt 4
ferendarum inpatientes faciendarum cupidissimi; iratus fuit Herennio Macro, quod illum Gaium salutaverat, nec impune cessit primipilari, quod Caligulam dixerat; hoc enim in castris natus et alumnus legionum vocari solebat, nullo nomine militibus familiarior umquam factus, sed iam Caligulam convicium et probrum iudi-
cabat coturnatus. ergo hoc ipsum solacio erit, etiam 5
si nostra facilitas ultionem omiserit, futurum aliquem qui poenas exigat a procace et superbo et iniurioso, quae vitia nunquam in uno homine et in una contumelia consumuntur. respiciamus eorum exempla, quorum laudamus patientiam, ut Socratis, qui comoediarum publicatos in se et spectatos sales in partem bonam accepit risitque non minus quam cum ab uxore Xanthippe inmunda aqua perfunderetur. Antistheni mater barbara et Thraessa obiciebatur; respondit et deorum matrem Idaeam esse.

1 cherre ęcontribuno A^1 cherreę //contribuno A^3 *corr. Gertz* ‖ 2 languid*us* A^3 -dos A^1 | in pacta noctis suspectior *coni. Gertz* infracta voce s- *edd. ante Fick.* ‖ 3 modo *ante* priapi *s. v. add.* A^3 ‖ 8 decidit *A* disc- *Pinc. coll. Suet. Cal. 58* ‖ 11 Ad *A* | putabat ut *Madvig* (putabat *iam Muret*) putat et *A* putans ut *Bongars. ex* ς putabat — et sunt <fere> ferend. . . . cup. *Gertz* <cum> contum. putaret *Petschenig* ‖ 13 macro *corr. ex* marco *fort.* A^1 ‖ 16 familiario*r*//*un*quam A^3 (?) ‖ 18 cothurnatus *Pinc. ex Suet. Cal. 52, sed cfr. Hense ad epist. 76,8 (p. 268,7)* conturbatus *A* ‖ 23 socrates *A* ‖ 24 et spectatos *volg.* expectatos *A* ‖ 27 ethraessa *A corr. m.* 2 ‖ 28 id_eam A^{1-2}

1 XIX. Non est in rixam conluctationemque veniendum. procul auferendi pedes sunt et quicquid horum
ab inprudentibus fiet (fieri autem nisi ab inprudentibus
non potest neglegendum et honores iniuriaeque vulgi
in promiscuo habendae. nec his dolendum nec illis
2 gaudendum: alioqui multa timore contumeliarum aut
taedio necessaria omittemus publicisque et privatis
officiis, aliquando etiam salutaribus non occurremus,
dum muliebris nos cura angit aliquid contra animum
audiendi. aliquando etiam obirati potentibus detegemus
hunc affectum intemperanti libertate. non est autem
libertas nihil pati, fallimur; libertas est animum superponere iniuriis et eum facere se, ex quo solo sibi gaudenda veniant, exteriora diducere a se, ne inquieta
agenda sit vita omnium risus, omnium linguas timenti.
quis enim est, qui non possit contumeliam facere, si
3 quisquam potest? diverso autem remedio utetur sapiens
affectatorque sapientiae. inperfectis enim et adhuc ad
publicum se iudicium derigentibus hoc proponendum
est inter iniurias ipsos contumeliasque debere versari:
omnia leviora accident expectantibus. quo quisque
honestior genere, fama, patrimonio est, hoc se fortius
gerat, memor in prima acie altos ordines stare. contumelias et verba probrosa et ignominias et cetera dehonestamenta velut clamorem hostium ferat et longinqua tela et saxa sine vulnere circa galeas crepitantia;
iniurias vero ut vulnera, alia armis, alia pectori infixa,
non deiectus, ne motus quidem gradu sustineat. etiam
si premeris et infesta vi urgere, cedere tamen turpe
est: adsignatum a natura locum tuere. quaeris quis
4 hic sit locus? viri. sapienti aliud auxilium est huic

5 impromiscuo *A* || **14** diducere *Gertz* deducere *A* || **19** derig- *Gertz* dirig- *A* || **22** onestior *A* || **29** urgere *A forma a Senecae usu aliena et, quod sciam, uno tantum loco hodie recepta, sed ex coni. Pontani (epist. p. 131, 26 Hense)* urgeris *volg. cum* ς || **30** queris *A*

contrarium; vos enim rem geritis, illi parta victoria est. ne repugnate vestro bono et hanc spem, dum ad verum pervenistis, alite in animis libentesque meliora excipite et opinione ac voto iuvate: esse aliquid invictum, esse aliquem, in quem nihil fortuna possit, e re publica est generis humani.

3 pervenitis *volg. ex ς fort. recte. cfr. dial. XII 18, 1* | alite *volg.* aliter *A* || 4 aliquid *A* aliquem ς || 5 ere publica est. generis humani est *A corr. in ς. Subscriptio libri minio picta haec est:* L. A. Senecę Ad Serenum. Nec iniuriam nec contumeliam accipere sapientem. explicit. | Incipit Ad Novatum De Ira liber primus. fe li ci ter.

L. ANNAEI SENECAE

DIALOGORVM LIBER III.

AD NOVATVM

DE IRA

LIBER I.

1 I. Exegisti a me, Novate, ut scriberem quemad-
modum posset ira leniri, nec immerito mihi videris
hunc praecipue affectum pertimuisse maxime ex om-
nibus taetrum ac rabidum. ceteris enim aliquid quieti
placidique inest, hic totus concitatus et in impetu
doloris est, armorum sanguinis suppliciorum minime
humana furens cupiditate, dum alteri noceat sui neg-
legens, in ipsa irruens tela et ultionis secum ultorem
2 tracturae avidus. quidam itaque e sapientibus viris
iram dixerunt brevem insaniam; aeque enim impotens
sui est, decoris oblita, necessitudinum immemor, in
quod coepit pertinax et intenta, rationi consiliisque
praeclusa, vanis agitata causis, ad dispectum aequi
verique inhabilis, ruinis simillima, quae super id quod
3 oppressere franguntur. ut scias autem non esse sanos

In A haec pagina (fol. 12r) recentiore manu scripta est. Eius scripturas Gertzium secutus littera a signavi, cod. Laurentiani lectiones L.

2 ĩmerito *a* (*et sic semper* ĩpetus ĩpotens *etc.*) || 4 tetrum *a* (*nusquam haec manus* ae *scribit, semel* ę, *alibi semper* e) || 5 in ĩpetu doloris est *a* in impetu est doloris *L* in impetu est, doloris *eqs. commendavit nuper W. Gemoll* || 7 negligens *a* || 8 ultionis (ti *in ras.*) *a L* | secum ultorem tractuē *L* secū multa rē tracture *corr. in* secū multa ira tracturum *a* || 11 décoris *c. accentu a* || 13 dispectum *L* despectum *a*

quos ira possedit, ipsum illorum habitum intuere; nam
ut furentium certa indicia sunt audax et minax vultus,
tristis frons, torva facies, citatus gradus, inquietae
manus, color versus, crebra et vehementius acta sus-
piria, ita irascentium eadem signa sunt: flagrant ac 4
micant oculi, multus ore toto rubor exaestuante ab
imis praecordiis sanguine, labra quatiuntur, dentes
comprimuntur, horrent ac surriguntur capilli, spiritus
coactus ac stridens, articulorum se ipsos torquentium
sonus, gemitus mugitusque et parum explanatis vocibus
sermo praeruptus et conplosae saepius manus et pul-
sata humus pedibus et totum concitum corpus 'magnas-
que irae minas agens', foeda visu et horrenda facies
depravantium se atque intumescentium — nescias utrum 5
magis detestabile vitium sit an deforme. cetera licet
abscondere et in abdito alere: ira se profert et in fa-
ciem exit, quantoque maior, hoc effervescit manifestius.
non vides ut omnium animalium, simul ad nocendum
insurrexerunt, praecurrant notae ac tota corpora soli-
tum quietumque egrediantur habitum et feritatem suam
exasperent? spumant apris ora, dentes acuuntur attritu, 6
taurorum cornua iactantur in vacuum et harena pulsu
pedum spargitur, leones fremunt, inflantur irritatis
colla serpentibus, rabidarum canum tristis aspectus est:

2 sunt. audax *a interpunctionem corr. Gertz* || 6 exestuante *L ς* et estuante *a* || 7 ymis *a* || 9 torquencium *a* || 11 ĉplose sepius *a* || 12 magnasque ire (?) mínas agens *a L quam scripturam recte videtur defendere A. Thomas agnoscens iambicos numeros* (*Hermes XXVIII p. 278*). *mitto coniecturas vv. dd. parum probabiles* || 13 feda *a* || 14 depranantium se atque intumescentium *L volg.* depranancĩũ adque intumescencĩũ *a* || 15 uiciũ *a* || 16 et in abdito *L volg.* et abdito *a* || 17 quantoque maior *a* est *volg. addunt, sed cfr. clem. I 5, 4* (*p. 224, 20 Hos.*) *dial. III 13, 2* || 19 p̃currant note *a L* procurrant notae *edd. ante Fickertum, sine dubio recte.* irae *ante* praecurrant *add. Gertz, ut habeat genet.* omnium animalium *unde pendeat. expectes* omnibus in animalibus .... procurrant | ac a et L ||
20 quietumque *L* quietum *a* || 22 arena a

nullum est animal tam horrendum tam perniciosumque natura, ut non appareat in illo, simul ira invasit, no-
7 vae feritatis accessio. nec ignoro ceteros quoque affectus vix occultari, libidinem metumque et audaciam dare sui signa et posse praenosci; neque enim ulla vehementior intrat concitatio, quae nihil moveat in vultu. quid ergo interest? quod alii affectus apparent, hic eminet.

1 II. Iam vero si effectus eius damnaque intueri velis, nulla pestis humano generi pluris stetit. videbis caedes ac venena et reorum mutuas sordes et urbium clades et totarum exitia gentium et principum sub civili hasta capita venalia et subiectas tectis faces nec intra moenia coercitos ignes sed ingentia spatia regionum hostili
2 flamma relucentia. aspice nobilissimarum civitatum fundamenta vix notabilia: has ira deiecit; aspice solitudines per multa milia sine habitatore desertas: has ira exhausit; aspice tot memoriae proditos duces mali exempla fati: alium ira in cubili suo confodit, alium intra sacra mensae iura percussit, alium intra leges celebrisque spectaculum fori lancinavit, alium filii parricidio dare sanguinem iussit, alium servili manu regalem aperire iugulum, alium in cruce membra disten-
3 dere. et adhuc singulorum supplicia narro: quid, si tibi libuerit relictis in quos ira viritim exarsit aspicere caesas gladio contiones et plebem immisso milite contrucidatam et in perniciem promiscuam totos populos capitis damna*tos* * * *

1 tam perniciosumque *a* tamque pernitiosum *L* || 2 noue *a L* nova *volg.* || 6 intrat *Gertz coll. Tac. ann. I 43* intra *a om. L* | concitatio *Cornelissen* cogitacio *a* cogitatio ē *L ut volg.* || 9 dampnaque *a* || 12 exicia gencium *a* | asta *a* || 13 menia *a* || 14 spacia *a* | 18 exausit *a* | memorie *a* || 20 intra *a utroque loco* inter *volg.* | mense iura *a L* iura *abesse malit Koch coll. Tac. ann XIII 17 XV 52 Val. Max. V 3, 3* || 23 in cruce membra distendere ꞩ *Lipsius* in cruces membra diffindere *a* in cruces membra diffundere *L* || 25 uiritim ꞩ *volg.* uirium *a* || 28 damnatos *Madvig dampna a dāna L. In hoc verbo, quod est ultimum fol. 12r , a*

* * * tamquam aut curam nostram deserentibus 4
aut auctoritatem contemnentibus. quid? gladiatoribus
quare populus irascitur et tam inique, ut iniuriam
putet, quod non libenter pereunt? contemni se iudicat
et vultu, gestu, ardore a spectatore in adversarium ver-
titur. quicquid est tale, non est ira, sed quasi ira, 5
sicut puerorum, qui si ceciderunt, terram verberari
volunt et saepe ne sciunt quidem, cur irascantur, sed
tantum irascuntur, sine causa et sine iniuria, non tamen
sine aliqua iniuriae specie nec sine aliqua poenae cu-
piditate. deluduntur itaque imitatione plagarum et
simulatis deprecantium lacrimis placantur et falsa ultione
falsus dolor tollitur.

III. 'Irascimur' inquit 'saepe non illis qui lae- 1
serunt, sed iis qui laesuri sunt: ut scias iram non ex
iniuria nasci.' verum est irasci nos laesuris, sed ipsa
cogitatione nos laedunt, et iniuriam qui facturus
est iam facit. 'ut scias' inquit 'non esse iram poenae 2
cupiditatem, infirmissimi saepe potentissimis irascuntur
nec poenam concupiscunt quam non sperant.' primum
diximus cupiditatem esse poenae exigendae, non facul-
tatem; concupiscunt autem homines et quae non pos-
sunt. deinde nemo tam humilis est, qui poenam vel

desinit ; a tamquam *A rursus incipit. haud pauca hic in omnibus codicibus intercidisse uno aut pluribus cod. archetypi foliis deletis primus sensit Muretus; nonnulla servata esse ex amissis ap. Lactantium Lipsius vidit. haec enim verba Lactantii sunt* (*de ira dei c. 17*)*:* nescisse autem philosophos, quae ratio esset irae, apparet ex definitionibus eorum, quas Seneca enumeravit in libris, quos de ira composuit. Ira est, inquit, cupiditas ulciscendae iniuriae aut, ut ait Posidonius, cupiditas puniendi eius, a quo te inique putes laesum. Quidam ita definierunt: ira est incitatio animi ad nocendum ei, qui aut nocuit aut nocere voluit. Aristotelis definitio non multum a nostra abest; ait enim iram esse cupiditatem doloris rependendi. *quae verba infra p. 50, 2 leguntur* || **1** tanquam A^5 || **8** cur *Gruter* cui *A L* || **10** pęnę *A* (*ut fere semper*) || **14** inquit *A* (t *corr. ex* d *m. 5 ut saepe alibi*) || **15** laesuri *corr. vid. ex* laesori *A* || **17** iniuriam *volg.* -ria *A* || **22** homines A^5 *vid.* corr. ex omnes vel homnes

summi hominis sperare non possit: ad nocendum po-
3 tentes sumus. Aristotelis finitio non multum a nostra
abest: ait enim iram esse cupiditatem doloris reponendi.
quid inter nostram et hanc finitionem intersit, exequi
longum est. contra utramque dicitur feras irasci nec
iniuria inritatas nec poenae dolorisve alieni causa; nam
4 etiam si haec efficiunt, non haec petunt. sed dicendum
est feras ira carere et omnia *animalia* praeter hominem;
nam cum sit inimica rationi, nusquam tamen nascitur,
nisi ubi rationi locus est. impetus habent ferae, rabiem,
feritatem, incursum; iram quidem non magis quam
luxuriam, et in quasdam voluptates intemperantiores
5 homine sunt. non est quod credas illi qui dicit:

non aper irasci meminit, non fidere cursu
cerva nec armentis incurrere fortibus ursi.

irasci dicit incitari, inpingi; irasci quidem non magis
6 sciunt quam ignoscere. muta animalia humanis affec-
tibus carent, habent autem similes illis quosdam in-
pulsus: alioquin si amor in illis esset et odium, esset
amicitia et simultas, dissensio et concordia; quorum
aliqua in illis quoque extant vestigia, ceterum huma-
7 norum pectorum propria bona malaque sunt. nulli
nisi homini concessa prudentia est, providentia, dili-
gentia, cogitatio, nec tantum virtutibus humanis ani-
malia sed etiam vitiis prohibita sunt. tota illorum ut
extra ita intra forma humanae dissimilis est; regium
est illud et principale aliter ductum. ut vox est qui-
dem, sed non explanabilis et perturbata et verborum
inefficax, ut lingua, sed devincta nec in motus varios

2 *Aristoteles de anima p. 403 a, 30* || 14 *Ovid. met. VII 545 sq.*

2 finitio *A* definitio ς *et Lactant.* || 3 reponendi *A* rependendi *Lact.* || 6 irritatas A^5 | causa *A lineola supra ult.* a *eras.* || 8 animalia *add. Vahlen* || 12 uoluptates *L*ς uoluntates *A* || 13 homine *L*ς homines *A* || 17 muta *corr. ex* multa *A* || 19 si amor inillis esset. et odium esset. si amicitia. et simultas. si *dissensio. et* concordia *AL corr. Madvig* || 26 regium est *L et alii* ς regumest *A* || 27 ut A^3 *in ras.*

soluta, ita ipsum principale parum suptile, parum ex-
actum. capit ergo visus speciesque rerum quibus ad
impetus evocetur, sed turbidas et confusas. ex eo pro- 8
cursus illorum tumultusque vehementes sunt, metus
autem sollicitudinesque et tristitia et ira non sunt, sed
his quaedam similia: ideo cito cadunt et mutantur in
contrarium et, cum acerrime saevierunt expaveruntque,
pascuntur et ex fremitu discursuque vesano statim quies
soporque sequitur.

IV. Quid esset ira satis explicitum est. quo distet 1
ab iracundia apparet: quo ebrius ab ebrioso et timens
a timido. iratus potest non esse iracundus: iracundus
potest aliquando iratus non esse. cetera, quae pluribus 2
aput Graecos nominibus in species iram distinguunt,
quia aput nos vocabula sua non habent, praeteribo,
etiam si amarum nos acerbumque dicimus, nec minus
stomachosum, rabiosum, clamosum, difficilem, asperum,
quae omnia irarum differentiae sunt; inter hos moro-
sum ponas licet, delicatum iracundiae genus. quaedam 3
enim sunt irae, quae intra clamorem considant, quae-
dam non minus pertinaces quam frequentes, quaedam
saevae manu verbis parciores, quaedam in verborum
maledictorumque amaritudinem effusae; quaedam ultra
querellas et aversationes non exeunt, quaedam altae
gravesque sunt et introrsus versae: mille aliae species
sunt mali multiplicis.

V. Quid esset ira quaesitum est, an in ullum aliud 1
animal quam in hominem caderet, quo ab iracundia
distaret, quot eius species essent; nunc quaeramus an
ira secundum naturam sit et an utilis atque ex aliqua
parte retinenda.

1 su*b*tile *A*[5] || 4 illorum ς illarum *AL* || 8 dis cursu//q; *A*[1–2] (s *eras.*) | uaesano *A*[1] *corr.* *A*[6] *in marg.* || 12 iracundus potest *A*[1] *inter haec verba* non *s. v. add.* *A*[3] *aut man. recentior* i. non p. ς || 20 considant *A* concidant ς*L* || 24 auersationes *A* altercationes *Cornelissen* || 29 quod *A*[1] *corr.* in quot A[2] distaret et quae *L* *volg.*

2 An secundum naturam sit manifestum erit, si hominem inspexerimus. quo quid est mitius, dum in recto animi habitus est? quid autem ira crudelius est? <quid> homine aliorum amantius? quid ira infestius? homo in adiutorium mutuum genitus est, ira in exitium; hic congregari vult, illa discedere, hic prodesse, illa nocere, hic etiam ignotis succurrere, illa etiam carissimos petere; hic aliorum commodis vel inpendere se paratus est, illa in periculum, dummodo deducat, de-
3 scendere. quis ergo magis naturam rerum ignorat quam qui optimo eius operi et emendatissimo hoc ferum ac perniciosum vitium adsignat? ira, ut diximus, avida poenae est, cuius cupidinem inesse pacatissimo hominis pectori minime secundum eius naturam est. beneficiis enim humana vita constat et concordia, nec terrore sed mutuo amore in foedus auxiliumque commune constringitur.

1 VI. 'Quid ergo? non aliquando castigatio necessaria est?' quidni? sed haec sine ira, cum ratione; non enim nocet sed medetur specie nocendi. quemadmodum quaedam hastilia detorta, ut corrigamus, adurimus et adactis cuneis, non ut frangamus sed ut explicemus, elidimus, sic ingenia vitio prava dolore
2 corporis animique corrigimus. nempe medicus primo in levibus vitiis temptat non multum ex cotidiana consuetudine inflectere et cibis, potionibus, exercitationibus ordinem inponere ac valetudinem tantum mutata vitae dispositione firmare. proximum est, ut modus proficiat; si modus et ordo non proficit, subducit aliqua et circumcidit; si ne adhoc quidem respondet, inter-

2 quod *A*[1], *corr. in* quo *A*[2] || 3 habitus *A*, *quod bene defendit Gertz coll. ep.* 95, 57 habitu *L et volg.* || 4 quid homine ς quid *om.* *AL aliique* ς || 6 discindere *Wolters* || 8 petere *A* perdere *Haase ex* ς | commodis *Erasmus* incommodis *A* || 11 *et* emendatissimo *A*[3] *L*ς &mendatissimo (?) *A*[1] || 19 sine ira *Gertz* sincera *A* || 30 ne adhoc quidem *A*, *quod servandum esse vidit Aem. Thomas* (*Herm. XXVIII p.* 308 *n.* 3); *saepius Seneca hoc et adhoc pro* huc *et* adhuc *habet* ne hoc *Madvig*

dicit cibis et abstinentia corpus exonerat; si frustra
molliora cesserunt, ferit venam membrisque, si ad-
haerentia nocent et morbum diffundunt, manus adfert;
nec ulla dura videtur curatio, cuius salutaris effectus
est. ita legum praesidem civitatisque rectorem decet, 3
quam diu potest, verbis et his mollioribus ingenia
curare, ut facienda suadeat cupiditatemque honesti et
aequi conciliet animis faciatque vitiorum odium, pretium
virtutium; transeat deinde ad tristiorem orationem, qua
moneat adhuc et exprobret; novissime ad poenas et has
adhuc leves, revocabiles decurrat; ultima supplicia
sceleribus ultimis ponat, ut nemo pereat, nisi quem
perire etiam pereuntis intersit. hoc uno medentibus 4
erit dissimilis, quod illi quibus vitam non potuerunt
largiri facilem exitum praestant, hic damnatos cum de-
decore et traductione vita exigit, non quia delectetur
ullius poena — procul est enim a sapiente tam in-
humana feritas — sed ut documentum omnium sint,
et quia vivi noluerunt prodesse, morte certe eorum
res publica utatur. non est ergo natura hominis poenae
adpetens: ideo ne ira quidem secundum naturam ho-
minis, quia poenae adpetens est. et Platonis argumen- 5
tum adferam — quid enim nocet alienis uti ex parte qua
nostra sunt? —: 'Vir bonus' inquit 'non laedit.' poena
laedit: bono ergo poena non convenit, ob hoc nec ira,
quia poena irae convenit. si vir bonus poena non

24 *Plato de rep. I p. 335 D*

2 adhaerenti *W. Gemoll* || 11 leues reuocabiles *A volgo* et *interponunt, sed bimembris dissolutio minime rara in S. libris cfr. cap. 12,2 ep. 15,4* (*p. 41,17 Hense*) *59,8* (*p. 177,8*) *52,6* (*p. 147,9*) | ul_tima A^1 (l *corr. ex* t) || 15 damnatos *Fickert* dãnat; (= damnatus) *A* || 16 vita *volg.* uitā *A* (*lineolam man. recentior vid. adposuisse*) uitā *L* || 19 quia vivi *Haupt* qui alicui *AL* || 23 adferam *corr. in* aff- *fort.* A^1 | <ea> ex p. *Hosius* || 24 *Gertz verba* poena laedit ..... ergo non est naturalis ira *recte argumentationi Senecae videtur attribuisse; apud Platonem certe non inveniuntur. cfr. Allers de Sen. libror. de ira fontibus Diss. Göttingens. 1881 pag. 9 sq.*

gaudet, non gaudebit ne eo quidem adfectu, cui poena
voluptati est: ergo non est naturalis ira.

1 VII. Numquid, quamvis non sit naturalis ira, ad-
sumenda est, quia utilis saepe fuit? 'extollit animos
et incitat, nec quicquam sine illa magnificum in bello
fortitudo gerit, nisi hinc flamma subdita est et hic
stimulus peragitavit misitque in pericula audaces.' op-
timum itaque quidam putant temperare iram, non tol-
lere, eoque detracto, quod exundat, ad salutarem
modum cogere, id vero retinere sine quo languebit
2 actio et vis ac vigor animi resolvetur. primum facilius
est excludere perniciosa quam regere et non admittere
quam admissa moderari; nam cum se in possessione
posuerunt, potentiora rectore sunt nec recidi se minuive
3 patiuntur. deinde ratio ipsa, cui freni traduntur, tam
diu potens est quam diu diducta est ab adfectibus; si
miscuit se illis et inquinavit, non potest continere
quos summovere potuisset. commota enim semel et
4 excussa mens ei servit quo inpellitur. quarundam
rerum initia in nostra potestate sunt, ulteriora nos vi
sua rapiunt nec regressum relincunt. ut in praeceps
datis corporibus nullum sui arbitrium est nec resistere
morarive deiecta potuerunt, sed consilium omne et
paenitentiam inrevocabilis praecipitatio abscidit et non
licet eo non pervenire, quo non ire licuisset, ita ani-
mus si in iram, amorem aliosque se proiecit adfectus,
non permittitur reprimere inpetum; rapiat illum oportet
et ad imum agat pondus suum et vitiorum natura
proclivis.

1 VIII. Optimum est primum inritamentum irae pro-
tinus spernere ipsisque repugnare seminibus et dare

4 extollit, inquit, animos *optat Gertz, et certe Senecae haec non esse apparet; id significare satis habui* || 14 rectore ς rectores *A* | recidi A^1 (c *in ras. pro* d) || 19 eis eruit A^1 ei seruit A^5(?) ς eo pergit *Koch* eo ruit *Windhaus* | quo *A* a quo *Muret* || 21 relinqunt A^2 (q *ex* c *corr.*) || 25 non relli|cuisset *A sed statim in* non ire licuisset *corr.* A^1 || 31 sternere *coni. Gemoll*

operam, ne incidamus in iram. nam si coepit ferre
transversos, difficilis ad salutem recursus est, quoniam
nihil rationis est, ubi semel adfectus inductus est ius-
que illi aliquod voluntate nostra datum est: faciet de
cetero quantum volet, non quantum permiseris. in 2
primis, inquam, finibus hostis arcendus est; nam cum
intravit et portis se intulit, modum a captivis non ac-
cipit. neque enim sepositus est animus et extrinsecus
speculatur adfectus, ut illos non patiatur ultra quam
oportet procedere, sed in adfectum ipse mutatur ideo-
que non potest utilem illam vim et salutarem proditam
iam infirmatamque revocare. non enim, ut dixi, se- 3
paratas ista sedes suas diductasque habent, sed affectus
et ratio in melius peiusque mutatio animi est. quo-
modo ergo ratio occupata et oppressa vitiis resurget,
quae irae cessit? aut quemadmodum ex confusione
se liberabit, in qua peiorum mixtura praevaluit? 'sed 4
quidam' inquit 'in ira se continent.' utrum ergo ita
ut nihil faciant eorum quae ira dictat an ut aliquid?
si nihil faciunt, apparet non esse ad actiones rerum
necessariam iram, quam vos, quasi fortius aliquid
ratione haberet, advocabatis. denique interrogo: valentior 5
est quam ratio an infirmior? si valentior, quomodo
illi modum ratio poterit imponere, cum parere nisi
imbecilliora non soleant? si infirmior est, sine hac
per se ad rerum effectus sufficit ratio nec desiderat
inbecillioris auxilium. 'at irati quidam constant sibi 6
et se continent.' quando? cum iam ira evanescit et
sua sponte decedit, non cum in ipso fervore est; tunc
enim potentior est. 'quid ergo? non aliquando in ira 7
quoque et dimittunt incolumes intactosque quos oderunt

3 indutus est *Schultess coll. cap. 17, 1* inductus (*deleto* est) *Pfennig moleste ferens quater repetitum* est || 17 se liberabit *volg.* seliberauit *A* || 22 *post* advocabatis *Haase alteram argumentationis partem* si aliquid faciunt .... *intercidisse suspicatus lacunae signum posuit; sed cfr. Joh. Müller* Ber. Wien. *Akad. CXVIII 1889 p. 11*

et a nocendo abstinent?' faciunt. quando? cum ad-
fectus repercussit adfectum et aut metus aut cupiditas
aliquid impetravit. non rationis tunc beneficio quievit,
sed affectuum infida et mala pace.
1 IX. Deinde nihil habet in se utile nec acuit ani-
mum ad res bellicas. numquam enim virtus vitio ad-
iuvanda est se contenta. quotiens impetu opus est,
non irascitur sed exsurgit et in quantum putavit opus
esse concitatur remittiturque, non aliter quam quae
tormentis exprimuntur tela in potestate mittentis sunt
2 in quantum torqueantur. 'ira' inquit Aristoteles 'ne-
cessaria est, nec quicquam sine illa expugnari potest,
nisi illa inplet animum et spiritum accendit; utendum
autem illa est non ut duce sed ut milite.' quod est
falsum: nam si exaudit rationem sequiturque qua du-
citur, iam non est ira, cuius proprium est contumacia;
si vero repugnat et non ubi iussa est quiescit, sed
libidine ferociaque provehitur, tam inutilis animi minister
3 est quam miles, qui signum receptui neglegit. itaque
si modum adhiberi sibi patitur, alio nomine appellanda
est, desît ira esse, quam effrenatam indomitamque in-
tellego; si non patitur, perniciosa est nec inter auxilia
4 numeranda: ita aut ira non est aut inutilis est. nam
si quis poenam exigit non ipsius poenae avidus sed
quia oportet, non est adnumerandus iratis. hic erit
utilis miles qui scit parere consilio; adfectus quidem
tam mali ministri quam duces sunt.
1 X. Ideo numquam adsumet ratio in adiutorium
inprovidos et violentos impetus, aput quos nihil ipsa
auctoritatis habeat, quos numquam conprimere possit,
nisi pares illis similisque opposuerit [ut irae metum,

1 faciunt *in suspicionem vocavit Haase* || 3 quieuit *A* quies fuit *W. Gemoll* || 11 *Aristoteles ubi hoc dixerit, ego non magis indagare potui quam alii; cfr. Allers l. l. pag. 7 sq.* || 12 *verba* sine illa *ut spuria deleri iubet Karsten; sed vide c. 7, 1* || 22 perni//ciosa *A* (*eras.* c *vel* o) || 31 *verba* ut . . . cupiditatem *delenda esse vidit Gertz;* inertiae industriam *corrigere satis habet Cornelissen*

inertiae iram, timori cupiditatem]. apsit hoc a virtute 2
malum, ut umquam ratio ad vitia confugiat! non
potest hic animus fidele otium capere, quatiatur ne-
cesse est fluctueturque, qui malis suis tutus est, qui
fortis esse nisi irascitur non potest, industrius nisi
cupit, quietus nisi timet: in tyrannide illi vivendum
est in alicuius adfectus venienti servitutem. non pudet
virtutes in clientelam vitiorum demittere? deinde de- 3
sinit quicquam posse ratio, si nihil potest sine adfectu,
et incipit par illi similisque esse. quid enim interest,
si aeque adfectus inconsulta res est sine ratione quam
ratio sine adfectu inefficax? par utrumque est, ubi
esse alterum sine altero non potest. quis autem susti-
neat adfectum exaequare rationi? 'ita' inquit 'utilis 4
adfectus est, si modicus est.' immo si natura utilis
est. sed si inpatiens imperii rationisque est, hoc dum-
taxat moderatione consequetur, ut quo minor fuerit,
minus noceat: ergo modicus affectus nihil aliud quam
malum modicum est.

XI. 'Sed adversus hostes' inquit 'necessaria est 1
ira.' nusquam minus: ubi non effusos esse oportet im-
petus sed temperatos et oboedientes. quid enim est
aliud quod barbaros tanto robustiores corporibus, tanto
patientiores laborum comminuat nisi ira infestissima
sibi? gladiatores quoque ars tuetur, ira denudat. de- 2
inde quid opus est ira, cum idem proficiat ratio? an
tu putas venatorem irasci feris? atqui et venientis ex-
cipit et fugientis persequitur, et omnia illa sine ira
facit ratio. quid Cimbrorum Teutonorumque tot milia
superfusa Alpibus ita sustulit, ut tantae cladis notitiam
ad suos non nuntius sed fama pertulerit, nisi quod
erat illis ira pro virtute? quae ut aliquando propulit

1 absit A^2 (b *ex* p *corr.*) || 3 capere, quatiatur *Gertz interpunxit*, *volg.* capere: quatiatur || 10 similisque *corr. ex* similesque *fort.* A^1 || 20 inquit *A* (*supra* q *ras.*) || 27 etuenientis *A* (*prior* t *punctis notata.*) || 28 et fugientes Gruter effugientis *A* | persequitur: omnia illa sine ira facit. quid C. Karsten

3 stravitque obvia, ita saepius sibi exitio est. Germanis
quid est animosius? quid ad incursum acrius? quid
armorum cupidius, quibus innascuntur innutriunturque,
quorum unica illis cura est in alia neglegentibus?
quid induratius ad omnem patientiam, ut quibus magna
ex parte non tegimenta corporum provisa sint, non
4 suffugia adversus perpetuum caeli rigorem? hos tamen
Hispani Gallique et Asiae Syriaeque molles bello viri,
antequam legio visatur, caedunt ob nullam aliam rem
opportunos quam iracundiam. agedum illis corporibus,
illis animis delicias, luxum, opes ignorantibus da rationem,
da disciplinam: ut nil amplius dicam, necesse
5 erit certe nobis mores Romanos repetere. quo alio
Fabius affectas imperii vires recreavit, quam quod
cunctari et trahere et morari sciit, quae omnia irati
nesciunt? perierat imperium, quod tunc in extremo
stabat, si Fabius tantum ausus esset quantum ira suadebat:
habuit in consilio fortunam publicam et aestimatis
viribus, ex quibus iam perire nihil sine universo
poterat, dolorem ultionemque seposuit in unam utilitatem
et occasiones intentus; iram ante vicit quam
6 Hannibalem. quid Scipio? non relicto Hannibale et
Punico exercitu omnibusque, quibus irascendum erat,
bellum in Africam transtulit tam lentus, ut opinionem
7 luxuriae segnitiaeque malignis daret? quid alter Scipio?
non circa Numantiam multum diuque sedit et hunc
suum publicumque dolorem aequo animo tulit, diutius
Numantiam quam Carthaginem vinci? dum circumvallat
et includit hostem, eo conpulit, ut ferro ipsi
8 suo caderent. non est itaque utilis ne in proeliis quidem
aut bellis ira; in temeritatem enim prona est et
pericula, dum inferre vult, non cavet. illa certissima
est virtus quae se diu multumque circumspexit et rexit
et ex lento ac destinato provexit.

8 his pani *A* || 14 *supra* affectas *adscr.* A^3 .i. afflictas || 15 moraris ciit *A* morari scivit *volg.; cfr. ep. p. 333, 13; 520, 5 Hense* || 21 *occasiones* ς occasionis *A* || 33 rexit *A* texit ς

XII. 'Quid ergo?' inquit 'vir bonus non irascitur, 1
si caedi patrem suum viderit, si rapi matrem?' non irascetur, sed vindicabit, sed tuebitur. quid autem times, ne parum magnus illi stimulus etiam sine ira pietas sit? aut dic eodem modo: 'quid ergo? cum videat secari patrem suum filiumve, vir bonus non flebit nec linquetur animo?' quae accidere feminis videmus, quotiens illas levis periculi suspicio perculit.
officia sua vir bonus exsequetur inconfusus, intrepidus; 2
et sic bono viro digna faciet, ut nihil faciat viro indignum. pater caedetur: defendam; caesus est: exsequar, quia oportet, non quia dolet. 'irascuntur boni 3
viri pro suorum iniuriis.' cum hoc dicis, Theophraste, quaeris invidiam praeceptis fortioribus et relicto iudice ad coronam venis: quia unusquisque in eiusmodi suorum casu irascitur, putas iudicaturos homines id fieri debere quod faciunt; fere enim iustum quisque affectum iudicat quem adgnoscit. sed idem faciunt, si calda non 4
bene praebetur, si vitreum fractum est, si calceus luto sparsus est. non pietas illam iram sed infirmitas movet, sicut pueris, qui tam parentibus amissis flebunt quam nucibus. irasci pro suis non est pii animi sed infirmi; 5
illud pulchrum dignumque, pro parentibus, liberis, amicis, civibus prodire defensorem ipso officio ducente, volentem, iudicantem, providentem, non inpulsum et rabidum. nullus enim affectus vindicandi cupidior est quam ira et ob id ipsum ad vindicandum inhabilis: praerapida et amens, ut omnis fere cupiditas, ipsa sibi

1 irascitur *A* irascetur *L et Muret; illud e Senecae more tenendum esse viderunt Waldaestel et Hammelrath* || 2 pa//trem *A*[1] (*scribere coeperat* partem) || 6 uideat *A* uiderit ς | necari *coni. Wolters et ego* || 9 exsequetur *A item* 11 exsequar || 12 *verba* irascuntur boni uiri pro suorum iniuriis *in AL infra v. 18 post* adgnoscit *leguntur; huc transposuit Gertz* || 13 dicistheo praste *A*[1] *litteras recte divisit et aspirationis signum* ⊢ *s. v. add. man. 2* || 18 adgnoscit *A* (d *postea expuncta*) || 20 infirmatas *corr. in* infirmitas *A*[1] || 25 volentem *volg.* uolente *A* || 27 *post* inhabilis *Gertz* est *add.* || 28 praerapidus *AL* corr. Muret

in id in quod properat opponitur. itaque nec in pace nec in bello umquam bono fuit; pacem enim similem belli efficit, in armis vero obliviscitur Martem esse communem venitque in alienam potestatem, dum in
6 sua non est. deinde non ideo vitia in usum recipienda sunt, quia aliquando aliquid effecerunt; nam et febres quaedam genera valetudinis levant, nec ideo non ex toto illis caruisse melius est: abominandum remedi genus est sanitatem debere morbo. simili modo ira, etiam si aliquando ut venenum et praecipitatio et naufragium ex inopinato profuit, non ideo salutaris iudicanda est; saepe enim saluti fuere pestifera.

1 XIII. Deinde quae habenda sunt, quo maiora eo meliora et optabiliora sunt. si iustitia bonum est, nemo dicet meliorem futuram, si quid detractum ex ea fuerit;
2 si fortitudo bonum est, nemo illam desiderabit ex aliqua parte deminui: ergo et ira quo maior hoc melior; quis enim ullius boni accessionem recusaverit? atqui augeri illam inutile est: ergo et esse; non est bonum
3 quod incremento malum fit. 'utilis' inquit 'ira est, quia pugnaciores facit.' isto modo et ebrietas: facit enim protervos et audaces multique meliores ad ferrum fuere male sobrii; isto modo dic et phrenesin atque insaniam viribus necessariam, quia saepe validiores
4 furor reddit. quid? non aliquotiens metus ex contrario fecit audacem, et mortis timor etiam inertissimos excitavit in proelium? sed ira, ebrietas, metus aliaque eiusmodi foeda et caduca inritamenta sunt nec virtutem instruunt, quae nihil vitiis eget, sed segnem alioqui

1 in quod *L ut volg.* in quo *A* || 3 efficit *L volg.* effecit *A* || 6 aliquid (boni) ς *volg.* || 8 remedi *corr. in* -dii A^1 *aut* A^2 || 11 ex inopinato ς *volg.* exopinato *A* necopinato *Gronov* || 13 habenda *A* auenda *Madvig; illud defendit Gertz st. cr. 76* || 18 ullius *L volg.* illius *A* || 21 pugnatiores *A* (ti *ex* ci *vid. corr.*) || 22 propteruos *A quod fort. retinendum erat* || 23 *phrenesin* (in *in ras.*) A^1 || 25 reddit *A* reddidit *malit Gertz*

animum et ignavum paullum adlevant. nemo irascendo 5 fit fortior, nisi qui fortis sine ira non fuisset. ita non in adiutorium virtutis venit, sed in vicem. quid quod, si bonum esset ira, perfectissimum quemque sequeretur? atqui iracundissimi infantes senesque et aegri sunt, et invalidum omne natura querulum est.

XIV. 'Non potest' inquit 'fieri' Theophrastus 'ut 1 non vir bonus irascatur malis.' isto modo quo melior quisque, hoc iracundior erit: vide ne contra placidior solutusque affectibus et cui nemo odio sit. peccantis 2 vero quid habet cur oderit, cum error illos in eiusmodi delicta conpellat? non est autem prudentis errantis odisse; alioqui ipse sibi odio erit. cogitet quam multa contra bonum morem faciat, quam multa ex is, quae egit, veniam desiderent: iam irascetur etiam sibi. neque enim aecus iudex aliam de sua, aliam de aliena causa sententiam fert. nemo, inquam, invenietur qui 3 se possit absolvere, et innocentem quisque se dicit respiciens testem, non conscientiam. quanto humanius mitem et patrium animum praestare peccantibus et illos non persequi, sed revocare! errantem per agros ignorantia viae melius est ad rectum iter admovere quam expellere.

XV. Corrigendus est itaque, qui peccat, et ad- 1 monitione et vi, et molliter et aspere, meliorque tam sibi quam aliis faciendus non sine castigatione, sed sine ira; quis enim cui medetur irascitur? at corrigi nequeunt nihilque in illis lene aut spei bonae capax est: tollantur e coetu mortalium facturi peiora quae contingunt, et quo uno modo possunt desinant mali esse, sed hoc sine odio. quid enim est, cur oderim 2

1 adleuant *corr. in* all- *fort. A*[1] || 7 theoprastus *A; fuerunt qui nomen abesse mallent: frustra, ut Vahlen ostendit Herm. XXX (1895) pag. 27* || 10 peccantis *A sed* n *s. v. add. fort. m. 1* || 14 is *Rossbach* (iis *Wesenberg*) his *A* || 16 ęcus *A*[1] *sed* c *in* q *mut. A*[2] || 21 *post* persequi *eras.* se *aut* s *in A* || 22 ad rectum iter *L et volg.* affectum iter *A* || 28 lene ς leue A || 31 sed et hoc sine odio *Joh. Müller*

eum, cui tum maxime prosum, cum illum sibi eripio? num quis membra sua tunc odit, cum abscidit? non est illa ira, sed misera curatio. rabidos effligimus canes et trucem atque immansuetum bovem occidimus et morbidis pecoribus, ne gregem polluant, ferrum demittimus; portentosos fetus extinguimus, liberos quoque, si debiles monstrosique editi sunt, mergimus; nec
3 ira, sed ratio est a sanis inutilia secernere. nil minus quam irasci punientem decet, cum eo magis ad emendationem poena proficiat, si iudicio lata est. inde est, quod Socrates servo ait: 'caederem te, nisi irascerer.' admonitionem servi in tempus sanius distulit, illo tempore se admonuit. cuius erit tandem temperatus affectus, cum Socrates non sit ausus se irae committere?

1 XVI. Ergo ad coercitionem errantium sceleratorumque irato castigatore non opus est; nam cum ira delictum animi sit, non oportet peccata corrigere peccantem. 'quid ergo? non irascar latroni? quid ergo? non irascar venefico?' non: neque enim mihi irascor, cum sanguinem mitto. omne poenae genus remedi loco
2 admoveo: 'tu adhuc in prima parte versaris errorum nec graviter laberis sed frequenter: obiurgatio te primum secreta deinde publicata emendare temptabit. tu longius iam processisti, quam ut possis verbis sanari; ignominia *non* contineberis, tibi fortius aliquid et quod sentias inurendum est: in exilium et loca ignota mitteris. in te duriora remedia iam solida nequitia desiderat: et vin-

1 tum maxime *A* tunc m- *Gertz fort. recte; hoc enim passim obvium est in Sen. libris, illud, si recte observavi, duobus tantum locis* (*dial. III 15, 2 et 19, 2*) || 7 monstrosique *A* (i *s. v. add. fort. m. 1*) || 10 iudicio lata *L volg.* iudici olata *A* iudicio irrogata *Madvig* iudicio inlata *Gertz* iudicio data ς (*cfr. Sen. Thyest. 74*) iudicio lata est sententia *Koch* || 13 tandem *scripsi* tam *A, cfr. dial. IV 13, 1* || 19 uenefic//o (i *eras.*) *A* || 20 remedii *corr. ex* -di *fort.* A^1 || 21 tu *in ras.* A^1, *quae scribere coeperat* adh *omisso pronomine* || 23 publicata *AL* publica ς *et volg.* || 25 non *addidi cum Pinciano* (*cfr. Festschrift Gymn. Mörs 1896*)

cula publica et carcer adhibebitur. tibi insanabilis 3
animus et sceleribus scelera contexens, et iam non causis, quae numquam malo defuturae sunt, inpelleris, sed satis tibi est magna ad peccandum causa peccare; perbibisti nequitiam et ita visceribus inmiscuisti, ut nisi cum ipsis exire non possit; olim miser mori quaeris: bene de te merebimur, auferemus tibi istam qua vexas, vexaris insaniam et per tua alienaque volutato supplicia id quod unum tibi bonum superest repraesentabimus, mortem.' quare irascar cui cum maxime prosum? interim optimum misericordiae genus est occidere. si intrassem valetudinarium exercitus ut sciens 4
aut domus divitis, non idem inperassem omnibus per diversa aegrotantibus; varia in tot animis vitia video et civitati curandae adhibitus sum: pro cuiusque morbo medicina quaeratur, hunc sanet verecundia, hunc peregrinatio, hunc dolor, hunc egestas, hunc ferrum. itaque 5
et, si perversa induenda magistratui vestis et convocanda classico contio est, procedam in tribunal non furens nec infestus sed vultu legis et illa sollemnia verba leni magis gravique quam rabida voce concipiam et agi *lege* iubebo non iratus sed severus; et cum cervicem noxio imperabo praecidi et cum parricidas insuam culleo et cum mittam in supplicium militare et cum Tarpeio proditorem hostemve publicum inponam, sine ira eo vultu animoque ero, quo serpentes et animalia vene-

1 adhibebitur *Erasm.*[2] adhibetur *AL* || 2 animus est ς *et volg.* | et iam *volg.* etiam *A* || 7 quã *A*[1] *sed lineola puncto superne addito postea deleta* || 8 uexas uexaris *A, quod non erat coniecturis temptandum* (*cfr. dial. I 5,4 III 17,1*) | uolutato *Muret 'e libro Siculo' nisi quod ibi ut in L* uolutate *scriptum erat* uoluptate *A* || 9 it *A*[1] *corr. fort. A*[2] || 12 exercitus *Goerenz* exercitatus *AL* | ut *Madvig* et *AL* exercitatus et sciens *cum A Klammer* arcessitus ut sciens *Karsten* || 13 domus *A* domum *L* || 20 vultu leni et illa sollemnia verba magis gravi quam rabida *Pincianus coni. speciose* voltu lenis *et* verba lenta magis *Cornelissen* || 21 lege *add. Gertz secutus Pincianum, qui* lege agi *coni.* || 23 parricidas ς pindices *A* || 24 militarem *coni. Lipsius*

6 nata percutio. 'iracundia opus est ad puniendum.' quid?
tibi lex videtur irasci iis quos non novit, quos non
vidit, quos non futuros sperat? illius itaque sumendus
est animus, quae non irascitur, sed constituit. nam
si bono viro ob mala facinora irasci convenit, et ob
secundas res malorum hominum invidere conveniet.
quid enim est indignius quam florere *improbos* quos-
dam et eos indulgentia fortunae abuti, quibus nulla
potest satis mala inveniri fortuna? sed tam commoda
illorum sine invidia videbit quam scelera sine ira;
7 bonus iudex damnat improbanda, non odit. 'quid ergo?
non, cum eiusmodi aliquid sapiens habebit in manibus,
tangetur animus eius eritque solito commotior?' fateor:
sentiet levem quendam tenuemque motum; nam, ut
dicit Zenon, in sapientis quoque animo, etiam cum
vulnus sanatum est, cicatrix manet. sentiet itaque
suspiciones quasdam et umbras affectuum, ipsis qui-
dem carebit.

1 XVII. Aristoteles ait affectus quosdam, si quis
illis bene utatur, pro armis esse. quod verum foret,
si velut bellica instrumenta sumi deponique possent
induentis arbitrio. haec arma, quae Aristoteles virtuti
dat, ipsa per se pugnant, non expectant manum, et
2 habent, non habentur. nil aliis instrumentis opus est,
satis nos instruxit ratione natura. hoc dedit telum
firmum, perpetuum, obsequens, nec anceps nec quod
in dominum remitti posset. non ad providendum tan-
tum, sed ad res gerendas satis est per se ipsa ratio;
etenim quid est stultius quam hanc ab iracundia petere
praesidium, rem stabilem ab incerta, fidelem ab infida,
3 sanam ab aegra? quid, quod <ad> actiones quoque, in
quibus solis opera iracundiae videtur necessaria, multo

15 *Zenon. fragm. 158 Pearson.*

7 improbos *add. W. Gemoll; aut* eos *tollendum aut* florere quos damnes *scribendum censet Gertz* || **25** ratione ς rationi *A* || **29** stultius *A*[1] (ius *ex* is *corr.*) || **31** Quid quod ad actiones ς *Quidquod actiones A*

per se ratio fortior est? nam cum iudicavit aliquid
faciendum, in eo perseverat; nihil enim melius in-
ventura est se ipsa, quo mutetur: ideo stat semel con-
stitutis. iram saepe misericordia retro egit; habet 4
enim non solidum robur sed vanum tumorem violentis-
que principiis utitur, non aliter quam qui a terra venti
surgunt et fluminibus paludibusque concepti sine per-
tinacia vehementes sunt: incipit magno impetu, deinde 5
deficit ante tempus fatigata, et, quae nihil aliud quam
crudelitatem ac nova genera poenarum versaverat, cum
animadvertendum est, iam fracta lenisque est. affectus
cito cadit, aequalis est ratio. ceterum etiam ubi per- 6
severavit ira, nonnumquam, si plures sunt qui perire
meruerunt, post duorum triumve sanguinem occidere
desinit. primi eius ictus acres sunt: sic serpentium
venena a cubili erepentium nocent, innoxii dentes sunt,
cum illos frequens morsus exhausit. ergo non paria 7
patiuntur qui paria commiserant, et saepe qui minus
commisit plus patitur, quia recentiori obiectus est.
et in totum inaequalis est: modo ultra quam oportet
excurrit, modo citerius debito resistit; sibi enim in-
dulget et ex libidine iudicat et audire non vult et
patrocinio non relinquit locum et ea tenet quae in-
vasit et eripi sibi iudicium suum, etiam si pravum
est, non sinit.

XVIII. Ratio utrique parti tempus dat, deinde 1
advocationem et sibi petit, ut excutiendae veritati
spatium habeat: ira festinat. ratio id iudicare vult
quod aecum est: ira id aecum videri vult quod iudi-
cavit. ratio nil praeter ipsum de quo agitur spectat: 2

9 deficit ς defecit *A* || 11 iam fracta *Muret* iam ira fracta *A*, *sed* ira *ex corr.* *A*[1] *ortum vid.* || 15 primi *A*[1] *corr. ex* primus | sic *A L* sicut *volg.*; *illud utique tenendum, exempla collegit Uhl: quaest. crit. in Sen. dial. Diss. Argentorat. 1899 p. 53* || 16 uenena *A sed* ne *s. v. adscr.* *A*[2] | ĩnoxii *A sed ultimam* i *add. in fine versus* *A*[2] || 18 cõmiserant *A* commiserunt *Fickert ex* ς || 19 recentior *A*[1] *corr.* *A*[2] || 29 ęqum *A utroque loco, sed* q *ex* c *corr.* *A*[2] | uideri uult ς uideri non uult *A*

ira vanis et extra causam obversantibus commovetur. vultus illam securior, vox clarior, sermo liberior, cultus delicatior, advocatio ambitiosior, favor popularis exasperant; saepe infesta patrono reum damnat; etiam si ingeritur oculis veritas, amat et tuetur errorem; coargui non vult et in male coeptis honestior illi
3 pertinacia videtur quam paenitentia. Cn. Piso fuit memoria nostra vir a multis vitiis integer, sed pravus et cui placebat pro constantia rigor. is cum iratus duci iussisset eum, qui ex commeatu sine commilitone redierat, quasi interfecisset quem non exhibebat, roganti tempus aliquod ad conquirendum non dedit. damnatus extra vallum productus est et iam cervicem porrigebat, cum subito apparuit ille commilito qui
4 occisus videbatur. tunc centurio supplicio praepositus condere gladium speculatorem iubet, damnatum ad Pisonem reducit redditurus Pisoni innocentiam: nam militi fortuna reddiderat. ingenti concursu deducuntur conplexi alter alterum cum magno gaudio castrorum commilitones. conscendit tribunal furens Piso ac iubet duci utrumque, et eum militem qui non occiderat et
5 eum qui non perierat. quid hoc indignius? quia unus innocens apparuerat, duo peribant. Piso adiecit et tertium. nam ipsum centurionem, qui damnatum reduxerat, duci iussit. constituti sunt in eodem illo loco
6 perituri tres ob unius innocentiam. o quam sollers est iracundia ad fingendas causas furoris! 'te' inquit 'duci iubeo, quia damnatus es; te, quia causa damnationis commilitoni fuisti; te, quia iussus occidere imperatori non paruisti': excogitavit quemadmodum tria crimina faceret, quia nullum invenerat.

3 fabor A^1 *sed* b *in* v *corr.* || 8 prauus *AL, quod vid. corruptum esse:* ira pravus *vel* praeceps *Gertz* saevus *Rech* pravus eo quod *Schultess* iracundus *ego malim aut* in iram pronus || 9 rigor. is cum A^3 *in ras.*; A^1 *fort. habuit* rigores. cum || 13 et iam A^3 *in ras.* etiam A^1 || 23 peri//bant (e *eras.*) *A*

XIX. Habet, inquam, iracundia hoc mali: non 1
vult regi; irascitur veritati ipsi, si contra voluntatem
suam apparuit; cum clamore et tumultu et totius
corporis iactatione quos destinavit insequitur adiectis
conviciis maledictisque. hoc non facit ratio; sed si 2
ita opus est, silens quietaque totas domus funditus
tollit et familias rei publicae pestilentes cum coniugi-
bus ac liberis perdit, tecta ipsa diruit et solo exaequat
et inimica libertati nomina extirpat: hoc non frendens
nec caput quassans nec quicquam indecorum iudici
faciens, cuius tum maxime placidus esse debet et in
statu vultus, cum magna pronuntiat. 'quid opus est' 3
inquit Hieronymus 'cum velis caedere aliquem, tua
prius labra mordere?' quid, si ille vidisset desilientem
de tribunali proconsulem et fasces lictori auferentem
et suamet vestimenta scindentem, quia tardius scinde-
bantur aliena? quid opus est mensam evertere? quid 4
pocula adfligere? quid se in columnas impingere?
quid capillos avellere, femur pectusque percutere?
quantam iram putas, quae, quia in alium non tam
cito quam vult erumpit, in se revertitur? tenentur
itaque a proximis et rogantur, ut sibi ipsi placentur.
quorum nil facit quisquis vacuus ira meritam cuique 5
poenam iniungit. dimittit saepe eum, cuius peccatum
deprendit: si paenitentia facti spem bonam pollicetur,
si intellegit non ex alto venire nequitiam, sed summo,
quod aiunt, animo inhaerere, dabit inpunitatem nec
accipientibus nocituram nec dantibus; nonnumquam 6
magna scelera levius quam minora compescet, si illa
lapsu, non crudelitate commissa sunt, his inest latens
et operta et inveterata calliditas; idem delictum in

2 voluntatem *volg.* uoluptatem *A L* || 11 tum *A* tunc ϛ *cfr. cap. 15, 2* || 13 cedere *A* || 15 fasces *L* faces *A* || 18 quid pocula in columnas impingere? quid se affligere? *licenter coni. Karsten* || 19 auellere *A* euellere ϛ *et volg.* || 20 quantam *A L* quam amentem *suspicatur Gertz* || 23 ira *A* (*sed fuerat* irã) || 24 dimittit *A* -ttet *Gertz*

duobus non eodem malo afficiet, si alter per neglegen-
7 tiam admisit, alter curavit ut nocens esset. hoc semper in omni animadversione servabit, ut sciat alteram adhiberi, ut emendet malos, alteram, ut tollat; in utroque non praeterita, sed futura intuebitur — nam, ut Plato ait, nemo prudens punit, quia peccatum est, sed ne peccetur; revocari enim praeterita non possunt, futura prohibentur —, et quos volet nequitiae male cedentis exempla fieri, palam occidet, non tantum ut
8 pereant ipsi, sed ut alios pereundo deterreant. haec cui expendenda aestimandaque sunt, vides quam debeat omni perturbatione liber accedere ad rem summa diligentia tractandam, potestatem vitae necisque; male irato ferrum committitur.

1 XX. Ne illud quidem iudicandum est, aliquid iram ad magnitudinem animi conferre; non est enim illa magnitudo: tumor est; nec corporibus copia vitiosi umoris intentis morbus incrementum est sed pestilens
2 abundantia. omnes, quos vecors animus supra cogitationes extollit humanas, altum quiddam et sublime spirare se credunt: ceterum nil solidi subest, sed in ruinam prona sunt quae sine fundamentis crevere. non habet ira cui insistat. non ex firmo mansuroque oritur, sed ventosa et inanis est tantumque abest a magnitudine animi, quantum a fortitudine audacia, a fiducia insolentia, ab austeritate tristitia, a severitate crudelitas.
3 multum, inquam, interest inter sublimem animum et superbum. iracundia nihil amplum decorumque molitur; contra mihi videtur veternosi et infelicis animi, imbecillitatis sibi conscii, saepe indolescere, ut exulcerata et aegra corpora, quae ad tactus levissimos gemunt.

6 *Plato de legg. XI 934 A*

8 anim//‿aduersione A^{1-2} (*fuerat* anim; = animus) || 17 uitiosiũ oris A^1 *corr.* A^3 *in* vitiosi humoris || 23 ira *in ras.* A^1 || 25 quãtũ *A* || 27 sublimem *volg.* sublime *A* || 30 conscii ς c̃scia *A* || 31 quae *om. volg.*

ita ira muliebre maxime ac puerile vitium est. 'at
incidit et in viros.' nam viris quoque puerilia ac
muliebria ingenia sunt. 'quid ergo? non aliquae voces 4
ab iratis emittuntur quae magno emissae videantur
animo?' *immo* veram ignorantibus magnitudinem,
qualis illa dira et abominanda: 'oderint, dum metuant.'
Sullano scias saeculo scriptam. nescio utrum sibi peius
optaverit, ut odio esset, an ut timori. 'oderint.' oc-
currit illi futurum, ut execrentur, insidientur, oppri-
mant. quid adiecit? di illi male faciant, adeo repperit
dignum odio remedium. 'oderint' — quid *tum*? dum
pareant? non; dum probent? non; quid ergo? 'dum
timeant.' sic ne amari quidem vellem. magno hoc 5
dictum spiritu putas? falleris; nec enim magnitudo
ista est sed immanitas. non est quod credas irascen-
tium verbis, quorum strepitus magni, minaces sunt,
intra mens pavidissima. nec est quod existimes verum 6
esse, quod apud disertissimum virum *T.* Livium dicitur:
'vir ingenii magni magis quam boni.' non potest istud
separari: aut et bonum erit aut nec magnum, quia
magnitudinem animi inconcussam intellego et introrsus
solidam et ab imo parem firmamque, qualis inesse
malis ingeniis non potest. terribilia enim esse et tumul- 7
tuosa et exitiosa possunt: magnitudinem quidem, cuius
firmamentum roburque bonitas est, non habebunt.
ceterum sermone, conatu et omni extra paratu facient

6 *Accius in Atreo fr. V (203) Ribb.* || 18 *Liv. frag. 54 Hertz*

4 magnę missę *habuisse vid.* A^1 *corr. fort. eadem manus* || 5 immo *add. Madvig* || 7 syllano *A* | peius *in ras.* A^3 *primae man. scriptura plane erasa* || 10 adiecit *A* adiicit *Erasmus fort. recte* || 11 quid <tum?> dum *Gertz* quiddum *A* || 12 non *utroque loco in ras.* A^3 || 16 strepitus A^1 (tre *in ras.*) || 18 disertissimum virum T. Livium dicitur *Gertz, idem* L *nisi quod* T. *abest* disertissimum dicitur A^1, *sed puncto significatur inter haec verba addenda esse quae* A^2 *in marg. adscripsit:* uirum liuium || 19 Non potest *L ut volg.* potest *A* || 26 conatu *A* ornatu *Cornelissen*

8 magnitudinis fidem; eloquentur aliquid, quod tu magni *animi* putes, sicut C. Caesar, qui iratus caelo, quod opstreperetur pantomimis, quos imitabatur studiosius quam spectabat, quodque comessatio sua fulminibus terreretur — prorsus parum certis — ad pugnam vocavit Iovem et quidem sine missione, Homericum illum exclamans versum:

Ἤ μ' ἀνάειρ' ἢ ἐγὼ σέ.

9 quanta dementia fuit! putavit aut sibi noceri ne ab Iove quidem posse aut se nocere etiam Iovi posse. non puto parum momenti hanc eius vocem ad incitandas coniuratorum mentes addidisse; ultimae enim patientiae visum est eum ferre, qui Iovem non ferret.

1 XXI. Nihil ergo in ira, ne cum videtur quidem vehemens et deos hominesque despiciens, magnum, nihil nobile est. aut si videtur alicui magnum animum ira producere, videatur et luxuria — ebore sustineri vult, purpura vestiri, auro tegi, terras transferre, maria concludere, flumina praecipitare, nemora suspendere —,
2 videatur et avaritia magni animi — acervis auri argentique incubat et provinciarum nominibus agros colit et sub singulis vilicis latiores habet fines quam quos
3 consules sortiebantur —, videatur et libido magni animi — transnat freta, puerorum greges castrat, sub gladium mariti venit morte contempta —, videatur et ambitio magni animi — non est contenta honoribus

8 *Hom. Il.* Ψ 724

2 animi *add. Gertz* (*cfr. dial. VI 16, 4*) spiritus *praefert Koch* ingenii *Rossbach* pectoris *Hosius* (*p. 77, 2*) | g. cęsar *A* || 3 opstreperetur *A* obstreperet *L et volg.* || 4 cõmessatio *A cfr. dial. XII 10, 9; ep. 51, 4* || 5 turbaretur *Hosius* || 8 *verba graeca restituit Muret et 'in libro Siculo ita plane omnibus litteris scriptum est' addit.* *HMANAPENEΓΩCE A* || 21 provincias nominibus agrorum *W. Gemoll coni.* || 23 uideatur *A*[1] (ui *in ras.*) || 25 uenit morte *A*[1] *sed* uxor *A*[3] *in marg. adscr. et post uenit inserendum esse significavit; falsum interpretamentum esse intellexit Gertz*

annuis; si fieri potest, uno nomine occupare fastuus vult, per omnem orbem titulos disponere —. omnia 4
ista, non refert in quantum procedant extendantque se, angusta sunt, misera, depressa; sola sublimis et excelsa virtus est, nec quicquam magnum est nisi quod simul placidum.

1 fastụus *A*[1] *corr. in* fastus *A*[2] *radendo* || 2 omnia ista, non refert . . . se, angusta *Gertz interpunxit coll. dial.* X *10, 5* omnia ista non . . . se: angusta *volg.* || 4 *post* depressa *in fine versus maior rasura, sub qua quid fuerit, non apparet A* || 6 placiduM ◡◡ ◡◡ | L. A. Senece Ad Nouatum De ira liber primus explicit. | Incipit ad eundem liber secundus *A*.

L. ANNAEI SENECAE

DIALOGORVM LIBER IV.

AD NOVATVM

DE IRA

LIBER II.

1 I. Primus liber, Novate, benigniorem habuit
materiam; facilis enim in proclivia vitiorum decursus
est. nunc ad exiliora veniendum est; quaerimus enim
ira utrum iudicio an inpetu incipiat, id est utrum sua
sponte moveatur an quemadmodum pleraque, quae
2 intra nos *non* insciis nobis oriuntur. debet autem in
haec se demittere disputatio, ut ad illa quoque altiora
possit exurgere: nam et in corpore nostro ossa nervi-
que et articuli, firmamenta totius et vitalia, minime
speciosa visu, prius ordinantur, deinde haec, ex quibus
omnis in faciem adspectumque decor est; post haec
omnia, qui maxime oculos rapit, color ultimus perfecto
3 iam corpore adfunditur. iram quin species oblata in-
iuriae moveat non est dubium; sed utrum speciem ipsa
statim sequatur et non accedente animo excurrat, an
4 illo adsentiente moveatur quaerimus. nobis placet nihil
illam per se audere sed animo adprobante; nam speciem

2 in procliuia uitiorum *A* in proclivi vitiorum *Madvig* || 6 non *addidi, ne in utroque quaestionis membro idem diceretur* (*cfr. c. 3, 4*); *Gertz* sua *ante* sponte *delevit* || 7 demittere A^{5} dimittere A^{1} | illa *A* alia *W. Gemoll* || 8 possit ς *et volg.* posset *A* || 9 vitalia *Pincianus* ut alia *A* || 11 adspectumque A^{1} *corr. in* aspectumque A^{5} in facie aspectuque ς || 14 ipsa *Gertz* ipsam *A*

capere acceptae iniuriae et ultionem eius concupiscere
et utrumque coniungere, nec laedi se debuisse et vindi-
cari debere, non est eius impetus, qui sine voluntate
nostra concitatur. ille simplex est, hic compositus et 5
plura continens; intellexit aliquid, indignatus est,
damnavit, ulciscitur: haec non possunt fieri, nisi ani-
mus eis quibus tangebatur adsensus est.

II. 'Quorsus' inquis 'haec quaestio pertinet?' ut 1
sciamus quid sit ira. nam si invitis nobis nascitur,
numquam rationi succumbet. omnes enim motus, qui
non voluntate nostra fiunt, invicti et inevitabiles sunt,
ut horror frigida aspersis, ad quosdam tactus asper-
natio; ad peiores nuntios subriguntur pili et rubor ad
inproba verba suffunditur sequiturque vertigo praerupta
cernentis: quorum quia nihil in nostra potestate est,
nulla quo minus fiant ratio persuadet. ira praeceptis 2
fugatur; est enim voluntarium animi vitium, non ex
his, quae condicione quadam humanae sortis eveniunt
ideoque etiam sapientissimis accidunt, inter quae et
primus ille ictus animi ponendus est, qui nos post
opinionem iniuriae movet. hic subit etiam inter ludicra 3
scaenae spectacula et lectiones rerum vetustarum. saepe
Clodio Ciceronem expellenti et Antonio occidenti vide-
mur irasci; quis non contra Mari arma, contra Sullae
proscriptionem concitatur? quis non Theodoto et
Achillae et ipsi puero non puerile auso facinus in-
festus est? cantus nos nonnumquam et citata modu- 4
latio instigat Martiusque ille tubarum sonus; movet
mentes et atrox pictura et iustissimorum suppliciorum

2 nec ledi se A^5 *in ras.* A^1 *habuisse vid.* necledisse || **7** eis ϛ eius A | a//sensus A^5 || **11** inuitabiles A^1 (ta *ex corr. ipsius m. 1 quae* inuict *scribere coeperat*) *corr.* A^5 || **12** horror A (h *in ras. fort. m. 1*) | tactus A^5 (us *in ras. in qua antea* is *fuisse uid.*) || **13** robur A^1 *corr. in* rubor A^5 || **21** et iam A || **23** clodio ciceronem expellenti L *volg.* claudio ciceron// expellenti A^5 (*in marg.* A^6 ciceronem) A^1 *habuerat:* clod . . cicerone excellenti || **24** mari A^1 *corr. in* marij A^5 | sullae A^1 sille A^5 || **28** in//stigat (*eras.* s) A | sonus; movet *interp.* Madvig; volg. non interp.

5 tristis adspectus; inde est quod adridemus ridentibus et contristat nos turba maerentium et effervescimus ad aliena certamina. quae non sunt irae, non magis quam tristitia est, quae ad conspectum mimici naufragii contrahit frontem, non magis quam timor, qui Hannibale post Cannas moenia circumsidente lectorum percurrit animos, sed omnia ista motus sunt animorum moveri nolentium nec adfectus sed principia proludentia
6 adfectibus. sic enim militaris viri in media pace iam togati aures tuba suscitat equosque castrenses erigit crepitus armorum. Alexandrum aiunt Xenophanto canente manum ad arma misisse.

1 III. Nihil ex his, quae animum fortuito inpellunt, adfectus vocari debet: ista, ut ita dicam, patitur magis animus quam facit. ergo adfectus est non ad oblatas rerum species moveri, sed permittere se illis et hunc
2 fortuitum motum prosequi. nam si quis pallorem et lacrimas procidentis et irritationem umoris obsceni altumve suspirium et oculos subito acriores aut quid his simile indicium adfectus animique signum putat,
3 fallitur nec intellegit corporis hos esse pulsus. itaque et fortissimus plerumque vir dum armatur expalluit et signo pugnae dato ferocissimo militi paulum genua tremuerunt et magno imperatori antequam inter se acies arietarent cor exiluit et oratori eloquentissimo dum ad
4 dicendum conponitur summa riguerunt. ira non moveri tantum debet sed excurrere; est enim inpetus; numquam autem impetus sine adsensu mentis est, neque enim fieri potest ut de ultione et poena agatur animo nesciente. putavit se aliquis laesum, voluit ulcisci,

1 inde est quod *L volg.* idest quod *A* iidemque *Madvig* || 6 lectorum . . animos *Gertz* (*edit. p. 415*) lectoris . . animos *A* lectoris . . animum *Muret* || 11 xenophanto// (o *ex corr. et cum ras. fort. a manu 1*) *A* || 13 ex is *Rossbach* || 17 motum A^5 (tum *in ras.*) || 18 umoris *corr. in* humoris A^2 (?) || 19 altumue *A* (*supra priorem* u *lineola eras.*) || 21 pulsus *L volg.* pulsos *A* || 25 *exilluit fort.* A^1 *corr. radendo* A^5 | eloquentiss*imo* A^5

dissuadente aliqua causa statim resedit: hanc iram non
voco, motum animi rationi parentem; illa est ira, quae
rationem transsilit, quae secum rapit. ergo prima illa 5
agitatio animi, quam species iniuriae incussit, non
magis ira est quam ipsa iniuriae species; ille sequens
impetus, qui speciem iniuriae non tantum accepit sed
adprobavit, ira est, concitatio animi ad ultionem voluntate et iudicio pergentis. numquam dubium est quin
timor fugam habeat, ira inpetum: vide ergo an putes
aliquid sine adsensu mentis aut peti posse aut caveri.

IV. Et ut scias quemadmodum incipiant adfectus 1
aut crescant aut efferantur, est primus motus non voluntarius, quasi praeparatio adfectus et quaedam comminatio; alter cum voluntate non contumaci, tamquam
oporteat me vindicari, cum laesus sim, aut oporteat
hunc poenas dare, cum scelus fecerit; tertius motus
est iam impotens, qui non si oportet ulcisci vult, sed
utique, qui rationem evicit. primum illum animi ictum 2
effugere ratione non possumus, sicut ne illa quidem
quae diximus accidere corporibus, ne nos oscitatio
aliena sollicitet, ne oculi ad intentationem subitam
digitorum conprimantur: ista non potest ratio vincere,
consuetudo fortasse et adsidua observatio extenuat.
alter ille motus, qui iudicio nascitur, iudicio tollitur.

V. Illud etiamnunc quaerendum est, ii qui vulgo 1
saeviunt et sanguine humano gaudent an irascantur,
cum eos occidunt, a quibus nec acceperunt iniuriam
nec accepisse ipsi se existimant: qualis fuit Apollodorus

5 *post* iniuriae species *Stephanus et nuper Karsten* iniuria est *addendum esse censent; non accedo* || 15 oporteat *L volg.* oportet *A* || 21 intentationem subitam *L ut volg.* inpotentationem subita *A* || 24 *post c. IV lacunae signum posuerunt Lipsius et Gertz, sed vide quae contra eos Joh. Müller disputavit in actis Acad. Vindob. CXVIII 1889 p. 13* || 25 ii *Wesenberg* hic *A sed* c *ex* i *corr. al. man.* || 26 saeuiunt *L et volg.* se uiuunt *A* || 28 ipsi se *Gertz* ipsos *A* | apollo‿do///rus apud phalaris *A* (*2 litt. eras. fort.* lo; d *ex* t *corr.*) Apollodorus apud Phalarim *L*

2 aut Phalaris. haec non est ira, feritas est; non enim
quia accepit iniuriam nocet, sed parata est, dum noceat,
vel accipere, nec illi verbera lacerationesque in ultionem
3 petuntur sed in voluptatem. quid ergo *est*? origo huius
mali ab ira est, quae ubi frequenti exercitatione et
satietate in oblivionem clementiae venit et omne foedus
humanum eiecit animo, novissime in crudelitatem transit:
rident itaque gaudentque et voluptate multa perfruuntur
plurimumque ab iratorum vultu absunt, per otium saevi.
4 Hannibalem aiunt dixisse, cum fossam sanguine humano
plenam vidisset: 'o formonsum spectaculum!' quanto
pulchrius illi visum esset, si flumen aliquod lacumque
conplesset! quid mirum, si hoc maxime spectaculo
caperis innatus sanguini et ab infante caedibus admotus?
sequetur te fortuna crudelitati tuae per XX annos secunda
dabitque oculis tuis gratum ubique spectaculum;
videbis istud et circa Trasumennum et circa Cannas et
5 novissime circa Carthaginem tuam. Volesus nuper sub
divo Augusto proconsul Asiae, cum CCC uno die securi
percussisset, incedens inter cadavera vultu superbo,
quasi magnificum quiddam conspiciendumque fecisset,
graece proclamavit: 'o rem regiam!' quid hic rex fecisset?
non fuit haec ira sed maius malum et insanabile.

1 VI. 'Virtus' inquit 'ut honestis rebus propitia
est, ita turpibus irata esse debet.' quid, si dicat virtutem
et humilem et magnam esse debere? atqui hoc
dicit, [qui] illam extolli vult et deprimi, quoniam laetitia

2 accepit ς accipit *A* ‖ 3 vel *Lipsius* uelle *A* | lacerationesq; A^5 ‖ 4 est *Gerts add.; verum vid. esse quod observavit, post* quid ergo? *semper alteram interrogationem poni* ‖ 9 otium *A* iocum *malit Gerts* | sequit *A* ‖ 11 formonsum A^1 *ut vid.; corr. in* -osum A^5 ‖ 17 trhansymennum *A* transimenum *L* ‖ 19 proconsul//asiae A^5 (a *in ras. 2 litt., ut vid.* es) pro consule *Koch* ‖ 25 dicat *Madvig* dicatur *A* ‖ 26 *atqui* A^5 ‖ 27 qui *ante* illam *tollendum esse mihi persuasit Joh. Müller act. Acad. Vindob. CXXX 1894 p. 23 not. 1* | <et> extolli *Wesenberg, sed cod. scripturam defendit Joh. Müller l. l. CXXXVI 1897 p. 18 apte coll. cap. 12, 2*

ob recte factum clara magnificaque est, ira ob alienum
peccatum sordida et angusti pectoris est. nec umquam 2
committet virtus, ut vitia, dum conpescit, imitetur;
iram ipsam castigandam habet, quae nihilo melior est,
saepe etiam peior is delictis quibus irascitur. gaudere
laetarique proprium et naturale virtutis est; irasci non
est ex dignitate eius, non magis quam maerere: atqui
iracundiae tristitia comes est et in hanc omnis ira vel
post paenitentiam vel post repulsam revolvitur. et si 3
sapientis est peccatis irasci, magis irascetur maioribus
et saepe irascetur: sequitur, ut non tantum iratus sit
sapiens, sed iracundus. atqui si nec magnam iram
nec frequentem in animo sapientis locum habere credimus, quid est, quare non ex toto illum hoc adfectu
liberemus? modus enim esse non potest, si pro facto 4
cuiusque irascendum est; nam aut iniquus erit, si aequaliter irascetur delictis inaequalibus, aut iracundissimus, si totiens excanduerit quotiens iram scelera
meruerint.

VII. Et quid indignius quam sapientis adfectum 1
ex aliena pendere nequitia? desinet ille Socrates posse
eundem vultum domum referre, quem domo extulerat?
atqui si irasci sapiens turpiter factis debet et concitari
contristarique ob scelera, nihil est aerumnosius sapiente:
omnis illi per iracundiam maeroremque vita transibit.
quod enim momentum erit, quo non inprobanda videat? 2
quotiens processerit domo, per sceleratos illi avarosque
et prodigos et inpudentis et ob ista felices incedendum
erit; nusquam oculi eius flectentur, ut non quod indignentur inveniant: deficiet, si totiens a se iram quotiens causa poscet exegerit. haec tot milia ad forum 3
prima luce properantia quam turpes lites, quanto tur-

1 clarā A^1 *sed lineola erasa est* || 5 is *Rossbach* his A^5 *in ras. scriptura m. 1 plane deleta* hiis *L* || 8 iracundia et *AL corr. volg.* || 16 nam aut ς *volg.* nāut *A* | iniquus A^5 iniquos *fort.* A^1 || 22 *post* extulerat *interrogandi signum pro puncto posuit Gertz*

piores advocatos habent! alius iudicia patris accusat,
quae vereri satius fuit, alius cum matre consistit, alius
delator venit eius criminis, cuius manifestior reus est;
et iudex damnaturus quae fecit eligitur et corona pro
mala causa . . bona patroni voce corrupta.

1 VIII. Quid singula persequor? cum videris forum
multitudine refertum et saepta concursu omnis frequen-
tiae plena et illum circum, in quo maximam sui partem
populus ostendit, hoc scito, istic tantundem esse viti-
2 orum quantum hominum. inter istos quos togatos
vides nulla pax est: alter in alterius exitium levi com-
pendio ducitur; nulli nisi ex alterius iniuria quaestus
est; felicem oderunt, infelicem contemnunt; maiorem
gravantur, minori graves sunt; diversis stimulantur
cupiditatibus; omnia perdita ob levem voluptatem prae-
damque cupiunt. non alia quam in ludo gladiatorio
3 vita est cum isdem bibentium pugnantiumque. ferarum
iste conventus est, nisi quod illae inter se placidae
sunt morsuque similium abstinent, hi mutua laceratione
satiantur. hoc omnino ab animalibus mutis differunt,
quod illa mansuescunt alentibus, horum rabies ipsos
a quibus est nutrita depascitur.

1 IX. Numquam irasci desinet sapiens, si semel
coeperit: omnia sceleribus ac vitiis plena sunt; plus
committitur quam quod possit coercitione sanari; certa-

2 vereri *Gertz cum Piscatore* mereri *A* m. satis fuit *Gronov* | con//sistit *A* (n *ex* m *corr. vid.*) || 5 *verbum desideratur:* stat *post* causa *add. Gertz;* bovat *vel* boat *Karsten,* pugnat *Koch male substituunt pro* bona*; Schultess pro* corrupta *scr.* corrumpitur*; malim* probat malam causam || 17 cum iisdem *L ut volg.* quorum A^5 *in ras.; ex* A^1 *scriptura haec dispiciuntur:* . ̃ . s . em, *ut certum sit fuisse:* cũisdem | bibentium *Gertz* uiuentium A^1 *quod in* ludentium *corr.* A^5 || 18 iste *certo habuerat* A^1*, nunc* idẽ *legitur in ras m. 5.* || 20 hoc omnino *Vahlen* hoc in uno *A, sed* u *redintegrata est,* in A^5 *in ras. scripsit duarum aut trium litterarum, quarum ultima* c *aut* t *fuisse Gertzio videbatur* hoc uno *L et volg: prave* hoc immane *Rieger* satiantur. illae mansuescunt *ceteris deletis Mueck* || 23 desines A^1 *corr. m. 1—2, deinde radendo* A^5

tur ingenti quidem nequitiae certamine: maior cottidie
peccandi cupiditas, minor verecundia est; expulso meli-
oris aequiorisque respectu quocumque visum est libido
se inpingit, nec furtiva iam scelera sunt: praeter oculos
eunt, adeoque in publicum missa nequitia est et in
omnium pectoribus evaluit, ut innocentia non rara sed
nulla sit. numquid enim singuli aut pauci rupere 2
legem? undique velut signo dato ad fas nefasque
miscendum coorti sunt:

> non hospes ab hospite tutus,
> non socer a genero; fratrum quoque gratia rara est.
> imminet exitio vir coniugis, illa mariti;
> lurida terribiles miscent aconita novercae;
> filius ante diem patrios inquirit in annos.

et quota ista pars scelerum est? non descripsit castra 3
ex uno partu contraria et parentium liberorumque
sacramenta diversa, subiectam patriae civis manu flam-
mam et agmina infestorum equitum ad inquirendas pro-
scriptorum latebras circumvolitantia et violatos fontes
venenis et pestilentiam manu factam et praeductam
obsessis parentibus fossam, plenos carceres et incendia
totas urbes concremantia dominationesque funestas et
regnorum publicorumque exitiorum clandestina consilia,
et pro gloria habita, quae quam diu opprimi possunt,
scelera sunt, raptus ac stupra et ne os quidem libidini
exceptum. adde nunc publica periuria gentium et rupta 4
foedera et *in* praedam validioris quidquid non resistebat
abductum, circumscriptiones, furta, fraudes, infitiationes,
quibus trina non sufficiunt fora. si tantum irasci vis

10 *Ovidi met. I 144 sq.*

1 quidem *A L* quodam *Pincianus* | cotidie A^3 (co *in ras.*) cottidie *ut vid.* A^1 || 5 *post* publicum *ras. in A est, in qua* est *vid. fuisse; an* emissa? || 8 affas A^1 *corr. man. 1—2, deinde m. 5* || 9 coor‿ti sunt A^5 *ex* A^1 *scriptura pellucent haec:* co . . atisunt coacti sunt *Petschenig* || 16 uno partu *Petschenig* una parte *A* una patria *alii* || 18 inquirendas *Gertz* conq- *A* || 25 libidini (*ultima* i *corr. ex* e) *A* || 27 in praedam *volg.* praedam *A* pro praeda *Gertz* || 28 abductum *L Pincianus* add- *A*

sapientem, quantum scelerum indignitas exigit, non irascendum illi sed insaniendum est.

1 X. Illud potius cogitabis, non esse irascendum
erroribus. quid enim, si quis irascatur in tenebris
parum vestigia certa ponentibus? quid, si quis surdis
imperia non exaudientibus? quid, si pueris, quod ne-
glecto dispectu officiorum ad lusus et ineptos aequalium
iocos spectent? quid, si illis irasci velis, *qui*, quod
aegrotant senescunt, fatigantur? inter cetera mortali-
tatis incommoda et hoc est, caligo mentium nec tantum
2 necessitas errandi sed errorum amor. ne singulis ira-
scaris, universis ignoscendum est, generi humano venia
tribuenda est. si irasceris iuvenibus senibusque, quod
peccant, irascere *et* infantibus: peccaturi sunt. num-
quis irascitur pueris, quorum aetas nondum novit rerum
discrimina? maior est excusatio et iustior hominem
3 esse quam puerum. hac condicione nati sumus, ani-
malia obnoxia non paucioribus animi quam corporis
morbis, non quidem obtusa nec tarda, sed acumine
nostro male utentia, alter alteri vitiorum exempla:
quisquis sequitur priores male iter ingressos, quidni
4 habeat excusationem, cum publica via erraverit? in
singulos severitas imperatoris destringitur, at necessaria
venia est, ubi totus deseruit exercitus. quid tollit iram
sapientis? turba peccantium: intellegit quam et inicum
5 sit et periculosum irasci publico vitio. Heraclitus quo-

8 iocosspectent *A* (*prior.* s *s. v. add. m. 2*) | <qui,> quod aegrotant senescunt, fatigantur *scripsi* quod aegrotant? senescunt? fatigantur? *A* qui egrotant s. f. *L* qui, dum aegrotant aut senescunt, fat. *Gertz* quod aegroti aut senes eundo f. *Schultess; alii in pronomine* illis *latere vitium arbitrati pro* illis *coni.* ullis (*Vahlen*) iubecillis (*Koch*) servulis *vel* ancillis (*Karsten*); *sed cfr. Gertzium in edit.* || 13 tribuenda *A, sed* a *ex* ū *corr. fort. m. 1* || 14 et *add. Gertz* | *ante* peccaturi *A*[6] *ut vid. s. v.* quod *add., in contextu habent L et volg.* || 17 ĉditione *A*[5] *in ras. ex A*[1] *scriptura tantum* c *et* e *dispiciuntur* || 20 alter alteri *Muret* altera alteri *A* altera alteris *Haase* || 23 destringitur *Madvig* dist- *A*

tiens prodierat et tantum circa se male viventium,
immo male pereuntium viderat, flebat, miserebatur
omnium, qui sibi laeti felicesque occurrebant, miti
animo, sed nimis inbecillo: et ipse inter deplorandos
erat. Democritum contra aiunt numquam sine risu in
publico fuisse; adeo nihil illi videbatur serium eorum
quae serio gerebantur. ubi istic irae locus est? aut
ridenda omnia aut flenda sunt. non irascetur sapiens 6
peccantibus: quare? quia scit neminem nasci sapientem
sed fieri, scit paucissimos omni aevo sapientis evadere,
quia condicionem humanae vitae perspectam habet;
nemo autem naturae sanus irascitur. quid enim, si
mirari velit non in silvestribus dumis poma pendere?
quid, si miretur spineta sentesque non utili aliqua
fruge compleri? nemo irascitur, ubi vitium natura
defendit. placidus itaque sapiens et aequus erroribus, 7
non hostis sed corrector peccantium, hoc cottidie procedit animo: 'multi mihi occurrent vino dediti, multi
libidinosi, multi ingrati, multi avari, multi furiis ambitionis agitati.' omnia ista tam propitius aspiciet quam
aegros suos medicus. numquid ille, cuius navigium 8
multam undique laxatis conpagibus aquam trahit, nautis
ipsique navigio irascitur? occurrit potius et aliam excludit undam, aliam egerit, manifesta foramina praecludit, latentibus et ex occulto sentinam ducentibus
labore continuo resistit, nec ideo intermittit, quia quantum exhaustum est subnascitur. lento adiutorio opus
est contra mala continua et fecunda, non ut desinant,
sed ne vincant.

7 ubi istic irae locus *Pincianus* ubi isticcine locus *A* (ccine *in ras.* A^5 *nec quid antea fuerit apparet*) isticcine ire locus est ubi aut ridenda *L* || 10 fieri, scit *recte interpunxit Gertz; volg.:* fieri. scit || 17 s; corrector peccantium *A* (*omnia usque ad* p *in ras.* A^5) s; correptor p. *L* | cottidie *ut vid.* A^1, *radendo corr. in* coti- | procedet *mavolt Gertz* || 20 aspiciet *A* aspiciam *coni. Lipsius* multi tibi occurrent . . . propitius aspicies *Joh. Müller* || 21 navigium *L et volg.* naufragium A || 23 et (*per compendium*) *in ras.* A^5

1 XI. 'Vtilis est' inquit 'ira, quia contemptum
effugit, quia malos terret.' primum ira, si quantum
minatur valet, ob hoc ipsum quod terribilis est et
invisa est; periculosius est autem timeri quam despici.
si vero sine viribus est, magis exposita contemptui est
et derisum non effugit: quid enim est iracundia in
2 supervacuum tumultuante frigidius? deinde non ideo
quaedam, quia sunt terribiliora, potiora sunt, nec hoc
sapienti dici velim: 'quod ferae, sapientis quoque
telum est, timeri.' quid? non timetur febris, podagra,
ulcus malum? numquid ideo quicquam in istis boni
est? an contra omnia despecta foedaque et turpia,
ipsoque eo timentur? sic ira per se deformis est et
minime metuenda, at timetur a pluribus sicut deformis
3 persona ab infantibus. quid, quod semper in auctores
redundat timor nec quisquam metuitur ipse securus?
occurrat hoc loco tibi Laberianus ille versus, qui medio
civili bello in theatro dictus totum in se populum
non aliter convertit, quam si missa esset vox publici
adfectus:

necesse est multos timeat quem multi timent.

4 ita natura constituit, ut quidquid alieno metu magnum
est, a suo non vacet. leonum quam pavida sunt ad
levissimos sonos pectora! acerrimas feras umbra et
vox et odor insolitus exagitat: quidquid terret et
trepidat. non est ergo quare concupiscat quisquam

21 *Lab. v. 126 Ribb. scaen. Rom. poes. fragm.* II^{3}.

8 nec hoc sapienti dici velim (*Erasm.*): 'quod .... est, timeri.' *Joh. Müller* nehoc sapienti adici uelim. quod .... est timeri *A* (ti a A^{5} *in ras.* sapientiadici *ut vid.* A^{1}) sapienti adici velim *Petschenig cum Fickerto* sapientia dici velit, quod .... esse, timeri *Madvig* || 9 ferae saevientis *Lipsius* || 11 ulcus *corr. ex* ultus *fort. m. 1—2, deinde m. 5* || 12 an *volg.* at A^{5} *in ras. paullo maiore* at *L* || 13 ipsoque eo *Gertz* ipso quo *A* eo ipso quo *L* || 14 at A^{5} *in ras.* || 18 ciuili bello *L et volg. et idem sine dubio, sed verbis coniunctis, habuerat* A^{1} *cuius li*bello A^{5} || 25 terret *volg.* deterret *A*

sapiens timeri, nec ideo iram magnum quiddam putet,
quia formidini est, quoniam quidem etiam contemp-
tissima timentur ut venena † et ossa pestifera et
morsus. nec mirum est, cum maximos ferarum greges 5
linea pinnis distincta contineat et in insidias agat, ab
ipso effectu dicta formido: vanis enim vana terrori
sunt. curriculi motus rotarumque versata facies leones
redegit in caveam, elephantos porcina vox terret. sic 6
itaque ira metuitur, quomodo umbra ab infantibus, a
feris rubens pinna. non ipsa in se quicquam habet
firmum aut forte, sed leves animos movet.

XII. 'Nequitia' inquit 'de rerum natura tollenda 1
est, si velis iram tollere; neutrum autem potest fieri.'
primum potest aliquis non algere, quamvis [ex rerum
natura] hiemps sit, et non aestuare, quamvis menses
aestivi sint: aut loci beneficio adversus intemperiem
anni tutus est aut patientia corporis sensum utriusque
pervicit. deinde verte istud: necesse est prius virtutem 2
ex animo tollas quam iracundiam recipias, quoniam
cum virtutibus vitia non coeunt, nec magis quisquam
eodem tempore et iratus potest esse et vir bonus quam
aeger et sanus. 'non potest' inquit 'omnis ex animo 3
ira tolli, nec hoc hominis natura patitur.' atqui nihil
est tam difficile et arduum quod non humana mens
vincat et in familiaritatem perducat adsidua meditatio,
nullique sunt tam feri et sui iuris adfectus, ut non
disciplina perdomentur. quodcumque sibi imperavit 4

3 uenena et ossa pestifera (mortifera *L*) et morsus *A* (orsus *in ras.* *A*[5]) venenato bestiae pestiferae morsu *Haupt* venenato aspis viperave morsu *Gertz* venenato serpens pestifera morsu *malim* (*cfr. ep. 42, 4*) || 5 linia *corr. in* linea *A* | pinnis *corr. in* pennis *A* || 6 effectu *L et volg.* affectu *A* || 8 elefantos *A* || 9 irã *A*[1] *habuerat, sed lineola erasa est* || 10 pina *A*[1] *sed alteram* n *s. v. add. m. 1—2* | in se *A*[5] *in ras.* || 14 *verba* ex rerum natura *cum* ς *delenda esse vidit Dalecampius* || 18 prius iracundiam ex a. t. quam virtutem *scripsit Gertz; sed cfr. Joh. Müller Ber. Wien. Akad.* CXVIII (1889) p. 15 || 21 uir *A*[5] || 23 ira tolli *A* (to *in maiore ras.; vid.* fuisse irato illi)

animus, optinuit: quidam ne umquam riderent consecuti sunt; vino quidam, alii venere, quidam omni umore interdixere corporibus; alius contentus brevi somno vigiliam indefatigabilem extendit; didicerunt tenuissimis et adversis funibus currere et ingentia vixque humanis toleranda viribus onera portare et in inmensam altitudinem mergi ac sine ulla respirandi
5 vice perpeti maria: mille sunt alia, in quibus pertinacia inpedimentum omne transcendit ostenditque nihil esse difficile cuius sibi ipsa mens patientiam indiceret. istis quos paulo ante rettuli aut nulla tam pertinacis studii aut non digna merces fuit — quid enim magnificum consequitur ille qui meditatus est per intentos funes ire? qui sarcinae ingenti cervices supponere? qui somno non summittere oculos? qui penetrare in imum mare? — et tamen ad finem operis
6 non magno auctoramento labor pervenit: nos non advocabimus patientiam, quos tantum praemium expectat, felicis animi immota tranquillitas? quantum est effugere maximum malum, iram, et cum illa rabiem, saevitiam, crudelitatem, furorem, alios comites eius adfectus!

1 XIII. Non est quod patrocinium nobis quaeramus et excusatam licentiam, dicentes aut utile id esse aut inevitabile; cui enim tandem vitio advocatus defuit? non est quod dicas excidi non posse: sanabilibus aegrotamus malis ipsaque nos in rectum genitos natura, si emendari velimus, iuvat. nec, ut quibusdam

2 Uenere *L m. 1; alia manus supra* e *finalem* i *scr.* ueneri *A* | omni umore *certe habuit* A^1 omni in re A^5 omni unctione *Schultess; cfr. Joh. Müller l. l. p. 1 et Gertz Berl. Phil. Wsch. 1889 p. 405* || 4 *supra* didicerunt *adscr.* A^6 .s. alii , *item v. 7 supra* altitudinem *add.* .s. maris || 21 alios comites eius adfectus! Non est ς *et volg. inde a Lipsio* alios comites ejus affectus ejus? non est *A* alios comites eius et asseclas *Bentley* || 22 patrocinium <vitii> nobis quaeramus et excusemus *Matthias,* excusatam <mali> licentiam *Joh. Müller coni., scil. ut* id *haberet quo referretur; non video, cur non ad* maximum malum *v. 20 referatur*

visum est, arduum in virtutes et asperum iter est:
plano adeuntur. non vanae vobis auctor rei venio. 2
facilis est ad beatam vitam via: inite modo bonis
auspiciis ipsisque dis bene iuvantibus. multo difficilius
est facere ista quae facitis. quid est animi quiete
otiosius, quid ira laboriosius? quid clementia remissius,
quid crudelitate negotiosius? vacat pudicitia,
libido occupatissima est. omnium denique virtutum
tutela facilis est, vitia magno coluntur. debet ira 3
removeri — hoc ex parte fatentur etiam qui dicunt
esse minuendam —: tota dimittatur, nihil profutura
est. sine illa facilius rectiusque scelera tollentur, mali
punientur et transducentur in melius. omnia quae
debet sapiens sine ullius malae rei ministerio efficiet
nihilque admiscebit, cuius modum sollicitius observet.

XIV. Numquam itaque iracundia admittenda est, 1
aliquando simulanda, si segnes audientium animi concitandi
sunt, sicut tarde consurgentis ad cursum equos
stimulis facibusque subditis excitamus. aliquando incutiendus
est iis metus aput quos ratio non proficit:
irasci quidem non magis utile est quam maerere, quam
metuere. 'quid ergo? non incidunt causae quae iram 2
lacessant?' sed tunc maxime illi opponendae manus
sunt. nec est difficile vincere animum, cum athletae
quoque in vilissima sui parte occupati tamen ictus
doloresque patiantur, ut vires caedentis exhauriant,
nec cum ira suadet, feriant, sed cum occasio. Pyrrhum 3
maximum praeceptorem certaminis gymnici solitum
aiunt iis quos exercebat praecipere, ne irascerentur;

2 uobis *L ut volg.* nobis *A* || 3 adbeatam *A*, d *ex* b *corr. fort. m. 1* || 13 in melius *tolli volt Michaëlis coll. dial. I 5, 2 ep. 100, 10* || 15 sollicitius *A* sollicitus *volg.* || 21 apud (d *corr. ex* t) A^1 *ut saepius* || 23 causae A^5 causa A^1 | quae *volg.* que *in ras.* A^5 *scriptura* A^1 *plane erasa* || 28 feriant ς *Gertz* feriunt *A* exhauriant; nec . . . feriunt *Uhl* | Phyrrum *A* Pirrhum *L*

ira enim perturbat artem et qua noceat tantum aspicit.
saepe itaque ratio patientiam suadet, ira vindictam, et
qui primis defungi malis potuimus, in maiora devol-
4 vimur. quosdam unius verbi contumelia non aequo
animo lata in exilium proiecit, et qui levem iniuriam
silentio ferre noluerant, gravissimis malis obruti sunt,
indignatique aliquid ex plenissima libertate deminui
servile in sese adtraxerunt iugum.

1 XV. 'Vt scias' inquit 'iram habere in se generosi
aliquid, liberas videbis gentes, quae iracundissimae
sunt, ut Germanos et Scythas.' quod evenit, quia
fortia solidaque natura ingenia, antequam disciplina
molliantur, prona in iram sunt. quaedam enim non
nisi melioribus innascuntur ingeniis, sicut valida
arbusta laeta quamvis neclecta tellus creat, et alta
2 fecundi soli silva est: itaque et ingenia natura fortia
iracundiam ferunt nihilque tenue et exile capiunt ignea
et fervida, sed inperfectus illis vigor est ut omnibus,
quae sine arte ipsius tantum naturae bono exurgunt,
sed nisi cito domita sunt, quae fortitudini apta erant,
3 audaciae temeritatique consuescunt. quid? non miti-
oribus animis vitia leniora coniuncta sunt, ut miseri-
cordia et amor et verecundia? itaque saepe tibi bonam
indolem malis quoque suis ostendam; sed non ideo
4 vitia non sunt, si naturae melioris indicia sunt. deinde
omnes istae feritate liberae gentes leonum luporumque
ritu ut servire non possunt, ita nec imperare; non
enim humani vim ingenii, sed feri et intractabilis
habent; nemo autem regere potest nisi qui et regi.
5 fere itaque imperia penes eos fuere populos, qui mitiore

1 p*tur*bat *A*[5], *ex A*[1] *script. apparent:* p....rbat || 2 suadet ς *et volg.* inuadet *AL* || 15 laeta *Gertz* et laeta *AL* | alta *L Madvig* alia *A* || 20 et, nisi *Gertz scr.* || 21 teme*ritatique con*suescunt *A*[5] *ex A*[1] *script. perspiciuntur:* temeri..... .....suescunt | quid? *volg.* quod *A* || 26 istae *volg.* (iste *L*) *istinc A*[5] || 28 uim *in ras. A*[5]

caelo utuntur. in frigora septemtrionemque vergentibus inmansueta ingenia sunt, ut ait poeta,

suoque simillima caelo.

XVI. 'Animalia' inquit 'generosissima habentur, 1
quibus multum inest irae.' errat qui ea in exemplum
hominis adducit, quibus pro ratione est impetus: homini pro impetu ratio est. sed ne illis quidem omnibus idem prodest: iracundia leones adiuvat, pavor
cervos, accipitrem impetus, columbam fuga. quid, 2
quod ne illud quidem verum est, optima animalia esse iracundissima? feras putem, quibus ex raptu alimenta sunt, meliores quo iratiores; patientiam laudaverim boum et equorum frenos sequentium. quid est autem cur hominem ad tam infelicia exempla revoces, cum habeas mundum deumque, quem ex omnibus animali-
bus, ut solus imitetur, solus intellegit? 'simplicissimi' 3
inquit 'omnium habentur iracundi.' fraudulentis enim et versutis conparantur et simplices videntur, quia expositi sunt. quos quidem non simplices dixerim sed incautos. stultis, luxuriosis nepotibusque hoc nomen inponimus et omnibus vitiis parum callidis.

XVII. 'Orator' inquit 'iratus aliquando melior 1
est.' immo imitatus iratum; nam et histriones in pronuntiando non irati populum movent, sed iratum bene agentes; et aput iudices itaque et in contione et ubicumque alieni animi ad nostrum arbitrium agendi sunt, modo iram, modo metum, modo misericordiam, ut aliis incutiamus, ipsi simulabimus, et saepe id, quod veri adfectus non effecissent, effecit imitatio adfectuum.
'languidus' inquit 'animus est qui ira caret.' verum 2

3 *fragm. poet. Rom. p. 359, 25 Baehrens*

2 pęta (o *s. v. add. m. rec.*) *A* || 3 suoq; (o *ex* a *vid. corr.*) *A* ; *formam versus nescio cuius poetae hanc fuisse Bentley vidit:* ingenia immansueta suoque simillima caelo || 13 boum *L* boṇum *A* || 28 incutiamus *L* incutimus *A* | simulabimus (simul *in ras. m. rec.*) *A* || 29 efficiet *Koch male*

est, si nihil habet ira valentius. nec latronem oportet esse nec praedam, nec misericordem nec crudelem: illius nimis mollis animus, huius nimis durus est; temperatus sit sapiens et ad res fortius agendas non iram sed vim adhibeat.

1 XVIII. Quoniam quae de ira quaeruntur tractavimus, accedamus ad remedia eius. duo autem, ut opinor, sunt: ne incidamus in iram et ne in ira peccemus. ut in corporum cura alia de tuenda valetudine, alia de restituenda praecepta sunt, ita aliter iram debemus repellere, aliter compescere. ut vitemus, quaedam ad universam vitam pertinentia praecipientur: ea in educationem et in sequentia tempora dividentur.

2 Educatio maximam diligentiam plurimumque profuturam desiderat; facile est enim teneros adhuc animos componere, difficulter reciduntur vitia quae nobiscum creverunt.

1 XIX. Opportunissima ad iracundiam fervidi animi natura est. nam cum elementa sint quattuor, ignis, aquae, aëris, terrae, potestates pares his sunt, fervida, frigida, arida atque umida: et locorum itaque et animalium et corporum et morum varietates mixtura elementorum facit, et proinde aliquo magis incumbunt ingenia, prout alicuius elementi maior vis abundavit. inde quasdam umidas vocamus aridasque regiones et calidas et frigidas. eadem animalium hominumque
2 discrimina sunt: refert quantum quisque umidi in se calidique contineat; cuius in illo elementi portio praevalebit, inde mores erunt. iracundos fervida animi natura faciet: est enim actuosus et pertinax ignis;

2 praedam *Muret* prędonem *A* || **19** Opportunissima *A sed prior* p *punctis notata est* | fervida *malit Klammer* || **21** aeris, terrae, aquae *Gertz; de transpositione nunc dubito: cfr. ordinem verborum ep. 13, 5 (p. 32, 6 H.)* || **24** aliquo magis incumbunt ingenia *Madvig* inaliquos magis incumbunt ingenia *A L* in *aliquod m.* i. ingenium *Gertz* || **29** cal//idique *A* (l *eras.*)

frigidi mixtura timidos facit: pigrum est enim contrac-
tumque frigus. volunt itaque quidam ex nostris iram 3
in pectore moveri effervescente circa cor sanguine;
causa cur hic potissimum adsignetur irae locus non
alia est, quam quod in toto corpore calidissimum
pectus est. quibus umidi plus inest, eorum paulatim 4
crescit ira, quia non est paratus illis calor sed motu
adquiritur: itaque puerorum feminarumque irae acres
magis quam graves sunt levioresque dum incipiunt.
siccis aetatibus vehemens robustaque est ira, sed sine
incremento, non multum sibi adiciens, quia inclinatu-
rum calorem frigus insequitur: senes difficiles et queruli
sunt, ut aegri et convalescentes et quorum aut lassitu-
dine aut detractione sanguinis exhaustus est calor; in 5
eadem causa sunt siti fameque tabidi et quibus ex-
sangue corpus est maligneque alitur et deficit. vinum
incendit iras, quia calorem auget; pro cuiusque natura
quidam ebrii effervescunt, quidam saucii. neque ulla
alia causa est, cur iracundissimi sint flavi rubentes-
que, quibus talis natura color est, qualis fieri ceteris
inter iram solet; mobilis enim illis agitatusque san-
guis est.

XX. Sed quemadmodum natura quosdam proclives 1
in iram facit, ita multae incidunt causae, quae idem
possint quod natura: alios morbus aut iniuria corporum
in hoc perduxit, alios labor aut continua pervigilia
noctesque sollicitae et desideria amoresque; quidquid
aliud aut corpori nocuit aut animo, aegram mentem
in querellas parat. sed omnia ista initia causaeque 2

1 facit *uncis inclusit Gertz, in* faciet *mutavit Wesenberg* || 3 *post* pectore *parva rasura in A est* | effer uescenti *A* || 9 graue-sunt A^1, *corr. m. rec.* || 10 siccis ętatibus *A L volg., quod verum esse posse Koch et Gertz negant* siccis et aridis *coni. Gertz* | *ro*bustaque A^2 (?) orbus taque A^1 || 11 inclinaturum ς inclinatum *A sed supra* at *aliquid erasum est, sine dubio illud* ur || 15 tabidi *Gertz* rabidi *A* || 17 auget; pro c. n. *interp. Gertz* auget pro c. n. *; A et volg.* || 25 incuria *optat W. Gemoll* || 26 labor *aut* A^5 || 27 et quidquid *L et volg*

sunt; plurimum potest consuetudo, quae si gravis est, alit vitium. naturam quidem mutare difficile est, nec licet semel mixta nascentium elementa convertere; sed in hoc nosse profuit, ut calentibus ingeniis subtrahas vinum, quod pueris Plato negandum putat et ignem vetat igne incitari. ne cibis quidem inplendi sint; distendentur enim corpora et animi cum corpore tume-
3 scent. labor illos citra lassitudinem exerceat, ut minuatur, non ut consumatur calor nimiusque ille fervor despumet. lusus quoque proderunt; modica
4 enim voluptas laxat animos et temperat. umidioribus siccioribusque et frigidis non est ab ira periculum, sed ignaviora vitia metuenda sunt, pavor et difficultas et desperatio et suspiciones. extollenda itaque fovendaque talia ingenia et in laetitiam evocanda sunt. et quia aliis contra iram, aliis contra tristitiam remediis utendum est nec dissimillimis tantum ista sed contrariis curanda sunt, semper ei † occurremus quod increverit.

1 XXI. Plurimum, inquam, proderit pueros statim salubriter institui; difficile autem regimen est, quia dare debemus operam, ne aut iram in illis nutriamus
2 aut indolem retundamus. diligenti observatione res indiget; utrumque enim, et quod extollendum et quod deprimendum est, similibus alitur, facile autem etiam
3 adtendentem similia decipiunt. crescit licentia spiritus,

5 *Plato de legg. II 10 p. 666 A*

1 grauis *A* prava *Lipsius* si ingravescit *Koch* || 4 profuit *A* profuerit *Lipsius fort. recte* | subtra*has* A^5 || 5 ignem uetat igne incitari *L ut volg.* ignem incitari A^1 ignēṃ *corr. et in marg. add. in ras.* uetat igne A^2 (*litt.* ṃ *postea erasa est*) igne v. ignem i. *praetulit Gertz* || 6 sint *A* sunt *L et volg.* || 8 exerceat (*corr. ex* -cet) A^1 || 11 Humidiorib' *in ras.* A^5; *ex* A^1 *scriptura apparent:* V..d..ri..s || 13 ignaviora *Schultess* maiora *AL* maestiora *Gertz* || 14 extollenda *scripsi Schultessium secutus, qui* attollenda *proposuit* mollienda *A* mulcenda *Gertz* || 18 semper ej *A* (*in fine versus*) *vitium latere perspexit Gertz; minus placet quod scripsit* <rite> occurremus; <suis> semper e. o. *idem in stud. crit.* || 25 crescit *L et volg.* crescet *A*

servitute comminuitur; adsurgit, si laudatur et in spem
sui bonam adducitur, sed eadem ista insolentiam et
iracundiam generant: itaque sic inter utrumque regen-
dus est, ut modo frenis utamur modo stimulis. nihil 4
humile, nihil servile patiatur; numquam illi necesse
sit rogare suppliciter nec prosit rogasse, potius causae
suae et prioribus factis et bonis in futurum promissis
donetur. in certaminibus aequalium nec vinci illum 5
patiamur nec irasci; demus operam, ut familiaris sit
iis cum quibus contendere solet, ut in certamine ad-
suescat non nocere velle sed vincere; quotiens supera-
verit et dignum aliquid laude fecerit, attolli non gestire
patiamur: gaudium enim exultatio, exultationem tumor
et nimia aestimatio sui sequitur. dabimus aliquod 6
laxamentum, in desidiam vero otiumque non resol-
vemus et procul a contactu deliciarum retinebimus;
nihil enim magis facit iracundos quam educatio mollis
et blanda: ideo unicis quo plus indulgetur, pupillisque
quo plus licet, corruptior animus est. non resistet
offensis cui nihil umquam negatum est, cuius lacrimas
sollicita semper mater abstersit, cui de paedagogo
satisfactum est. non vides, ut maiorem quamque for- 7
tunam maior ira comitetur? in divitibus et nobilibus
et magistratibus praecipue apparet, cum quidquid leve
et inane in animo erat secunda se aura sustulit. feli-
citas iracundiam nutrit, ubi aures superbas adsenta-
torum turba circumstetit: 'tibi enim ille respondeat?
non pro fastigio te tuo metiris; ipse te proicis' et
alia quibus vix sanae et ab initio bene fundatae mentes

1 si laudatur et *Gertz* si laudatur, et *volg. interp.* || 3 utrumque <puer> regendus *coni. Klammer; vix necessarium vid.* || 8 uinci *A L quod recte defendere vid. E. Thomas ita, ut sit nostrum 'sich besiegen lassen' (cfr. cap. 32, 1)* angi *Petschenig* ulcisci *Schultess; prius* nec *deleri volt Karsten* || 16 contactu ς c̃tractu *A* || 18 pupillisque A^5 (p *ex* s *corr.*) || 23 nobilib; *A* (*corr. ex* nobilis) || 27 circũ stetit *A L* circumstrepit *optant olim Haase, nunc Gertz; hic ea quae sequuntur recte interpunxit*

8 restiterunt. longe itaque ab adsentatione pueritia re-
movenda est: audiat verum. et timeat interim, verea-
tur semper, maioribus adsurgat. nihil per iracundiam
exoret: quod flenti negatum fuerit, quieto offeratur.
et divitias parentium in conspectu habeat, non in usu.
9 exprobrentur illi perperam facta. pertinebit ad rem
praeceptores paedagogosque pueris placidos dari: pro-
ximis adplicatur omne quod tenerum est et in eorum
similitudinem crescit; nutricum et paedagogorum ret-
10 tulere mox adulescentium mores. apud Platonem edu-
catus puer cum ad parentes relatus vociferantem videret
patrem: 'numquam' inquit 'hoc apud Platonem vidi.'
non dubito quin citius patrem imitatus sit quam Pla-
11 tonem. tenuis ante omnia victus *sit* et non pretiosa
vestis et similis cultus cum aequalibus: non irascetur
aliquem sibi comparari quem ab initio multis parem
feceris.

1 XXII. Sed haec ad liberos nostros pertinent; in
nobis quidem sors nascendi et educatio nec vitii locum
nec iam praecepti habet: sequentia ordinanda sunt.
2 contra primas itaque causas pugnare debemus; causa
autem iracundiae opinio iniuriae est, cui non facile
credendum est. ne apertis quidem manifestisque statim
accedendum; quaedam enim falsa veri speciem ferunt.
3 dandum semper est tempus: veritatem dies aperit. ne
sint aures criminantibus faciles: hoc humanae naturae
vitium suspectum notumque nobis sit, quod, quae in-
viti audimus, libenter credimus et, antequam iudice-
4 mus, irascimur. quid, quod non criminationibus tan-

1 restiterunt *A L* restiterint *volg.* || 3 adsurat *A*, *corr. fort. m. 1* || 6 exprobentur *A corr. volg.* || 10 adulescentium *Haupt* inadolescentiam *A* (o *corr. ex* u A^{5}) in adolescentia *L* || 11 uideret *A* audiret *H. Stephanus* || 14 sit *hic add. Ruhkopf* || 19 convicii locum *coni. Karsten* || 20 sequentia <tempora> *Wesenberg coll. cap. 18, 1* || 24 adcedendum *A* || 27 notumque *A* notatumque *Gertz* cautumque *Karsten* | quod, quae *volg.* *quodq; A*

tum, sed suspicionibus inpellimur et ex vultu risuque alieno peiora interpretati innocentibus irascimur? itaque agenda est contra se causa absentis et in suspenso ira retinenda; potest enim poena dilata exigi, non potest exacta revocari.

XXIII. Notus est ille tyrannicida, qui inperfecto 1
opere conprehensus et ab Hippia tortus, ut conscios indicaret, circumstantes amicos tyranni nominavit quibusque maxime caram salutem eius sciebat; et cum ille singulos, ut nominati erant, occidi iussisset, interroganti, ecquis superesset, 'tu' inquit 'solus; neminem enim alium cui carus esses reliqui.' effecit ira, ut tyrannus tyrannicidae manus accommodaret et praesidia
sua gladio suo caederet. quanto animosius Alexander! 2
qui cum legisset epistulam matris, qua admonebatur, ut a veneno Philippi medici caveret, acceptam potionem
non deterritus bibit: plus sibi de amico suo credidit. 3
dignus fuit qui innocentem haberet, dignus qui faceret! hoc eo magis in Alexandro laudo, quia nemo tam obnoxius irae fuit; quo rarior autem moderatio in regi-
bus, hoc laudanda magis est. fecit hoc et C. Caesar 4
ille qui victoria civili clementissime usus est: cum scrinia deprendisset epistularum ad Cn. Pompeium missarum ab iis, qui videbantur aut in diversis aut in neutris fuisse partibus, combussit. quamvis moderate soleret irasci, maluit tamen non posse; gratissimum putavit genus veniae nescire quid quisque peccasset.

XXIV. Plurimum mali credulitas facit. saepe ne 1
audiendum quidem est, quoniam in quibusdam rebus satius est decipi quam diffidere. tollenda ex animo

7 abhippia *tort'* A^5; *ex* A^1 *scriptura supersunt:* abhip.... ....s || 10 erant *A* fuerant *L*ς | interroganti *Madvig* interrogauit *A* || 11 *verba* solus. neminem e. a. c. c. e. reliqui, *quae* A^1 *omiserat, in marg.* A^2 *add., cuius scripturam evanidam renovavit* A^5 || 18 qui faceret *A, quod recte Lipsius vid. explicasse* qui taceret *Karsten* || 20 rarior *Pincianus* maior *AL* || 21 G. cęsar *A* || 25 partibus A^5 patribus ut vid. A^1 || 28 credulitas A^5

suspicio et coniectura, fallacissima irritamenta: 'ille
me parum humane salutavit; ille osculo meo non ad-
haesit; ille inchoatum sermonem cito abrupit; ille ad
cenam non vocavit; illius vultus aversior visus est.'
2 non deerit suspicioni argumentatio: simplicitate opus
est et benigna rerum aestimatione. nihil nisi quod in
oculos incurret manifestumque erit credamus, et quo-
tiens suspicio nostra vana apparuerit, obiurgemus cre-
dulitatem; haec enim castigatio consuetudinem efficiet
non facile credendi.

1 XXV. Inde et illud sequitur, ut minimis sordi-
dissimisque rebus non exacerbemur. parum agilis est
puer aut tepidior aqua poturo aut turbatus torus aut
mensa neglegentius posita: ad ista concitari insania est.
aeger et infelicis valetudinis est quem levis aura
contraxit, adfecti oculi quos candida vestis obturbat,
dissolutus deliciis cuius latus alieno labore condoluit.
2 Mindyriden aiunt fuisse ex Sybaritarum civitate, qui
cum vidisset fodientem et altius rastrum adlevantem,
lassum se fieri questus vetuit illum opus in conspectu
suo facere; idem habere se peius questus est, quod
3 foliis rosae duplicatis incubuisset. ubi animum simul
et corpus voluptates corrupere, nihil tolerabile videtur,
non quia dura, sed quia mollis patitur. quid est enim,
cur tussis alicuius aut sternutamentum aut musca
parum curiose fugata in rabiem agat aut obversatus
4 canis aut clavis neglegentis servi manibus elapsa? feret
iste aequo animo civile convicium et ingesta in contione
curiave maledicta, cuius aures tracti subsellii stridor
offendit? perpetietur hic famem et aestivae expeditionis

8 cre*dul*itatem *A*[5] (dul *in ras. pro* dil *ut vid.*) || 9 casti-gastigatio *A*[1] *corr. alia manus* || 11 sequetur ς || 13 tepidior//*a*-qua *A*[5] | turbatu*s* *thor'* (s *s. v.*) *A*[5]. *ex A*[1] *scriptura apparent:* turbatus . . . . s || 16 obturbat *A* obturbavit *C. F. W. Müller; sed cfr. dial. II 11, 2 ep. VII 7* || 17 labori *H. J. Müller* || 18 min-*dyridē A* (*y corr. ex* u) || 21 idem *Muret* bilem *A* (b *ut vid. ex* u) / *se peius Madvig* sępius *A* se pusulas suspicatur *Gertz*

sitim, qui puero male diluenti nivem irascitur? nulla itaque res magis iracundiam alit quam luxuria intemperans et inpatiens: dure tractandus animus est, ut ictum non sentiat nisi gravem.

XXVI. Irascimur aut iis, a quibus ne accipere 1
quidem potuimus iniuriam, aut iis, a quibus accipere
iniuriam potuimus. ex prioribus quaedam sine sensu 2
sunt, ut liber, quem minutioribus litteris scriptum
saepe proiecimus et mendosum laceravimus, ut vestimenta, quae, quia displicebant, scidimus: his irasci
quam stultum est, quae iram nostram nec meruerunt
nec sentiunt! 'sed offendunt nos videlicet qui illa 3
fecerunt.' primum saepe antequam hoc aput nos distinguamus irascimur. deinde fortasse ipsi quoque artifices excusationes iustas afferent: alius non potuit melius facere quam fecit, nec ad tuam contumeliam parum didicit; alius non in hoc ut te offenderet fecit. ad ultimum quid est dementius quam bilem in homines
collectam in res effundere? atqui ut his irasci de- 4
mentis est, quae anima carent, sic mutis animalibus, quae nullam iniuriam nobis faciunt, quia velle non possunt; non est enim iniuria nisi a consilio profecta. nocere itaque nobis possunt ut ferrum aut lapis, in-
iuriam quidem facere non possunt. atqui contemni se 5
quidam putant, ubi idem equi obsequentes alteri equiti, alteri contumaces sunt, tanquam iudicio, non consuetudine et arte tractandi quaedam quibusdam subiectiora
sint. atqui ut his irasci stultum est, ita pueris et non 6
multum a puerorum prudentia distantibus; omnia enim ista peccata aput aequum iudicem pro innocentia habent inprudentiam.

XXVII. Quaedam sunt quae nocere non possunt 1
nullamque vim nisi beneficam et salutarem habent, ut

18 bilem (b *ex* u *vid. corr.*) *A* || 19 atqui *corr. ex* adqui *A*$^{1-2}$ (*item v. 24*) *hic et v. 28* atque *malunt Wesenberg et Gertz* || 25 obsequentes *A* (ob *in ras. m. 5 pro* post *ut vid.*) || 32 possunt *L et volg.* possint *A* possint et habeant Gertz

di immortales, qui nec volunt obesse nec possunt;
natura enim illis mitis et placida est, tam longe re-
2 mota ab aliena iniuria quam a sua. dementes itaque
et ignari veritatis illis imputant saevitiam maris, in-
modicos imbres, pertinaciam hiemis, cum interim nihil
horum quae nobis nocent prosuntque ad nos proprie
derigatur. non enim nos causa mundo sumus hiemem
aestatemque referendi: suas ista leges habent, quibus
divina exercentur. nimis nos suspicimus, si digni
nobis videmur propter quos tanta moveantur. nihil
ergo horum in nostram iniuriam fit, immo contra nihil
3 non ad salutem. quaedam esse diximus quae nocere
non possint, quaedam quae nolint. in iis erunt boni
magistratus parentesque et praeceptores et iudices,
quorum castigatio sic accipienda est quomodo scal-
pellum et abstinentia et alia quae profutura torquent.
4 affecti sumus poena: succurrat non tantum quid pati-
amur, sed quid fecerimus, in consilium de vita nostra
mittamur; si modo verum ipsi nobis dicere voluerimus,
pluris litem nostram aestimabimus.

1 XXVIII. Si volumus aequi rerum omnium iudices
esse, hoc primum nobis persuadeamus, neminem no-
strum esse sine culpa; hinc enim maxima indignatio
oritur: 'nihil peccavi' et 'nihil feci.' immo nihil
fateris! indignamur aliqua admonitione aut coercitione
nos castigatos, cum illo ipso tempore peccemus, quod
2 adicimus malefactis adrogantiam et contumaciam. quis
est iste qui se profitetur omnibus legibus innocentem?
ut hoc ita sit, quam angusta innocentia est ad legem

7 dirigatur *L ut volg.* derigantur *A* || 9 <vi> divina *Madvig; magis placet quod Gertz proposuit* divina <omnia>; *sed fort. hic quoque Seneca neglegentius scripsit* || **11** ergo *in ras. A*[5], *ex A*[1] *scriptura tantum* e *restat* | *post* contra *in fine versus vocula erasa est, quae linea perforata erat* || **13** *post* possint *Gertz fort. recte* sunt *add.* | nollint *A*[1], *prior* l *postea erasa est* | iis *A* his *volg.* || **24** oritur: nihil *interp. Gertz* oritur. *Nihil volg.* || **26** quod *A L* quo *volg.* tempore del. Haase

bonum esse! quanto latius officiorum patet quam iuris
regula! quam multa pietas, humanitas, liberalitas,
iustitia, fides exigunt, quae omnia extra publicas ta-
bulas sunt! sed ne ad illam quidem artissimam in- 3
nocentiae formulam praestare nos possumus: alia feci-
mus, alia cogitavimus, alia optavimus, aliis favimus;
in quibusdam innocentes sumus, quia non successit.
hoc cogitantes aequiores simus delinquentibus, cre- 4
damus obiurgantibus; utique bonis ne irascamur (cui
enim non, si bonis quoque?), minime diis; non enim
illorum *vi*, sed lege mortalitatis patimur quidquid in-
commodi accidit. 'at morbi doloresque incurrunt.'
utique aliquo defungendum est domicilium putre sor-
titis. dicetur aliquis male de te locutus: cogita an
prior feceris, cogita de quam multis loquaris. cogi- 5
temus, inquam, alios non facere iniuriam sed reponere,
alios pro nobis facere, alios coactos facere, alios igno-
rantes, etiam eos, qui volentes scientesque faciunt, ex
iniuria nostra non ipsam iniuriam petere: aut dulce-
dine urbanitatis prolapsus est, aut fecit aliquid, non
ut nobis obesset, sed quia consequi ipse non poterat,
nisi nos repulisset; saepe adulatio, dum blanditur,
offendit. quisquis ad se rettulerit, quotiens ipse in 6
suspicionem falsam inciderit, quam multis officiis suis
fortuna speciem iniuriae induerit, quam multos post
odium amare coeperit, poterit non statim irasci, utique
si sibi tacitus ad singula quibus offenditur dixerit:
'hoc et ipse commisi.' sed ubi tam aequum iudicem 7
invenies? is qui nullius non uxorem concupiscit et

2 liberalitas (s *s. v.*) *A*[5], *ex A*[1] *scriptura dispiciuntur* libe...... s || 9 *et* 10 bonis *utroque loco scr. Gertz coll. c. 27,3* nobis *A* || 11 illorum <vi> *scripsi et idem invenit P. Thomas* illorum *A* || 13 aliquo defungendum *Madvig* aliquod fugiendum *A* || 15 <tu> loquaris *prop. Feldmann* || 17 pro nobis *A, quod teneo cum Haasio* pronos *L et volg.* pro bono *Gertz* provocatos *Badstübner* alios nobis praeripere *P. Thomas* || 24 multis (t *ex* j *corr.*) *A* ||

satis iustas causas putat amandi, quod aliena est, idem
uxorem suam aspici non vult; et fidei acerrimus exactor
est perfidus, et mendacia persequitur ipse periurus, et
litem sibi inferri aegerrime calumniator patitur; pudici-
tiam servulorum suorum adtemptari non vult qui non
8 pepercit suae. aliena vitia in oculis habemus, a tergo
nostra sunt: inde est quod tempestiva filii convivia
pater deterior filio castigat, et nihil alienae luxuriae
ignoscit qui nihil suae negavit, et homicidae tyrannus
irascitur, et punit furta sacrilegus. magna pars homi-
num est quae non peccatis irascitur sed peccantibus.
faciet nos moderatiores respectus nostri, si consulueri-
mus nos: 'numquid et ipsi aliquid tale commisimus?
numquid sic erravimus? expeditne nobis ista damnare?'

1 XXIX. Maximum remedium irae mora est. hoc
ab illa pete initio, non ut ignoscat, sed ut iudicet:
graves habet impetus primos; desinet, si expectat.
nec universam illam temptaveris tollere: tota vincetur,
2 dum partibus carpitur. ex is, quae nos offendunt, alia
renuntiantur nobis, alia ipsi audimus aut videmus.
de iis, quae narrata sunt, non debemus cito credere:
multi mentiuntur, ut decipiant, multi, quia decepti sunt;
alius criminatione gratiam captat et fingit iniuriam, ut
videatur doluisse factam; est aliquis malignus et qui
amicitias cohaerentis diducere velit; est † suspicax et
qui spectare ludos cupiat et ex longinquo tutoque
3 speculetur quos conlisit. de parvola summa iudicaturo
tibi res sine teste non probaretur, testis sine iureiu-
rando non valeret, utrique parti dares actionem, dares
tempus, non semel audires; magis enim veritas elucet

2 aspici A^1 (a *ex* cō *corr.*) || 15 ire A^5 *in maiore ras. ex* A^1 *scriptura tantum ultima littera* e *apparet* || 17 graues habet impetus primos, *quae verba in A L post* tollere (v. 18) *leguntur, huc transposuit Gertz* || 19 dum A^5 *scr. in ras.* | is *Rossbach* (iis *Wesenberg*) his *A* || 25 suspicax (x *ex* s *corr.*) *A L* subprocax *Lipsius* subdicax *Badstübner* || 30 elucet *corr. rad. ex* etlucet *A*

quo saepius ad manum venit: amicum condemnas de praesentibus? antequam audias, antequam interroges, antequam illi aut accusatorem suum nosse liceat aut crimen, irasceris? iam enim, iam utrimque <quid> diceretur audisti? hic ipse, qui ad te detulit, desinet 4
dicere, si probare debuerit: 'non est' inquit 'quod me protrahas; ego productus negabo; alioqui nihil umquam tibi dicam.' eodem tempore et instigat et ipse se certamini pugnaeque subtrahit. qui dicere tibi nisi clam non vult, paene non dicit: quid est iniquius quam secreto credere, palam irasci?

XXX. Quorundam ipsi testes sumus: in his na- 1
turam excutiemus voluntatemque facientium. puer est: aetati donetur, nescit an peccet. pater est: aut tantum profuit, ut illi etiam iniuriae ius sit, aut fortasse ipsum hoc meritum eius est quo offendimur. mulier est: errat. iussus est: necessitati quis nisi inicus suscenset? laesus est: non est iniuria pati quod prior feceris. iudex est: plus credas illius sententiae quam tuae. rex est: si nocentem punit, cede iustitiae, si innocentem, cede fortunae. mutum animal est aut simile 2
muto: imitaris illud, si irasceris. morbus est aut calamitas: levius transiliet sustinentem. deus est: tam perdis operam cum illi irasceris, quam cum illum alteri precaris iratum. bonus vir est qui iniuriam fecit: noli credere; malus: noli mirari; dabit poenas alteri quas debet tibi, et iam sibi dedit qui peccavit.

XXXI. Duo sunt, ut dixi, quae iracundiam con- 1
citent: primum, si iniuriam videmur accepisse — de hoc satis dictum est; deinde, si inique accepisse — de hoc dicendum est. iniqua quaedam iudicant ho-

4 *alterum* iam *non recte suspectat Koch cfr. dial. VII 26, 3 et Wölfflin: Die Gemination im Lat. S.-Ber. d. bayer. Ak. d. W. 1882 p. 469 sq.* | quid *post* utrimque *add.* ς, *in A om. est* || 17 inicus *fort. A*[1] *iniquus A*[5] || 27 etiam *A corr. volg.* || 28 dixi *A*[5] | cōcitent *A*[5] *L* concitant *volg.* || 29 dehoc *A*[1], *sed* hoc *in ras.; initio post* e *scriptum erat* s || 30 iniq; A L iniqua *Michaëlis*

mines, quia pati non debuorint, quaedam, quia non
speraverint: indigna putamus quae inopinata sunt;
2 itaque maxime commovent, quae contra spem expecta-
tionemque evenerunt, nec aliud est quare in domesticis
minima offendant, in amicis iniuriam vocemus negle-
3 gentiam. 'quomodo ergo' inquit 'inimicorum nos in-
iuriae movent?' quia non expectavimus illas aut certe
non tantas. hoc efficit amor nostri nimius: inviolatos
nos etiam inimicis iudicamus esse debere, regis quis-
que intra se animum habet, ut licentiam sibi dari velit,
4 in se nolit. itaque nos aut insolentia iracundos facit
aut ignorantia rerum: quid enim mirum est malos mala
facinora edere? quid novi est, si inimicus nocet, ami-
cus offendit, filius labitur, servus peccat? turpissimam
aiebat Fabius imperatori excusationem esse: 'non
putavi', ego turpissimam homini puto. omnia puta,
expecta: etiam in bonis moribus aliquid exsistet aspe-
5 rius. fert humana natura insidiosos animos, fert in-
gratos, fert cupidos, fert impios. cum de unius mori-
bus iudicabis, de publicis cogita. ubi maxime gaudebis,
maxime metues. ubi tranquilla tibi omnia videntur,
ibi nocitura non desunt sed quiescunt. semper futurum
aliquid quod te offendat existima. gubernator num-
quam ita totos sinus securus explicuit, ut non expedite
6 ad contrahendum armamenta disponeret. illud ante
omnia cogita, foedam esse et exsecrabilem vim nocendi
et alienissimam homini, cuius beneficio etiam saeva
mansuescunt. aspice elephantorum iugo colla summissa
et taurorum pueris pariter ac feminis persultantibus
terga impune calcata et repentis inter pocula sinusque
innoxio lapsu dracones et intra domum ursorum leonum-

11 nolit. | Aut ignorantia// (*eras. punctum*) itaq; nos aut insolentia iracundos facit. ignorantia rerum *A L ut volg., corr. Gertz* || 21 metues *A* metue *Gertz* || 28 elephantorum . . . taurorum *A L ut volg.* (*confert Gertz Plin. nat. hist. VIII 2, 4 et Martial. V 31*) taurorum . . . elephantorum *Haase* || 30 poculas | inusq; *v. A² et A⁵* colla sinusque *Bentley*

que ora placida tractantibus adulantisque dominum
feras: pudebit cum animalibus permutasse mores. nefas 7
est nocere patriae: ergo civi quoque, nam hic pars
patriae est — sanctae partes sunt, si universum vene-
rabile est —, ergo et homini, nam hic in maiore tibi
urbe civis est. quid si nocere velint manus pedibus,
manibus oculi? ut omnia inter se membra consentiunt,
quia singula servari totius interest, ita homines singulis
parcent, quia ad coetum geniti sunt, salva autem esse
societas nisi custodia et amore partium non potest. ne 8
viperas quidem et natrices, et si qua morsu aut ictu
nocent, effligeremus, si in reliquum mansuefacere posse-
mus aut efficere, ne nobis aliisve periculo essent: ergo
ne homini quidem nocebimus, quia peccavit, sed ne
peccet, nec umquam ad praeteritum, sed ad futurum
poena referetur; non enim irascitur, sed cavet. nam
si puniendus est cuicumque pravum maleficumque in-
genium est, poena neminem excipiet.

XXXII. 'At enim ira habet aliquam voluptatem 1
et dulce est dolorem reddere.' minime: non enim ut
in beneficiis honestum est merita meritis repensare,
ita iniurias iniuriis. illic vinci turpe est, hic vincere.
inhumanum verbum est et quidem pro iusto receptum
[ultio et] talio. non multum differt . . . nisi ordine:
qui dolorem regerit tantum excusatius peccat. M. Ca- 2
tonem [ignorans] in balineo quidam percussit inprudens:

8 totius ς potius *A* || 12 in reliquum ς *Rech* in reliquam *A* ut reliqua ς *et volg.* || 21 repẽsare A^5 *in ras. paulo maiore* repensari *L* || 23 et quidem *AL* atqui idem *Karsten* || 24 ultio et *seclusit Haase* et vitiose quidem pro iusto receptum, talio. *nunc Gertz proponit in litteris ad me datis* et quidem pro iusta receptum ultione 'talio'. *P. Thomas* receptum talio. <a contumelia> non m. d. *Feldmann* | iniuriae *post* differt *inseruit Gertz* Non multum differt nisi ordine, qui dolorem regerit: tantum e. p. *P. Thomas* || 26 ignorans, *quod in A et quibusdam ς hic legitur, in L et aliis ς post* balneo, *ut interpretamentum vocis* inprudens *deleverunt vett. edd. inde ab Erasm.*[2] baljneo A^1 (*postea* j *eras.*)

quis enim illi sciens faceret iniuriam? postea satis
facienti Cato: 'non memini' inquit 'me percussum.'
3 melius putavit non agnoscere quam vindicare. 'nihil'
inquis 'illi post tantam petulantiam mali factum est?'
immo multum boni: coepit Catonem nosse. magni
animi est iniurias despicere; ultionis contumeliosissi-
mum genus est non esse visum dignum, ex quo
peteretur ultio. multi leves iniurias altius sibi demi-
sere, dum vindicant: ille magnus et nobilis, qui more
magnae ferae latratus minutorum canum securus exaudit.

1 XXXIII. 'Minus' inquit 'contemnemur, si vindi-
caverimus iniuriam.' si tamquam ad remedium veni-
mus, sine ira veniamus, non quasi dulce sit vindicari,
sed quasi utile; saepe autem satius fuit dissimulare
quam ulcisci. potentiorum iniuriae hilari vultu, non
patienter tantum ferendae sunt: facient iterum, si se
fecisse crediderint. hoc habent pessimum animi magna
2 fortuna insolentes: quos laeserunt et oderunt. notissima
vox est eius qui in cultu regum consenuerat: cum illum
quidam interrogaret, quomodo rarissimam rem in aula
consecutus esset, senectutem: 'iniurias' inquit 'acci-
piendo et gratias agendo.' saepe adeo iniuriam vindi-
care non expedit, ut ne fateri quidem expediat.
3 C. Caesar Pastoris splendidi equitis Romani filium
cum in custodia habuisset munditiis eius et cultioribus
capillis offensus, rogante patre ut salutem sibi filii
concederet, quasi de supplicio admonitus duci protinus
iussit; ne tamen omnia inhumane faceret adversum
4 patrem, ad cenam illum eo die invitavit. venit Pastor
vultu nihil exprobrante. propinavit illi Caesar hemi-
nam et posuit illi custodem: perduravit miser, non
aliter quam si fili sanguinem biberet. unguentum et

4 postantam A^1 p'//tantam A^5 || 6 dispicere A^1 desp- A^2 *L* || 9 est *post* nobilis *add. volg.* || 10 canum *L ut volg.* ciuium *A* minutorum securus *cum* ς *Gruter et Haase* || 16 *malim si se laesisse* crediderint; *idem propos. Allers* || 24 .G. cęsar 30 *nihil (h ex l corr.) A*

coronas misit et observare iussit an sumeret: sumpsit.
eo die, quo filium extulerat, immo quo non extulerat,
iacebat conviva centesimus et potiones vix honestas
natalibus liberorum podagricus senex hauriebat, cum
interim non lacrimam emisit, non dolorem aliquo signo
erumpere passus est: cenavit tamquam pro filio ex-
orasset. quaeris, quare? habebat alterum. quid ille 5
Priamus? non dissimulavit iram et regis genua com-
plexus est, funestam perfusamque cruore fili manum
ad os suum retulit, cenavit? sed tamen sine unguento,
sine coronis, et illum hostis saevissimus multis solaciis,
ut cibum caperet, hortatus est, non ut pocula ingentia
super caput posito custode siccaret. contempsisses 6
Romanum patrem, si sibi timuisset; nunc iram com-
pescuit pietas. dignus fuit cui permitteretur a con-
vivio ad ossa fili legenda discedere; ne hoc quidem
permisit benignus interim et comis adulescens: pro-
pinationibus senem crebris, ut cura leniretur, admonens
lacessebat; contra ille se laetum et oblitum, quid eo
actum esset die, praestitit: perierat alter filius, si
carnifici conviva non placuisset.

XXXIV. Ergo ira abstinendum est, sive par est 1
qui lacessendus est sive superior sive inferior. cum
pare contendere anceps est, cum superiore furiosum,
cum inferiore sordidum. pusilli hominis et miseri est

1 observari *coni. Fischer* || 9 perfusamq; (per *compendiose scr. m. 1 in ras.*) *A* || 12 //ortatus *A* (h *eras.*) || 13 contempsisses Romanum patrem *scripsi cum ed. Bipont. Gertzi consilium secutus; monet in litteris ad me datis v. d.* contemp. *coni. esse iussivum* (*Madvig ad Cic. de fin. II § 35*) contempsisset romanum patrem *A L* contempsisset·tyrannum pater *Madvig* contempsisset tyrannum Pastor *W. Gemoll* contempsisset Romanus pater <mortem> *Hertz. aut* imperator *post* patrem *aut* C. *ante* Romanum *inseri iubet Rossbach* <Jure Gaius> contempsisset Romanum patrem *Joh. Müller* || 15 permitteretur *Wesenberg* permitteret *A* || 18 leniretur *A*[1] (re *s. v. legitur*) ut curam leniret *malit Wesenberg* || 20 perierat *A*[1] periret *A*[5] *L* || 21 non *s. v. add. A*[2] || 25 et miseri ē repetere *A* (ē re *in ras. A*[5]; *A*[1] *scriptura non dispicitur*)

repetere mordentem: mures formicaeque, si manum
admoveris, ora convertunt; inbecillia se laedi putant,
2 si tanguntur. faciet nos mitiores, si cogitaverimus,
quid aliquando nobis profuerit ille cui irascimur, et
meritis offensa redimetur. illud quoque occurrat, quantum nobis commendationis allatura sit clementiae fama,
3 quam multos venia amicos utiles fecerit. ne irascamur
inimicorum et hostium liberis, inter Sullanae crudelitatis exempla est, quod ab re publica liberos proscriptorum submovit: nihil est iniquius quam aliquem
4 heredem paterni odii fieri. cogitemus, quotiens ad
ignoscendum difficiles erimus, an expediat nobis omnes inexorabiles esse: quam saepe veniam qui negavit petît! quam saepe eius pedibus advolutus est, quem a suis reppulit! quid est gloriosius quam iram amicitia mutare? quos populus Romanus fideliores habet socios quam quos habuit pertinacissimos hostes? quod hodie esset imperium, nisi salubris providentia victos per-
5 miscuisset victoribus? irascetur aliquis: tu contra
beneficiis provoca; cadit statim simultas ab altera parte deserta; nisi paria non pugnant. sed utrimque certabit ira, concurritur: ille est melior qui prior pedem rettulit, victus est qui vicit. percussit te: recede; referiendo enim et occasionem saepius feriendi dabis et excusationem; non poteris revelli, cum voles.
1 XXXV. Numquid velit quisquam tam graviter
hostem ferire, ut relinquat manum in vulnere et se

2 inbecillia *A, quod coll. dial. V 28, 3 mutare non audeo;* inbecille *ibi adverbium esse Gertzio non concedo. cfr. nat. qu. II 6, 6:* segetem inbecillem (BEW -am *L*) || 5 redime*tur* A^5 (tur *in ras. maiore*) || 8 ne . . . liberis, inter *Madvig interpunxit; antea fuit* ne . . . liberis. inter | syllanę *A* || 9 ab *A* (*cfr. epist. p. 306, 11 Hense*) || 13 petit *A L* petiit *edd.* || 20 *post* altera *vox sex litterarum, ut vid., erasa est; tres primae* par *fuerunt, deinde fort.* tes || 21 paria A^1; *supra ultimam* a *alia man. signum* ^ *adposuit* || 21 *cod. A scripturam:* sed utrimque certabit (b *corr. vid. ex* u) ira *bene defendit Vahlen* (*praef. ed. Koch. p. VIII*), *nisi quod praeter necessitatem* certabitur *desiderat* || 26 *sq. cap. 35 sectiones 1 et 2 capiti 34 adiunxit Gertz*

ab ictu revocare non possit? atqui tale ira telum est: vix retrahitur. arma nobis expedita prospicimus, gladium commodum et habilem: non vitabimus impetus
animi . . hos graves et onerosos et inrevocabiles? ea 2
demum velocitas placet, quae ubi iussa est vestigium sistit nec ultra destinata procurrit flectique et a cursu ad gradum reduci potest; aegros scimus nervos esse, ubi invitis nobis moventur; senex aut infirmi corporis est, qui cum ambulare vult currit: animi motus eos putemus sanissimos validissimosque, qui nostro arbitrio
ibunt, non suo ferentur. nihil tamen aeque profuerit 3
quam primum intueri deformitatem rei, deinde periculum. non est ullius adfectus facies turbatior: pulcherrima ora foedavit, torvos vultus ex tranquillissimis reddit; linquit decor omnis iratos, et sive amictus illis compositus est ad legem, trahent vestem omnemque curam sui effundent, sive capillorum natura vel arte iacentium non informis habitus, cum animo inhorrescunt; tumescunt venae; concutietur crebro spiritu pectus, rabida vocis eruptio colla distendet; tum artus trepidi, inquietae manus, totius corporis fluctuatio.
qualem intus putas esse animum, cuius extra imago 4
tam foeda est? quanto illi intra pectus terribilior vultus est, acrior spiritus, intentior impetus, upturus

3 habilem *volg.* habile *A* || 4 anim*?//hos* A^5 (litt. *post* m *potius* o *fuit quam* i ; *ex* A^1 *scriptura apparent:* anim . . . hos *in fine versus*) animi istos *Gertz* | graves et onerosos *Vahlen l. l.* graues funerosos A^1 (o *ex* e *corr.*) furiosos *Haas* || 12 deformitatem A^5 (i *in ras. litt. maioris, velut* a) || 14 fędauit *A* fedat *L* foedabit *Gertz, qui item in eis quae sequuntur:* reddet; linquet . . . inhorrescent; tumescent (*cum Wesenberg*) *corr.; non magis probo quam Lipsi coni.* foedavit . . reddidit; liquit *scribentis. Sen. variare solet tempora* (*cfr. Hammelrath: Progr. Emmerich 1895 p. 12 sq.*) || 15 *Gertzio adsentior numeros* linquit decor omnis *Senecae casu potius excidisse quam partem facere hexametri nescio cuius poetae* | illis *Gronov* illius *A* eis (s *s. v.*) *L* || 17 sive *L* si *A* || 22 cui*'//extra* A^5 *L*

5 se nisi eruperit! quales sunt hostium vel ferarum
caede madentium aut ad caedem euntium aspectus,
qualia poetae inferna monstra finxerunt succincta
serpentibus et igneo flatu, quales ad bella excitanda
discordiamque in populos dividendam pacemque lace-
randam teterrimae inferum exeunt: talem nobis iram
figuremus, flamma lumina ardentia, sibilo mugituque
et gemitu et stridore et si qua his invisior vox est
perstrepentem, tela manu utraque quatientem (neque
enim illi se tegere curae est), torvam cruentamque et
cicatricosam et verberibus suis lividam, incessus vaesani,
offusam multa caligine, incursitantem, vastantem fu-
gantemque et omnium odio laborantem, sui maxime,
si aliter nocere non possit, terras, maria, caelum ruere
6 cupientem, infestam pariter invisamque. vel, si vide-
tur, sit qualis aput vates nostros [est]

> sanguineum quatiens dextra Bellona flagellum,
> aut scissa gaudens vadit Discordia palla,

aut si qua magis dira facies excogitari diri adfectus potest.

1 XXXVI. Quibusdam, ut ait Sextius, iratis profuit
aspexisse speculum: perturbavit illos tanta mutatio sui;
velut in rem praesentem adducti non agnoverunt se.
et quantulum ex vera deformitate imago illa speculo
2 repercussa reddebat? animus si ostendi et si in ulla
materia perlucere posset, intuentis nos confunderet
ater maculosusque et aestuans et distortus et tumidus.
nunc quoque tanta deformitas eius est per ossa carnes-
que et tot inpedimenta effluentis: quid si nudus osten-

17 *et* 18 *versus sunt Vergilii* (*Aen. VIII 702 sq.*) *a Seneca licenter mutati*

1 se n A^5 *in ras.; ex* A^1 *scriptura restant:* s . . isi || 2 aut//*ad*//cedem A^5 || 3 poete *in ras. maiore* A^5 || 4 quales *volg.* qualis *A* || 6 deterrimę *A corr. Haase* deae taeterrimae *Gertz* || 11 et *add.* A^5 | lividā *A, sed lineolam aut addidit* A^5 *aut renovavit* | vesani *Muret* uęsanis *A* || 12 caligine// (*eras.* m) *A* || 14 maria// (s *eras.*) *A* || 16 est *sustulit Gertz* || 18 *particulam aut a versu separatam Senecae tribuit Rossbach* || 21 aspexisse *speculum scr. in ras.* A^5

deretur? speculo quidem neminem deterritum ab ira 3
credideris: quid ergo *est*? qui ad speculum venerat, ut se mutaret, iam mutaverat; iratis quidem nulla est formonsior effigies quam atrox et horrida, qualesque esse etiam videri volunt. magis illud videndum est, 4
quam multis ira per se nocuerit. alii nimio fervore rupere venas et sanguinem supra vires elatus clamor egessit et luminum suffudit aciem in oculos vehementius umor egestus et in morbos aegri reccidere. nulla celerior ad insaniam via est. multi itaque continua- 5
verunt irae furorem nec quam expulerant mentem umquam receperunt: Aiacem in mortem egit furor, in furorem ira. mortem liberis, egestatem sibi, ruinam domui inprecantur et irasci se negant non minus quam insanire furiosi. amicissimis hostes vitandique carissimis, legum nisi qua nocent immemores, ad minima mobiles, non sermone, non officio adiri faciles, per vim omnia gerunt, gladiis et pugnare parati et incumbere. maximum enim illos malum cepit et omnia 6
exsuperans vitia. alia paulatim intrant, repentina et universa vis huius est. omnis denique alios affectus sibi subicit: amorem ardentissimum vincit; transfoderunt itaque amata corpora et in eorum quos occiderant iacuere conplexibus; avaritiam, durissimum malum minimeque flexibile, ira calcavit adacta opes suas spargere et domui rebusque in unum conlatis inicere ignem. quid? non ambitiosus magno aestimata proiecit insignia honoremque delatum reppulit? nullus affectus est, in quem non ira dominetur.

2 credideris *Madvig; idem vid. significare* credis *A* | est *addidit Gertz* | speculū// (*eras.* s *ut vid.*) *A* || 5 esse *s. v. add.* *A*¹ || 9 re//cidere (*eras.* c) *A* || 18 gerunt *A, sed supra* nt *siglum terminationis* ur *vid. erasum esse* || 20 alia *A L* illa *aut* alia: illa *Gertz; non puto necessarium* || 23 occiderant *iacuere* *A*⁵(*L*) || 24 auaritiam *A* || 25 minimeque ϛ *Erasm.*¹ minimiq; *A*¹ *corr. in* minimūq; *A*² | adacta *A* adactam *cum L Michaëlis et Gertz; non probo propter ea quae sequuntur* et domui . . . ignem || *Subscriptio libri minio picta haec est:* L. A. Senecę Ad Novatum De Ira liber secundus explicit. | Incipit ad eundem LIBER tertius.

L. ANNAEI SENECAE

DIALOGORVM LIBER V.

AD NOVATVM

DE IRA

LIBER III.

1 I. Quod maxime desiderasti, Novate, nunc facere temptabimus, iram excidere animis aut certe refrenare et impetus eius inhibere. id aliquando palam aperteque faciendum est, ubi minor vis mali patitur, aliquando ex occulto, ubi nimium ardet omnique inpedimento exasperatur et crescit; refert quantas vires quamque integras habeat, utrum reverberanda et agenda retro sit an cedere ei debeamus, dum tempestas prima
2 desaevit, ne remedia ipsa secum ferat. consilium pro moribus cuiusque capiendum erit; quosdam enim preces vincunt, quidam insultant instantque summissis, quos terrendo placabimus; alios obiurgatio, alios confessio, alios pudor coepto deiecit, alios mora, lentum praecipitis mali remedium, ad quod novissime descenden-
3 dum est. ceteri enim adfectus dilationem recipiunt et curari tardius possunt, huius incitata et se ipsa rapiens violentia non paulatim procedit sed, dum incipit, tota est; nec aliorum more vitiorum sollicitat animos, sed abducit et inpotentes sui cupidosque vel communis mali exagitat, nec in ea tantum in quae destinavit,

7 reverberanda *Heusinger* neuerberanda *A* || **11** quos terrendo *scripsi Gertzio obsecutus*, *qui* quos conterrendo *corr*. quosdam terrendo *A L volg.*

sed in occurrentia ob iter furit. cetera vitia inpellunt 4
animos, ira praecipitat. etiam si resistere contra af-
fectus suos non licet, at certe affectibus ipsis licet
stare: haec non secus quam fulmina procellaeque et
si qua alia inrevocabilia sunt, quia non eunt, sed
cadunt, vim suam magis ac magis intendit. alia vitia 5
a ratione, hoc a sanitate desciscit; alia accessus lenes
habent et incrementa fallentia: in iram deiectus ani-
morum est. nulla itaque res urget magis attonita et
in vires suas prona et, sive successit, superba, sive
frustratur, insana; ne repulsa quidem in taedium acta,
ubi adversarium fortuna subduxit, in se ipsa morsus
suos vertit. nec refert quantum sit ex quo surrexerit;
ex levissimis enim in maxima evadit.

II. Nullam transit aetatem, nullum hominum 1
genus excipit. quaedam gentes beneficio egestatis non
novere luxuriam; quaedam, quia exercitae et vagae
sunt, effugere pigritiam; quibus incultus mos agrestis-
que vita est, circumscriptio ignota est et fraus et
quodcumque in foro malum nascitur: nulla gens est,
quam non ira instiget, tam inter Graios quam inter
barbaros potens, non minus perniciosa leges metuenti-
bus quam quibus iura distinguit modus virium. deni- 2
que cetera singulos corripiunt, hic unus adfectus est,
qui interdum publice concipitur. numquam populus
universus feminae amore flagravit, nec in pecuniam
aut lucrum tota civitas spem suam misit; ambitio
viritim singulos occupat: inpotentia una est malum
publicum. saepe in iram uno agmine itum est: viri 3
feminae, senes pueri, principes vulgusque consensere,

1 ob iter furit *C. F. W. Müller* obiterfuit A^1 *corr. in* ob-iter furit A^2 || 2 precipitant A^1 *corr. m. 5* | contra affectus *A* contra ceteros affectus *Gertz* (ceteris *L ante* etiam si *habet*) || 6 intendit *Gertz* tendit *A* || 7 aratione *A sed priorem* a *in ipso versu addidit* A^2 | //esciscit *A* (d *membranae scissura periit*) || 12 in se ipsa *AL* in se ipsam ς *Gertz* || 28 una *Vahlen* non *A* inpudentia non e. m. p.: *Wolters* || 29 in iram L et volg. inira A

et tota multitudo paucissimis verbis concitata ipsum concitatorem antecessit; ad arma protinus ignesque discursum est et indicta finitimis bella aut gesta cum
4 civibus; totae cum stirpe omni crematae domus et modo eloquio favorabili habitus in multo honore iram suae contionis excepit; in imperatorem suum legiones pila torserunt; dissedit plebs tota cum patribus; publicum consilium senatus non expectatis dilectibus nec nominato imperatore subitos irae suae duces legit ac per tecta urbis nobiles consectatus viros supplicium
5 manu sumpsit; violatae legationes rupto iure gentium rabiesque infanda civitatem tulit, nec datum tempus, quo resideret tumor publicus, sed deductae protenus classes et oneratae tumultuario milite; sine more, sine auspiciis populus ductu irae suae egressus fortuita raptaque pro armis gessit, deinde magna clade temeri-
6 tatem audacis irae luit. hic barbaris forte ruentibus in bella exitus est: cum mobiles animos species iniuriae perculit, aguntur statim et qua dolor traxit ruinae modo legionibus incidunt inconpositi, interriti, incauti, pericula adpetentes sua; gaudent feriri et instare ferro et tela corpore urgere et per suum vulnus exire.

1 III. 'Non est' inquis 'dubium, quin magna ista et pestifera sit vis: ideo quemadmodum sanari debeat monstra.' atqui, ut in prioribus libris dixi, stat Aristoteles defensor irae et vetat illam nobis execari: calcar ait esse virtutis, hac erepta inermem animum et ad

3 cum civibus et totae .... domus. Modo *Matthias* ‖ 5 favorabili *Madvig* fauorabilis *A L* ‖ 7 pila//*torserunt* A^5 (*L*) | discedit *corr. in* dissedit A^{1-2}, *deinde* A^5 ‖ 8 senatus *non esse delendum vel propter* consectatus *contra Kochium recte monet Gertz* cum patribus in publicum exitium. Senatus . . *Petschenig* <aspernatus> sen. *Hosius* ‖ 14 onerata & tumultuario A^1 *corr.* A^2 ‖ 15 fortuito rapta *aut* forte oblata raptaque *malit Gertz* ‖ 17 ruentibus *volg. inde ab Erasm.*[2] uiuentib; *A L* ‖ 20 legionibus *Madvig* regionibus *A L* | interriti *A, quod non sine causa suspectum videtur Kochio, qui* inparati *coniecit; melius* intecti *Gertz* imperiti *Wolters*

conatus magnos pigrum inertemque fieri. necessarium 2
est itaque foeditatem eius ac feritatem coarguere et
ante oculos ponere quantum monstri sit homo in ho-
minem furens quantoque impetu ruat non sine pernicie
sua perniciosus et ea deprimens, quae mergi nisi cum
mergente non possunt. quid ergo? sanum hunc ali- 3
quis vocat, qui velut tempestate correptus non it sed
agitur et furenti malo servit, nec mandat ultionem
suam, sed ipse eius exactor animo simul ac manu
saevit carissimorum eorumque quae mox amissa fleturus
est carnifex? hunc aliquis affectum virtuti adiutorem 4
comitemque dat consilia, sine quibus virtus nihil gerit,
obturbantem? caducae sinistraeque sunt vires et in
malum suum validae, in quas aegrum morbus et ac-
cessio erexit. non est ergo quod me putes tempus in 5
supervacuis consumere, quod iram, quasi dubiae aput
homines opinionis sit, infamem, cum sit aliquis et
quidem de inlustribus philosophis, qui illi indicat
operas et tamquam utilem ac spiritus subministrantem
in proelia, in actus rerum, ad omne, quodcumque
calore aliquo gerendum est, vocet. ne quem fallat 6
tamquam aliquo tempore, aliquo loco profutura, osten-
denda est rabies eius effrenata et adtonita apparatus-
que illi reddendus est suus, eculei et fidiculae et
ergastula et cruces et circumdati defossis corporibus
ignes et cadavera quoque trahens uncus, varia vincu-
lorum genera, varia poenarum, lacerationes membro-
rum, inscriptiones frontis et bestiarum immanium
caveae: inter haec instrumenta collocetur ira dirum
quiddam atque horridum stridens, omnibus per quae
furit taetrior.

1 inertemque *L et volg.* inermemque *A; an* enervemque? || 8 et furenti *L et volg.* effurenti *A* || 9 manu//sęuit *A* (*eras.* s) || 13 sinistraeque sunt uires et *L ut volg.* sinistręq; sunt uires-sunt & *A*[1] sinistręque uires sunt & *A*[5] || 24 fiduculę *A* || 30 //atq; //orridū *A* (atq; *in ras. maiore; ex A*[1] *scriptura haec restant:* a . q . . horridū)

1 IV. Vt de ceteris dubium sit, nulli certe ad-
fectui peior est vultus, quem in prioribus libris de-
scripsimus: asperum et acrem et nunc subducto re-
trorsus sanguine fugatoque pallentem, nunc in os
omni calore ac spiritu verso subrubicundum et similem
cruento, venis tumentibus, oculis nunc trepidis et
exilientibus, nunc in uno obtutu defixis et haerentibus;
2 adice dentium inter se arietatorum ut aliquem esse
cupientium non alium sonum quam est apris tela sua
adtritu acuentibus; adice articulorum crepitum, cum
se ipsae manus frangunt, et pulsatum saepius pectus,
anhelitus crebros tractosque altius gemitus, instabile
corpus, incerta verba subitis exclamationibus, trementia
labra interdumque conpressa et dirum quiddam ex-
3 sibilantia. ferarum, me hercules, sive illas fames
agitat sive infixum visceribus ferrum, minus taetra
facies est, etiam cum venatorem suum semianimes
morsu ultimo petunt, quam hominis ira flagrantis.
age, si exaudire voces ac minas vacet, qualia ex-
4 carnificati animi verba sunt! nonne revocare se quis-
que ab ira volet, cum intellexerit illam a suo primum
malo incipere? non vis ergo admoneam eos, qui iram
summa potentia exercent et argumentum virium exi-
stumant et in magnis magnae fortunae bonis ponunt
paratam ultionem, quam non sit potens, immo ne
5 liber quidem dici possit irae suae captivus? non vis
admoneam, quo diligentior quisque sit et ipse se cir-
cumspiciat, alia animi mala ad pessimos quosque per-
tinere, iracundiam etiam eruditis hominibus et in alia
sanis inrepere? adeo ut quidam simplicitatis indicium

4 in//os A^5 innos A^{1-2} || 7 exil//ientib; A^5 (*eras.* l) || 8 ut *Lipsius* & *A* || 12 altiius (ti *per ligaturam scr.*) *corr. ex* aljtus *fort.* A^1 || 23 pro summa potentia *Gertz; facilius esset* summa pro potentia; *sed nil videtur mutandum cfr. c. 13 extr.* in s. pot. *L* irâ summam potentiam exercent *scribi mavolt Madvig* | exist//imant (i *rad. corr. ex* u) *A* || 25 sit *A*, *del. Haase, in* sui *corr. H. J. Müller; hoc falsum esse vidit Gertz, illud non est necessarium* || 26 captivus *Lipsius* captus *A L*

iracundiam dicant et vulgo credatur facillimus quisque
huic obnoxius.
V. 'Quorsus' inquis 'hoc pertinet?' ut nemo se 1
iudicet tutum ab illa, cum lenes quoque natura et
placidos in saevitiam ac violentiam evocet. quemad-
modum adversus pestilentiam nihil prodest firmitas
corporis et diligens valetudinis cura — promiscue enim
inbecilla robustaque invadit —, ita ab ira tam in-
quietis moribus periculum est quam compositis et re-
missis, quibus eo turpior ac periculosior est, quo plus
in illis mutat. sed cum primum sit non irasci, secun- 2
dum desinere, tertium alienae quoque irae mederi,
dicam primum quemadmodum in iram non incidamus,
deinde quemadmodum nos ab illa liberemus, novissime
quemadmodum irascentem retineamus placemusque et
ad sanitatem reducamus.
Ne irascamur praestabimus, si omnia vitia irae 3
nobis subinde proposuerimus et illam bene aestimaveri-
mus. accusanda est aput nos, damnanda; perscrutanda
eius mala et in medium protrahenda sunt; ut qualis
sit appareat, comparanda cum pessimis est. avaritia 4
adquirit et contrahit, quo aliquis melior utatur; ira
inpendit, paucis gratuita est: iracundus dominus quot
in fugam servos egit, quot in mortem! quanto plus
irascendo quam id erat, propter quod irascebatur,
amisit! ira patri luctum, marito divortium attulit,
magistratui odium, candidato repulsam. peior est quam 5
luxuria, quoniam illa sua voluptate fruitur, haec alieno
dolore. vincit malignitatem et invidiam: illae enim
infelicem fieri volunt, haec facere; illae fortuitis malis
delectantur, haec non potest expectare fortunam: nocere

2 <maxime> huic obnoxius *proponit Wesenberg* || 10 periculosior *A* perniciosior *mavolt Gertz non recte* || 12 desinere *Gronov* detinere *A L* || 20 *post* mala *in A aut littera aliqua aut punctum erasum est* || 22 quo// *A* (d *eras.*) || 23 inpendit *Muret* incendit *A* ira inpendit, pro quis grassata est *Petschenig* || 23 *et* 24 quot ς quod *A* quosdam *L ut volg.*

6 ei quem odit, non noceri vult. nihil est simultatibus gravius: has ira conciliat; nihil est bello funestius: in hoc potentium ira prorumpit; ceterum etiam illa plebeia ira et privata inerme et sine viribus bellum est. praeterea ira, ut seponamus, quae mox secutura sunt, damna, insidias, perpetuam ex certaminibus mutuis sollicitudinem, dat poenas dum exigit; naturam hominis eiurat: illa in amorem hortatur, haec in
7 odium; illa prodesse iubet, haec nocere. adice quod, cum indignatio eius a nimio sui suspectu veniat et animosa videatur, pusilla est et angusta; nemo enim non eo, a quo se contemptum iudicat, minor est. at ille ingens animus et verus aestimator sui non vindicat
8 iniuriam, quia non sentit. ut tela a duro resiliunt et cum dolore caedentis solida feriuntur, ita nulla magnum animum iniuria ad sensum sui adducit, fragilior eo quod petit. quanto pulchrius velut nulli penetrabilem telo omnis iniurias contumeliasque respuere! ultio doloris confessio est; non est magnus animus, quem incurvat iniuria. aut potentior te aut inbecillior laesit: si inbecillior, parce illi, si potentior, tibi.

1 VI. Nullum est argumentum magnitudinis certius quam nihil posse quo instigeris accidere. pars superior mundi et ordinatior ac propinqua sideribus nec in nubem cogitur nec in tempestatem inpellitur nec versatur in turbinem: omni tumultu caret; inferiora fulminantur. eodem modo sublimis animus, quietus semper et in statione tranquilla conlocatus, omnia infra se premens, quibus ira contrahitur, modestus et venera-

1 *post* noceri *littera aliqua erasa est in A* || 2 concitat *Wolters* || 4 sine viris *Bentley* || 10 animisuspectu|eueniat *A L corr. volg.* || 24 posse quo *L et volg.* posse//àquo *A* (*post* posse *vox aliqua fuit, fort. punctis notata, certe linea transversa perforata, quae etiam sequentem* a *perforaverat; postea haec vox erasa, sed* à *relicta est*) | accidere *A* (d *ex* p *corr.*) *unde Petschenig coni.* *posse* te q. i. accipere || 25 mundi// (*eras. fort.* s) *A* || 29 *infra ς et Gruter* intra *A L*

bilis est et dispositus; quorum nihil invenies in irato.
quis enim traditus dolori et furens non primam reiecit 2
verecundiam? quis impetu turbidus et in aliquem ruens
non quidquid in se venerandi habuit abiecit? cui offi-
ciorum numerus aut ordo constitit incitato? quis linguae
temperavit? quis ullam partem corporis tenuit? quis
se regere potuit inmissum? proderit nobis illud Demo- 3
criti salutare praeceptum, quo monstratur tranquillitas,
si neque privatim neque publice multa aut maiora
viribus nostris egerimus. numquam tam feliciter in
multa discurrenti negotia dies transit, ut non aut ex
homine aut ex re offensa nascatur, quae animum in
iras paret. quemadmodum per frequentia urbis loca 4
properanti in multos incursitandum est et aliubi labi
necesse est, aliubi retineri, aliubi respergi, ita in hoc
vitae actu dissipato et vago multa inpedimenta, multae
querellae incidunt: alius spem nostram fefellit, alius
distulit, alius intercepit; non ex destinato proposita
fluxerunt. nulli fortuna tam dedita est, ut multa 5
temptanti ubique respondeat; sequitur ergo, ut is, cui
contra quam proposuerat aliqua cesserunt, inpatiens
hominum rerumque sit, ex levissimis causis irascatur
nunc personae, nunc negotio, nunc loco, nunc fortunae,
nunc sibi. itaque ut quietus possit esse animus, non 6
est iactandus nec multarum, ut dixi, rerum actu
fatigandus nec magnarum supraque vires adpetitarum.
facile est levia aptare cervicibus et in hanc aut illam
partem transferre sine lapsu, at quae alienis in nos
manibus inposita aegre sustinemus, victi in proxumo
effundimus; etiam dum stamus sub sarcina, inpares
oneri vaccillamus.

7 *Democr. fragm.* 3 *Diels* (163 *Nat.*) *cfr. dial. IX* 13, 1

4 venerandi *Gertz* uerecundi *A* || 9 si neque *volg.* sine quo *A* || 29 inproxumo *A* (*sed* u *aliquis in* i *radendo corrigere voluit*) in proximo *L* in proximos ς *et multae edd.* || 31 ua((\cil-lam; *A* (*eras.* ċ *in fine versus.*)

1 VII. Idem accidere in rebus civilibus ac domesticis
scias. negotia expedita et habilia sequuntur actorem,
ingentia et supra mensuram gerentis nec dant se facile
et, si occupata sunt, premunt atque abducunt ad-
ministrantem tenerique iam visa cum ipso cadunt: ita
fit, ut frequenter inrita sit eius voluntas, qui non
quae facilia sunt adgreditur, sed vult facilia esse quae
2 adgressus est. quotiens aliquid conaberis, te simul et
ea, quae paras quibusque pararis ipse, metire; faciet
enim te asperum paenitentia operis infecti. hoc interest
utrum quis fervidi sit ingenii an frigidi atque humilis:
generoso repulsa iram exprimet, languido inertique
tristitiam. ergo actiones nostrae nec parvae sint nec
audaces et inprobae, in vicinum spes exeat, nihil cone-
mur, quod mox adepti quoque successisse miremur.

1 VIII. Demus operam, ne accipiamus iniuriam,
quia ferre nescimus. cum placidissimo et facillimo et
minime anxio morosoque vivendum est; sumuntur a
conversantibus mores et ut quaedam in contactos corporis
vitia transiliunt, ita animus mala sua proxumis tradit:
2 ebriosus convictores in amorem meri traxit, inpudicorum
coetus fortem quoque et, † si liceat, virum emolliit,
avaritia in proximos virus suum transtulit. eadem ex
diverso ratio virtutum est, ut omne quod secum habent
mitigent; nec tam valetudini profuit utilis regio et
salubrius caelum quam animis parum firmis in turba
3 meliore versari. quae res quantum possit intelleges,

4 abducunt *A L* (*i. e. fortreissen, zu Boden r. cfr. 1, 3 nat. qu. IV praef. 11 dial. X 5, 1*) *alii* adducunt obd- ded- *praetulerunt* || 7 facilja (j *ex corr.* A^1 *quae vid.* a *scribere coepisse*) || 11 īgenii *A* (ī *ex corr. fort. m. 1, quae litteram aliquam post* sit *erasit*) || 13 paruae *A. an* variae *coll. c. 6, 3?* || 16 ne// *A* (c *eras.*) || 18 morosoq; *in ras.* A^5 *praeter* m *litteram;* *ex* A^1 *scriptura dispiciuntur:* mor . s . . q; || 22 & siliceat uirū *A et L corrupte* et siliceum virum *Pincianus* et solidum virum *Cornelissen* et, si placet, virum *Gertz* et, si lis erat, v. *Petschenig* (*cfr. ep. 7, 7*) || 23 transfudit *mavolt Wolters* || 25 utilis *A, quod* *fendit Studemund Phil. Wschr. 1881 p. 357* mitis *Heusinger*

si videris feras quoque convictu nostro mansuescere
nullique etiam immani bestiae vim suam permanere,
si hominis contubernium diu passa est: retunditur
omnis asperitas paulatimque inter placida dediscitur.
accedit huc, quod non tantum exemplo melior fit qui
cum quietis hominibus vivit, sed quod causas irascendi
non invenit nec vitium suum exercet. fugere itaque
debebit omnis quos inritaturos iracundiam sciet. 'qui 4
sunt' inquis 'isti?' multi ex variis causis idem facturi:
offendet te superbus contemptu, dicax contumelia,
petulans iniuria, lividus malignitate, pugnax contentione,
ventosus et mendax vanitate; non feres a suspicioso
timeri, a pertinace vinci, a delicato fastidiri. elige 5
simplices, faciles, moderatos, qui iram tuam nec evocent
et ferant; magis adhuc proderunt summissi et humani
et dulces, non tamen usque in adulationem, nam
iracundos nimia adsentatio offendit: erat certe amicus 6
noster vir bonus, sed irae paratioris, cui non magis
tutum erat blandiri quam male dicere. Caelium oratorem
fuisse iracundissimum constat. cum quo, ut aiunt,
cenabat in cubiculo lectae patientiae cliens, sed difficile
erat illi in copulam coniecto rixam eius cum quo
cohaerebat effugere; optimum iudicavit quidquid dixisset
sequi et secundas agere. non tulit Caelius adsentientem
et exclamavit: 'dic aliquid contra, ut duo simus!'
sed ille quoque, quod non irasceretur, iratus cito
sine adversario desît. eligamus ergo vel hos potius, 7
si conscii nobis iracundiae sumus, qui vultum nostrum
ac sermonem sequantur: facient quidem nos delicatos
et in malam consuetudinem inducent nihil contra
voluntatem audiendi, sed proderit vitio suo intervallum
et quietem dare. difficiles quoque et indomiti natura

8 hominis A^5 *in ras.* homines *ut vid.* A^1 || 10 te *in ras.* A^5 || 16 adultionem *A corr. volg.* || 23 cohaerebat *Gertz* herebat *A* || 27 desit *A* -siit *volg.* || 32 difficiles . . . . ferent Gertz difficilis . . . . feret *A L*

blandientem ferent: nihil asperum territumque palpanti
8 est. quotiens disputatio longior et pugnacior erit, in
prima resistamus, antequam <robur accipiat:> alit se
ipsa contentio et demissos altius tenet; facilius est se
a certamine abstinere quam abducere.

1 IX. Studia quoque graviora iracundis omittenda
sunt aut certe citra lassitudinem exercenda, et animus
non inter plura versandus, sed artibus amoenis tradendus: lectio illum carminum obleniat et historia fabulis
2 detineat; mollius delicatiusque tractetur. Pythagoras
perturbationes animi lyra componebat; quis autem
ignorat lituos et tubas concitamenta esse, sicut quosdam
cantus blandimenta, quibus mens resolvatur? confusis
oculis prosunt virentia et quibusdam coloribus infirma
acies adquiescit, quorundam splendore praestringitur: sic
3 mentes aegras studia laeta permulcent. forum, advocationes, iudicia fugere debemus et omnia quae exulcerant vitium, aeque cavere lassitudinem corporis;
consumit enim quidquid in nobis mite placidumque
4 est et acria concitat. ideo quibus stomachus suspectus
est, processuri ad res agendas maioris negotii bilem
cibo temperant, quam maxime movet fatigatio, sive
quia calorem in media compellit et nocet sanguini
cursumque eius venis laborantibus sistit, sive quia
corpus adtenuatum et infirmum incumbit animo; certe
ob eandem causam iracundiores sunt valetudine aut
aetate fessi. fames quoque et sitis ex isdem causis
5 vitanda est: exasperat et incendit animos. vetus dictum
est a lasso rixam quaeri; aeque autem et ab esuriente

1 territumque *A, quod teneo cum Vahlen (praef. ed. Koch.) et Joh. Müller (Ber. d. Wien. Akad. CXVIII p. 19)* tetricumque *Haupt* serratumque *Madvig* horridumque *Cornelissen* || 2 in prima ira resistamus *prop. Klammer* || 3 antequam robur accipiat. alit *L et volg.* antequam alit *A* || 4 demissos *volg.* dimissos *A* || 8 interplura *A* inter dura *Gertz fort. recte* || 9 fabu-ibularis *Lipsius* || 15 praestringitur *L ut volg.* prȩstrin- || *23* comcompellit *A*

et a sitiente et ab omni homine quem aliqua res urit. nam ut ulcera ad levem tactum, deinde etiam ad suspicionem tactus condolescunt, ita animus adfectus minimis offenditur, adeo ut quosdam salutatio et epistula et oratio et interrogatio in litem evocent: numquam sine querella aegra tanguntur.

X. Optimum est itaque ad primum mali sensum 1
mederi sibi, tum verbis quoque suis minimum libertatis
dare et inhibere impetum. facile est autem adfectus 2
suos, cum primum oriuntur, deprehendere: morborum
signa praecurrunt. quemadmodum tempestatis ac pluviae
ante ipsas notae veniunt, ita irae, amoris omniumque
istarum procellarum animos vexantium sunt quaedam
praenuntia. qui comitiali vitio solent corripi, iam 3
adventare valetudinem intellegunt, si calor summa
deseruit et incertum lumen nervorumque trepidatio
est, si memoria sublabitur caputque versatur; solitis
itaque remediis incipientem causam occupant, et odore
gustuque quidquid est quod alienat animos repellitur,
aut fomentis contra frigus rigoremque pugnatur; [aut]
si parum medicina profecit, vitaverunt turbam et sine
teste ceciderunt. prodest morbum suum nosse et vires 4
eius antequam spatientur opprimere. videamus quid sit, quod nos maxime concitet: alium verborum, alium rerum contumeliae movent; hic vult nobilitati, hic formae suae parci; hic elegantissimus haberi cupit, ille doctissimus; hic superbiae inpatiens est, hic contumaciae; ille servos non putat dignos quibus irascatur, hic intra domum saevus est, foris mitis; ille rogari invidiam iudicat, hic non rogari contumeliam. non omnes ab eadem parte feriuntur; scire itaque oportet, quid in te inbecillum sit, ut id maxime protegas.

5 orō (= oratio) *L ut volg.* ratio *A* || 18 causam *A* casum *edd. ante Gronovium, quem v. observ. libr. III 14* || 19 repellitur, aut . . . pugnatur; si *Gertz* repellitur: aut . . . pugnatur, aut si *A et volg.* || 24 uerborum (o *ex* ū *corr.*) *A* || 29 foris *A*⁵, s *in ras. duar. litt. fort. pro* is

1 XI. Non expedit omnia videre, omnia audire.
multae nos iniuriae transeant, ex quibus plerasque non
accipit qui nescit. non vis esse iracundus? ne fueris
curiosus. qui inquirit quid in se dictum sit, qui ma-
lignos sermones, etiam si secreto habiti sunt, eruit, se
ipse inquietat. quaedam interpretatio eo perducit, ut
videantur iniuriae: itaque alia differenda sunt, alia de-
2 ridenda, alia donanda. circumscribenda multis modis
ira est; pleraque in lusum iocumque vertantur. Socra-
ten aiunt colapho percussum nihil amplius dixisse quam
molestum esse, quod nescirent homines, quando cum
3 galea prodire deberent. non quemadmodum facta sit
iniuria refert, sed quemadmodum lata; nec video quare
difficilis sit moderatio, cum sciam tyrannorum quoque
tumida et fortuna et licentia ingenia familiarem sibi
4 saevitiam repressisse. Pisistratum certe, Atheniensium
tyrannum, memoriae proditur, cum multa in crudelita-
tem eius ebrius conviva dixisset nec deessent qui vellent
manus ei commodare, et alius hinc alius illinc faces
subderent, placido animo tulisse et hoc inritantibus
respondisse, non magis illi se suscensere quam si quis
obligatis oculis in se incurrisset.

1 XII. Magna pars querellas manu fecit aut falsa
suspicando aut levia adgravando. saepe ad nos ira venit,
saepius nos ad illam. quae numquam arcessenda est;
2 etiam cum incidit, reiciatur. nemo dicit sibi: 'hoc
propter quod irascor aut feci aut fecisse potui'; nemo
animum facientis, sed ipsum aestumat factum: atqui
ille intuendus est, voluerit an inciderit, coactus sit an
deceptus, odium secutus sit an praemium, sibi morem
gesserit an manum alteri commodaverit. aliquid aetas
peccantis facit, aliquid fortuna, ut ferre ac pati aut

9 Socraten A^1 Socrate*m* A^5 || 12 deberent (re *s. v.*) A^{1-2} || 18 d*u*xisset A^5 || 21 suscensere A^1 su//censere A^5 (*aut fort. succ-*) || 23 querelas A^5 || 28 aestumat A^1, *sed* u *in* i *corr. rad.* || 30 *anpremium* A^5 *inpremium* A^1 || 32 ac pati *volg. inde a Lipsio aut pati A*

humanum sit aut *non* humile. eo nos loco constitua- 3
mus, quo ille est cui irascimur: nunc facit nos iracundos
iniqua nostri aestimatio et quae facere vellemus pati
nolumus. nemo se differt: atqui maxumum remedium 4
irae dilatio est, ut primus eius fervor relanguescat et
caligo quae premit mentem aut residat aut minus
densa sit. quaedam ex his, quae te praecipitem ferebant,
hora, non tantum dies molliet, quaedam ex toto evane-
scent; si nihil egerit petita advocatio, apparebit iam
iudicium esse, non iram. quidquid voles quale sit
scire, tempori trade: nihil diligenter in fluctu cernitur.
non potuit inpetrare a se Plato tempus, cum servo suo 5
irasceretur, sed ponere illum statim tunicam et prae-
bere scapulas verberibus iussit sua manu ipse caesurus;
postquam intellexit irasci se, sicut sustulerat manum
suspensam detinebat et stabat percussuro similis; inter-
rogatus deinde ab amico, qui forte intervenerat, quid
ageret: 'exigo' inquit 'poenas ab homine iracundo.'
velut stupens gestum illum saevituri deformem sapienti 6
viro servabat, oblitus iam servi, quia alium quem
potius castigaret invenerat. itaque abstulit sibi in suos
potestatem et ob peccatum quoddam commotior: 'tu,'
inquit 'Speusippe, servulum istum verberibus obiurga;
nam ego irascor.' ob hoc non cecidit, propter quod 7
alius cecidisset. 'irascor' inquit; 'plus faciam quam
oportet, libentius faciam: non sit iste servus in eius
potestate qui in sua non est.' aliquis vult irato com-
mitti ultionem, cum Plato sibi ipse imperium abroga-
verit? nihil tibi liceat, dum irasceris. quare? quia
vis omnia licere.

1 utile *aut* non humile *Madvig; hoc praetuli vel propter adsimilationem* humile *A* || 7 te *s. v. addiderat ut vid.* A^{1-2}, *versui inseruit* A^5 || 9 egerit *A, sed alteram* e *s. v. add. fort. m. 2* || 14 sua ma|nu *A* (ma *in fine vers. add. m. 2*) || 16 interrogatus *A* (gatus *in ras. paulo maiore m. 5*) || 23 speus ipse *ut vid.* A^1, *corr. m. 5* || 24 cecidit A^1, *sed* t *postea erasa est*

1 XI. Non expedit omnia videre, omnia audire.
multae nos iniuriae transeant, ex quibus plerasque non
accipit qui nescit. non vis esse iracundus? ne fueris
curiosus. qui inquirit quid in se dictum sit, qui ma-
lignos sermones, etiam si secreto habiti sunt, eruit, se
ipse inquietat. quaedam interpretatio eo perducit, ut
videantur iniuriae: itaque alia differenda sunt, alia de-
2 ridenda, alia donanda. circumscribenda multis modis
ira est; pleraque in lusum iocumque vertantur. Socra-
ten aiunt colapho percussum nihil amplius dixisse quam
molestum esse, quod nescirent homines, quando cum
3 galea prodire deberent. non quemadmodum facta sit
iniuria refert, sed quemadmodum lata; nec video quare
difficilis sit moderatio, cum sciam tyrannorum quoque
tumida et fortuna et licentia ingenia familiarem sibi
4 saevitiam repressisse. Pisistratum certe, Atheniensium
tyrannum, memoriae proditur, cum multa in crudelita-
tem eius ebrius conviva dixisset nec deessent qui vellent
manus ei commodare, et alius hinc alius illinc faces
subderent, placido animo tulisse et hoc inritantibus
respondisse, non magis illi se suscensere quam si quis
obligatis oculis in se incurrisset.

1 XII. Magna pars querellas manu fecit aut falsa
suspicando aut levia adgravando. saepe ad nos ira venit,
saepius nos ad illam. quae numquam arcessenda est;
2 etiam cum incidit, reiciatur. nemo dicit sibi: 'hoc
propter quod irascor aut feci aut fecisse potui'; nemo
animum facientis, sed ipsum aestumat factum: atqui
ille intuendus est, voluerit an inciderit, coactus sit an
deceptus, odium secutus sit an praemium, sibi morem
gesserit an manum alteri commodaverit. aliquid aetas
peccantis facit, aliquid fortuna, ut ferre ac pati aut

9 Socraten A^1 Socratem A^5 || 12 deberent (re *s. v.*) A^{1-2} || 18 duxisset A^5 || 21 suscensere A^1 su//censere A^5 (*aut fort.* succ-) || 23 quęrelas A^5 || 28 aestumat A^1, *sed* u *in* i *corr. rad.* || 30 anpręmium A^5 inpręmium A^1 || 32 ac pati *volg. inde a Lipsio* aut pati *A*

humanum sit aut *non* humile. eo nos loco constitua- 3
mus, quo ille est cui irascimur: nunc facit nos iracundos
iniqua nostri aestimatio et quae facere vellemus pati
nolumus. nemo se differt: atqui maxumum remedium 4
irae dilatio est, ut primus eius fervor relanguescat et
caligo quae premit mentem aut residat aut minus
densa sit. quaedam ex his, quae te praecipitem ferebant,
hora, non tantum dies molliet, quaedam ex toto evane-
scent; si nihil egerit petita advocatio, apparebit iam
iudicium esse, non iram. quidquid voles quale sit
scire, tempori trade: nihil diligenter in fluctu cernitur.
non potuit inpetrare a se Plato tempus, cum servo suo 5
irasceretur, sed ponere illum statim tunicam et prae-
bere scapulas verberibus iussit sua manu ipse caesurus;
postquam intellexit irasci se, sicut sustulerat manum
suspensam detinebat et stabat percussuro similis; inter-
rogatus deinde ab amico, qui forte intervenerat, quid
ageret: 'exigo' inquit 'poenas ab homine iracundo.'
velut stupens gestum illum saevituri deformem sapienti 6
viro servabat, oblitus iam servi, quia alium quem
potius castigaret invenerat. itaque abstulit sibi in suos
potestatem et ob peccatum quoddam commotior: 'tu,'
inquit 'Speusippe, servulum istum verberibus obiurga;
nam ego irascor.' ob hoc non cecidit, propter quod 7
alius cecidisset. 'irascor' inquit; 'plus faciam quam
oportet, libentius faciam: non sit iste servus in eius
potestate qui in sua non est.' aliquis vult irato com-
mitti ultionem, cum Plato sibi ipse imperium abroga-
verit? nihil tibi liceat, dum irasceris. quare? quia
vis omnia licere.

1 utile *aut* non humile *Madvig; hoc praetuli vel propter adsimilationem* humile *A* || 7 te *s. v. addiderat ut vid.* A^{1-2}, *versui inseruit* A^{5} || 9 egerit *A, sed alteram* e *s. v. add. fort. m. 2* || 14 sua ma|nu *A* (ma *in fine vers. add. m. 2*) || 16 interrogatus *A* (gatus *in ras. paulo maiore m. 5*) || 23 speus ipse *ut vid.* A^{1}, *corr. m. 5* || 24 cecidit A^{1}, *sed* t *postea erasa est*

1 XIII. Pugna tecum ipse! si *vis* vincere iram,
non potest te illa. incipis vincere, si apsconditur, si
illi exitus non datur. signa eius obruamus et illam
quantum fieri potest occultam secretamque teneamus.
2 cum magna id nostra molestia fiet, cupit enim exilire
et incendere oculos et mutare faciem; sed si eminere
illi extra nos licuit, supra nos est. in imo pectoris
secessu recondatur feraturque, non ferat; immo in con-
trarium omnia eius indicia flectamus: vultus remittatur,
vox lenior sit, gradus lentior; paulatim cum exterio-
3 ribus interiora formantur. in Socrate irae signum erat
vocem summittere, loqui parcius. apparebat tunc illum
sibi opstare. deprendebatur itaque a familiaribus et co-
arguebatur, nec erat illi exprobratio latitantis irae in-
grata. quidni gauderet, quod iram suam multi in-
tellegerent, nemo sentiret? sensissent autem, nisi ius
amicis obiurgandi se dedisset, sicut ipse sibi in amicos
4 sumpserat. quanto magis hoc nobis faciendum est!
rogemus amicissimum quemque, ut tunc maxime liber-
tate adversus nos utatur, cum minime illam pati po-
terimus, nec adsentiatur irae nostrae; contra potens
malum et aput nos gratiosum, dum consipimus, dum
5 nostri sumus, advocemus. qui vinum male ferunt et
ebrietatis suae temeritatem ac petulantiam metuunt,
mandant suis, ut e convivio auferantur; intemperan-
tiam in morbo suam experti parere ipsis in adversa
6 valetudine vetant. optimum est notis vitiis inpedimenta
prospicere et ante omnia ita componere animum, ut

1 siuincere iram non potest. te illa incipit uincere. si apsconditur A^1 (*sed in* potest *altera* t *postea erasa est*) *corr. Gertz praeeunte Madvigio, qui scr.* si v. i. non potes, ne te illa. Incipis vincere, si absconditur. *Rossbach mutandum censet* si (et si) v. i. non potes, non potest te illa. incipis *eqs.* || 7 extranos licuit. supra nos licuit. supra nos est *A; verba* supra nos licuit *punctis notata praeterea linea perforavit* A^2 || 10 lentior *L ut volg.* lenior *A* || 17 obiurgandisse dedisset *ut vid.* A^1 *corr.* A^5 || 21 contra potens *Muret* contranos potens *A* || 22 consipimus *Gronov et Bentley* conspicimus *A*

etiam gravissimis rebus subitisque concussus iram aut non sentiat aut magnitudine inopinatae iniuriae exortam in altum retrahat nec dolorem suum profiteatur. id fieri posse apparebit, si pauca ex turba ingenti exem- 7
pla protulero, ex quibus utrumque discere licet, quantum mali habeat ira, ubi hominum praepotentium potestate tota utitur, quantum sibi imperare possit, ubi metu maiore compressa est.

XIV. Cambysen regem nimis deditum vino Prae- 1
xaspes unus ex carissimis monebat, ut parcius biberet, turpem esse dicens ebrietatem in rege, quem omnium oculi auresque sequerentur. ad haec ille: 'ut scias' inquit 'quemadmodum numquam excidam mihi, adprobabo iam et oculos post vinum in officio esse et manus.' bibit deinde liberalius quam alias capacioribus 2
scyphis et iam gravis ac vinolentus obiurgatoris sui filium procedere ultra limen iubet adlevataque super caput sinistra manu stare. tunc intendit arcum et ipsum cor adulescentis, id enim petere se dixerat, figit rescissoque pectore haerens in ipso corde spiculum ostendit ac respiciens patrem interrogavit, satisne certam haberet manum. at ille negavit Apollinem potuisse certius mittere. dii illum male perdant animo magis 3
quam condicione mancipium! eius rei laudator fuit, cuius nimis erat spectatorem fuisse. occasionem blanditiarum putavit pectus filii in duas partes diductum et cor sub vulnere palpitans: controversiam illi facere de gloria debuit et revocare iactum, ut regi liberet in ipso patre certiorem manum ostendere! o regem cru- 4
entum! o dignum in quem omnium suorum arcus verterentur! cum execrati fuerimus illum convivia suppliciis funeribusque solventem, tamen sceleratius telum illud laudatum est quam missum. videbimus quo-

2 sentiat A^5 sentiant A^1 || 3 in altum *Muret* inaljum *A* || 9 Praexaspes *Pincianus* (*Herodot. III 34 sq.*) traex|haspes *A* || 16 et iam A^5 *in ras.* || 20 rescisso//que *A* (*eras.* s) || 28 iactum *A* ctum *Lipsius, rectius ut vid.* de sagitta

modo se pater gerere debuerit stans super cadaver fili sui caedemque illam, cuius et testis fuerat et causa: id de quo nunc agitur apparet, iram supprimi posse.
5 non male dixit regi, nullum emisit ne calamitosi quidem verbum, cum aeque cor suum quam fili transfixum videret. potest dici merito devorasse verba; nam si quid tamquam iratus dixisset, nihil tamquam pater
6 facere potuisset. potest, inquam, videri sapientius se in illo casu gessisse, quam cum de potandi modo praeciperet <ei>, quem satius erat vinum quam sanguinem bibere, cuius manus poculis occupari pax erat: accessit itaque ad numerum eorum, qui magnis cladibus ostenderunt, quanti constarent regum amicis bona consilia.

1 XV. Non dubito quin Harpagus quoque tale aliquid regi suo Persarumque suaserit, quo offensus liberos illi epulandos adposuit et subinde quaesiit, an placeret conditura; deinde ut satis illum plenum malis suis vidit, adferri capita illorum iussit et quomodo esset acceptus interrogavit. non defuerunt misero verba, non os concurrit: 'aput regem' inquit 'omnis cena iu-
2 cunda est.' quid hac adulatione profecit? ne ad reliquias invitaretur. non veto patrem damnare regis sui factum, non veto quaerere dignam tam truci portento poenam, sed hoc interim colligo, posse etiam ex ingentibus malis nascentem iram abscondi et ad verba
3 contraria sibi cogi. necessaria ista est doloris refrenatio, utique hoc sortitis vitae genus et ad regiam adhibitis mensam: sic estur apud illos, sic bibitur, sic respondetur, funeribus suis adridendum est. an tanti sit vita videbimus: alia ista quaestio est. non consolabimur tam triste ergastulum, non adhortabimur ferre

5 filjtrans fixum *ut vid.* A^1 filii transfixum A^5 || 6 namsiquit A^1 (s *corr. ex* q A^1; t *in* d *corr.* A^2) || 9 casu A^5 causa A^1 | praeciperet ei quem *L ut coni. Haase* praeciperet. quem A || 14 Harpagus *Pincianus* harpalus A || 28 estur *sine dubio* A^1, *ex cuius scriptura litterae* es . . r *sub rasura apparent;* editur *in ras.* A^5 *ut L;* estur *in marg. iteravit* A^6

imperia carnificum: ostendemus in omni servitute apertam libertati viam. si aeger animus et suo vitio miser est, huic miserias finire secum licet. dicam et illi, 4
qui in regem incidit sagittis pectora amicorum petentem, et illi, cuius dominus liberorum visceribus patres saturat: 'quid gemis, demens? quid expectas, ut te aut hostis aliquis per exitium gentis tuae vindicet aut rex a longinquo potens advolet? quocumque respexeris, ibi malorum finis est. vides illum praecipitem locum? illac ad libertatem descenditur. vides illud mare, illud flumen, illum puteum? libertas illic in imo sedet. vides illam arborem brevem, retorridam, infelicem? pendet inde libertas. vides iugulum tuum, guttur tuum, cor tuum? effugia servitutis sunt. nimis tibi operosos exitus monstro et multum animi ac roboris exigentes? quaeris quod sit ad libertatem iter? quaelibet in corpore tuo vena!'

XVI. Quam diu quidem nihil tam intolerabile 1
nobis videtur, ut nos expellat e vita, iram, in quocumque erimus statu, removeamus. perniciosa est servientibus; omnis enim indignatio in tormentum suum proficit et imperia graviora sentit quo contumacius patitur. sic laqueos fera, dum iactat, adstringit; sic aves viscum, dum trepidantes excutiunt, plumis omnibus inlinunt. nullum tam artum est iugum, quod non minus laedat ducentem quam repugnantem: unum est levamentum malorum ingentium, pati et necessitatibus
suis obsequi. sed cum utilis sit servientibus adfectu- 2
um suorum et huius praecipue rabidi atque effreni con-

2 viam, nisi aeger animus est. Suo vitio miser est, cui miserias finire secum licet. *Madvig correxit et interpunxit; non adsentior* (*cfr. Mueck diss. Marburg. 1890 p. 24*) || 4 pectorā|icorum A^1 *corr.* A^5 || 6 qui exspectas utte aut (a *s. v. add. fort.* A^2) A^1 *vid. habuisse; corr.* A^5 *in ras.* || 7 prexitjingentis *ut vid.* A^1, *corr. in* per exitium gentis A^5 || 8 respexeris A^6 *in marg.* resperis A^1 || 12 retorridam A^1 et horridam *corr.* A^5 || 19 expell*at* A^5

tinentia, utilior est regibus: perierunt omnia, ubi quantum ira suadet fortuna permittit, nec diu potest quae multorum malo exercetur potentia stare; periclitatur enim, ubi eos, qui separatim gemunt, communis metus iunxit. plerosque itaque modo singuli mactaverunt, modo universi, cum illos conferre in unum iras pu-
3 blicus dolor coegisset. atqui plerique sic iram quasi insigne regium exercuerunt, sicut Dareus, qui primus post ablatum mago imperium Persas et magnam partem orientis obtinuit. nam cum bellum Scythis indixisset orientem cingentibus, rogatus ab Oeobazo nobili sene, ut ex tribus liberis unum in solacium patri relinqueret, duorum opera uteretur, plus quam rogabatur pollicitus omnis se illi dixit remissurum et occisos in conspectu parentis abiecit, crudelis futurus, si omnis ab-
4 duxisset. at quanto Xerses facilior! qui Pythio quinque filiorum patri unius vacationem petenti, quem vellet eligere permisit, deinde quem elegerat in partes duas distractum ab utroque viae latere posuit et hac victima lustravit exercitum. habuit itaque quem debuit exitum: victus et late longeque fusus ac stratam ubique ruinam suam cernens medius inter suorum cadavera incessit.

1 XVII. Haec barbaris regibus feritas in ira fuit, quos nulla eruditio, nullus litterarum cultus inbuerat: dabo tibi ex Aristotelis sinu regem Alexandrum, qui

1 quamtumira *ut vid.* A^1, *corr.* A^5 || 5 mactauerunt *A* (c *corr. ex* g?) || 11 ab Oeobazo *Lipsius ex Herodot. IV 84* aborobazo *A; ceterum ipsum Senecam errare potuisse in nomine recte adnotat Gertz* || 16 Xerses *A, quae forma nominis passim etiam ap. Senecam patrem obviam est; cfr. p. 532, 3; 536 sq. Müller* || 19 uitelatere *ut vid.* A^1, *sed prior* t *punctis additis deleta est;* uite latere A^5 vie *in marg.* A^6 || 26 aristoteł sinu regem A^5; *ex* A^1 *script. pellucent:* aristotelis . . . regem | *inter* alexandrum *et* qui A^1 *haec habet in textu:* nota alexandrum amicum suum clitum intere‿putas (epulas *corr. m. 5*) occidisse qui et condiscipulus illi fuit; *del. hanc notam marginalem cod. archetypi* A^2; *in L non legitur*

Clitum carissimum sibi et una educatum inter epulas
transfodit manu quidem sua, parum adulantem et pi-
gre ex Macedone ac libero in Persicam servitutem trans-
euntem. nam Lysimachum aeque familiarem sibi leo- 2
ni obiecit. nunquid ergo hic Lysimachus felicitate qua-
dam dentibus leonis elapsus ob hoc, cum ipse regna-
ret, mitior fuit? nam Telesphorum Rhodium amicum 3
suum undique decurtatum, cum aures illi nasumque
abscidisset, in cavea velut novum aliquod animal et
invisitatum diu pavit, cum oris detruncati mutilatique
deformitas humanam faciem perdidisset; accedebat fa-
mes et squalor et inluvies corporis in stercore suo de-
stituti; callosis super haec genibus manibusque, quas in 4
usum pedum angustiae loci cogebant, lateribus vero
adtritu exulceratis non minus foeda quam terribilis erat
forma eius visentibus, factusque poena sua monstrum
misericordiam quoque amiserat. tamen, cum dissimil-
limus esset homini qui illa patiebatur, dissimilior erat
qui faciebat.

XVIII. Utinam ista saevitia intra peregrina exem- 1
pla mansisset nec in Romanos mores cum aliis adven-
ticiis vitiis etiam suppliciorum irarumque barbaria trans-
isset! M. Mario, cui vicatim populus statuas posuerat,
cui ture ac vino supplicabat, L. Sulla praefringi crura,
erui oculos, amputari linguam, manus iussit et, quasi
totiens occideret quotiens vulnerabat, paulatim et per
singulos artus laceravit. quis erat huius imperii mini- 2
ster? quis nisi Catilina iam in omne facinus manus

4 (*item* 5) lysimmachum *A* || 9 et invisitatum *Gruter* et *inusitatum* A^5L || 11 perdidisset *corr. ex* perdiditset *A* || 13 callosis *corr. ex* caloris *fort.* A^1 || 18 quilnilla A^1 *corr.* A^2 || 24 *post* acuino *A litt.* N *habet, quam* A^2 *punctis notavit; scil. in cod. archetypo nota marginalis hic fuit* | supplicarat *corr Gertz; non accedo* | sylla A^5 || 25 linguam A^2 *del.; in L non exstat;* <auris> linguam m. *Gertz* | iussisset et A^1, *corr. m. 1—2, deinde radendo* A^5 || 26 occideret (r *in ras.*) *A* || 27 laceravit *L ut volg.* lacerabit A^1, i *corr. in* a A^5 *ut vid.* | huius *s. v. add.* A^2, *in textu habet L*

exercens? is illum ante bustum Quinti Catuli carpebat gravissimus mitissimi viri cineribus, supra quos vir mali exempli, popularis tamen et non tam inmerito quam nimis amatus per stillicidia sanguinem dabat. dignus erat Marius qui illa pateretur, Sulla qui iuberet, Catilina qui faceret, sed indigna res publica quae in corpus suum pariter et hostium et vindicum gladios
3 reciperet. quid antiqua perscrutor? modo C. Caesar Sex. Papinium, cui pater erat consularis, Betilienum Bassum quaestorem suum, procuratoris sui filium, aliosque et senatores et equites Romanos uno die flagellis
4 cecidit, torsit, non quaestionis sed animi causa; deinde adeo inpatiens fuit differendae voluptatis, quam ingentem crudelitas eius sine dilatione poscebat, ut in xysto maternorum hortorum, qui porticum a ripa separat, inambulans quosdam ex illis cum matronis atque aliis senatoribus ad lucernam decollaret. quid instabat? quod periculum aut privatum aut publicum una nox minabatur? quantulum fuit lucem expectare denique, ne senatores populi Romani soleatus occideret!

1 XIX. Quam superba fuerit crudelitas eius ad rem pertinet scire, quamquam aberrare alicui possimus videri et in devium exire; sed hoc ipsum pars erit irae super solita saevientis. ceciderat flagellis senatores: ipse effecit, ut dici posset 'solet fieri'; torserat per omnia, quae in rerum natura tristissima sunt, fidiculis,

1 exercens. s(i)illum *A* (i *add. A*[1] *aut A*[2]) || 13 ingentem *A L* ingens *Pincianus ex* ς inquies *Gruter* incensa *Gertz* ingenita *Petschenig* tamquam ingentem *Joh. Müller* || 16 inambulans. quosdam exillis cummatronis adque (*corr. A*[2]) aliis senatoribus *A; verborum ordinem in cod. traditum defendit J. Vahlen Herm. XXX p. 37; verba* quosdam ex illis *ante* inambulans *transposuit Lipsius, post* senatoribus *Koch; melius certe collocari ante v.* in xysto *ipse monet Vahlen l. l.* || 19 *vereor ne nimis acute correxerint* expectare? quantulum fuit calciamentum mutare denique *Gertz et* expectare, quantulum denique *Joh. Müller* || 22 alicui *Fickert* aliqui *A* aliquoi *Gertz* obliqui *Schultess* | possimus *A* possumus *volg., sed cfr. dial. VII 26, 7 ben. VII 5, 3 (epist. 121, 24)*

talaribus, eculeo, igne, vultu suo. et hoc loco respon- 2
debitur: 'magnam rem! si tres senatores quasi nequam
mancipia inter verbera et flammas divisit homo, qui
de toto senatu trucidando cogitabat, qui optabat, ut
populus Romanus unam cervicem haberet, ut scelera
sua tot locis ac temporibus diducta in unum ictum et
unum diem cogeret.' quid tam inauditum quam noc-
turnum supplicium? cum latrocinia tenebris abscondi
soleant, animadversiones, quo notiores sunt, plus in
exemplum emendationemque proficiant. et hoc loco 3
respondebitur mihi: 'quod tanto opere admiraris, isti
beluae cotidianum est; ad hoc vivit, ad hoc vigilat, ad
hoc lucubrat.' nemo certe invenietur alius, qui im-
peraverit omnibus iis, in quos animadverti iubebat, os
inserta spongea includi, ne vocis emittendae haberent
facultatem. cui umquam morituro non est relictum
qua gemeret? timuit, ne quam liberiorem vocem ex-
tremus dolor mitteret, ne quid quod nollet audiret;
sciebat autem innumerabilia esse, quae obicere illi
nemo nisi periturus auderet. cum spongeae non in- 4
venirentur, scindi vestimenta miserorum et in os far-
ciri pannos imperavit. quae ista saevitia est? liceat
ultimum spiritum trahere, da exiturae animae locum,
liceat illam non per vulnus emittere! adicere his lon- 5
gum est, quod patres quoque occisorum eadem nocte
dimissis per domos centurionibus confecit, id est, ho-
mo misericors luctu liberavit; non enim Gai saevitiam,
sed irae, propositum est describere: quae non tantum
viritim furit sed gentes totas lancinat, sed urbes et
flumina et tuta ab omni sensu doloris converberat.

XX. Sic rex Persarum totius populi nares recidit 1
in Syria, unde Rhinocolura loco nomen est. peper-
cisse illum iudicas, quod non tota capita praecidit?

2 nequa *A* || 10 proficiant *A* proficiunt *volg.* || 15 spongea *A* (*item infra v. 20*) spongia *volg.* | includi *A* intercludi *Wesenberg* occludi *Gertz* || 26 id est *L ut Muretus coni.* adest *A* || 27 luctu *A* (c *s. v. add. A*[2])

2 novo genere poenae delectatus est. tale aliquid passi
forent et Aethiopes, qui ob longissimum vitae spatium
Macrobioe appellantur; in hos enim, quia non supinis
manibus exceperant servitutem missisque legatis libera
responsa dederant, quae contumeliosa reges vocant,
Cambyses fremebat et non provisis commeatibus, non
exploratis itineribus, per invia, per arentia trahebat
omnem bello utilem turbam. cui intra primum iter
deerant necessaria, nec quicquam subministrabat steri-
3 lis et inculta humanoque ignota vestigio regio: sustine-
bant famem primo tenerrima frondium et cacumina ar-
borum, tum coria igne mollita et quidquid necessitas
cibum fecerat; postquam inter harenas radices quoque
et herbae defecerant apparuitque inops etiam anima-
lium solitudo, decimum quemque sortiti alimentum
4 habuerunt fame saevius. agebat adhuc regem ira prae-
cipitem, cum partem exercitus amisisset, partem com-
edisset, donec timuit, ne et ipse vocaretur ad sor-
tem: tum demum signum receptui dedit. servabantur
interim generosae illi aves et instrumenta epularum ca-
melis vehebantur, cum sortirentur milites eius, quis
male periret, quis peius viveret.

1 XXI. Hic iratus fuit genti et ignotae et inmeri-
tae, sensurae tamen: Cyrus flumini. nam cum Baby-
lona oppugnaturus festinaret ad bellum, cuius maxima
momenta in occasionibus sunt, Gynden late fusum am-
nem vado transire temptavit, quod vix tutum est, etiam
2 cum sensit aestatem et ad minimum deductus est. ibi
unus ex iis equis, qui trahere regium currum albi sole-
bant, abreptus vehementer commovit regem; iuravit ita-

2 forent et Aethiopes *Gertz* forent & thiopes *ut vid.* A^1 forent//ethiopes A^5 (*L*) || 3 Macrobioe *Gertz* mac ro⁀bidę *A* macrobide *L* Macrobii *volg.* || 14 defecerunt *Gertz, non bene* || 20 illiaues *A*, *unde* A^2 illic oues *effecit; scilicet* a *paullo neglegentius scripta speciem fere litterarum* co *praebebat in scriptura Langobardica* || 22 peius *A* (p *ex* s *corr.*) || 26 Gyndem *Erasm.*[2] *coll. Herodot. I 189* gygem *A* gangem *L* || 29 al//bi *A* (*eras. vid.* i)

que se amnem illum regis comitatus auferentem eo
redacturum, ut transiri calcarique etiam a feminis pos-
set. hoc deinde omnem transtulit belli apparatum et 3
tam diu adsedit operi, donec centum et LXXX cuni-
culis divisum alveum in trecentos et sexaginta rivos dis-
pergeret, siccum relinqueret in diversum fluentibus aquis.
periit itaque et tempus, magna in magnis rebus iac- 4
tura, et militum ardor, quem inutilis labor fregit, et
occasio adgrediendi inparatos, dum ille bellum indic-
tum hosti cum flumine gerit. hic furor — quid enim 5
aliud voces? — Romanos quoque contigit. C. enim
Caesar villam in Herculanensi pulcherrimam, quia ma-
ter sua aliquando in illa custodita erat, diruit fecitque
eius per hoc notabilem fortunam; stantem enim prae-
navigabamus, nunc causa dirutae quaeritur.

XXII. Et haec cogitanda sunt exempla, quae vites, 1
et illa ex contrario, quae sequaris, moderata, lenia,
quibus nec ad irascendum causa defuit nec ad ulci-
scendum potestas. quid enim facilius fuit Antigono 2
quam duos manipulares duci iubere, qui incumbentes
regis tabernaculo faciebant, quod homines et pericu-
losissime et libentissime faciunt, de rege suo male
existimabant? audierat omnia Antigonus, utpote cum
inter dicentes et audientem palla interesset; quam ille
leviter commovit et: 'longius' inquit 'discedite, ne vos
rex audiat.' idem quadam nocte, cum quosdam ex mi- 3
litibus suis exaudisset omnia mala inprecantis regi,

1 comitatus *A* commeatus ς, *quod multi praetulerunt coll. Suet. Tib. 38* || 3 hoc *A*; hoc *pro* huc *saepius Seneca scripsit; cfr. Gertz ad ben. V 6, 5* || 4 *post* LXXX *Gertz* utrimque *add., quod non vid. necessarium* | cuniculis *A* canaliculis *Erasmus* sulculis *Bentley coll. Lucan. IV 142* || 5 dispergeret siccum *A*[1]; *inter haec verba alia manus siglum* 7 *addidit, quod et interpunctionis signum esse et* et *significare potest; asyndeton hic non minus genuinum quam cap. 18, 3 ex. dial. VII 27, 3* || 17 illa *A* (a *ex corr. m. 1, quae* e *scribere coeperat*) illorum *Koch; sed Seneca vid. neglegentius scripsisse* || 23 existimabant *L* existimant *A* || 24 dicentes *Pincianus* dicentem *A*

qui ipsos in illud iter et inextricabile lutum deduxisset,
accessit ad eos, qui maxume laborabant, et cum igno-
rantis a quo adiuvarentur explicuisset: 'nunc' inquit
'male dicite Antigono, cuius vitio in has miserias in-
cidistis; ei autem bene optate, qui vos ex hac vora-
4 gine eduxit.' idem tam miti animo hostium suorum
male dicta quam civium tulit. itaque cum in parvòlo
quodam castello Graeci obsiderentur et fiducia loci con-
temnentes hostem multa in deformitatem Antigoni io-
carentur et nunc staturam humilem, nunc conlisum na-
sum deriderent: 'gaudeo' inquit 'et aliquid boni spero,
5 si in castris meis Silenum habeo.' cum hos dicaces
fame domuisset, captis sic usus est, ut eos qui mili-
tiae utiles erant in cohortes discriberet, ceteros praeconi
subiceret, idque se negavit facturum fuisse, nisi ex-
pediret is dominum habere, qui tam malam haberent
linguam.

1 XXIII. Huius nepos fuit Alexander, qui lanceam
in convivas suos torquebat, qui ex duobus amicis,
quos paulo ante rettuli, alterum ferae obiecit, alterum
sibi. ex his duobus tamen qui leoni obiectus est vixit.
2 non habuit hoc avitum ille vitium, ne paternum qui-
dem; nam si qua alia in Philippo virtus, fuit et con-
tumeliarum patientia, ingens instrumentum ad tutelam
regni. Demochares ad illum Parrhesiastes ob nimiam
et procacem linguam appellatus inter alios Atheniensium
legatos venerat. audita benigne legatione Philippus:
'dicite' inquit 'mihi, facere quid possim, quod sit
Atheniensibus gratum.' excepit Demochares et: 'te' in-
3 quit 'suspendere.' indignatio circumstantium ad tam

3 explicuitset A^1 *corr.* A^5(?) || 6 tam miti ς immiti A || 8 gręci *corr. ex* gręcie *fort.* A^1 || 13 fame A^1 fames *corr. man. rec.* | captis *corr. ex* capitis A^1 || 14 discriberet *scripsi* describeret A || 15 idque AL id quoque *Erasmus* | expediretis A^1 *corr. in* expediret his A^2(?) || 18 *et* 25 *Seneca pessime errat in historia* || 21 *verba* ex his duobus . . . vixit *num a Sen. scripta sint etiamnunc dubito* || 24 attutelam A^1 *corr.* A^2

inhumanum responsum exorta erat; quos Philippus con-
ticiscere iussit et Thersitam illum salvum incolumem-
que dimittere. 'at vos' inquit 'ceteri legati, nuntiate
Atheniensibus multo superbiores esse, qui ista dicunt,
quam qui inpune dicta audiunt.' multa et divus Augu- 4
stus digna memoria fecit dixitque, ex quibus appareat
iram illi non imperasse. Timagenes historiarum scrip-
tor quaedam in ipsum, quaedam in uxorem eius et in
totam domum dixerat nec perdiderat dicta; magis enim
circumfertur et in ore hominum est temeraria urbanitas.
saepe illum Caesar monuit, moderatius lingua uteretur; 5
perseveranti domo sua interdixit. postea Timagenes in
contubernio Pollionis Asinii consenuit ac tota civitate di-
reptus est: nullum illi limen praeclusa Caesaris domus
apstulit. historias, quas postea scripserat, recitavit et 6
libros acta Caesaris Augusti continentis in igne posuit
et combussit; inimicitias gessit cum Caesare: nemo
amicitiam eius extimuit, nemo quasi fulguritum refugit,
fuit qui praeberet tam alte cadenti sinum. tulit hoc, 7
ut dixi, Caesar patienter, ne eo quidem motus, quod
laudibus suis rebusque gestis manus attulerat; num-
quam cum hospite inimici sui questus est. hoc dum-
taxat Pollioni Asinio dixit: θηριοτροφεῖς; paranti dein- 8
de excusationem opstitit et 'fruere' inquit 'mi Pollio,
fruere!' et cum Pollio diceret: 'si iubes, Caesar, statim
illi domo mea interdicam', 'hoc me' inquit 'putas fac-
turum, cum ego vos in gratiam reduxerim?' fuerat
enim aliquando Timageni Pollio iratus nec ullam aliam
habuerat causam desinendi, quam quod Caesar coeperat.

2 saluū A^2(?) salum A^1 || 7 Imagines *A hic et v. 12; recte* timageni *v. 28* Tymagenes *L* || 10 in//ore *A* (*eras.* h) || 12 domu *A* || 15 *quod in A post* recitavit *exaratum est* et combussit *aut delendum aut in proximum versum transponendum esse vidit Madvig; hoc praetuli* || 16 in igne posuit *L ut Madvig coni.* inignem posuit *A* in ignem inposuit *Koch coll. clem. II 4, 2* || 18 fulguritum A^1, *corr. m. 2 aut recentior in* fulguris ictum || 23 theriotro phis *A* || 24 feruere A^1 *priore loco* (A^6 *suprascr.* fruere)

1 XXIV. Dicat itaque sibi quisque, quotiens lacessi-
tur: 'numquid potentior sum Philippo? illi tamen
impune male dictum est. numquid in domo mea plus
possum quam toto orbe terrarum divus Augustus po-
tuit? ille tamen contentus fuit a conviciatore suo
2 secedere.' quid est quare ego servi mei clarius respon-
sum et contumaciorem voltum et non pervenientem
usque ad me murmurationem flagellis et compedibus
expiem? quis sum, cuius aures laedi nefas sit? igno-
verunt multi hostibus: ego non ignoscam pigris, ne-
3 glegentibus, garrulis? puerum aetas excuset, feminam
sexus, extraneum libertas, domesticum familiaritas.
nunc primum offendit: cogitemus quam diu placuerit;
saepe et alias offendit: feramus quod diu tulimus.
amicus est: fecit quod noluit; inimicus: fecit quod de-
4 buit. prudentiori credamus, stultiori remittamus; pro
quocumque illud nobis respondeamus, sapientissimos
quoque viros multa delinquere, neminem esse tam cir-
cumspectum, cuius non diligentia aliquando sibi ipsa
excidat, neminem tam maturum, cuius non gravitatem
in aliquod fervidius factum casus inpingat, neminem
tam timidum offensarum, qui non in illas, dum vitat,
incidat.

1 XXV. Quomodo homini pusillo solacium in malis
fuit etiam magnorum virorum titubare fortunam, et
aequiore animo filium in angulo flevit, qui vidit acer-
ba funera etiam ex regia duci, sic animo aequiore fert
ab aliquo laedi, ab aliquo contemni, cuicumque venit
in mentem nullam esse tantam potentiam, in quam
2 non occurrat iniuria. quod si etiam prudentissimi pec-

1 lacessitur A^5 (i *in ras. pro aliqua littera, quam iam* A^1 *puncto notaverat et* i *supra scripserat; num* e *fuerit, ut Koch credit, Gertz valde dubitat*) || 4 āug. *A* || 9 nefas *A* (*supra* n *lineola vid. erasa esse*) || 16 procumque A^1, *sed* quo *s. v. additum vid. eadem manu* || 22 tā// *A* (*eras. vid.* n *non* m; *corr. fort. m. 1*) || 30 occurrat *A* inc- ς (*cfr. E. Thomas Herm. XXVIII p. 280*)

cant, cuius non error bonam causam habet? respicia-
mus quotiens adulescentia nostra in officio parum di-
ligens fuerit, in sermone parum modesta, in vino pa-
rum temperans. si iratus est, demus illi spatium, quo
dispicere quid fecerit possit: ipse se castigabit. deni-
que debeat poenas: non est quod cum illo paria faci-
amus. illud non veniet in dubium, quin se exemerit 3
turbae et altius steterit quisquis despexit lacessentis:
proprium est magnitudinis verae non sentire percussum.
sic inmanis fera ad latratum canum lenta respexit, sic
inritus ingenti scopulo fluctus adsultat. qui non ira-
scitur, inconcussus iniuria perstitit, qui irascitur, motus
est. at ille, quem modo altiorem omni incommodo 4
posui, tenet amplexu quodam summum bonum, nec
homini tantum, sed ipsi fortunae respondet: 'omnia
licet facias, minor es, quam ut serenitatem meam ob-
ducas. vetat hoc ratio, cui vitam regendam dedi. plus
mihi nocitura est ira quam iniuria: quidni plus? illius
modus certus est, ista quo usque me latura sit du-
bium est.'

XXVI. 'Non possum' inquis 'pati; grave est in- 1
iuriam sustinere.' mentiris: quis enim iniuriam non
potest ferre, qui potest iram? adice nunc quod id
agis, ut et iram feras et iniuriam. quare fers aegri
rabiem et phrenetici verba, puerorum protervas manus?
nempe quia videntur nescire quid faciant. quid inter-
est, quo quisque vitio fiat inprudens? inprudentia par
in omnibus patrocinium est. 'quid ergo?' inquis 'in- 2
pune illi erit?' puta velle te, tamen non erit; maxima
est enim factae iniuriae poena fecisse, nec quisquam
gravius adficitur quam qui ad supplicium paenitentiae
traditur. deinde ad condicionem rerum humanarum 3
respiciendum est, ut omnium accidentium aequi iudices

7 exsemerit *A* || 9 sentire percussum *A L* <se> s. p. *volg.* || 14 posui// *A* (*eras.* t) || 15 ipsi *corr. ex* ipse *A* || 29 puta uellet. ettamen *A*[1] *fort.*, *corr.* *A*[5] || 30 factae iniuriae *volg.* factae iniuria *A*

simus; iniquus autem est, qui commune vitium singulis obiecit. non est Aethiopis inter suos insignitus color, nec rufus crinis et coactus in nodum apud Germanos virum dedecet: nihil in uno iudicabis notabile aut foedum, quod genti suae publicum est; et ista, quae rettuli, unius regionis atque anguli consuetudo defendit: vide nunc, quanto in iis iustior venia sit, quae per
4 totum genus humanum vulgata sunt. omnes inconsulti et inprovidi sumus, omnes incerti, queruli, ambitiosi, — quid lenioribus verbis ulcus publicum abscondo? — omnes mali sumus. quidquid itaque in alio reprenditur, id unusquisque in sinu suo inveniet. quid illius pallorem, illius maciem notas? pestilentia est. placidiores itaque invicem simus: mali inter malos vivimus. una nos res facere quietos potest, mutuae facilitatis
5 conventio. 'ille iam mihi nocuit, ego illi nondum.' sed iam aliquem fortasse laesisti, sed laedes. noli aestumare hanc horam aut hunc diem, totum inspice mentis tuae habitum: etiam si nihil mali fecisti, potes facere.

1 XXVII. Quanto satius est sanare iniuriam quam ulcisci! multum temporis ultio absumit, multis se iniuriis obicit, dum una dolet; diutius irascimur omnes quam laedimur. quanto melius est abire in diversum nec vitia vitiis opponere! numquis satis constare sibi videatur, si mulam calcibus repetat et canem morsu?
2 'ista' inquis 'peccare se nesciunt.' primum quam inicus est, aput quem hominem esse ad impetrandam veniam nocet! deinde, si cetera animalia hoc irae tuae subducit, quod consilio carent, eodem loco tibi sit quis-

1 sumus *A*[1], *sed* u *in* i *rad. corr.* | iniquas *corr. in* iniquus *A*[1-2] || 2 obiecit *A* obicit ς *et edd.* || 4 uirum dedecet ς *Gruter* uirũ decet *A* utrumque decet *L* || 10 lenioribus *L* leuioribus *A* || 13 maciem *L ut volg.* aciem *A* || 18 oram *A corr. volg.* || 21 sanare ς sanari *AL* || 23 una *A* unam *Gruter* ex ς || 25 sibi deatur *A*[1], *sed* ui *s. v. add. A*[2] || 29 cetera *A*[5] (*A*[1] *scriptura plane erasa est*)

quis consilio caret; quid enim refert an alia mutis
dissimilia habeat, si hoc, quod in omni peccato muta
defendit, simile habet, caliginem mentis? peccavit: 3
hoc enim primum? hoc enim extremum? non est
quod illi credas, etiam si dixerit: 'iterum non faciam.'
et iste peccabit et in istum alius et tota vita inter
errores volutabitur. mansuete inmansueta tractanda
sunt. quod in luctu dici solet efficacissime, et in ira 4
dicetur: utrum aliquando desines an numquam? si ali-
quando, quanto satius est iram relinquere quam ab ira
relinqui! an semper haec concitatio permanebit? vides
quam inpacatam tibi denunties vitam? qualis enim
erit semper tumentis? adice nunc quod, cum bene te 5
ipse succenderis et subinde causas, quibus stimuleris,
renovaveris, sua sponte ira discedet et vires illi dies
subtrahet: quanto satius est a te illam vinci quam a se!

XXVIII. Huic irasceris, deinde illi; servis, deinde 1
libertis; parentibus, deinde liberis; notis, deinde ignotis:
ubique enim causae supersunt, nisi deprecator animus
accessit. hinc te illo furor rapiet, illinc alio, et novis
subinde inritamentis orientibus continuabitur rabies:
age, infelix, ecquando amabis? o quam bonum tem-
pus in re mala perdis! quanto nunc erat satius amicos 2
parare, inimicos mitigare, rem publicam administrare,
transferre in res domesticas operam, quam circum-
spicere, quid alicui facere possis mali, quod aut digni-
tati eius aut patrimonio aut corpori vulnus infligas,
cum id tibi contingere sine certamine ac periculo non
possit, etiam si cum inferiore concurses! vinctum licet 3
accipias et ad arbitrium tuum omni patientiae exposi-
tum: saepe nimia vis caedentis aut articulum loco movit
aut nervum in his quos fregerat dentibus fixit; multos

1 mutis ς *et volg.* multis *A* || 3 simile ς similem *A* || 8 inradicetur A^1, *sed inter* n *et* r *alia man.* i *add.* || 11 concitatio *Gertz* cogitatio *AL* | vides . . . vitam? *interpunxit Koch* || 12 denuntiens *A* (*ultima* n *punctis del.*) || 22 ecquando *Bentley* et quando *A* || 32 his *A* is *Rossbach*

iracundia mancos, multos debiles fecit, etiam ubi pa-
tientem *est* nancta materiam. adice nunc quod nihil
tam inbecille natum est, ut sine elidentis periculo
pereat: inbecillos valentissimis alias dolor, alias casus
4 exaequat. quid, quod pleraque eorum, propter quae
irascimur, offendunt nos magis quam laedunt? multum
autem interest, utrum aliquis voluntati meae opstet an
desit, eripiat an non det. atqui in aequo ponimus,
utrum aliquis auferat an neget, utrum spem nostram
praecidat an differat, utrum contra nos faciat an pro
5 se, amore alterius an odio nostri. quidam vero non
tantum iustas causas standi contra nos, sed etiam ho-
nestas habent: alius patrem tuetur, alius fratrem, alius
patriam, alius amicum; his tamen non ignoscimus id
facientibus, quod nisi facerent inprobaremus, immo,
quod est incredibile, saepe de facto bene existimamus,
6 de faciente male. at me hercules vir magnus ac iustus
fortissimum quemque ex hostibus suis et pro libertate
ac salute patriae pertinacissimum suspicit et talem
sibi civem, talem militem contingere optat.

1 XXIX. Turpe est odisse quem laudes; quanto vero
turpius ob id aliquem odisse, propter quod misericordia
dignus est: si captivus in servitutem subito depressus
reliquias libertatis tenet nec ad sordida ac laboriosa
ministeria agilis occurrit, si ex otio piger equum vehi-
culumque domini cursu non exaequat, si inter cotti-
diana pervigilia fessum somnus oppressit, si rusticum
laborem recusat aut non fortiter obiit a servitute ur-
2 bana et feriata translatus ad durum opus! distinguamus,
utrum aliquis non possit an nolit: multos absolvemus,
si coeperimus ante iudicare quam irasci. nunc autem
primum impetum sequimur, deinde, quamvis vana nos

1 patientem est nancta mat. *Petschenig* patientem nanc⁀ta-materiam *A* p. n. m. <erat> *Gertz* ‖ 14 patriam *A* patruum *volg.* ‖ 22 misericordiam *A*[1] (*compendiose scr.*), *deinde ultima* m *deleta est* ‖ 26 cottidiana *A* ‖ 28 obiit *A* obit *Erasm.*[2] *fort.*

concitaverint, perseveramus, ne videamur coepisse sine
causa, et, quod iniquissumum est, pertinaciores nos
facit iniquitas irae; retinemus enim illam et augemus,
quasi argumentum sit iuste irascentis graviter irasci.

XXX. Quanto melius est initia ipsa perspicere 1
quam levia sint, quam innoxia! quod accidere vides
animalibus mutis, idem in homine deprendes: frivolis
turbamur et inanibus. taurum color rubicundus ex-
citat, ad umbram aspis exurgit, ursos leonesque mappa
proritat: omnia, quae natura fera ac rabida sunt, con-
sternantur ad vana. idem inquietis et stolidis ingeniis 2
evenit: rerum suspicione feriuntur, adeo quidem, ut
interdum iniurias vocent modica beneficia, in quibus
frequentissima, certe acerbissima iracundiae materia est.
carissumis enim irascimur, quod minora nobis prae-
stiterint quam mente conceperimus quamque alii tule-
rint, cum utriusque rei paratum remedium sit. magis 3
alteri indulsit: nostra nos sine comparatione delectent;
numquam erit felix, quem torquebit felicior. minus
habeo quam speravi: sed fortasse plus speravi quam
debui. haec pars maxime metuenda est, hinc per-
niciosissimae irae nascuntur et sanctissima quaeque
invasurae. divum Iulium plures amici confecerunt 4
quam inimici, quorum non expleverat spes inexplebiles.
voluit quidem ille — neque enim quisquam liberalius
victoria usus est, ex qua nihil sibi vindicavit nisi
dispensandi potestatem —, sed quemadmodum sufficere
tam improbis desideriis posset, cum tantum omnes
concupiscerent, quantum unus poterat? vidit itaque 5
strictis circa sellam suam gladiis commilitones suos,

2 iniquis sumu A^1 *ut vid.*; iniquissimũ A^5 || 15 carissumis A^1, *sed* u *in* i *rad. corr.* || 16 conceperimus . . . tulerint *L* concepimus . . . tulerint *A* concepimus . . . tulerunt *Madvig* || 18 alteri A^1 (l *corr. ex* d) || 22 sanctissima// (*eras.* m) *A* || 23 plures amici confecerunt A^1*L*; *postea* A^6 amici *delevit idemque verbum post* confecerunt *s. v. addidit* || 27 despensandi *A* || 29 quantũ// *A* (*eras.* s)

Cimbrum Tillium, acerrimum paulo ante partium defensorem, aliosque post Pompeium demum Pompeianos. haec res sua in reges arma convertit fidissimosque eo conpulit, ut de morte eorum cogitarent, pro quibus et ante quos mori votum habuerant.

1 XXXI. Nulli ad aliena respicienti sua placent: inde diis quoque irascimur, quod aliquis nos antecedat, obliti quantum hominum retro sit, et paucis invidentem quantum sequatur a tergo ingentis invidiae. tanta tamen inportunitas hominum est, ut, quamvis multum acceperint, iniuriae loco sit plus accipere potuisse.
2 'dedit mihi praeturam: sed consulatum speraveram; dedit duodecim fasces: sed non fecit ordinarium consulem; a me numerari voluit annum: sed deest mihi ad sacerdotium; cooptatus in collegium sum: sed cur in unum? consummavit dignitatem meam: sed patrimonio nihil contulit; ea dedit mihi, quae debebat ali-
3 cui dare, de suo nihil protulit.' age potius gratias pro his, quae accepisti; reliqua expecta et nondum plenum esse te gaude: inter voluptates est superesse quod speres. omnes vicisti: primum esse te in animo amici tui laetare; multi te vincunt: considera, quanto antecedas plures quam sequaris. quod sit in te vitium maximum quaeris? falsas rationes conficis: data magno aestumas, accepta parvo.

1 XXXII. Aliud in alio nos deterreat: quibusdam timeamus irasci, quibusdam vereamur, quibusdam fastidiamus. magnam rem sine dubio fecerimus, si servolum infelicem in ergastulum miserimus! quid properamus verberare statim, crura protinus frangere?

1 Tillium *Muret* uilljū *A* Tulliū *L* || 9 sequatur *a* tergo A^5 (r a *in fine vers. in ras.* t *initio seq. vers. add.*) | ingentis *A* ingruentis *Joh. Müller* || 14 numerari *A* nominari *Wolters* || 15 cooptatus *A* (*altera* o *ex* a *rad. corr.*) || 19 his *A* iis *Wesenberg* || 23 sit in te *volg.* sitiente *A* sit inte te *L* || 24 data *AL; locum recte interpretatus est Petschenig Philol. L pag. 183; cfr. et quae Joh. Müller disputavit Ber. d. Wien. Akad. CXVIII 20* || *29 in//ergastulum A* (*eras.* t)

non peribit potestas ista, si differetur. sine id tempus 2
veniat, quo ipsi iubeamus: nunc ex imperio irae lo-
quemur; cum illa abierit, tunc videbimus, quanto ista
lis aestumanda sit. in hoc enim praecipue fallimur:
ad ferrum venimus, ad capitalia supplicia, et vinculis,
carcere, fame vindicamus rem castigandam flagris levi-
oribus. 'quomodo' inquis 'nos iubes intueri, quam 3
omnia, per quae laedi videamur, exigua, misera, pu-
erilia sint?' ego vero nihil magis suaserim quam sumere
ingentem animum et haec, propter quae litigamus,
discurrimus, anhelamus, videre quam humilia et abiecta
sint, nulli qui altum quiddam aut magnificum cogitat
respicienda.

XXXIII. Circa pecuniam plurimum vociferationis 1
est: haec fora defetigat, patres liberosque committit,
venena miscet, gladios tam percussoribus quam legi-
onibus tradit; haec est sanguine nostro delibuta; propter
hanc uxorum maritorumque noctes strepunt litibus et
tribunalia magistratuum premit turba, reges saeviunt
rapiuntque et civitates longo saeculorum labore con-
structas evertunt, ut aurum argentumque in cinere
urbium scrutentur. libet intueri fiscos in angulo ia- 2
centis: hi sunt propter quos oculi clamore expriman-
tur, fremitu iudiciorum basilicae resonent, evocati ex
longinquis regionibus iudices sedeant iudicaturi, utrius
iustior avaritia sit. quid si ne propter fiscum quidem, 3
sed pugnum aeris aut inputatum a servo denarium
senex sine herede moriturus stomacho dirumpitur?

2 loquemur *A* loquimur *volg. ante Haasium* || 7 *sq. volgatam interpunctionem retinere malui quam Gertzii interpretationem sequi, qui interlocutoris verba pro exclamatione accipit* | quam *A* tamquam *Haase* quasi *Feldmann* || 15 defetigat A^1 defat- $A^5 L$ || 17 delibuta *L* dil- *A* || 20 rapiuntque *A*, *quod delendum esse censet W. Gemoll, mutandum in* rabiuntque *Cornelissen* || 22 angulo *A* arcula *Gertz coll. Iuv. XIV 259* || 24 fremitu// *A* (*eras. fort.* s) || 25 utrius $A^1 L$ *corr. in* utrum uis A^5 || 27 pugnum $A^1 L$ pugnam A^5 || 28 dirumpitur *L* dirrumpitur *aut* disr- *A*

quid si propter usuram vel milensimam valetudinarius faenerator distortis pedibus et manibus ad computandum non relictis clamat ac per vadimonia asses suos
4 in ipsis morbi accessionibus vindicat? si totam mihi ex omnibus metallis, quae cum maxime deprimimus, pecuniam proferas, si in medium proicias quidquid thensauri tegunt, avaritia iterum sub terras referente, quae male egesserat: omnem istam congeriem non putem dignam quae frontem viri boni contrahat. quanto risu prosequenda sunt quae nobis lacrimas educunt!

1 XXXIV. Cedo nunc, persequere cetera, cibos, potiones horumque causa paratas in ambitionem munditias, verba contumeliosa, motus corporum parum honorificos, contumacia iumenta et pigra mancipia, et suspiciones et interpretationes malignas vocis alienae, quibus efficitur, ut inter iniurias naturae numeretur sermo homini datus: crede mihi, levia sunt propter quae non leviter excandescimus, qualia quae pueros in
2 rixam et iurgium concitant. nihil ex is, quae tam tristes agimus, serium est, nihil magnum: inde, inquam, vobis ira et insania est, quod exigua magno aestumatis. auferre hic mihi hereditatem voluit; hic me diu in spem supremam captatis criminatus est;
3 hic scortum meum concupivit: quod vinculum amoris esse debebat, seditionis atque odi causa est, idem velle.

25 *alludit ad Sallusti verba Catil. 20, 4; cfr. ep. 20, 5*

1 vel *Gertz* autem (aut *cum virgula supra* t) *A, sed virgulam addidisse vid. man. recens* || **2** computandum *L ut Pincianus coni.* comparandum *A* || **3** uadimonia *L et volg.* uadim͡omnia A^{1-2} || **8** egesserat *L ut volg.* gesserat *A* || **11** cedo *A* (o *ex* ĩ *corr.*) || **12** paratas in *Madvig* paratam *A* paratas ambitiose *scribi mavolt Gertz* || **13** verba contumeliosa *Madvig et Wesenberg* uerba contumelias *A* || **14** *verba* et suspiciones et, *quae in A loco parum apto post* honorificos *leguntur, huc transposuit Gertz* || **18** qualiaquę *A* qualiaque *L*ς *fort. recte* || **19** exis A^1 *corr. in* ex his *fort.* A^2 || **20** triste *AL corr. volg.* || **21** vobis ς nobis *A* || **23** diui spem A^1 *corr.* A^1 *aut* A^2 / *captatis Madvig* (captato *Rubenius*) captatus *AL*

iter angustum rixas transeuntium concitat, diffusa et late patens via ne populos quidem collidit: ista quae appetitis, quia exigua sunt nec possunt ad alterum nisi alteri erepta transferri, eadem affectantibus pugnas et iurgia excitant.

XXXV. Respondisse tibi servum indignaris liber- 1
tumque et uxorem et clientem: deinde idem de re
publica libertatem sublatam quereris, quam domi su-
stulisti. rursus, si tacuit interrogatus, contumaciam
vocas. et loquatur et taceat et rideat! 'coram domino?' 2
inquis. immo coram patre familiae. quid clamas?
quid vociferaris? quid flagella media cena petis, quod
servi loquuntur, quod non eodem loco turba contionis
est, silentium solitudinis? in hoc habes aures, ut non 3
modulata tantum et mollia et ex dulci tracta conposita-
que accipiant: et risum audias oportet et fletum, et
blanditias et lites, et prospera et tristia, et hominum
voces et fremitus animalium latratusque. quid miser
expavescis ad clamorem servi, ad tinnitum aeris aut
ianuae inpulsum? cum tam delicatus fueris, tonitrua
audienda sunt. hoc, quod de auribus dictum est, 4
transfer ad oculos, qui non minus fastidio laborant,
si male instituti sunt: macula offenduntur et sordibus
et argento parum splendido et stagno non ad solum
perlucente. hi nempe oculi, qui non ferunt nisi varium 5
ac recenti cura nitens marmor, qui mensam nisi crebris
distinctam venis, qui nolunt domi nisi auro pretiosiora
calcari, aequissimo animo foris et scabras lutosasque
semitas spectant et maiorem partem occurrentium squa-
lidam, parietes insularum exesos, rimosos, inaequales.

8 quando misustulisti A[1] *corr.* A[2] || 13 loquuntur *volg. ex* ς loquantur *AL* || 15 tracta *A*, fracta *vel* infracta *malit Gertz coll. ep. 90, 19* || 17 tristia *L ut volg.* tristitia *A* || 19 attinnitum A[1] *corr.* A[2] || 26 qui <non> mensam *coni. Haase, sed recte defendit cod. scripturam Gertz* || 27 distinctam *L* destinctam *A* || 28 calcari *Haase* calcare *AL*

quid ergo aliud est, quod illos in publico non offendat, domi moveat, quam opinio illic aequa et patiens, domi morosa et querula?

1 XXXVI. Omnes sensus perducendi sunt ad firmitatem; natura patientes sunt, si animus illos desît corrumpere, qui cotidie ad rationem reddendam vocandus
est. faciebat hoc Sextius, ut consummato die, cum se
ad nocturnam quietem recepisset, interrogaret animum
suum: 'quod hodie malum tuum sanasti? cui vitio
2 obstitisti? qua parte melior es?' desinet ira et moderatior erit, quae sciet sibi cotidie ad iudicem esse
veniendum. quicquam ergo pulchrius hac consuetudine
excutiendi totum diem? qualis ille somnus post recognitionem sui sequitur quam tranquillus, quam altus
ac liber, cum aut laudatus est animus aut admonitus
et speculator sui censorque secretus cognovit de mori-
3 bus suis! utor hac potestate et cotidie aput me causam dico. cum sublatum e conspectu lumen est et
conticuit uxor moris iam mei conscia, totum diem
meum scrutor factaque ac dicta mea remetior; nihil
mihi ipse abscondo, nihil transeo. quare enim quicquam ex erroribus meis timeam, cum possim dicere:
4 'vide ne istud amplius facias, nunc tibi ignosco. in
illa disputatione pugnacius locutus es: noli postea congredi cum imperitis; nolunt discere, qui numquam didicerunt. illum liberius admonuisti quam debebas, itaque non emendasti, sed offendisti: de cetero vide, non tantum an verum sit quod dicis, sed an ille cui dicitur veri patiens sit; admoneri bonus gaudet, pessimus quisque rectorem asperrime patitur.

5 desit *A* desiit *volg.* desinit *L* || **11** sibi *volg.* sibi & *AL* sibimet *Gertz* || **16** cognovit *Gertz* cognoscit *AL* || **20** meum *AL* mecum *volg.* || **22** meiſt meam A^1 *corr.* A^5 || **24** es *L* est *A* || **27** vide, non tantum *volg.* uide. ne non tantum *AL* || **30** rectorem *A* *recte, nam regere interdum idem est atque corrigere; vide lexx.* correctorem ς

XXXVII. In convivio quorundam te sales et in 1
dolorem tuum iacta verba tetigerunt: vitare volgares
convictus memento; solutior est post vinum licentia,
quia ne sobris quidem pudor est. iratum vidisti ami- 2
cum tuum ostiario causidici alicuius aut divitis, quod
intrantem summoverat, et ipse pro illo iratus extremo
mancipio fuisti: irasceris ergo catenario cani? et hic,
cum multum latravit, obiecto cibo mansuescit. recede 3
longius et ride! nunc iste se aliquem putat, quod
custodit litigatorum turba limen obsessum; nunc ille,
qui intra iacet, felix fortunatusque est et beati hominis
iudicat ac potentis indicium difficilem ianuam: nescit
durissimum esse ostium carceris. praesume animo
multa tibi esse patienda: numquis se hieme algere
miratur? numquis in mari nausiare, in via concuti?
fortis est animus ad quae praeparatus venit. minus 4
honorato loco positus irasci coepisti convivatori, vo-
catori, ipsi qui tibi praeferebatur: demens, quid inter-
est, quam lecti premas partem? honestiorem te aut
turpiorem potest facere pulvinus? non aequis quen- 5
dam oculis vidisti, quia de ingenio tuo male locutus
est: recipis hanc legem? ergo te Ennius, quo non
delectaris, odisset, et Hortensius, *si orationes eius im-
probares*, simultates tibi indiceret, et Cicero, si deri-
deres carmina eius, inimicus esset. vis tu aequo animo
pati candidatus suffragia!'

XXXVIII. Contumeliam tibi fecit aliquis: num- 1
quid maiorem quam Diogeni philosopho Stoico, cui
de ira cum maxime disserenti adulescens protervus
inspuit? tulit hoc ille leniter et sapienter: 'non qui-
dem' inquit 'irascor, sed dubito tamen an oporteat
irasci.' quanto *Cato* noster melius! qui, cum agenti 2

4 quia *AL* quibus *Gertz* | sobris *A* sobriis *volg.* || **23** *verba* si orationes eius improbares *aut sim. addenda esse vidit Haupt* || **32** quanto Cato noster *Fickert* quanto noster *A*, *in marg. add.* *A*³ de catone .n.; *Catonis nomen non adscribendum, sed pro* quanto *substituendum esse censet Schultess* | qui *A* cui ς *et volg.*

quid ergo aliud est, quod illos in publico non offendat, domi moveat, quam opinio illic aequa et patiens, domi morosa et querula?

1 XXXVI. Omnes sensus perducendi sunt ad firmi-
tatem; natura patientes sunt, si animus illos desît cor-
rumpere, qui cotidie ad rationem reddendam vocandus
est. faciebat hoc Sextius, ut consummato die, cum se
ad nocturnam quietem recepisset, interrogaret animum
suum: 'quod hodie malum tuum sanasti? cui vitio
2 obstitisti? qua parte melior es?' desinet ira et mo-
deratior erit, quae sciet sibi cotidie ad iudicem esse
veniendum. quicquam ergo pulchrius hac consuetudine
excutiendi totum diem? qualis ille somnus post re-
cognitionem sui sequitur, quam tranquillus, quam altus
ac liber, cum aut laudatus est animus aut admonitus
et speculator sui censorque secretus cognovit de mori-
3 bus suis! utor hac potestate et cotidie aput me cau-
sam dico. cum sublatum e conspectu lumen est et
conticuit uxor moris iam mei conscia, totum diem
meum scrutor factaque ac dicta mea remetior; nihil
mihi ipse abscondo, nihil transeo. quare enim quic-
quam ex erroribus meis timeam, cum possim dicere:
4 'vide ne istud amplius facias, nunc tibi ignosco. in
illa disputatione pugnacius locutus es: noli postea con-
gredi cum imperitis; nolunt discere, qui numquam
didicerunt. illum liberius admonuisti quam debebas,
itaque non emendasti, sed offendisti: de cetero vide,
non tantum an verum sit quod dicis, sed an ille cui
dicitur veri patiens sit; admoneri bonus gaudet, pessi-
mus quisque rectorem asperrime patitur.

5 desit *A* desiit *volg.* desinit *L* || **11** sibi *volg.* sibi & *AL* sibimet *Gertz* || **16** cognovit *Gertz* cognoscit *AL* || **20** meum *AL* mecum *volg.* || **22** meiſt meam *A*[1] *corr.* *A*[5] || **24** es *L* est *A* || **27** vide, non tantum *volg.* uide. ne non tantum *AL* || **30** rectorem *A* *recte, nam regere interdum idem est atque corrigere; vide lexx.* correctorem ς

XXXVII. In convivio quorundam te sales et in 1
dolorem tuum iacta verba tetigerunt: vitare volgares
convictus memento; solutior est post vinum licentia,
quia ne sobris quidem pudor est. iratum vidisti ami- 2
cum tuum ostiario causidici alicuius aut divitis, quod
intrantem summoverat, et ipse pro illo iratus extremo
mancipio fuisti: irasceris ergo catenario cani? et hic,
cum multum latravit, obiecto cibo mansuescit. recede 3
longius et ride! nunc iste se aliquem putat, quod
custodit litigatorum turba limen obsessum; nunc ille,
qui intra iacet, felix fortunatusque est et beati hominis
iudicat ac potentis indicium difficilem ianuam: nescit
durissimum esse ostium carceris. praesume animo
multa tibi esse patienda: numquis se hieme algere
miratur? numquis in mari nausiare, in via concuti?
fortis est animus ad quae praeparatus venit. minus 4
honorato loco positus irasci coepisti convivatori, vo-
catori, ipsi qui tibi praeferebatur: demens, quid inter-
est, quam lecti premas partem? honestiorem te aut
turpiorem potest facere pulvinus? non aequis quen- 5
dam oculis vidisti, quia de ingenio tuo male locutus
est: recipis hanc legem? ergo te Ennius, quo non
delectaris, odisset, et Hortensius, *si orationes eius im-
probares*, simultates tibi indiceret, et Cicero, si deri-
deres carmina eius, inimicus esset. vis tu aequo animo
pati candidatus suffragia!'

XXXVIII. Contumeliam tibi fecit aliquis: num- 1
quid maiorem quam Diogeni philosopho Stoico, cui
de ira cum maxime disserenti adulescens protervus
inspuit? tulit hoc ille leniter et sapienter: 'non qui-
dem' inquit 'irascor, sed dubito tamen an oporteat
irasci.' quanto *Cato* noster melius! qui, cum agenti 2

4 quia *AL* quibus *Gertz* | sobris *A* sobriis *volg.* || **23** *verba* si orationes eius improbares *aut sim. addenda esse vidit Haupt* || **32** quanto Cato noster *Fickert* quanto noster *A, in marg. add. A*[3] de catone .n.; *Catonis nomen non adscribendum, sed pro* quanto *substituendum esse censet Schultess* | qui *A* cui ς et volg.

causam in frontem mediam quantum poterat attracta
pingui saliva inspuisset Lentulus ille patrum nostrorum
memoria factiosus et inpotens, abstersit faciem et:
'adfirmabo' inquit 'omnibus, Lentule, falli eos qui te
negant os habere.'

1 XXXIX. Contigit iam nobis, Novate, bene com-
ponere animum: aut non sentit iracundiam aut superior
est. videamus quomodo alienam iram leniamus; nec
enim sani esse tantum volumus, sed sanare.
2 Primam iram non audebimus oratione mulcere:
surda est et amens; dabimus illi spatium. remedia in
remissionibus prosunt; nec oculos tumentis temptamus
vim rigentem movendo incitaturi, nec cetera vitia, dum
3 fervent: initia morborum quies curat. 'quantulum'
inquis 'prodest remedium tuum, si sua sponte desi-
nentem iram placat!' primum, ut citius desinat, efficit;
deinde custodit, ne reccidat; ipsum quoque impetum,
quem non audet lenire, fallet: removebit omnia ulti-
onis instrumenta, simulabit iram, ut tamquam adiutor
et doloris comes plus auctoritatis in consiliis habeat,
moras nectet et, dum maiorem poenam quaerit, prae-
4 sentem differet. omni arte requiem furori dabit: si
vehementior erit, aut pudorem illi cui non resistat
incutiet aut metum; si infirmior, sermones inferet vel
gratos vel novos et cupiditate cognoscendi avocabit.
medicum aiunt, cum regis filiam curare deberet nec
sine ferro posset, dum tumentem mammam leniter
fovet, scalpellum spongea tectum induxisse: repugnasset
puella remedio palam admoto, eadem, quia non ex-
pectavit, dolorem tulit. quaedam non nisi decepta
sanantur.

1 XL. Alteri dices: 'vide ne inimicis iracundia tua
voluptati sit', alteri: 'vide ne magnitudo animi tui

17 reccidat *A* || 21 quęrit (q *ex* o *corr.*) *A* || 24 inferet *L* ς infert *A* || 28 spongea *A* *cfr. cap. 19, 3 et 4* || 30 decepta *A* *deceptis Badstübner*

creditumque aput plerosque robur cadat. indignor me
hercules et non invenio dolendi modum, sed tempus
expectandum est; dabit poenas; serva istud in animo
tuo: cum potueris, et pro mora reddes.' castigare vero
irascentem et ultro obirasci incitare est; varie adgre- 2
dieris blandeque, nisi forte tanta persona eris, ut
possis iram comminuere, quemadmodum fecit divus
Augustus, cum cenaret aput Vedium Pollionem. fre-
gerat unus ex servis eius crustallinum; rapi eum Vedius
iussit ne vulgari quidem more periturum: murenis obici
iubebatur, quas ingentis in piscina continebat. quis
non hoc illum putaret luxuriae causa facere? saevitia
erat. evasit e manibus puer et confugit ad Caesaris 3
pedes nihil aliud petiturus, quam ut aliter periret, ne
esca fieret. motus est novitate crudelitatis Caesar et
illum quidem mitti, crustallina autem omnia coram se
frangi iussit conplerique piscinam. fuit Caesari sic 4
castigandus amicus; bene usus est viribus suis: 'e con-
vivio rapi homines imperas et novi generis poenis lan-
cinari? si calix tuus fractus est, viscera hominis dis-
trahentur? tantum tibi placebis, ut ibi aliquem duci
iubeas, ubi Caesar est?' sic cui tantum potentiae est, 5
ut iram ex superiore loco adgredi possit, male tractet,
at talem dumtaxat, qualem modo rettuli, feram, im-
manem, sanguinariam, quae iam insanabilis est, nisi
maius aliquid extimuit.

1 cadat. alteri indignor *A, sed* alteri *punctis superne et inferne additis deletum est; in L non legitur* || **3** *post* istud *in A parva rasura est* || **4** potueris *A, sed* u *s. v. add. fort.* A^1 || **9** (*et* **16**) crustallinum *A cfr. epist. 123, 7* (*p. 588, 19*) || **10** more *A* morte *volg.* || **20** sicalix|tus A^1 *corr. fort. eadem manu* || **22** sic cui *ex* ς *Gertz* sicui *A. hanc paragraphum* (*5*), *quae in editionibus volgo prima capitis 41 est, superioribus adiungendam et novi capitis et epilogi initium a § 2* Pacem demus animo ... *ordiendum esse docuit Gertz stud. crit. p. 102 sq.; iam non opus esse apparet lacunae signis, quae Gruterus et Lipsius in § 5 post verba* nisi maius aliquid extimuit. *posuerant* || *del. Gronov*

1 XLI. Pacem demus animo, quam dabit prae-
ceptorum salutarium adsidua meditatio actusque rerum
boni et intenta mens ad unius honesti cupiditatem.
conscientiae satis fiat, nil in famam laboremus: se-
2 quatur vel mala, dum bene merentis. 'at volgus ani-
mosa miratur et audaces in honore sunt, placidi pro
inertibus habentur.' primo forsitan aspectu; sed simul
aequalitas vitae fidem fecit non segnitiem illam animi
esse sed pacem, veneratur illos populus idem colitque.
3 nihil ergo habet in se utile taeter iste et hostilis ad-
fectus, at omnia ex contrario mala, ferrum et ignes.
pudore calcato caedibus inquinavit manus, membra
liberorum dispersit, nihil vacuum reliquit a scelere,
non gloriae memor, non infamiae metuens, inemenda-
bilis, cum ex ira in odium obcalluit.

1 XLII. Careamus hoc malo purgemusque mentem
et extirpemus radicitus, quae quamvis tenuia undecum-
que haeserint renascentur, et iram non temperemus,
sed ex toto removeamus — quod enim malae rei
temperamentum est? —. poterimus autem, adnitamur
2 modo. nec ulla res magis proderit quam cogitatio
mortalitatis. sibi quisque atque alteri dicat: 'quid
iuvat tamquam in aeternum genitos iras indicere et
brevissimam aetatem dissupare? quid iuvat dies, quos
in voluptatem honestam inpendere licet, in dolorem
alicuius tormentumque transferre? non capiunt res
3 istae iacturam nec tempus vacat perdere. quid ruimus
in pugnam? quid certamina nobis arcessimus? quid
inbecillitatis obliti ingentia odia suscipimus et ad fran-
gendum fragiles consurgimus? iam istas inimicitias,
quas inplacabili gerimus animo, febris aut aliquod
aliud malum corporis vetabit geri; iam par acerrimum

1 praeceptorum *L ut volg.* praeceptorem *A* || 4 nil ĩ famã *A* (ĩ *in ras. fort. m. 1*) | sequatur *L et volg.* sequantur *A* || 10 hostilis *A* pestilens *Koch* horribilis *Gertz, sed cf. clem. I 13, 4* || 11 *post* ferrum et ignes *excidisse putat Gertz* tractavit *aut simile aliquod verbum* || 24 dissŭpare *A*

media mors dirimet. quid tumultuamur et vitam sedi- 4
tiosi conturbamus? stat supra caput fatum et pereuntis dies inputat propiusque ac propius accedit; istud tempus, quod alienae destinas morti, fortasse circa tuam est.

XLIII. Quin potius vitam brevem colligis placi- 1
damque et tibi et ceteris praestas? quin potius amabilem te, dum vivis, omnibus, desiderabilem, cum excesseris, reddis? quid illum nimis ex alto tecum agentem detrahere cupis? quid illum oblatrantem tibi, humilem quidem et contemptum, sed superioribus acidum ac molestum exterere viribus tuis temptas? quid servo, quid domino, quid regi, quid clienti tuo irasceris? sustine paulum: venit ecce mors quae vos
pares faciat. videre solemus inter matutina harenae 2
spectacula tauri et ursi pugnam inter se conligatorum, quos, cum alter alterum vexarunt, suus confector expectat: idem facimus, aliquem nobiscum adligatum lacessimus, cum victo victorique finis et quidem maturus inmineat. quieti potius pacatique quantulumcumque superest exigamus! nulli cadaver nostrum
iaceat invisum! saepe rixam conclamatum in vicinia 3
incendium solvit et interventus ferae latronem viatoremque diducit. conluctari cum minoribus malis non vacat, ubi metus maior apparuit. quid nobis cum dimicatione et insidiis? numquid amplius isti cui irasceris quam mortem optas? etiam te quiescente morietur. perdis operam, si facere vis quod futurum
est. 'nolo' inquis 'utique occidere, sed exilio, sed 4
ignominia, sed damno adficere.' magis ignosco ei, qui

3 propriusque *A* || **11** et contemptum *A* atque despectum *L* || **12** exterere *Muret* (*cfr. dial. X 13, 6*) exterrere *AL* || **15** uidere *A* ridere *volg.. inde a Mureto* | harenę *A* (ę *in ras. fort. m. 1*) || **17** uexar̃ *i. e.* uexarunt *A et L* vexarit *volg.* || **18** alligatum *corr. ex* atl- A^{1-2} || **22** in uicinia *L* in uicinio *A* in cino *volg. cfr. dial. IX 11, 7* || **28** operam si Hense in W *ad me datis;* operas *AL* operam ς

vulnus inimici quam qui pusulam concupiscit; hic enim non tantum mali animi est, sed pusilli. sive de ultimis suppliciis cogitas sive de levioribus, quantulum est temporis, quo aut ille poena sua torqueatur aut tu malum gaudium ex aliena percipias! iam istum spiritum expuemus. interim, dum trahimus, dum inter homines sumus, colamus humanitatem; non timori cuiquam, non periculo simus, detrimenta, iniurias, convicia, vellicationes contemnamus et magno animo brevia feramus incommoda: dum respicimus, quod aiunt, versamusque nos, iam mortalitas aderit.

6 expuemus. *L* expuimus. *A* || **11** iam mortalitas aderit *Pincianus* inmortalitas adeRIT *A L*. *Reliquam paginae partem in A subscriptio minio picta explet, in 13 versus divisa:* L. A. Senecę Ad Nouatum DE IRA LIBER TERTIVS EXPLICIT † INCIPIT AD MARCIAM DE CON SO LA TIO NE . . .

L. ANNAEI SENECAE

DIALOGORVM LIBER VI.

AD MARCIAM
DE CONSOLATIONE.

I. Nisi te, Marcia, scirem tam longe ab infirmi- 1
tate muliebris animi quam a ceteris vitiis recessisse et
mores tuos velut aliquod antiquum exemplar aspici,
non auderem obviam ire dolori tuo, cui viri quoque
libenter haerent et incubant, nec spem concepissem
tam iniquo tempore, tam inimico iudice, tam invidioso
crimine posse me efficere, ut fortunam tuam absolveres.
fiduciam mihi dedit exploratum iam robur animi et
magno experimento adprobata virtus tua. non est 2
ignotum, qualem te in persona patris tui gesseris,
quem non minus quam liberos dilexisti, excepto eo
quod non optabas superstitem; nec scio an et optaveris:
permittit enim sibi quaedam contra bonum morem
magna pietas. mortem A. Cremuti Cordi parentis tui
quantum poteras inhibuisti; postquam tibi apparuit
inter Seianianos satellites illam unam patere servitutis
fugam, non favisti consilio eius, sed dedisti manus
victa fudistique lacrimas palam et gemitus devorasti

In hoc libro praeter A codicis scripturam e Gertzi commentario critico lectiones quoque adscripsi codicis F i. e. Laurentiani plut. 76, 41, saec. XV, quas hic illic vir doctus attulit.

6 inimico (m *in ras.*) *A* || 10 in persona *editt. antiqq.* | personam *A* || 16 Seianianos *Agricola* sila|nianos *ut vid.* silla|nianos *A*[5] | servitutis *Lectius* seruituti A

quidem, non tamen hilari fronte texisti, et haec illo
3 saeculo, quo magna pietas erat nihil impie facere; ut
vero aliquam occasionem mutatio temporum dedit, in-
genium patris tui, de quo sumptum erat supplicium,
in usum hominum reduxisti et a vera illum vindicasti
morte ac restituisti in publica monumenta libros, quos
vir ille fortissimus sanguine suo scripserat. optime
meruisti de Romanis studiis: magna illorum pars ar-
serat; optime de posteris, ad quos veniet incorrupta
rerum fides auctori suo magno imputata; optime de
ipso, cuius viget vigebitque memoria, quam diu in
pretio fuerit Romana cognosci, quam diu quisquam
erit, qui reverti velit ad acta maiorum, quam diu quis-
quam qui velit scire, quid sit vir Romanus, quid sub-
actis iam cervicibus omnium et ad Seianianum iugum
adactis indomitus, quid sit homo ingenio, animo, manu
4 liber. magnum me hercules detrimentum res publica
ceperat, si illum ob duas res pulcherrimas in oblivionem
coniectum, eloquentiam et libertatem, non eruisses:
legitur, floret, in manus hominum, in pectora receptus
vetustatem nullam timet; at illorum carnificum cito
scelera quoque, quibus solis memoriam meruerunt,
5 tacebuntur. haec magnitudo animi tui vetuit me ad
sexum tuum respicere, vetuit ad voltum, quem tot
annorum continua tristitia, ut semel obduxit, tenet.
et vide, quam non subrepam tibi nec furtum facere
affectibus tuis cogitem: antiqua mala in memoriam
reduxi et, ut scires hanc quoque plagam esse sanan-
dam, ostendi tibi aeque magni vulneris cicatricem.

1 fronte// (*eras.* m) *A* | hęc *AF* hoc *volg.* || 3 mutato tempore *AF, quod ita fort. defendi potest, ut subiectum sit* saeculum (*Schultess*); *magis placet quod volgo scribitur:* mutatio temporum (temporis ς) || 6 ac *in fine versus add.* A^{5} *duabus litteris erasis, quae initio seq. versus cum* restituisti *coniunctae fuerunt, sive* ac *sive* & *hae fuerunt* || 20 floret *F et volg.* florej *A* || 23 tacebuntur ς tacebunt *A, cfr. epist. 21, 4* || 28 ut scires *Schultess uis scire A* || 29 equę *A*

alii itaque molliter agant et blandiantur, ego confligere cum tuo maerore constitui et defessos exhaustosque oculos, si verum vis, magis iam ex consuetudine quam ex desiderio fluentis continebo, si fieri potuerit, favente te remediis tuis, si minus, vel invita, teneas licet et amplexeris dolorem tuum, quem tibi in filii locum superstitem fecisti. quis enim erit finis? omnia in 6
supervacuum temptata sunt: fatigatae adlocutiones amicorum, auctoritates magnorum et adfinium tibi virorum; studia, hereditarium et paternum bonum, surdas aures inrito et vix ad brevem occupationem proficiente solacio transeunt; illud ipsum naturale remedium temporis, quod maximas quoque aerumnas componit, in te una vim suam perdidit. tertius iam 7
praeterît annus, cum interim nihil ex primo illo impetu cecidit: renovat se et corroborat cotidie luctus et iam sibi ius mora fecit eoque adductus est, ut putet turpe desinere. quemadmodum omnia vitia penitus insidunt, nisi, dum surgunt, oppressa sunt, ita haec quoque tristia et misera et in se saevientia ipsa novissime acerbitate pascuntur et fit infelicis animi prava voluptas dolor. cupissem itaque primis temporibus ad 8
istam curationem accedere: leniore medicina fuisset oriens adhuc restringenda vis; vehementius contra inveterata pugnandum est. nam volnerum quoque sanitas facilis est, dum a sanguine recentia sunt; tunc et uruntur et in altum revocantur et digitos scrutantium recipiunt, ubi corrupta in malum ulcus verterunt. non possum nunc per obsequium nec molliter adsequi tam durum dolorem: frangendus est.

1 confligere (liger *in ras.*) A^{1} (?) || 11 inrito ⁊ uix *A* (⁊ *in ras.* A^{5}) || 12 proficiente *F et volg.* proficientes *A* || 17 etiam *A corr. volg.* || 21 fit infelicis *volg.* finit felicis *ut vid.* A^{1} fiit (?) ĩfelicis A^{5} | prava *volg.* prauo *A* || 23 leniore (*corr. ex* leniorẽ) *A* || 25 *uulnerum* A^{5} || 27 scrutantum *A corr. volg.* || 29 adsequi *A* adgredi *Triller coll. dial. V* 40, 2 || 30 frangendus A^{5} frangendum A^{1}

1 II. Scio a praeceptis incipere omnis, qui monere
aliquem volunt, in exemplis desinere. mutari hunc
interim morem expedit; aliter enim cum alio agendum
est: quosdam ratio ducit, quibusdam nomina clara
opponenda sunt et auctoritas, quae liberum non relin-
2 quat animum ad speciosa stupenti. duo tibi ponam
ante oculos maxima et sexus et saeculi tui exempla:
alterius feminae, quae se tradidit ferendam dolori,
alterius, quae pari adfecta casu, maiore damno, non
tamen dedit longum in se malis suis dominium, sed
3 cito animum in sedem suam reposuit. Octavia et Livia,
altera soror Augusti, altera uxor, amiserant filios iu-
venes, utraque spe futuri principis certa: Octavia
Marcellum, cui et avunculus et socer incumbere coe-
perat, in quem onus inperii reclinare, adulescentem
animo alacrem, ingenio potentem, sed frugalitatis con-
tinentiaeque in illis aut annis aut opibus non medio-
criter admirandae, patientem laborum, voluptatibus
alienum, quantumcumque inponere illi avunculus et,
ut ita dicam, inaedificare voluisset, laturum; bene
4 legerat nulli cessura ponderi fundamenta. nullum finem
per omne vitae suae tempus flendi gemendique fecit
nec ullas admisit voces salutare aliquid adferentis; ne
avocari quidem se passa est, intenta in unam rem et
toto animo adfixa. talis per omnem vitam fuit, qualis
in funere, non dico non [est] ausa consurgere, sed ad-
levari recusans, secundam orbitatem iudicans lacrimas
amittere. nullam habere imaginem filii carissimi voluit,

12 amiserant *Gertz* amiserunt *A* || 15 imperii *volg.* inperiti *A* || 16 potentem ς inpotentem *A* | sed frugalitatis *A* sed et fr- ς *fort. recte, alii* sed *delere maluerunt* || 24 *interpunctione mutata verba* intenta ... affixa *coniungenda esse cum eis quae praecedunt:* ne avocari .. passa est *mihi P. Thomas persuasit; antea interpungebant:* adferentis, ne avocari quidem se passa est: intenta ... adfixa talis || 26 est *A, quod volg. omittunt, in* a se *Gertz corr.; voculam Haase ita servavit ut scriberet:* in funere. non dico non est ausa ... || 28 amittere *edd. antiqq.* mittere *A, sed ante* m *s. v. una littera erasa est, quae a fuisse potest*

nullam sibi de illo fieri mentionem. oderat omnes 5
matres et in Liviam maxime furebat, quia videbatur
ad illius filium transisse sibi promissa felicitas. tene-
bris et solitudini familiarissima, ne ad fratrem quidem
respiciens, carmina celebrandae Marcelli memoriae com-
posita aliosque studiorum honores reiecit et aures suas
adversus omne solacium clusit. a sollemnibus officiis
seducta et ipsam magnitudinis fraternae nimis circum-
lucentem fortunam exosa defodit se et abdidit. ad-
sidentibus liberis, nepotibus lugubrem vestem non
deposuit, non sine contumelia omnium suorum, quibus
salvis orba sibi videbatur.

III. Livia amiserat filium Drusum, magnum futu- 1
rum principem, iam magnum ducem: intraverat penitus
Germaniam et ibi signa Romana fixerat, ubi vix ullos
esse Romanos notum erat. in expeditione decesserat
ipsis illum hostibus aegrum cum veneratione et pace
mutua prosequentibus nec optare quod expediebat
audentibus. accedebat ad hanc mortem, quam ille pro
re publica obierat, ingens civium provinciarumque et
totius Italiae desiderium, per quam effusis in officium
lugubre municipiis coloniisque usque in urbem ductum
erat funus triumpho simillimum. non licuerat matri 2
ultima filii oscula gratumque extremi sermonem oris
haurire; longo itinere reliquias Drusi sui prosecuta tot
per omnem Italiam ardentibus rogis, quasi totiens illum
amitteret, inritata, ut primum tamen intulit tumulo,
simul et illum et dolorem suum posuit, nec plus doluit
quam aut honestum erat Caesare aut aequom *Tiberio*

3 suo *Hosius* || 7 clusit *corr. in* clausit *fort.* A^1 (cludere *sollemne ap. Sen.*, claudere *ter tantum enotavi: epist. p. 49, 3; 122, 6; 369, 25*) || 15 signa Romana fixerat *Muret* signum Romani fixerunt *A* || 18 prosequentibus A^1 (*praeter* ibus *in ras.*) || 19 accendebatur *Joh. Müller* || 24 ultima *F et alii* ς utinam A^5 (u *in ras. 2 litt.*) || 26 illum *F ut volg.* illam *A* || 28 simul et illum *A* simul et filium *Schultess* || 29 erat Caesare aut aequom Tiberio salvo *Gertz (1889)* erat cesarę aut ęquo maluo *A* erat Caesare aut aequom Nerone salvo *Schultess* erat Caesari aut aequom salvo *Ellis*

salvo. non desiit denique Drusi sui celebrare nomen, ubique illum sibi privatim publiceque repraesentare, libentissime de illo loqui, de illo audire: cum memoria illius vixit; *quam* nemo potest retinere et frequentare,
3 qui illam tristem sibi reddidit. elige itaque, utrum exemplum putes probabilius. si illud prius sequi vis, eximes te numero vivorum: aversaberis et alienos liberos et tuos ipsumque *quem* desideras; triste matribus omen occurres; voluptates honestas, permissas, tamquam parum decoras fortunae tuae reicies; invisa haerebis in luce et aetati tuae, quod non praecipitet te quam primum et finiat, infestissima eris; quod turpissimum alienissimumque est animo tuo in meliorem noto partem, ostendes te vivere nolle, mori non
4 posse. si ad hoc maximae feminae te exemplum applicueris moderatius, mitius, non eris in aerumnis nec te tormentis macerabis: quae enim, malum, amentia est poenas a se infelicitatis exigere et mala sua † non augere? quam in omni vita servasti morum probitatem et verecundiam, in hac quoque re praestabis; est enim quaedam et dolendi modestia. illum ipsum iuvenem, dignissimum qui te laetam semper nominatus cogitatusque faciat, meliore pones loco, si matri suae, qualis vivus solebat, hilarisque et cum gaudio occurrit.

2 priuatj̄ *A*[5]*F* priuatū *A*[1] *ut vid.* | pupliceq; *A* || 3 memoria illius vixit: quam nemo *Haase* memoria|lius uix nemo *A* || 7 eximes *Michaëlis* eximis *A* || 8 ipsumque quem desideras *Madvig* (ipsum quem *Ruben*) ipsumq; desiderans *AF* || 9 occurres *Pincianus* occurrere// *A* (*eras.* s) || 10 tuę *A*[5] || 11 haerebis in luce ς herebis inlucē *AF* || 13 inmeliore //noto parţe *A* (n *radendo corr. ex* m) *corr. Muret* || 18 a se *A* (a *s. v. add. A*[2]) | non augere *A* augere *F et volg.* uno aug. *Gertz* novo aug. *Madvig* (novis *Hauler*) ultro aug. *E. Thomas* non <minuere sed> aug. *Koch* || 22 dignissimum, qui te laetam *Madvig* dignissime quietam *A* || 24 hilarisque et *ex* ς *Fickert* hilaris. quam et *A, cfr. ep. 56, 11* (*pag. 161, 28 H.*) | occurrit *A, quod male mutant in* occurret; *cfr. exempla huius usus, quae Hammelrath congessit: gram.-stil. Beitr. Emmerich 1895 p. 6 sq.*

IV. Nec te ad fortiora ducam praecepta, ut in- 1
humano ferre humana iubeam modo, ut ipso funebri
die oculos matris exiccem. ad arbitrum tecum veniam:
hoc inter nos quaeretur, utrum magnus dolor esse
debeat an perpetuus. non dubito quin Iuliae Augustae,
quam familiariter coluisti, magis tibi placeat exemplum:
illa te ad suum consilium vocat. illa in primo fervore, 2
cum maxime inpatientes ferocesque sunt miseri, acces-
sum Areo, philosopho viri sui, praebuit et multum
eam rem profuisse sibi confessa <est>, plus quam popu-
lum Romanum, quem nolebat tristem tristitia sua
facere, plus quam Augustum, qui subducto altero ad-
miniculo titubabat nec luctu suorum inclinandus erat,
plus quam Tiberium filium, cuius pietas efficiebat, ut
in illo acerbo et defleto gentibus funere nihil sibi nisi
numerum deesse sentiret. hic, ut opinor, aditus illi 3
fuit, hoc principium aput feminam opinionis suae
custodem diligentissimam: 'usque in hunc diem, Iulia,
quantum quidem ego sciam, adsiduus viri tui comes,
cui non tantum quae in publicum emittuntur nota,
sed omnes sunt secretiores animorum vestrorum motus,
dedisti operam, ne quid esset quod in te quisquam
reprenderet; nec id in maioribus modo observasti, sed 4
in minimis, ne quid faceres, cui famam, liberrimam
principum iudicem, velles ignoscere. nec quicquam
pulchrius existimo quam in summo fastigio collocatos
multarum rerum veniam dare, nullius petere: servandus
itaque tibi in hac quoque re tuus mos est, ne quid
committas, quod minus aliterve factum velis.

1 inhumano *Muret* humano *A* || 2 ipso *F ut volg.* ipse *A* || 3 arbitrium *A corr. volg.* || 8 miseri, accessum Areo *Schultess* miseriae consulareo *A* miseriae, se consolandam (consolandam se *Madvig*) Areo *Pincianus* || 9 philosophio *A* || 10 est *add. F et alii* ς et <est> multum *Schultess* || 14 pietatis *A* (ti *punctis del.*) || 18 diligentissimam *F* diligentissimum *A* || 19 viri tui *volg.* uirtutis *A* || 20 emittuntur *F ut volg.* emittunt *A* || 24 liberrimam *volg.* uberrimam *A* || 26 quā *A* (*virgulam add. m. rec.*) | collocatos multarum ς collocatas multorum *A* || 27 seruandus *corr. ex* -dis A^{1-2} || 28 quid *F ut volg.* quis A

1 V. Deinde oro atque obsecro, ne te difficilem
amicis et intractabilem praestes. non est enim quod
ignores omnes hos nescire, quemadmodum se gerant,
loquantur aliquid coram te de Druso an nihil, ne aut
oblivio clarissimi iuvenis illi faciat iniuriam aut mentio
2 tibi. cum secessimus et in unum convenimus, facta
eius dictaque quanto meruit suspectu celebramus;
coram te altum nobis de illo silentium est: cares ita-
que maxima voluptate, filii tui laudibus, quas non
dubito quin vel inpendio vitae, si potestas detur, in
3 aevum omne sis prorogatura. quare patere, immo
accerse sermones, quibus ille narretur, et apertas aures
praebe ad nomen memoriamque filii tui; nec hoc grave
duxeris ceterorum more, qui in eiusmodi casu partem
4 mali putant audire solacia. nunc incubuisti tota in
alteram partem et oblita meliorum fortunam tuam qua
deterior est aspicis: non convertis te ad convictus filii
tui occursusque iucundos, non ad pueriles dulcesque
blanditias, non ad incrementa studiorum; ultimam illam
faciem rerum premis; illi, tamquam si parum ipsa per
5 se horrida sit, quidquid potes congeris. ne, obsecro
te, concupieris perversissimam gloriam, infelicissima
videri! simul cogita non esse magnum rebus prosperis
fortem gerere, ubi secundo cursu vita procedit: ne
gubernatoris quidem artem tranquillum mare et obse-
quens ventus ostendit, adversi aliquid incurrat oportet,
6 quod animum probet. proinde ne summiseris te, immo
contra fige stabilem gradum et quicquid onerum supra
cecidit sustine, primo dumtaxat strepitu conterrita.
nulla re maior invidia fortunae fit quam aequo animo.'

5 iniuriam *F* iniuria *A* || 8 altum ς aliud *A* || 9 maxima *F* maxime *A* || 12 inarretur *A* || 14 duxeris *F* dixeris *A* || 17 conuertis te *F ut Pincianus coni.* conuertistite *A* || 20 illi, tamquam si *Madvig coll. dial. XII 11, 4 clem. I 14, 2 benef. VII 31, 4;* inlitam. quasi *A* in illam, quasi *Fickert* || 24 fortem gerere *A* fortem se gerere ς; *editores alii alibi* se *infulciunt, sed cum Fickerto et Gertzio dubito num necessarium sit* || 28 supra *<te> cecidit P. Thomas*

post haec ostendit illi filium incolumem, ostendit ex
amisso nepotes.

VI. Tuum illic, Marcia, negotium actum, tibi 1
Areus adsedit; muta personam — te consolatus est.
sed puta, Marcia, ereptum tibi amplius quam ulla
umquam mater amiserit — non permulceo te nec ex-
tenuo calamitatem tuam —: si fletibus fata vincuntur,
conferamus; eat omnis inter luctus dies, noctem sine 2
somno tristitia consumat; ingerantur lacerato pectori
manus et in ipsam faciem inpetus fiat atque omni se
genere saevitiae profecturus maeror exerceat. sed si
nullis planctibus defuncta revocantur, si sors inmota
et in aeternum fixa nulla miseria mutatur et mors
tenuit quicquid abstulit, desinat dolor qui perit. quare 3
regamur nec nos ista vis transversos auferat! turpis
est navigii rector, cui gubernacula fluctus eripuit, qui
fluvitantia vela deseruit, permisit tempestati ratem; at
ille vel in naufragio laudandus quem obruit mare
clavum tenentem et obnixum.

VII. 'At enim naturale desiderium suorum est.' 1
quis negat, quam diu modicum est? nam discessu,
non solum amissione carissimorum necessarius morsus
est et firmissimorum quoque animorum contractio. sed
plus est quod opinio adicit quam quod natura impe-
ravit. aspice mutorum animalium quam concitata sint 2
desideria et tamen quam brevia: vaccarum uno die
alterove mugitus auditur, nec diutius equarum vagus
ille amensque discursus est; ferae cum vestigia catu-
lorum consectatae sunt et silvas pervagatae, cum saepe

4 consulatus A^1 *corr.* A^2 || 8 conferamus A (*scil.* fletus) *rectissime;* confleamus *Opsopoeus* || 14 tenuit A tenet ς retinet *Cornelissen, haud scio an deceptus ea scriptura, quam ex uno* ς *Fickert et Haase perperam receperant:* renuit || 17 fluuitantia A *cf. ep. p. 145, 16; 147, 6; 171, 11; 172, 9* || 18 mare *s. v. add.* A^2 || 19 clavum *Erasmus* nauem A || 21 negat *ex* necat *corr.* A^2 | discessu A in d- *Erasmus* ex d- ς || 24 quod opinio F *et volg.* quam opinio A || 27 equarum *corr. ex* equorum A^{1-2} || 29 sepe A solae *Joh. Müller*

ad cubilia expilata redierint, rabiem intra exiguum tempus extinguunt; aves cum stridore magno inanes nidos circumfremuerunt, intra momentum tamen quietae volatus suos repetunt; nec ulli animali longum fetus sui desiderium est nisi homini, qui adest dolori suo nec tantum, quantum sentit, sed quantum con-
3 stituit, adficitur. ut scias autem non esse hoc naturale, luctibus frangi, primum magis feminas quam viros, magis barbaros quam placidae eruditaeque gentis homines, magis indoctos quam doctos eadem orbitas volnerat. atqui ea, quae a natura vim acceperunt, eandem in omnibus servant: apparet non esse naturale
4 quod varium est. ignis omnes aetates omniumque urbium cives, tam viros quam feminas uret; ferrum in omni corpore exhibebit secandi potentiam: quare? quia vires illi a natura datae sunt, quae nihil in personam constituit. paupertatem, luctum, ambitionem alius aliter sentit, prout illum consuetudo infecit, et inbecillum inpatientemque reddit praesumpta opinio de non timendis terribilis.

1 VIII. Deinde quod naturale est non decrescit mora: dolorem dies longa consumit; licet contumacissimum, cotidie insurgentem et contra remedia effervescentem, tamen illum efficacissimum mitigandae ferociae
2 tempus enervat. manet quidem tibi, Marcia, etiamnunc ingens tristitia et iam videtur duxisse callum, non illa

1 redierint *A, quod in* redierunt *Fickert mutavit; fut.* *tuentur Waldaestel et Hammelrath* || 9 placidae eruditaeque gentes. *A*[1] placidas eruditasque gentes. *A*[5] *corr. Fickert* || 11 atqui ea quae a natura *volg.* atqui aqua natura *A* atqui quae a n. *cum F Gertz* || 16 illi *A* illis *Gertz* || 17 ambitionem *A, quod, cum non recte prioribus adiungatur, editores certatim mutaverunt* (orbationem, orbitatem, amissionem, abitionem, damnationem, deminutionem)*; aut cum Madvigio* damnationem *aut cum Gertzio* amissionem *scribendum vid.* (e)lusam amb. *Hosius* || 20 terribilis *A* terribilibus *Pincianus* || 21 decrescit ς decrescere *A* || 22 longa *F ut volg.* longe *A* || 23 *verba:* cotidie insurgentem . . . . . . efficacissimum *in marg. add. A*[3] || 26 illa ς *illum A*

concitata, qualis initio fuit, sed pertinax et obstinata;
tamen hanc quoque tibi aetas minutatim eximet: quo-
tiens aliud egeris, animus relaxabitur. nunc te ipsa 3
custodis; multum autem interest, utrum tibi permittas
maerere an inperes. quanto magis hoc morum tuorum
elegantiae convenit, finem luctus potius facere quam
expectare, nec illum opperiri diem, quo te invita dolor
desinat! ipsa illi renuntia!

IX. 'Vnde ergo tanta nobis pertinacia in deplora- 1
tione nostri, si id non fit naturae iussu?' quod nihil
nobis mali, antequam eveniat, proponimus, sed ut
inmunes ipsi et aliis pacatius ingressi iter alienis non
admonemur casibus illos esse communes. tot praeter 2
domum nostram ducuntur exsequiae: de morte non
cogitamus; tot acerba funera: nos togam nostrorum
infantium, nos militiam et paternae hereditatis succes-
sionem agitamus animo; tot divitum subita paupertas
in oculos incidit: et nobis numquam in mentem venit
nostras quoque opes aeque in lubrico positas. necesse
est itaque magis corruamus: quasi ex inopinato ferimur;
quae multo ante provisa sunt, languidius incurrunt.
vis tu scire te ad omnis expositum ictus stare et illa 3
quae alios tela fixerunt circa te vibrasse! velut murum
aliquem aut obsessum multo hoste locum et arduum
ascensu semermis adeas, expecta volnus et illa superne
volantia cum sagittis pilisque saxa in tuum puta li-
brata corpus. quotiens aliquis ad latus aut pone ter-
gum ceciderit, exclama: 'non decipies me, fortuna, nec

1 initio *Muret* inillo *A* in Julia *Cornelissen* | obstinata ς obstinatam *A* || 2 minuta|tim *A* (minuta *in marg. scr. m. recentior erasis eis quae in ipso versu fuerant* || 3 nunc te *volg., cfr. epist. 63, 3* ñte *A* (*ante* n *una litt. erasa est et virgulam supra* n *add. alia m. ut vid.*) || 12 aliis ς alius *A* || 13 admonemur *F ut volg.* admonet *A* || 18 et *uncis inclusit Gertz, bene defendit Joh. Müller Ber. Wien. Akad. CXXXVI (1897) p. 17 coll. nat. qu. III 12, 2* || 20 quasi *A* qui quasi *aut* quia ς || 21 provisa *edd. vett.* perculsa *A* praevisa *cum* ς *Gertz* || 26 uolentia c. a. pellisque *A* || 27 aliquis *Gertz* aliquit (t corr. in d) A aliqui Stang

securum aut neglegentem opprimes. scio quid pares:
4 alium quidem percussisti, sed me petisti.' quis umquam res suas quasi periturus aspexit? quis umquam nostrum de exilio, de egestate, de luctu cogitare ausus est? quis non, si admoneatur ut cogitet, tamquam dirum omen respuat et in capita inimicorum aut ipsius intempestivi monitoris abire illa iubeat? 'non putavi
5 futurum.' quicquam tu putas non futurum, quod [multis] scis posse fieri, quod multis vides evenisse? egregium versum et dignum qui non e pulpito exiret:

cuivis potest accidere quod cuiquam potest!

ille amisit liberos: et tu amittere potes; ille damnatus est: et tua innocentia sub ictu est. error decipit hic, effeminat, dum patimur quae numquam pati nos posse providimus. aufert vim praesentibus malis qui futura prospexit.

1 X. Quicquid est hoc, Marcia, quod circa nos ex adventicio fulget, liberi, honores, opes, ampla atria et exclusorum clientium turba referta vestibula, clarum *nomen*, nobilis aut formosa coniux ceteraque ex incerta et mobili sorte pendentia alieni commodatique apparatus sunt; nihil horum dono datur: conlaticiis et ad dominos redituris instrumentis scaena adornatur; alia ex his primo die, alia secundo referentur, pauca usque
2 ad finem perseverabunt. itaque non est quod nos su-

11 *P. Syri vers. 119 Ribb.*[2] *cf. dial. IX 11, 8*

3 periturus *A* perituras ς *ut coni. Bentley* perditurus *Gertz coll. ep. 63, 7* || 4 nostrum ς uestrum *A* || 5 ut *corr. in marg. F et edd. supp.* et *A* || 9 multis *uncis inclusit Madvig* | euenisse *A corr. ex* -sset || 10 *ante* e *praepos. in marg. et initio versus aliquid erasum est* | e pulpito exiret *Haupt* e populo eri & *AF* || 13 es. terror decipit. hic effeminat A^1 ẽ//. terror decipit. h. e. A^5. *nunc cum Madvigio editores ante* effeminat *male* et *inculcant* || 15 prouidimus *F ut volg.* p///uidimus A^5 (*2 litt. eras. sed* p *m. 1 scripsisse vid.*) || 18 liberi// (*eras. vid.* s) *A* || 19 clarum <nomen,> nobilis *Madvig* clarum (*corr. in* clara *m. 1—2*) nobilis *A* gloria nominis *Schultess* || 23 redituros *corr. in -ris* A^{1-2}

spiciamus tamquam inter nostra positi: mutua acce-
pimus. usus fructusque noster est, cuius tempus ille
arbiter muneris sui temperat; nos oportet in promptu
habere quae <in> incertum diem data sunt et appel-
latos sine querella reddere: pessimi debitoris est credi-
tori facere convicium. omnes ergo nostros, et quos 3
superstites lege nascendi optamus et quos praecedere
iustissimum ipsorum votum est, sic amare debemus,
tamquam nihil nobis de perpetuitate, immo nihil de
diuturnitate eorum promissum sit. saepe admonendus
est animus, amet ut recessura, immo tamquam re-
cedentia: quicquid a fortuna datum est, tamquam
exempto auctore possideas. rapite ex liberis volup- 4
tates, fruendos vos in vicem liberis date et sine dila-
tione omne gaudium haurite; nihil de hodierna nocte
promittitur — nimis magnam advocationem dedi —,
nihil de hac hora. festinandum est, instatur a tergo:
iam disicietur iste comitatus, iam contubernia ista
sublato clamore solventur. rapina rerum omnium est:
miseri nescitis in fuga vivere!

Si mortuum tibi filium doles, eius temporis quo 5
natus est crimen est; mors enim illi denuntiata na-
scenti est; in hanc legem *erat* satus, hoc illum fatum
ab utero statim prosequebatur. in regnum fortunae et 6
quidem durum atque invictum pervenimus, illius arbi-

1 positi *A* positos *F* || **4** quae in incertum *F et alii* ς quae incertum *A* || **6** quos superstites ς quod s- *A* || **8** iustissimum ipsorum uotum ς iustissimus ipsorum uoltum *A* || **11** amet ut recessura ς ametu ire. cessura *A* || **13** exempto auctore *Madvig* exemplum auctore *A* exemplum ab auctore *F quod Schultess in hunc modum explicat: 'librum qui emit, possidet in perpetuum; cui ab auctore exemplum commodatum est, debet quod mutuatus est, quandocunque illi libebit, reddere.'* exceptum auctori *Gronov* exemptum auctori *Klammer* || **14** uos *ex* suos *corr. vid. in A* || **16** aduocationem *A* (nem *s. v. add. m. 1—2*) || **18** iam disicietur ς tam dis- *A* || **20** miseri *A* miseri si *Cornelissen* | in *in ipso versu add. A*[2] || **21** mortū *A*[1] *corr. m. 1—2* || **23** <erat> satus *Schultess* datus *A* natus aut editus ς natus est *volg.*

trio digna atque indigna passuri. corporibus nostris inpotenter, contumeliose, crudeliter abutetur: alios ignibus peruret vel in poenam admotis vel in remedium; alios vinciet: id nunc hosti licebit, nunc civi; alios per incerta nudos maria iactabit et luctatos cum fluctibus ne in harenam quidem aut litus explodet, sed in alicuius inmensae ventrem beluae decondet; alios morborum varis generibus emaceratos diu inter vitam mortemque medios detinebit. ut varia et libidinosa mancipiorumque suorum neglegens domina et poenis et muneribus errabit.

1 XI. Quid opus est partes deflere? tota flebilis vita est: urgebunt nova incommoda, priusquam veteribus satis feceris. moderandum est itaque vobis maxime, quae inmoderate fertis, et in multos dolores humani pectoris *vis* dispensanda. Quae deinde ista suae publicaeque condicionis oblivio est? mortalis nata es, mortales peperisti: putre ipsa fluidumque corpus et causis † morbos repetita sperasti tam inbecilla materia
2 solida et aeterna gestasse? decessit filius tuus, id est, decucurrit ad hunc finem, ad quem quae feliciora partu tuo putas properant. hoc omnis ista quae in foro litigat, *spectat* in theatris, in templis precatur turba

5 iactabit ς iactauit *A* || **6** ac litus *Gertz* || **7** belua A^1 *corr. m. 2* || **8** uaris *A* uariis *F* || **11** et (*secundo loco*) *in ras.* A^5 | errabit ς errauit *A* || **15** quae *A quod verum videtur, si quidem mulieribus hoc praecipitur; pro neutro plur. habet Ellis* qui *Pincianus* qui ea *Madvig* | et in multos dolores ς et inmultos et indolores *A* et in metus et in dolores *cum aliis* ς *non bene Madvig et Rossbach* et multos est in dolores *Schultess* | humani pectoris vis *Madvig* humani pectus *A* humani pectoris *F* feminei pectoris virtus *Schultess* humani pectoris pestis *Ellis* || **16** suae *A* tuae ς || **19** causis morbos repetitas *A* causis omnibus repetita *v. d. Vliet* carnis morbo repetita *Madvig* carnis morbos sortita *Pfennig* ex carnis morbo sortita *Kiessling* causis ac morbo repetita *Ellis* causis morborum rep. *Gertz* | inbecillā A^1 (*virgula postea erasa est*) || **20** solida A^5 | gestasse A^5 || **22** hoc (*i. e.* huc, *cfr. dial. V 21, 3*) *A* || **23** spectat *quod Gertz addidit post* in theatris (desidet *Erasmus* plaudit *Madvig*),

dispari gradu vadit: et quae diligis, veneraris et quae
despicis unus exaequabit cinis. hoc † videlicet illa
Pythicis oraculis adscripta: NOSCE TE. quid est 3
homo? quolibet quassu vas et quolibet fragile iactatu;
non tempestate magna, ut dissiperis, opus est: ubi-
cumque arietaveris, solveris. quid est homo? inbecil-
lum corpus et fragile, nudum, suapte natura inerme,
alienae opis indigens, ad omnis fortunae contumelias
proiectum, cum bene lacertos exercuit, cuiuslibet ferae
pabulum, cuiuslibet victima, ex infirmis fluidisque
contextum et lineamentis exterioribus nitidum, frigoris,
aestus, laboris inpatiens, ipso rursus situ et otio iturum
in tabem, alimenta metuens sua, quorum modo inopia
deficit, modo copia rumpitur, anxiae sollicitaeque tutelae,
precarii spiritus et male haerentis, † qua parum re- 4
pentinum audiet ex inproviso sonus auribus gravis

malui post litigat *inserere* (*cfr. dial. XII 12, 1 VIII 6, 4 de ordine verborum*) in theatris venenatur *coni. Schultess verbo nimirum e versu seq. deprompto, ubi* veneraris, *quod in A est, ut interpretamentum verbi* diligis *ab editoribus spernitur; sed et usus dissolutionis bimembris frequens est ap. Senecam* (*cfr. ad dial. II 12, 3*) *nec recte exquisitius vocabulum expellitur; verum non fugit Vahlenum, v. ind. lect. Berol. 1878 p. 6 n.* || 2 cinis *A* finis *Wolters* | hoc uidelicet illa Pythicis oraculis adscripta: nosci te *A; scripturam aperte mancam frustra defendit Ellis* hoc iubet illa P. o. a. vox: nosce te *Erasm.*[2] hoc videre iubet i. P. o. a. vox: n. t. *Gertz* hoc vox dicit i. P. o. a.: n. t. *Schultess* hoc videlicet dicit i. P. o. a. vox: n. t. *scripserim* || 4 quolibet quassu *Madvig* quodlibet quas‿sum A^{1-2} | et A^5 *ex* est *ut vid.* || 9 lacertos ς laceratos *A* || 10 ex infirmis ς exfirmis *A* ex ferinis *Schultess* || 11 frigoris ς fragoris *A* || 12 iturum in tabem ς iturum & otium in tabe// (*eras.* m *ut vid.*) *A* ipso rursus situ iturum ex otio in tabem *Schultess* || 13 modo inopia <deficit, modo copia> rumpitur *P. Thomas, et ita iam Pincianus et Madvig scripserant, nisi quod pro* deficit *alter* laborat *alter* extenuatur *substituit* modum ininopia rumpitur *A* modo vi insalubri vitiatur, modo nimia copia rumpitur *Gertz* mordetur ieiunio, copia r. *Schultess* incommodorum inopia rump. *Mueck* || 14 ancxię solliciteq; tutelę// (*pro* ę *ante rasuram* & *aut* ex *fuisse vid.*) pręcare *A* precarii ς *ut volg.* || 15 qua paru repentinū|audiet exinprouiso sonus *AF* pessime corrupta ς

excutit, solli*citudinis* semper sibi nutrimentum, vitiosum et inutile. miramur in hoc mortem, quae unius singultus opus est? numquid enim, ut concidat, magni res molimenti est? odor illi saporque et lassitudo et vigilia et umor et cibus et sine quibus vivere non potest mortifera sunt; quocumque se movit, statim infirmitatis suae conscium, non omne caelum ferens, aquarum novitatibus flatuque non familiaris aurae et tenuissimis causis atque offensionibus morbidum, putre, causarium, fletu vitam auspicatum, cum interim quantos tumultus hoc tam contemptum animal movet! in quantas cogitationes oblitum condicionis suae venit!
5 inmortalia, aeterna volutat animo et in nepotes pronepotesque disponit, cum interim longa conantem eum mors opprimit et hoc, quod senectus vocatur, paucissimo*rum est* circuitus annorum.

1 XII. Dolor tuus, si modo ulla illi ratio est, utrum sua spectat incommoda an eius qui decessit? utrum te in amisso filio movet, quod nullas ex illo voluptates cepisti, an quod maiores, si diutius vixisset, percipere potuisti? si nullas percepisse te dixeris, tolerabilius efficies detrimentum tuum; minus enim homines desiderant ea, ex quibus nihil gaudi laetitiae-

pavor repentinus (*ita iam Lipsius*) cludit et ex inproviso sonus *Haupt* quem fatum repentinum claudit et ex. i. s. *Petschenig* quem spectaculum repentinum aut auditus ex i. s. *v. d. Vliet* quem apparens repentinum gaudium et ex. i. s. *Schultess* quem pavore repentino vel auditus ex i. s. *Gertz* quem pavor repentinus <aut, quem> audi(e)t ex i., s. *Hosius; haud scio an Seneca scripserit* quem pavor repentinus aut auditus ex i. s. || 1 sollicitudinis *Gertz* solli *A* fellis *Schultess* soli semper <serviens?> sibi, nutr. vit. et in. *Madvig* || 2 inutile ς -li *A* || 3 singultus *Haase* singulius *A* singulis ς || 7 cęlum *corr. ex* scelus *A* || 8 familiaris aura et *A* || 10 causarum *A corr. Gruter* || 11 animal ς animalj *A* || 15 paucissimorum est circuitus annorum *Gertz* paucissimo circuitus annor *A sed supra* or *add.* ũ *fort. A*[5] paucissimorum c. annorum (*om.* est) *cod. Col. Gruteri* || 18 an eius qui *F et volg.* anius (*om.* qui) *A* || 19 in amisso *F ut coni. Koch* in misso *A* || 20 cepisti *Erasm.*[2] cepisses *A* ceperis *F* || 21 potuisti// (*eras.* s) *A potuisses F* || 23 gaudi *A*[1] *corr. in* gaudii *fort. A*[2]

que perceperant. si confessa fueris percepisse magnas
voluptates, oportet te non de eo quod detractum est
queri, sed de eo gratias agere quod contigit; pro- 2
venerunt enim satis magni fructus laborum tuorum ex
ipsa educatione, nisi forte ii, qui catulos avesque et
frivola animorum oblectamenta summa diligentia nutri-
unt, fruuntur aliqua voluptate ex visu tactuque et
blanda adulatione mutorum, liberos nutrientibus non
fructus educationis ipsa educatio est. licet itaque nil
tibi industria eius contulerit, nihil diligentia custodierit,
nihil prudentia suaserit, ipsum quod habuisti, quod
amasti, fructus est. 'at potuit longior esse, maior.' 3
melius tamen tecum actum est quam si omnino ⟨non⟩
contigisset, quoniam, si ponatur electio, utrum satius
sit non diu felicem esse an numquam, melius est dis-
cessura nobis bona quam nulla contingere. utrumne
malles degenerem aliquem et numerum tantum nomen-
que filii expleturum habuisse an tantae indolis, quantae
tuus fuit, iuvenis cito prudens, cito pius, cito maritus,
cito pater, cito omnis officii curiosus, cito sacerdos,
omnia tamquam proper*ans*? nulli fere et magna bona 4
et diuturna contingunt, non durat nec ad ultimum
exit nisi lenta felicitas: filium tibi dii immortales non
diu daturi statim talem dederunt, qualis diu effici
potest. ne illud quidem dicere potes electam te a dis,

2 te *in ras.* A^5 & *fort.* A^1 || 3 de eo gratias ς de eo quod gratias *A* | contigit *Haase* colligit *A* | prouenerunt ς peru- *A* || 4 ex ipsa educatione ς ex ips*a* *e*ducat *A* (a e *in ras. ut vid.* A^5) || 5 Ii *ut vid.* A^1 hi A^5 *in ras.* || 7 exsui A^1 *corr. in* exuisu A^2(?) | iactuque *A* (i *in ras.* A^5) || 9 educationis *F* educat *A* | ipsa *A* (sa *in ras. fort.* A^2) || 11 suaserit *Fickert* sua *A* || 12 maior *Haase uncis inclusit eumque Koch et Gertz secuti sunt* longior esse. mallem; melius tamen *Schultess* || 13 non contigisset *F volg.* contigis‿set *A* || 18 habuisse an tantae *F volg.* habuisse ante A^1 habuisse tantę A^2 || 20 sacerdo A^1 sacer;do A^2 || 21 tamquam properans *Schultess et Pfennig* tamquā propera *A* tam praepropera *Pincianus* tam praestantia (magna *Rossbach*) quam propera *Koch* tamquam properaret *Gertz* (1889) || 25 potest *A* posset *Gertz* qualis diu vivendo effici vix potuisset *v. d. Vliet*

cui frui non liceret filio. circumfer per omnem notorum, ignotorum frequentiam oculos, occurrent tibi passi ubique maiora. senserunt ista magni duces, senserunt principes; ne deos quidem fabulae immunes reliquerunt, puto, ut nostrorum funerum levamentum esset etiam divina concidere. circumspice, inquam, omnis: nullam *tam* miseram nominabis domum, quae
5 non inveniat in miseriore solacium. non me hercules tam male de moribus tuis sentio, ut putem posse te levius pati casum tuum, si tibi ingentem lugentium numerum produxero: malivolum solacii genus est turba miserorum; quosdam tamen referam, non ut scias hoc solere hominibus accidere — ridiculum est enim mortalitatis exempla colligere —, sed ut scias fuisse multos, qui lenirent aspera placide ferendo. a feli-
6 cissimo incipiam. L. Sulla filium amisit, nec ea res aut malitiam eius et acerrimam virtutem in hostes civesque contudit aut effecit, ut cognomen illud usurpasse falso videretur, quod amisso filio adsumpsit nec odia hominum veritus, quorum malo illae nimis secundae res constabant, nec invidiam deorum, quorum illud crimen erat, Sulla tam felix. sed istud inter res nondum iudicatas abeat, qualis Sulla fuerit — etiam inimici fatebuntur bene illum arma sumpsisse, bene posuisse —: hoc de quo agitur constabit, non esse maximum malum quod etiam ad felicissimos pervenit.

1 circumfer *Erasmus* circui *AF* circui . . . oculis *Lipsius* circuice . . . oculos *Fickert* || 3 ubique A^2 uri que A^1 *ut vid.* | duces, senserunt *F volg.* dulces (l *punctis notata*) senserint *A* || 6 circuspice *A* || 7 tam *add. Muret* || 11 maliuoli solacium *A corr. Gertz* maliuoli solatii *volg. ex* ς || 16 silla *A* (*item v. 22* sylla *23*) || 17 malitiam *A* militiam *Lipsius* malificam *melius Gertz* malificam eius ac terrificam virtutem *Schultess* || 18 efficit *corr. in* effecit A^{1-2} || 19 falso *Muret* saluo *A* || 20 malo illae *F ut coni. Fickert* male illo *A* malis illius *Pincianus et volg.* || 21 constabant *Pincianus* constant *A* || 26 ad felicissimos ς ad*fectissimos A*

XIII. Ne nimis admiretur Graecia illum patrem, 1
qui in ipso sacrificio nuntiata fili morte tibicinem
tantum <iussit> tacere et coronam capiti detraxit,
cetera rite perfecit, Pulvillus effecit pontifex, cui
postem tenenti et Capitolium dedicanti mors filii
nuntiata est. quam ille exaudisse dissimulavit et sol-
lemnia pontificii carminis verba concepit gemitu non
interrumpente precationem et ad filii sui nomen Iove
propitiato. putasne eius luctus aliquem finem esse 2
debere, cuius primus dies et primus impetus ab altari-
bus publicis et fausta nuncupatione non abduxit patrem?
dignus me hercules fuit memorabili dedicatione, dignus
amplissimo sacerdotio, qui colere deos ne iratos quidem
destitit. idem tamen ut redît domum, et implevit
oculos et aliquas voces flebiles misit et peractis, quae
mos erat praestare defunctis, ad Capitolinum illum
redît vultum. Paulus circa illos nobilissimi triumphi 3
dies, quo vinctum ante currum egit Persen, incliti
regis nomen, duos filios in adoptionem dedit, *duos*
quos sibi servaverat extulit. quales retentos putas,
cum inter commodatos Scipio fuisset? non sine motu
vacuum Pauli currum populus Romanus aspexit. con-
tionatus est tamen et egit dis gratias, quod compos
voti factus esset: precatum enim se, ut, si quid ob
ingentem victoriam invidiae dandum esset, id suo
potius quam publico damno solveretur. vides quam 4

2 tibicinem tacere et A^1 *sed* tantum *s. v. add. ante* tacere A^3 *corr. Gertz* tibicinem tantum tacere iussit ς *ut volg.* || 6 dissimulauit ς dissimulare *A* dissimulans (*del.* et) *Gertz* || 7 pontifici acarmina verba A^1, *litteras deinde recte divisit* A^2, *tum* carmina *in* carmini *mutavit* A^3 *corr. Madvig* || 9 putasne *Lipsius* putasses (*ultimam s add. man. recentior*) || 10 dies est *A* || 15 aliquas *A* obligatas *coni. Schultess* | et peractis *A* et *deleri iubet v. d. Vliet, in* set *mutat Gertz* || 18 incliti regis nomen *AF*, *quae verba ab omnibus fere editoribus eiecta optime defendit Vahlen in ind. lect. Berol. 1878 p. 8 sq.* || 19 duos *altero loco add. Lipsius* || 24 esset *corr. ex* est *&* *A* || 25 uictoriam *F* ς *volg.* uictor *A*

magno animo tulerit? orbitati suae gratulatus est.
et quo eum magis poterat permovere tanta mutatio,
solacia simul atque auxilia perdidit! non contigit
tamen tristem Paulum Persi videre.
1 XIV. Quid nunc te per innumerabilia magnorum
virorum exempla ducam et quaeram miseros, quasi
non difficilius sit invenire felices? quota enim quae-
que domus usque ad exitum omnibus partibus suis
constitit? in qua non aliquid turbatum est? unum
quemlibet annum occupa et ex eo magistratus cita:
Lucium si vis Bibulum et C. Caesarem — videbis inter
2 collegas inimicissimos concordem fortunam. L. Bibuli,
melioris quam fortioris viri, duo simul filii interfecti
sunt, Aegyptio quidem militi ludibrio habiti, ut non
minus ipsa orbitate auctor eius digna res lacrimis
esset. Bibulus tamen, qui toto honoris sui anno
<ob> invidiam collegae domi latuerat, postero die
quam geminum funus renuntiatum est, processit ad
solita imperii officia. quis minus potest quam unum
diem duobus filis dare? tam cito liberorum luctum
3 finivit, qui consulatum anno luxerat. C. Caesar cum
Britanniam peragraret nec oceano continere felicitatem
suam posset, audît decessisse filiam publica secum fata
ducentem. in oculis erat iam Cn. Pompeius non aequo
laturus animo quemquam alium esse in re publica
magnum et modum inpositurus incrementis, quae
gravia illi videbantur, etiam cum in commune

2 et quem magis poterat per mouere tanta mutatio? *A corr. Gertz* || 3 perdidit *F* perdit *A* || 4 Persi *Lipsius* persen A^5*F* persis *ut vid.* A^1 || 7 quod enim queque *AF corr. Fickert* || 9 constitit? in qua . . . est? *Madvig* constitit. in qua . . . sit *A ut volg.* domus <quae> usque . . . constiterit, in qua . . . sit *v. d. Vliet* || 13 fortioris *A* fortunatioris *Gertz* || 16 toto *F ut volg.* tot *A* || 17 ob inuidiam *F* inuidiam *A* || 19 imp. officia *A* imperatoris off- *F* | quid minus potest *AF corr. Gertz* quid minus poterat *Muret* || 20 filjs *A* || 23 aud it *A* (*item p. 171, 1* ob it) audiit *aut* audivit *edd.* | publica// (*eras.* m) *A* || 26 in po-*siturum (m corr. in s fort. m. 1) A* || 27 cum in *in ras. fort.* A^2

crescerent. tamen intra tertium diem imperatoria obît
munia et tam cito dolorem vicit quam omnia solebat.

XV. Quid aliorum tibi funera Caesarum referam? 1
quos in hoc mihi videtur interim violare fortuna, ut
sic quoque generi humano prosint ostendentes ne eos
quidem, qui dis geniti deosque genituri dicantur, sic
suam fortunam in potestate habere quemadmodum
alienam. divus Augustus amissis liberis, nepotibus, 2
exhausta Caesarum turba adoptione desertam domum
fulsit: tulit tamen <tam> fortiter quam cuius iam res
agebatur cuiusque maxime intererat de dis neminem
queri. Ti. Caesar et quem genuerat et quem adopta- 3
verat amisit; ipse tamen pro rostris laudavit filium
stetitque in conspectu posito corpore, interiecto tan-
tummodo velamento, quod pontificis oculos a funere
arceret, et flente populo Romano non flexit vultum;
experiendum se dedit Seiano ad latus stanti, quam
patienter posset suos perdere. videsne quanta copia 4
virorum maximorum sit, quos non excepit hic omnia
prosternens casus, et quos tot animi bona, tot orna-
menta publice privatimque congesta . . erant? sed
videlicet it in orbem ista tempestas et sine dilectu
vastat omnia agitque ut sua. iube singulos conferre
rationem: nulli contigit inpune nasci.

XVI. Scio quid dicas: 'oblitus es feminam te 1
consolari, virorum refers exempla.' quis autem dixit
naturam maligne cum mulierum ingeniis egisse et vir-

6 *cfr. Verg. Aen. IX 642*

1 crescerent ς cresceret *A* || 10 tamen tam *F ut coni. Gertz* tamen *A* tam *Madvig* || 12 .T. Cęsar *A* | genuerat *A* (u *in fine versus scr. m. 1 in ras. maiore*) || 18 posset ς possit *A* || 20 prosternens ς prosternes (es *corr. in* et *m. 1—2*) *A* | casus. & quos . . congesta erant *A* casus? et quo . . congesta erant? *Madvig* casus? et in quos . . congesta erant? *Koch* casus? atqui iis . . congesta erant. *Schultess* casus, et, quos . . congesta sacrant? *Gertz* (*1889*) casus, et quos . . congesta <honesta> erant? *ego scripserim* || 26 refers ς refer *A* | dixit *A quod defendit Schultess* dixerit ς || 27 mulierum *Fickert ex* ς

tutes illarum in artum retraxisse? par illis, mihi crede, vigor, par ad honesta, libeat, facultas est; dolorem laboremque ex aequo, si consuevere, patiuntur.
2 in qua istud urbe, di boni, loquimur? in qua regem Romanis capitibus Lucretia et Brutus deiecerunt: Bruto libertatem debemus, Lucretiae Brutum; in qua Cloeliam contempto et hoste et flumine ob insignem audaciam tantum non in viros transcripsimus: equestri insidens statuae in sacra via, celeberrimo loco, Cloelia exprobrat iuvenibus nostris pulvinum escendentibus in ea illos urbe sic ingredi, in qua etiam feminas equo
3 donavimus. quod si tibi vis exempla referri feminarum, quae suos fortiter desideraverint, non ostiatim quaeram; ex una tibi familia duas Cornelias dabo: primam Scipionis filiam, Gracchorum matrem. duodecim illa partus totidem funeribus recognovit; et de ceteris facile est, quos nec editos nec amissos civitas sensit: Tiberium Gaiumque, quos etiam qui bonos viros negaverit magnos fatebitur, et occisos vidit et insepultos. consolantibus tamen miseramque dicentibus: 'numquam' inquit 'non felicem me dicam, quae
4 Gracchos peperi.' Cornelia Livi Drusi clarissimum iuvenem inlustris ingenii, vadentem per Gracchana vestigia inperfectis tot rogationibus intra penates interemptum suos, amiserat incerto caedis auctore. tamen

sec. m. mulieris *AF* muliebribus *volg.* '*ex vet. lect. Pinciani*' || 2 libeat *A, quod sic nude positum ferri non posse apparet, nec* si libeat, libeat modo, libeat tantum (*Gertz*) *admodum placet* libera ς libertas et f. *Schultess. an* libertas, fac.? || 3 si ς se *A* || 6 in qua Cloeliam *F volg.* in quo coeliam *A* || 7 et hoste ς inhoste *A* hoste *F volg.* || 8 insidens *aut delendum aut mutandum esse in* insignis *censuit O. Jahn* equo vestique insidens stragulae *licenter Joh. Müller; malim cum Gertzio putare Senecae neglegenter scribenti haec verba, quamvis inepta sint, excidisse* || 9 cloeliam exprobat *A* || 12 Quod si tibi uis ς Quod tibi siuis *A* || 17 facile est *A* (*cfr. Friedländer ad Martial. I 18, 5 et Schultess Philol. Anz. XVII p. 297*) facile erat *Koch* | nec//ę-ditos//nec// A^{5} || 18 Tiberium Gaiumque *Schultess* .T. gracchum *A* (*lineola supra* T *postea erasa*) || 22 Livii *Lipsius* diui *A*

et acerbam mortem filii et inultam tam magno <animo>
tulit, quam ipse leges tulerat. iam cum fortuna in 5
gratiam, Marcia, reverteris, si tela, quae in Scipiones
Scipionumque matres ac filias exegit, quibus Caesares
petît, ne a te quidem continuit? plena et infesta
variis casibus vita est, a quibus nulli longa pax, vix
indutiae sunt. quattuor liberos sustuleras, Marcia.
nullum aiunt frustra cadere telum, quod in confertum
agmen inmissum est: mirum est tantam turbam non
potuisse sine invidia damnove praetervehi? adhoc ini- 6
quior fortuna fuit, quod non tantum eripuit filios, sed
elegit. numquam tamen iniuriam dixeris ex aequo
cum potentiore dividere: duas tibi reliquit filias et
harum nepotes; et ipsum, quem maxime luges prioris
oblita, non ex toto abstulit: habes ex illo duas filias,
si male fers, magna onera, si bene, magna solacia.
in hoc te perduc, ut illas cum videris, admonearis
filii, non doloris! agricola eversis arboribus, quas aut 7
ventus radicitus evolsit aut contortus repentino impetu
turbo praefregit, sobolem ex illis residuam fovet et in
scissuram semina statim plantasque disponit; et mo-
mento (nam ut ad damna, ita ad incrementa rapidum
veloxque tempus est) adolescunt amissis laetiora. has 8
nunc Metilii tui filias in eius vicem substitue et va-
cantem locum exple et unum dolorem geminato solacio
leva! est quidem haec natura mortalium, ut nihil

1 inultam *volg.* in uitã *A* | tam *s. v. add.* *A*[1] | magno animo ς magno *A* (*cfr. dial. III 20, 8*) || 4 filias *Lipsius* filios *A* || 8 *verba:* frustra c. t. q. i. confertum *in marg. add.* *A*[2] (?) || 10 inuidia *in ras.* *A*[1] iniuria ς | adhoc *A quod retineo; cfr. ad dial. III 6, 2 et epist. 57, 8; 101, 15* at hoc ς *et edd.* || 13 et *s. v. add.* *A*[2] || 14 quē *A*[2] quę *A*[1] || 16 si male fers *volg.* simile͡s.|ferṣ *A*[1-2] || 17 perduc *Hoffmeyer-Hansen* perdux (it *supra* x *add. m. recentior*) *A* || 19 evulsit aut *Lipsius* auolsita ut *A*[1] *corr. in* auolsit aut *A*[2] || 20 sobolem *A* | fouit *A corr Lipsius* | in scissuram *Schultess* in missarum *A* in amissarum (ς) locum *Fickert* in vicem amissarum *Gertz* (*1889*) || 21 disponit *cum A Schultess* (in scissura ... disponit *Rech*) dep- Markland \\
25 exple. et unum *A* (*punctum atque et in ras. scr.* A[1])

magis placeat quam quod amissum est: iniquiores sumus adversus relieta ereptorum desiderio. sed si aestimare volueris, quam valde tibi fortuna, etiam cum saeviret, pepercerit, scies te habere plus quam solacia: respice tot nepotes, duas filias. dic illud quoque, Marcia: 'moverer, si esset cuique fortuna pro moribus et numquam mala bonos sequerentur: nunc video exempto discrimine eodem modo malos bonosque iactari.'

1 XVII. 'Grave est tamen, quem educaveris, iu-
venem, iam matri iam patri praesidium ac decus,
amittere.' quis negat grave esse? sed humanum est.
ad hoc genitus es, ut perderes, ut perires, ut sperares,
metueres, alios teque inquietares, mortem et timeres
et optares et, quod est pessimum, numquam scires,
2 cuius esses status. si quis Syracusas petenti diceret:
'omnia incommoda, omnes voluptates futurae pere-
grinationis tuae ante cognosce, deinde ita naviga.
haec sunt, quae mirari possis: videbis primum ipsam
insulam ab Italia angusto interscissam freto, quam
continenti quondam cohaesisse constat; subitum illo
mare inrupit et

Hesperium Siculo latus abscidit.

deinde videbis (licebit enim tibi avidissimum maris ver-
ticem perstringere) stratam illam fabulosam Charybdin,
quam diu ab austro vacat, at, si quid inde vehemen-
tius spiravit, magno hiatu profundoque navigia sor-
3 bentem. videbis celebratissimum carminibus fontem
Arethusam, nitidissimi ac perlucidi ad imum stagni,

23 *Verg. Aen. III 418*

1 iniquioris *A* || 2 desideria *AF* || 4 saeviret *Haase ex* ς saeuierit *A* || 16 esses ς esse *A* || 17 peregrinationis *A* (onis *s. v. add. man. 2*) || 19 possis *volg.* possit *corr. in* -sint A^{1-2} || 20 ambitalia (m *punctis notata*) *A* || 25 perstringere *Pincianus* restringere *A* | charibdi aquam. diu abaustro uacat at A^1 (*ultima verba corr. in* uacatã. at *m. 5*) *corr. Bongarsius* (Charybdin *Lipsius*)

gelidissimas aquas profundentem, sive illas ibi primum nascentis invenit, sive inlapsum terris flumen integrum subter tot maria et ab· confusione peioris undae servatum reddidit. videbis portum quietissimum omnium, 4 quos aut natura posuit in tutelam classium aut adiuvit manus, sic tutum, ut ne maximarum quidem tempestatium furori locus sit. videbis ubi Athenarum potentia fracta, ubi tot milia captivorum ille excisis in infinitam altitudinem saxis nativus carcer incluserat, ipsam ingentem civitatem et laxius territorium quam multarum urbium fines sunt, tepidissima hiberna et nullum diem sine interventu solis. sed cum omnia 5 ista cognoveris, gravis et insalubris aestas hiberni caeli beneficia corrumpet. erit Dionysius illic tyrannus, libertatis, iustitiae, legum exitium, dominationis cupidus etiam post Platonem, vitae etiam post exilium: alios uret, alios verberabit, alios ob levem offensam detruncari iubebit, accerset ad libidinem mares feminasque et inter foedos regiae intemperantiae greges parum erit simul binis coire. audisti quid te invitare possit, quid absterrere: proinde aut naviga aut resiste.' — post hanc denuntiationem si quis dixisset intrare se 6 Syracusas velle, satisne iustam querellam de ullo nisi de se habere posset, qui non incidisset in illa, sed prudens sciensque venisset? *dicit omnibus nobis

2 inlapsum *Gertz* (*n. qu. III 16, 4*) inipsum *A* || 3 ad confusionē *A corr. Gertz, sed cfr. quae Hense adnotavit ad epist. p. 306, 11. vide et dial. IV 34, 3* || 4 reddit ς || 5 tutela *A* || 6 munus *A* || 8 ubi *uncis inclusit Gertz* || 9 saxis *s. v. add. A*³ (?) | nativus *Lipsius* nauliuus *A* ille excisus . . . saxis nativus *Gertz* (*1889*) ille excisus . . . nativitus *Ellis. malim* ille excisus . . . saxis nativis || 10 territorium ς torritor *A* turritam ς || 11 tepidissima *Pincianus* lepidissima *A* || 14 corrumpet *Lipsius* corrumpit *A* || 17 uerberabit ς uerberauit *A* || 19 regia| & intemperantię *A*¹ *corr. A*² | greges *F* reges *A* || 24 posset ς possit *A* | incidisset *F* incidi *A* || 25 *verba:* dicit omnibus nobis natura . . . . . nichil certi spoponderunt *male huc in A et ceteris codd. inculcata esse vidit Madvig transposuitque in c. 17, 1 post verba* sed humanum est , *in c. 16 post* § 4 Mühly; melius, puto, ad *clausulam c. 18 post verba* in hanc nos sustulerunt Gertz

natura: 'neminem decipio. tu si filios sustuleris, poteris
habere formosos, et deformes poteris; fortasse muti
nascentur. esse aliquis ex illis tam servator patriae
7 quam proditor poterit. non est quod desperes tantae
dignationis futuros, ut nemo tibi propter illos male
dicere audeat; propone tamen et tantae futuros tur-
pitudinis, ut ipsi maledicta sint. nihil vetat illos tibi
suprema praestare et laudari te a liberis tuis, sed sic
te para tamquam in ignem inpositurus vel puerum vel
iuvenem vel senem: nihil enim ad rem pertinent anni,
quoniam nullum non acerbum funus est, quod parens
sequitur.' post has leges propositas, si liberos tollis,
omni deos invidia liberas, qui tibi nihil certi spo-
ponderunt.*

1 XVIII. *Ad* hanc imaginem agedum totius vitae
introitum refer. an Syracusas viseres deliberanti tibi
quicquid delectare poterat, quicquid offendere, exposui;
puta nascenti me tibi venire in consilium: 'intraturus
es urbem dis, hominibus communem, omnia com-
plexam, certis legibus aeternisque devinctam, inde-
2 fatigata caelestium officia volventem. videbis illic in-
numerabiles stellas micare, videbis uno sidere omnia
inplere solem, cotidiano cursu diei noctisque spatia
signantem, annuo aestates hiemesque aequalius quidem
dividentem. videbis nocturnam lunae successionem, a
fraternis occursibus lene remissumque lumen mutuantem

2 muti *Madvig* multi *A* || 7 sint *F* sit *A* || 8 prȩstari *A* || 9 in ignem ς inigne *A* | inpositurus *Gertz* (posituras *Erasm.*^{1}) inpositura *AF* (*cfr. Rech obs. gram. Diss. Friburg. 1895 p. 29*) || 10 anni *s. v. add.* A^2 || 15 Ad *volg. add. ante* hanc imaginem , *ante* totius vitae *unus* ς || 16 refer. an *Gertz* refertan *A* || 19 es *F* est *A* || 20 devincta *Gertz et Madvig* || 21 uoluentem *F* uolentem *A* || 22 micare, videbis *Larisch* uidere micabis *A* uidere miraberis *F* sidere miraberis uno o. i. *Haupt* micare, uno s. o. impleri. videbis solem . . *P. Thomas* || 23 inplere solem *Gertz* inpleri. solem *AF* | die A^1 *quod in* diē *corr. alia m.* || 24 aequalius quidem *Gertz* equaliusque *A* aequaliter *F volg.* aequali axe *Petschenig*

**et modo occultam modo toto ore terris inminentem,
accessionibus damnisque mutabilem, semper proximae
dissimilem. videbis quinque sidera diversas agentia vias 3
et in contrarium praecipiti mundo nitentia: ex horum
levissimis motibus fortunae populorum dependent et
maxima ac minima proinde formantur, prout aequum
iniquumve sidus incessit. miraberis conlecta nubila et
cadentis aquas et obliqua fulmina et caeli fragorem.
cum satiatus spectaculo supernorum in terram oculos 4
deieceris, excipiet te alia forma rerum aliterque mirabilis:
hinc camporum in infinitum patentium fusa planities,
hinc montium magnis et nivalibus surgentium iugis
erecti in sublime vertices; deiectus fluminum et ex uno
fonte in occidentem orientemque diffusi amnes et summis
cacuminibus nemora nutantia et tantum silvarum cum
suis animalibus aviumque concentu dissono; varii urbium 5
situs et seclusae nationes locorum difficultate, quarum
aliae se in erectos subtrahunt montes, aliae † ripis
lacu vallibus pavidae circumfunduntur; adiuta cultu
seges et arbusta sine cultore feritatis; et rivorum lenis
inter prata discursus et amoeni sinus et litora in portum
recedentia; sparsae tot per vastum insulae, quae inter-
ventu suo maria distinguunt. quid lapidum gemmarumque 6**

1 toto ore *F volg.* tot ore *A* toto orbe *Rossbach* || 6 formatur *A* || 7 conlecta *Muret* coiecta *A* || 8 flumina *AF corr. volg.* | fragore *A* || 9 supernorum ς *volg.* superator *A* superorum *ex* ς *Fickert* || 10 deieceris *F volg.* deiecerit *A* || 13 uerticis *A* || 14 diffusi ς defusi *AF* (A^3 *in marg.*: ex uno fonte amnes diffundi.) || 18 alię ripis. lacu. uallibus. pauidę circum funduntur *A et F nisi quod* palude *pro* pauidę *habet* ripis lacuum vallibusque (paludibusque?) pav. circ. *Madvig* euripis, lacubus, amnibus pav. circ. *Gertz* arenis, (rivis *Hosius*) lacu, vallibus, palude *P. Thomas. verum nondum vid. repertum esse, quamquam aliter iudicat Schultess* (*Phil. Anzeiger XVII p. 294*) || 19 adiuta cultu seges *F et alii* ς ad uita fructu// (*eras.* s) seges *A* adiutae cultu segetes *Pauly* adulta fructui seges *Petschenig* ad vitam fructus, seges *Ellis* || 20 feritatis *A quod teneo cum Schultess* fertilitatis ς fertilia *unus* ς *et volg.* feritantia *Gertz* herbulae s. c. feritatis *Cornelissen* | lenes *Gertz fort.* recte || 23 maria F paria A

fulgor et inter rapidorum torrentium aurum harenas
interfluens et in mediis terris medioque rursus mari
aëriae ignium faces et vinculum terrarum oceanus,
continuationem gentium triplici sinu scindens et ingenti
7 licentia exaestuans? videbis hic inquietis et sine vento
fluctuantibus aquis innare excedenti terrestria magnitudine
animalia, quaedam gravia et alieno se magisterio moventia,
quaedam velocia et concitatis perniciora remigis, quaedam
haurientia undas et magno praenavigantium periculo
efflantia; videbis hic navigia quas non novere terras
quaerentia. videbis nihil humanae audaciae intemptatum
erisque et spectator et ipse pars magna conantium:
disces docebisque artes, alias quae vitam instruant, alias
8 quae ornent, alias quae regant. sed istic erunt mille cor-
porum, animorum pestes, et bella et latrocinia et venena
et naufragia et intemperies caeli corporisque et carissi-
morum acerba desideria et mors, incertum facilis an per
poenam cruciatumque. delibera tecum et perpende, quid
velis: ut ad illa venias, per illa exeundum est.' respon-
debis velle te vivere? — quidni? immo, puto, ad id non
accedes, ex quo tibi aliquid decuti doles —: vive ergo
ut convenit. 'nemo' inqūis 'nos consuluit.' consulti

1 aurum harenas *scripsi ut Gertz olim in stud. crit.* aurum harenis *A* harenas aurum ς et inter rapidorum cursum torr. aur. harenis interfluens *F* et nitens (et nitor, *Schultess*) rap. torr. aurum harenis interfluens *Gertz* et inter r. t. <alveum> aur. harenis i. *Petschenig* || 3 aëriae *Madvig* terrae A^5 *in ras.; ex* A^1 *scriptura nihil restat nisi prima litt.* a *cum* mari *coniuncta* aethereae *Haupt* torridae *Petschenig* || 4 continuationem *F* continuatio *A* || 5 hic ς his *A* || 6 innare exc. *Haase* innari et exc. *A* innantia exc. *Gertz* innare tot exc. *Schultess fort. recte* || 6 terrestria *Gronov* terrentia *A* terrena ς || 8 remigis *A* remigiis ς remis navigiis *Gertz* (*1889*) || 9 aurentia *A* || 11 intemptatum ς intemplata A^1 intemptatae A^2 (?) || 12 erisque ej *A* | per magna A^1·*corr. in* par m- A^2 || 17 incertus *A* || 20 quidni immerito ad id non accedas . . . doles? *Koch* volens accedes *Gertz* aliquid decuti noles *Madvig* quidni ad id accedas, ex quo . . . doleas? *audacius P. Thomas. recte mihi quidem de hoc loco vid. iudicasse Schultess* (*Phil. Anzeiger XVII p. 293*) || *22 consulti* sunt *F ut volg.* consulit|is sunt *A*

sunt de nobis parentes nostri, qui cum condicionem vitae nossent, in hanc nos sustulerunt.

XIX. Sed ut ad solacia veniam, videamus primum 1
quid curandum sit, deinde quemadmodum. movet lugentem desiderium eius quem dilexit. id per se tolerabile esse apparet; absentis enim afuturosque, dum vivent, non flemus, quamvis omnis usus nobis illorum cum aspectu ereptus sit: opinio est ergo, quae nos cruciat, et tanti quodque malum est, quanti illud taxavimus. in nostra potestate remedium habemus: iudicemus illos abesse et nosmet ipsi fallamus, dimisimus illos, immo consecuturi praemisimus. movet et illud 2
lugentem: 'non erit qui me defendat, qui a contemptu vindicet.' ut minime probabili sed vero solacio utar, in civitate nostra plus gratiae orbitas confert quam eripit, adeoque senectutem solitudo, quae solebat destruere, ad potentiam ducit, ut quidam odia filiorum simulent et liberos eiurent, orbitatem manu faciant. scio quid 3
dicas: 'non movent me detrimenta mea; etenim non est dignus solacio, qui filium sibi decessisse sicut mancipium moleste fert, cui quicquam in filio respicere praeter ipsum vacat.' quid igitur te, Marcia, movet? utrum quod filius tuus decessit, an quod non diu vixit? si quod decessit, semper debuisti dolere; semper enim scisti moriturum. cogita nullis defunctum malis adfici, 4

1 cum *F volg.* tunc *A* || **2** in *F volg.* an *A; servato* tunc *Schultess* an hanc *in* antequam *mutat* || **3** videamus *Pincianus* uideatis *A* uideas *aut* uidebis ς vide ab his *Schultess* || **6** apparet *F ut volg.* appareat *A* | afuturosque (abf-) *Pinciani 'vet. lectio'* futurosque *A* || **8** cum aspectu *Schultess* conspectus *A* cum conspectu *Haase* || **9** illum taxauimus A^1 taxabimus *in marg.* A^2; *mutato ordine verborum hexametrum effici:* tanti ... taxavimus illud *vidit Ellis; cfr. ad dial. IV 35, 3* || **14** probabile *A* || **16** distruere *A* || **18** eiurent *Gruter* seruent *AF* | et *ante* orb. *add.* A^2(?) || **21** respicere si preter *A* (si *in F deest*) resp. sui pr. *Schultess* || **25** moriturum ς mori *A; praeter terminationem verbi particulam aliquam haustam esse verba sequentia adnectentem cum sibi persuaserint vv. dd.*, nunc, at, potius deinde *addunt. de particula* dubito (cfr. cap. 20, 4), plura v[illegible]

illa, quae nobis inferos faciunt terribiles, fabulas esse,
nullas inminere mortuis tenebras, nec carcerem nec
flumina igne flagrantia nec Oblivionem amnem nec
tribunalia et reos et in illa libertate tam laxa ullos
iterum tyrannos: luserunt ista poetae et vanis nos
5 agitavere terroribus. mors dolorum omnium exolutio
est et finis, ultra quem mala nostra non exeunt, quae
nos in illam tranquillitatem, in qua antequam nasceremur
iacuimus, reponit. si mortuorum aliquis miseretur, et
non natorum misereatur. mors nec bonum nec malum
est; id enim potest aut bonum aut malum esse, quod
aliquid est; quod vero ipsum nihil est et omnia in
nihilum redigit, nulli nos fortunae tradit; mala enim
bonaque circa aliquam versantur materiam. non potest
id fortuna tenere, quod natura dimisit, nec potest miser
6 esse qui nullus est. excessit filius tuus terminos, intra
quos servitur, excepit illum magna et aeterna pax:
non paupertatis metu, non divitiarum cura, non
libidinis per voluptatem animos carpentis stimulis incessitur, non invidia felicitatis alienae tangitur, non
suae premitur, ne conviciis quidem ullis verecundae
aures verberantur; nulla publica clades prospicitur, nulla
privata; non sollicitus futuri pendet ex eventu semper
incertiora rependenti. tandem ibi constitit, unde nil
eum pellat, ubi nihil terreat.

excidisse non concesserim || 1 fabulas *scripsi coll. epist. 82, 16* fabula *A*[1] *quod a duobus ita correctum est, ut alter ultimae* a *virgulam imponeret, alter supra hanc litteram* s *scriberet* fabulae *Gertz* || 2 carcerem *in* Cerberum *mutandum censet Badstübner; sed vide epist. 82, 16 Herc. fur. 1222* || 4 illa reos libertate *AF corr. Lipsius* || 14 aliquem (e *corr. in* a *m. 1—2*) uersatur *A* || 19 car|pentis *A*[1]*; post* car *in marg.* rū *add. m. recentior;* corrumpentis *scil. ut est in F corrector scripturus erat* capientis *Schultess coll. Cic. Cat. m. 44* || 22 cladis *A* || 23 solliciti *A* | pendet & ex *A corr. volg.* | semper incertiora rependenti *Lipsius incerta coniectura* semper in certiora dependenti *A* s. in deteriora dependenti *edd. inde ab Erasm.*[1] (*cfr. cap. 23, 1*) reponenti *malit Gertz* pendet e tecto eventu semper in tectiora dependenti *Schultess*

XX. O ignaros malorum suorum, quibus non mors 1
ut optimum inventum naturae laudatur expectaturque,
sive felicitatem includit, sive calamitatem repellit, sive
satietatem ac lassitudinem senis terminat, sive iuvenile
aevom dum meliora sperantur in flore deducit, sive
pueritiam ante duriores gradus revocat, omnibus finis,
multis remedium, quibusdam votum, de nullis melius
merita quam de is, ad quos venit antequam invocaretur!
haec servitutem invito domino remittit; haec captivorum 2
catenas levat; haec e carcere educit quos exire imperium
inpotens vetuerat; haec exulibus in patriam semper
animum oculosque tendentibus ostendit nihil interesse,
infra quos quis iaceat; haec, ubi res communis fortuna
male divisit et aequo iure genitos alium alii donavit,
exaequat omnia; haec est, post quam nihil quisquam
alieno fecit arbitrio; haec est, in qua nemo humilitatem
suam sensit; haec est, quae nulli non patuit; haec est,
Marcia, quam pater tuus concupît; haec est, inquam,
quae efficit, ut nasci non sit supplicium, quae efficit,
ut non concidam adversus minas casuum, ut servare
animum salvom ac potentem sui possim: habeo quod
appellem. video istic cruces non unius quidem generis 3
sed aliter ab aliis fabricatas: capite quidam conversos
in terram suspendere, alii per obscena stipitem egerunt,
alii brachia patibulo explicuerunt; video fidiculas, video
verbera, et membris singulis articulis singula † docuerunt machinamenta: at video et mortem. sunt istic
hostes cruenti, cives superbi: sed video istic et mortem.

5 deducit *A* decutit *Koch* decidit *Gertz* (praecidit *Sen. epist. 66, 42*) || 6 durioris *A* || 8 is at *A*[1] *corr. in* his ad *A*[5] || 11 patria *A* || 12 tendenti *A*[1] *corr. A*[5] | obstendit *A* || 18 infra quos ς infra quod *AF* infra quid *Siesbye* || 15 quisquam *F* quicquam *A* || 21 saluõ (*aut* salus) *ut vid. A*[1] saluũ *A*[5] || 22 isti *A* | non *A* ne *Gertz* || 24 interra *A* || 26 singulis articulis *A* sing. et art. ς et sing. art. *volg.* | docuerunt *A* nocuerunt *Madvig* admoverunt *Niemeyer* et urendis singulis articulis singula torquentium mach. *temptavit Schultess* || 27 at uideo *F* et uideo *A* sed v. *Muret*

non est molestum servire, ubi, si dominii pertaesum
est, licet uno gradu ad libertatem transire. caram te,
vita, beneficio mortis habeo!
4 Cogita quantum boni opportuna mors habeat, quam
multis diutius vixisse nocuerit. si Gnaeum Pompeium,
decus istud firmamentumque imperii, Neapoli valetudo
abstulisset, indubitatus populi Romani princeps exces-
serat: at nunc exigui temporis adiectio fastigio illum
suo depulit. vidit legiones in conspectu suo caesas et
ex illo proelio, in quo prima acies senatus fuit, — quam
infelices reliquiae sunt! — ipsum imperatorem super-
fuisse; vidit Aegyptium carnificem et sacrosanctum
victoribus corpus satelliti praestitit, etiam si incolumis
fuisset, paenitentiam salutis acturus: quid enim erat tur-
5 pius quam Pompeium vivere beneficio regis? M. Cicero
si illo tempore, quo Catilinae sicas devitavit, quibus
pariter cum patria petitus est, concidisset, *si* liberata
re publica servator eius, si denique filiae suae funus
secutus esset, etiamtunc felix mori potuit: non vidisset
strictos in civilia capita mucrones nec divisa percusso-
ribus occisorum bona, ut etiam de suo perirent, non
hastam consularia spolia vendentem nec caedes locatas
publice nec latrocinia, bella, rapinas, tantum Catili-
6 narum. M. Catonem si a Cypro et hereditatis regiae
dispensatione redeuntem mare devorasset vel cum illa

1 dominũ *A corr. Gronov* || 5 Gneum *A* (Gn *in ras. paulo maiore* A^3) || 6 firmamentum*que imperii* A^5 *in ras. paulo maiore* | neapoli (nea *in ras. m. 2*) *A* || 8 at *tolli iubet Gertz* || 10 quam infelices ς *et volg.* quę infelicis *A* || 11 reliquias! unum *scripsit Gertz* || 13 satelliti *volg.* satietati *AF* arietanti *Petschenig* || 17 si *add. Schultess; malim fere* si occubuisset *sim. addere* || 18 servator *Fickert* seruat *A* || 21 ut iam omnes diem supremum opperirentur *dubitanter coni. Gemoll* || 22 hastam ς hasta *A* | nec caedes locatas publice nec latrocinia *Gertz, et ita iam Madvigius correxerat, nisi quod is alterum* nec *sustulit* nec cędes. nec locata publice latrocinia *A; orationis corruptae antiquam hanc fuisse formam suspicatur Schultess:* nec caedes neces locatas publice, latrocinia Antonii, Dolabellae rapinas, *tantum Catilinarum.*

ipsa pecunia, quam adferebat civili bello stipendium, nonne illi bene actum foret? hoc certe secum tulisset, neminem ausurum coram Catone peccare: nunc annorum adiectio paucissimorum virum libertati non suae tantum sed publicae natum coegit Caesarem fugere, Pompeium sequi. nihil ergo illi mali inmatura mors attulit: omnium etiam malorum remisit patientiam.

XXI. 'Nimis tamen cito perît et inmaturus.' pri- 1
mum puta illi superfuisse — conprende quantum plurimum procedere homini licet: quantum est? ad brevissimum tempus editi, cito cessuri loco venienti in pactum hoc prospicimus hospitium. de nostris aetatibus loquor, quas incredibili celeritate aevom volvit? conputa urbium saecula: videbis quam non diu steterint etiam quae vetustate gloriantur. omnia humana brevia et caduca sunt et infiniti temporis nullam partem occupantia. terram hanc cum urbibus populisque et flumi- 2
nibus et ambitu maris puncti loco ponimus ad universa referentes: minorem portionem aetas nostra quam puncti habet, si omni tempori comparetur, cuius maior est mensura quam mundi, utpote cum ille se intra huius spatium totiens remetiatur: quid ergo interest id extendere, cuius quantumcumque fuerit incrementum non multum aberit a nihilo? uno modo multum est quod vivimus, si satis est. licet mihi vivaces et in memo- 3
riam traditae senectutis viros nomines, centenos denos-

6 illi *AF quod recte defendit Joh. Müller* (*S.-Ber. Wien. Akad. 1889 p. 12* adn.) Metilio *Pincianus* filio *Lipsius* | maturata mors *Gertz* || 8 *sq. locum interpunxit et enarravit Gertz st. crit. 118* primum <plurimum> puta *Klammer* pr. puta <vitam> illi *P. Thomas* || 12 *non nego haec ita explicari posse, ut Schultess interpretatus est Phil. Anzeiger XVII p. 297, sed miror obscuritatem verborum* in pactum *A* inpacatum *Madvig* inpactum *Gertz* in partem, tantum *P. Thomas* in impacatum (*vel* in arctum) hoc proicimur h. *Niemeyer* || 13 celeritate aevom volvit *Petschenig* celeritate conuoluit *A* celeritate conuolui constat *F* cel. constat volvi *Gertz* || 20 tempore *A* || 21 illi *A* illa *F corr. volg.* || 22 inid extendere *A latere posse* illud ext. *monet Gertz* || 25 mihi vivaces *Ruhkopf* michi uaces A || 26 nominis A

que percenseas annos: cum ad omne tempus dimiseris
animum, nulla erit illa brevissimi longissimique aevi
differentia, si inspecto quanto quis vixerit spatio con-
4 paraveris quanto non vixerit. deinde sibi maturus decessit;
vixit enim quantum debuit vivere, nihil illi iam ultra
supererat. non una hominibus senectus est, ut ne ani-
malibus quidem: intra quattuordecim quaedam annos
defetigavit, et haec illis longissima aetas est quae homini
prima; dispar cuique vivendi facultas data est. nemo nimis
cito moritur, quia victurus diutius quam vixit non fuit.
5 fixus est cuique terminus: manebit semper, ubi positus
est, nec illum ulterius diligentia aut gratia promovebit.
sic habe, te illum ex consilio perdidisse: tulit suum

metasque dati pervenit ad aevi.

6 non est itaque quod sic te oneres: 'potuit diutius
vivere.' non est interrupta eius vita nec umquam se
annis casus intericit. solvitur quod cuique promissum
est; eunt via sua fata nec adiciunt quicquam nec ex
promisso semel demunt. frustra vota ac studia sunt:
habebit quisque quantum illi dies primus adscripsit. ex
illo quo primum lucem vidit, iter mortis ingressus est
accessitque fato propior et illi ipsi qui adiciebantur
7 adulescentiae anni vitae detrahebantur. in hoc omnes
errore versamur, ut non putemus ad mortem nisi senes
inclinatosque iam vergere, cum illo infantia statim et
iuventa, omnis aetas ferat. agunt opus suum fata:

14 *Verg. Aen. X 472*

2 breuissimi *F* -ma *A* || **4** sibi maturus *Madvig* si inmaturus *A* || **5** iam *F* tam *A* || **8** defetigauit *A quod ferri posse puto* defatigat vita *Madvig* defatigantur *F et volg.* || **12** diligentiam ut *A*[1] *corr. A*[2] || **13** sic habe (*ita iam Haase*), te illum ex consilio perdidisse *Madvig* sic habent illum ulterius diligentiam exconsilio perdidisse *AF* sic habe, te illum altioris diligentiae ex consilio perdidisse *Schultess* sic habe, nil illum exitio perdidisse *Niemeyer* (ex fati consilio *marg. ed. Juges*) || **17** casus *F volg.* casibus *A* || **18** via *Haase* ut *AF* vi *volg.* || **20** habebit *F volg. habebunt A* || **26** agunt *Muret* agurii *A* augurii ς

nobis sensum nostrae necis auferunt, quoque facilius obrepat mors, sub ipso vitae nomine latet: infantiam in se pueritia convertit, pueritiam pubertas, iuvenem senex abstulit. incrementa ipsa, si bene computes, damna sunt.

XXII. Quereris, Marcia, non tam diu filium tuum 1
vixisse quam potuisset? unde enim scis an diutius
illi expedierit vivere? an illi hac morte consultum
sit? quemquam invenire hodie potes, cuius res tam
bene positae *sunt* fundataeque, ut nihil illi procedenti
tempore timendum sit? labant humana ac fluunt neque
ulla pars vitae nostrae tam obnoxia aut tenera est quam
quae maxime placet, ideoque felicissimis optanda mors
est, quia in tanta inconstantia turbaque rerum nihil
nisi quod praeterît certum est. quis tibi recipit illud 2
fili tui pulcherrimum corpus et summa pudoris custodia
inter luxuriosae urbis oculos conservatum potuisse tot
morbos ita evadere, ut ad senectutem inlaesum perferret
formae decus? cogita animi mille labes; neque enim
recta ingenia qualem in adulescentia spem sui fecerant
usque in senectutem pertulerunt, sed interversa plerum-
que sunt: aut sera eoque foedior luxuria invasit coe-
pitque dehonestare speciosa principia, aut in popinam
ventremque pro*cubuerunt* toti summaque illis curarum
fuit, quid essent, quid biberent. adice incendia, ruinas, 3
naufragia lacerationesque medicorum ossa vivis legen-
tium et totas in viscera manus demittentium et non

2 obrepat mors *volg.* obreptant. mors *A* | late *A* | infantiam ς infantem *AF* || 7 potuisset *Muret* potuisse *A* || 9 quemquam *Gertz* quemquē *A* || 10 sunt *add. Gertz* fundataeque sint ς || 11 neque ulla *F ut coni. Haase* nequitia *A* || 17 potuisse tot *Koch* potuisset ut *A* || 20 inadulescentiam *A* || 21 semper *ante* pertulerunt *inserendum censet Gertz* || 22 coepitque *Schultess* cogitque *A* coëgitque *F* || 24 procubuerunt toti *Madvig* pro toti *A* proiectis summa *Erasmus* proiecti sunt summaque *ex* ς *Haase* (*cfr. dial.* X 7, 1) || 27 non simplici cum dolore *Gertz nunc suadet in epistula ad me data* non simplicem dolorem *A* non per simplicem dolorem ς et nunc simplicem dolorem duplicando curantium *licenter Schultess*

simplici cum dolore pudenda curantium; post haec exi-
lium (non fuit innocentior filius tuus quam Rutilius),
carcerem (non fuit sapientior quam Socrates), voluntario
volnere transfixum pectus (non fuit sanctior quam
Cato): cum ista perspexeris, scies optime cum is agi,
quos natura, quia illos hoc manebat vitae stipendium,
cito in tutum recepit. nihil est tam fallax quam vita
humana, nihil tam insidiosum: non me hercules quis-
quam illam accepisset, nisi daretur inscientibus. ita-
que si felicissimum est non nasci, proximum est, puto,
4 brevi aetate defunctos cito in integrum restitui. pro-
pone illud acerbissimum tibi tempus, quo Seianus
patrem tuum clienti suo Satrio Secundo congiarium
dedit. irascebatur illi ob unum aut alterum liberius
dictum, quod tacitus ferre non potuerat Seianum in
cervices nostras ne inponi quidem, sed escendere.
decernebatur illi statua in Pompei theatro ponenda,
quod exustum Caesar reficiebat; exclamavit Cordus
5 tunc vere theatrum perire. quid ergo? non rumperetur
supra cineres Cn. Pompei constitui Seianum et in
monimentis maximi imperatoris consecrari perfidum
militem? † consecratur subscriptio, et acerrimi canes,
quos ille ut sibi uni mansuetos, omnibus feros haberet,
sanguine humano pascebat, circumlatrare hominem
6 etiam † illum imperiatum incipiunt. quid faceret? si

5 is A^1 his A^2(?) || 6 quos ς quia *A* | uita & stipendium A^1 *corr.* A^5 || 8 insidiosum ς insidio *A* || 9 inscientibus *Fickert* intibus *A* insciis ς || 10 naso A^1 nasoi A^2 | proximum est *Gertz* proxime *A* || 11 brevi aetate *Haase* breuitate *A* brevi vita *alii* | restitui ς resiste *AF* || 12 seianū *AF* || 14 libertus *A* || 18 Ti. Caesar *Pfennig fort. recte* || 22 consecratur *AF, quod cum sine dubio ex antecedenti* consecrari *ortum sit, medela incerta est:* consarcinatur *Lipsius* concinnatur *Madvig* editur *Koch* conflatur *Gertz* conficitur *Schultess* consectatur *Ellis; possis etiam* conponitur (*ben. III 26, 2*) *conicere* || 23 haberet *F* habere *A* || 25 etiam illum imperiatum *AF* et iam illum impetratum *Haase* etiam in illo (illo in *Gertz*) imperio altum *Madvig* et iam laniare intemperantius *Koch* et iam illum rumpere hiatum *Schultess et iam* illum inferis dicatum *Maehly* etiam illum,

vivere vellet, Seianus rogandus erat, si mori, filia, uterque inexorabilis: constituit filiam fallere. usus itaque balineo, [et] quo plus virium poneret, in cubiculum se quasi gustaturus contulit et dimissis pueris quaedam per fenestram, ut videretur edisse, proiecit; a cena deinde, quasi iam satis in cubiculo edisset, abstinuit. altero quoque die et tertio idem fecit; quartus ipsa infirmitate corporis faciebat indicium. complexus itaque te: 'carissima' inquit 'filia et hoc unum tota celata vita, iter mortis ingressus sum et iam medium fere teneo; revocare me nec debes nec potes.' atque ita iussit lumen omne praecludi et se in tenebras condidit. cognito consilio eius publica voluptas erat, quod 7
e faucibus avidissimorum luporum educeretur praeda. accusatores auctore Seiano adeunt consulum tribunalia, queruntur mori Cordum, ut interpellarent quod coegerant: adeo illis Cordus videbatur effugere. magna res 8
erat in quaestione, an mortis *ius* rei perderent; dum deliberatur, dum accusatores iterum adeunt, ille se absolverat. videsne, Marcia, quantae iniquorum temporum vices ex inopinato ingruant? fles, quod alicui tuorum mori necesse fuit? paene non licuit.

XXIII. Praeter hoc quod omne futurum incertum 1
est et ad deteriora certius, facillimum ad superos iter est animis cito ab humana conversatione dimissis; minimum enim faecis, ponderis traxerunt. ante quam

imperio natum *Karsten* et iam illi minari impetum *P. Thomas* etiam tunc imperterritum *Niemeyer* || 1 mori ς morte *AF* || 3 balneo quo ς balineo et quo *A* balineo et <eo ferventissimo> quo *P. Thomas* balneo est, quo . . poneret, et in cub. *Held* || 4 dimissis *F volg.* dimisi *A* || 5 proiecit *F volg.* proiecta *A* || 11 ferre *A* || 13 cogito *A* || 15 adeunt ς adeum *A* || 16 interpellarent ς interpella *A in fine versus* interpellantes *Haase* | *post* coegerant *Madvigius* orant *add.* ipsi, orant *Gertz* (*1889*) || 18 ius *add. Madvig* || 20 quanta *A* || 21 vices *Muret* uires *A* || 22 patri tuo *ante* paene *excidisse suspicatur Gertz*, huic *P. Thomas* || 26 fecis ponderis *A rectissime* (*cfr. dial. V 18, 1 VI 2 extr. et 15, 2*) faecis pondus *Gertz* faecosi ponderis *Schultess* foedi ponderis *Pauly*

obdurescerent et altius terrena conciperent liberati leviores ad originem suam revolant et facilius quicquid
2 est illud obsoleti inlitique eluunt. nec umquam magnis ingenis cara in corpore mora est: exire atque erumpere gestiunt, aegre has angustias ferunt, vagi per omne, sublimes et ex alto adsueti humana despicere. inde est quod Platon clamat: sapientis animum totum in mortem prominere, hoc velle, hoc meditari, hac semper cupidine ferri in exteriora tendentem.

3 Quid? tu, Marcia, cum videres senilem in iuvene prudentiam, victorem omnium voluptatium animum, emendatum, carentem vitio, divitias sine avaritia, honores sine ambitione, voluptates sine luxuria adpetentem, diu tibi putabas illum sospitem posse contingere? quicquid ad summum pervenit, ab exitu prope est. eripit se aufertque ex oculis perfecta virtus, nec ultimum tempus expectant quae in primo maturuerunt.
4 ignis quo clarior fulsit, citius extinguitur; vivacior est, qui cum lenta ac difficili materia commissus fumoque demersus ex sordido lucet; eadem enim detinet causa, quae maligne alit: sic ingenia quo inlustriora, breviora sunt; nam ubi incremento locus non est, vicinus occasus
5 est. Fabianus ait, id quod nostri quoque parentes videre, puerum Romae fuisse statura ingentis viri † ante; sed hic cito decessit, et moriturum brevi nemo *non* prudens dixit: non poterat enim ad illam aetatem pervenire, quam praeceperat. ita est: indicium immi-

7 *Plato in Phaedone c. IX in. XII* (*p. 64a 67d*)

3 eluunt *Gronov* fluunt *AF* || 4 ingeniis *volg.* || 6 indest A^1 *corr. in* inde est A^2 *deinde* A^5 || 7 mortem ς morte *A* || 10 uideris *corr. in* -res A^{1-2} || 14 sospitem *F ut volg.* hospitem *A* || 15 ab exitu *Lipsius* ad exitum *AF* ad exitum properat *Muret* || 24 statura ingentis uiri ante *AF* (ante *omitt. volg.*) staturae ingentis, virum antecellentis *Gertz* statura ingenti viribusque viro antecellentem *Pauly* statura ingenti, viri instar *Schultess* || [illegible] *non add. in edd. vett.* nemo prudens nesciit *Schultess* || 27 in-[illegible] *A*

nentis exitii nimia maturitas est; adpetit finis ubi in-
crementa consumpta sunt.

XXIV. Incipe virtutibus illum, non annis aesti- 1
mare: satis diu vixit. pupillus relictus sub tutorum
cura usque ad quartum decimum annum fuit, sub
matris tutela semper. cum haberet suos penates, relin-
quere tuos noluit et in materno contubernio, cum vix
paternum liberi ferant, perseveravit. adulescens statura,
pulchritudine, certo corporis robore castris natus mili-
tiam recusavit, ne a te discederet. computa, Marcia, 2
quam raro liberos videant quae in diversis domibus
habitant; cogita tot illos perire annos matribus et per
sollicitudinem exigi, quibus filios in exercitu habent:
scies multum patuisse hoc tempus, ex quo nil perdi-
disti. numquam <e> conspectu tuo recessit; sub oculis
tuis studia formavit excellentis ingeni et aequaturi
avum, nisi obstitisset verecundia, quae multorum pro-
fectus silentio pressit. adulescens rarissimae formae 3
in tam magna feminarum turba viros corrumpentium
nullius se spei praebuit, et cum quarundam usque ad
temptandum pervenisset inprobitas, erubuit quasi pec-
casset, quod placuerat. hac sanctitate morum effecit,
ut puer admodum dignus sacerdotio videretur, materna
sine dubio suffragatione, sed ne mater quidem nisi pro
bono candidato valuisset. harum contemplatione vir- 4
tutum filium gere quasi sinu! nunc ille tibi magis
vacat, nunc nihil habet, quo avocetur; numquam tibi
sollicitudini, numquam maerori erit. quod unum ex

1 est; adpetit *Haase* et adpetit *A* || 2 *pro* consumpta *Gertz malit* consummata || 7 mater non A^1 *corr. in* materno *m. 1—2* || 8 ferunt *optat Joh. Müller* || 9 certo *Schultess* cetero *A* raro *Pauly* cetero c. honore *Gertz* || 12 tot *in ras.* A^5 || 15 e conspectu *F* conspectu *A* a consp- *volg.* || 17 multorum *A de quo dubitant Studemund et Gertz* initiorum *Schultess; non accedo* || 22 hanc *A* || 24 mater *A* materna *mavolt P. Thomas* || 26 gere quasi in sinu. Nunc *Madvig, sed* in *abesse posse vidit Gertz* geri quam si nunc *A* gere quasi viveret *Ellis* || 27 avocetur *Pincianus* uocetur *AF*

tam bono filio poteras dolere, doluisti: cetera, exempta casibus, plena voluptatis sunt, si modo uti filio scis, si modo quid in illo pretiosissimum fuerit intellegis.
5 imago dumtaxat fili tui perît et effigies non simillima, ipse quidem aeternus meliorisque nunc status est, despoliatus oneribus alienis et sibi relictus. haec quae vides circum*data* nobis, ossa nervos et obductam cutem vultumque et ministras manus et cetera quibus involuti sumus, vincula animorum tenebraeque sunt. obruitur his, offocatur, inficitur, arcetur a veris et suis in falsa coiectus. omne illi cum hac gravi carne certamen est, ne abstrahatur et sidat; nititur illo, unde demissus est. ibi illum aeterna requies manet ex confusis crassisque pura et liquida visentem.

1 XXV. Proinde non est quod ad sepulcrum fili tui curras: pessima eius et ipsi molestissima istic iacent, ossa cineresque, non magis illius partes quam vestes aliaque tegimenta corporum. integer ille nihilque in terris relinquens sui fugit et totus excessit; paulumque supra nos commoratus, dum expurgatur et inhaerentia vitia situmque omnem mortalis aevi excutit, deinde ad excelsa sublatus inter felices currit animas. excepit illum coetus sacer, Scipiones Catonesque, interque contemptores vitae et beneficio . . liberos parens tuus, Marcia.
2 ille nepotem suum — quamquam illic omnibus omne

1 exempta *volg.* exempla *AF* cetera, exempta *interpunxit Gertz* || **2** uti ς ut *A* || **4** perit et efficies *A* || **5** status ς satius *A* || **7** circumdata nobis *Koch* circum nobis *A* circa nos *F* concrevisse nobis *Schultess* || **10** offocatur *Georges* effugatur *AF* suffocatur *Madvig* effocatur *Haase* | a veris *Pincianus* auersis *A* | falsa <et aliena> *P. Thomas* || **12** abtrahatur *A* | demissus *Madvig* dimissum *A* || **13** & confusis grassisq; *A corr. volg.* ex (*volg.* e) *scr. Gertz* || **19** sui *Haase* uis *A* || **20** commoratur. dum expugnatur *A corr. volg. ex* ς || **21** omnem ς omnium *A* || **22** excipit *volg.* || **24** & beneficio liberos *A* et mortis beneficio lib. *volg.* et beneficio suo lib. *Gertz* et bene finita lib. *Schultess* et *virtutis* suae benef. lib. *P. Thomas. malim:* et beneficio liberi *animi liberos* || **25** ille *Madvig* illic *A* (c *s. v. add. m. 2*)

cognatum est — adplicat sibi nova luce gaudentem et
vicinorum siderum meatus docet, nec ex coniectura
sed omnium ex vero peritus in arcana naturae libens
ducit; utque ignotarum urbium monstrator hospiti
gratus est, ita sciscitanti caelestium causas domesticus
interpres. et in profunda terrarum permittere aciem
iubet; iuvat enim ex alto relicta respicere. sic itaque 3
te, Marcia, gere, tamquam sub oculis patris filique
posita, non illorum, quos noveras, sed tanto excel-
siorum et in summo locatorum. erubesce quicquam
humile aut volgare *cogitare* et mutatos in melius tuos
flere! aeternarum rerum per libera et vasta spatia
dimissi † non illos interfusa maria discludunt nec alti-
tudo montium aut inviae valles aut incertarum vada
Syrtium: † omnium plana et ex facili mobiles et ex-
pediti et in vicem pervii sunt intermixtique sideribus.

XXVI. Puta itaque ex illa arce caelesti patrem 1
tuum, Marcia, [et] cui tantum aput te auctoritatis
erat quantum tibi aput filium tuum, non illo ingenio,

4 monstrator ς monstratus *AF* || 6 inter prestet in profunda A^1 (tet *postea eras.*) || 7 iubet *addidi* (*cf. adn. Hensei ad ep. p. 79, 22*) iuvat *Koch* lubet *P. Thomas;* permittent aciem *Gertz* aut in prof. terr. permittere aciem iuvat et inde ex *Schultess* | despicere *P. Thomas* || 9 excelsior‿um// ⁊ in summo locatorum *A* ⁊ *post rasuram et* (locato)rum *s. v. add.* A^2 || 10 erubesce *F et volg.* erubesco *A* || 11 humile// (*eras.* m) *A* | cogitare *addidi* humile mente cogitare et *olim Schultess, qui nunc* humile mente volutare et *proponit* erubesce loqui *Gertz* volgare sentire *P. Thomas* || 12 flere. | eternarum rerum per liberam et uasta. spatia dimissi A^1 *quod in* flere. | eterna rerum per‿libera et uasta. spatia dimissi *corr.* A^5 (?) flere. in eterna rerum per libera et uasta spatia dimissos *F et volg.* aeternarum rerum potiti per l. e. v. sp. dimissi sunt; non *Gertz* aeterna rerum p. l. e. v. sp. dimensos non illos *Schultess* || 15 omniū plana *A* omnia plana *F*ς tramites plani *alii* ς *unde* tramites omnia plani *volg. inde a Mureto* tramites omnia et plana *Madvig* omnia ineunt plana *Koch* omnia ibi plana *Gertz* omnivagi planetae ex fac. *Schultess* || 16 per uisunt A^1 corr. in peruii sunt A^2 || 18 cui ς *et volg.* et cui A cuius F

quo civilia bella deflevit, quo proscribentis in aeternum ipse proscripsit, sed tanto elatiore, quanto est ipse
2 sublimior, dicere: 'cur te, filia, tam longa tenet aegritudo? cur in tanta veri ignoratione versaris, ut inique actum cum filio tuo iudices, quod integro domus statu integer ipse se ad maiores recepit suos? nescis quantis fortuna procellis disturbet omnia? quam nullis benignam facilemque se praestiterit, nisi qui minimum cum illa contraxerant? regesne tibi nominem felicissimos futuros, si maturius illos mors instantibus subtraxisset malis? an Romanos duces, quorum nihil magnitudini deerit, si aliquid aetati detraxeris? an nobilissimos viros clarissimosque ad ictum militaris gladi conposita
3 cervice curvatos? respice patrem atque avum tuum: ille in alieni percussoris venit arbitrium; ego nihil in me cuiquam permisi et cibo prohibitus ostendi † quam magno me quam uibar animo scripsisse. cur in domo nostra diutissime lugetur qui felicissime moritur? coimus omnes in unum videmusque non alta nocte circumdati nil aput vos, ut putatis, optabile, nil excelsum, nil splendidum, sed humilia cuncta et gravia et anxia

2 elatiorem *AF* || 3 tenet *s. v. add.* A^2 (A^3?) || 5 integro domus statu *Fickert* inte domus status *AF* || 6 integer ipse se ad *Haase* inte ipse ad *A* || 8 mimum A^1 *quod lineola super addita correxisse vid. in* minimum A^5 || 9 contraxerat *A corr. Muret* contraxerit *F* || 10 instantibus ꞅ stantibus *A* || 14 curvatos *Schultess et ego pariter* formatos *A* deformatos *Gertz* || 16 ostendi quam uibar animo scribsisse A^1 *punctum supra* m *in* quam *posuit* A^1 *itaque significavit post hanc vocem inserenda esse tria verba* magno me. quam *quae in marg. adscripsit* ostendi tam magno me quam videbar animo scripsisse *Haase* ostendi, quali videbar, animo (me?) scripsisse *Madvig reiecto additamento marginali* ost. quam magno me tam infausto an. scr. *Gertz* cibo prohibito ost. tam magno me quam utebar an. scr. *Schultess* ost. tam magno me quam vivebam animo erepsisse *Petschenig* ost. tam magno me, tam libero animo quam scripseram vixisse *P. Thomas. exspecto:* ost. tam magno me quam videbar animo scripsisse et(iam) perisse *sim.* || 20 optabile// (*eras.* m) *A*

et quotam partem luminis nostri cernentia! quid dicam 4
nulla hic arma mutuis furere concursibus nec classes
classibus frangi nec parricidia aut fingi aut cogitari
nec fora litibus strepere dies perpetuos, nihil in ob-
scuro, detectas mentes et aperta praecordia et in
publico medioque vitam et omnis aevi prospectum
venientiumque? iuvabat unius me saeculi facta compo- 5
nere in parte ultima mundi et inter paucissimos gesta:
tot saecula, tot aetatium contextum, seriem, quicquid
annorum est, licet visere; licet surrectura, licet ruitura
regna prospicere et magnarum urbium lapsus et maris
novos cursus. nam si tibi potest solacio esse desideri 6
tui commune fatum, nihil quo stat loco stabit, omnia sternet abducetque secum vetustas. nec hominibus solum (quota enim ista fortuitae potentiae portio est?), sed locis, sed regionibus, sed mundi partibus ludet. totos supprimet montes et alibi rupes in altum novas exprimet; maria sorbebit, flumina avertet et commercio gentium rupto societatem generis humani coetumque dissolvet; alibi hiatibus vastis subducet urbes, tremoribus quatiet et ex infimo pestilentiae halitus mittet et inundationibus quicquid habitatur obducet necabitque omne animal orbe submerso et ignibus vastis torrebit incendetque mortalia. et cum tempus advenerit,

3 cogitari *A* agitari *Gertz* (*1889*) || 6 *aut cum Gertz vid. scribendum esse* omnis <acti> aevi *aut pro* uenientiumque *legendum cum Cornelissen* scientiamque (eminentiamque *Petschenig*) || 8 ultima *A recte ut vid.* minima *Madvig* in particula illa mundi *Schultess* || 9 contextum seriem *A aut delendam esse vocem* seriem *aut scribendum* contextam seriem *censet Madvig eumque secuti sunt Koch et Gertz; ego a me impetrare non possum, ut tollam asyndeton* || 10 <hic> licet visere *Gertz* <nunc> tot saecula *in v. 9 Wesenberg* || 14 secum *s. v. add. fort.* A^2 || 17 totos *Gertz* toto A^1 *sed altera* o *postea erasa* tot *volg.* | supprimet *F ut volg.* supprimit *A* | in altum *F* inaljum *A* || 20 subducent A^1 *corr. m. 2* || 21 quatiet et ex *F* quatit et ex A^5 (t et *in ras.*) | alitus mittit *A corr. volg. ex* ς || 24 torrebit *F* orrebit *A*

quo se mundus renovaturus extinguat, viribus ista se
suis caedent et sidera sideribus incurrent et omni
flagrante materia uno igni quicquid nunc ex disposito
7 lucet ardebit. nos quoque felices animae et aeterna
sortitae, cum deo visum erit iterum ista moliri, labentibus cunctis et ipsae parva ruinae ingentis accessio in antiqua elementa vertemur.'

Felicem filium tuum, Marcia, qui ista iam novit!

5 istam *A* || 6 ipse *A* | ruina A^1 *corr. m. 2.*

subscriptio libri minio picta haec est: L. A. Senecę Ad Marciam ex pli cit. | Incipit Ad Gallionem De uita beata.

L. ANNAEI SENECAE

DIALOGORVM LIBER VII.

AD GALLIONEM

DE VITA BEATA.

I. Vivere, Gallio frater, omnes beate volunt, sed 1
ad pervidendum, quid sit quod beatam vitam efficiat,
caligant; adeoque non est facile consequi beatam vitam,
ut eo quisque ab ea longius recedat, quo ad illam
concitatius fertur, si via lapsus est: quae ubi in con-
trarium ducit, ipsa velocitas maioris intervalli causa
fit. proponendum est itaque primum, quid sit quod
adpetamus; tunc circumspiciendum, qua contendere
illo celerrime possimus, intellecturi in ipso itinere, si
modo rectum erit, quantum cotidie profligetur quanto-
que propius ab eo simus, ad quod nos cupiditas na-
turalis inpellit. quam diu quidem passim vagamur 2
non ducem secuti sed fremitum et clamorem dissonum
in diversa vocantium, conteretur vita inter errores
brevis, etiam si dies noctesque bonae menti laboremus.
decernatur itaque, et quo tendamus et qua, non sine
perito aliquo, cui explorata sint ea, in quae proce-
dimus, quoniam quidem non eadem hic quae in ceteris
peregrinationibus condicio est: in illis conprensus ali-
quis limes et interrogati incolae non patiuntur errare,

2 efficia// (*eras.* nt) *A scil. corrector pro* nt *substituere* t *oblitus est* || 11 proprius A^1 *corr.* A^5 || 19 conprensus A^1 conpressus A^5

at hic tritissima quaeque via et celeberrima maxime
3 decipit. nihil ergo magis praestandum est, quam ne pecorum ritu sequamur antecedentium gregem, pergentes non quo eundum est, sed quo itur. atqui nulla res nos maioribus malis inplicat, quam quod ad rumorem componimur, optima rati ea, quae magno adsensu recepta sunt, quodque exempla nobis multa sunt, nec ad rationem sed ad similitudinem vivimus. inde ista
4 tanta coacervatio aliorum super alios ruentium. quod in strage hominum magna evenit, cum ipse se populus premit — nemo ita cadit, ut non et alium in se adtrahat, primique exitio sequentibus sunt —, hoc in omni vita accidere videas licet: nemo sibi tantummodo errat, sed alieni erroris et causa et auctor est; nocet enim adplicari antecedentibus et, dum unusquisque mavult credere quam iudicare, numquam de vita iudicatur, semper creditur versatque nos et praecipitat traditus per manus error. alienis perimus exemplis:
5 sanabimur, separemur modo a coetu. nunc vero stat contra rationem defensor mali sui populus. itaque id evenit quod in comitis, in quibus eos factos esse praetores idem qui fecere mirantur, cum se mobilis favor circumegit: eadem probamus, eadem reprehendimus; hic exitus est omnis iudicii, in quo secundum plures datur.
1 II. Cum de beata vita agetur, non est quod mihi illud discessionum more respondeas: 'haec pars maior

7 quodque exempla nobis multa *scripsi cum Reitzenstein* (*Herm. XXIX 1894 p. 622*) quodq; exempla bonis multa *A* quodque exempla <pro> bonis multa *Erasmus* quorumque ex. nobis multa *Lipsius* quodque ex. <pro> bonis multa secuti non ad r. *Schultess* || 8 sed ad *A* (ad *in ras.* A^5) || 9 coacervatio *corr. ex* concertatio A^1 || 13 uideas *A* (as A^5 *in ras. maiore, in qua ultima m. 1 scripturae litt.* s *dispicitur*) || 18 alienis A^1 alienisq. *corr. m. recentior in ipso versu* || 19 si separemur modo *A corr. Gerts* si modo separemur *volg.* || 20 itaque <et> id *Gerts* || 21 comitis *ut vid.* A^1 -tiis *corr.* A^5 | consules (coss) factos et *Koch speciosius quam verius, cfr. Reitzenstein l. l. p. 623* || 25 agetur *A* agitur *volg.* || 26 <de> disc. more *Gerts*

esse videtur.' ideo enim peior est. non tam bene cum
rebus humanis agitur, ut meliora pluribus placeant:
argumentum pessimi turba est. quaeramus ergo, quid 2
optimum factu sit, non quid usitatissimum, et quid
nos in possessione felicitatis aeternae constituat, non
quid volgo, veritatis pessimo interpreti, probatum sit.
vulgum autem tam † chlamydatos quam coronatos
voco; non enim colorem vestium, quibus praetexta
sunt corpora, aspicio; oculis de homine non credo,
habeo melius et certius lumen, quo a falsis vera diiu-
dicem: animi bonum animus inveniat. hic, si umquam
respirare illi et recedere in se vacaverit, o quam sibi
ipse verum tortus a se fatebitur ac dicet: 'quicquid 3
feci adhuc infectum esse mallem, quicquid dixi cum
recogito, mutis invideo, quicquid optavi inimicorum
execrationem puto, quicquid timui, di boni, quanto
levius fuit quam quod concupii! cum multis inimici-
tias gessi et in gratiam ex odio, si modo ulla inter
malos gratia est, redii: mihi ipsi nondum amicus sum.
omnem operam dedi, ut me multitudini educerem et
aliqua dote notabilem facerem: quid aliud quam telis
me opposui et malevolentiae quod morderet ostendi?
vides istos, qui eloquentiam laudant, qui opes sequun- 4
tur, qui gratiae adulantur, qui potentiam extollunt?
omnes aut sunt hostes aut, quod in aequo est, esse
possunt: quam magnus mirantium tam magnus invi-
dentium populus est. quin potius quaero aliquod usu
bonum, quod sentiam, non quod ostendam? ista, quae
spectantur, ad quae consistitur, quae alter alteri stupens
monstrat, foris nitent, introrsus misera sunt.'

7 clamidatos quam coronatos *A* (clamidatos *in ras.* A^5) *corrupte, quamvis defendat Gronovius* candidatos quam coloratos *Lipsius* candidatos quam coccinatos *Gertz* candidatos quam sordidatos *Schultess* cucullatos *pro* coronatos *Madvig* || **15** mutis invideo *Gruter* in multis uideo *A* || **16** Imuidi A^1 *corr. in* timuidi A^2 || **19** redimi hi ipsi A^1 *corr.* A^2 || **23** istos *s. v. add. fort.* A^1 || **30** mostrat *A*

1 III. Quaeramus aliquod non in speciem bonum,
sed solidum et aequale et a secretiore parte formosius;
hoc eruamus. nec longe positum est: invenietur, scire
tantum opus est quo manum porrigas; nunc velut in
tenebris vicina transimus offensantes ea ipsa quae
2 desideramus. sed ne te per circumitus traham, aliorum
quidem opiniones praeteribo — nam et enumerare
illas longum est et coarguere —: nostram accipe.
nostram autem cum dico, non alligo me ad unum aliquem
ex Stoicis proceribus: est et mihi censendi ius.
itaque aliquem sequar, aliquem iubebo sententiam dividere,
fortasse et post omnes citatus nihil inprobabo
ex iis, quae priores decreverint, et dicam: 'hoc amplius
3 censeo.' interim, quod inter omnis Stoicos convenit,
rerum naturae adsentior; ab illa non deerrare et ad
illius legem exemplumque formari sapientia est. beata
est ergo vita conveniens naturae suae, quae non aliter
contingere potest, quam si primum sana mens est et
in perpetua possessione sanitatis suae, deinde fortis
ac vehemens, tunc pulcherrime patiens, apta temporibus,
corporis sui pertinentiumque ad id curiosa non
anxie, tum aliarum rerum quae vitam instruunt diligens
sine admiratione cuiusquam, usura fortunae muneribus,
4 non servitura. intellegis, etiam si non adiciam, sequi
perpetuam tranquillitatem, libertatem depulsis iis, quae
aut irritant nos aut territant; nam voluptatibus et . . .

7 prȩteribo A^5 || 10 ex A^1 (x *postea eras.*) || 17 suae *suspectat W. Gemoll, sed cfr. ep. 41 extr.* || 20 tunc pulcherrime patiens *Rech* tunc pulcherrima & patiens *A*. *de* tunc *cfr. dial. XII 20, 2* cuncta pulcherrime patiens *Madvig* imperterrita ac patiens *Schultess* || 22 aliarum *A* illarum *c. edd. antiqq. Gertz* || 26 inritant *A Senecam* irritant *scripsisse propter id quod sequitur* territant *non fugit Reitzensteinium* | nam uoluptatibus & pro illis que *A* nam <pro> voluptatibus et pro illis quae *volg. male* nam voluptatibus <spretis> pro illis quae *Gertz* nam voluptatibus et praemiis quae *Schultess* nam voluptatibus et <doloribus spretis> pro illis quae *Reitzenstein*

pro illis, quae parva ac fragilia sunt et ipsis † flagitiis
noxia, ingens gaudium subit, inconcussum et aequale,
tum pax et concordia animi et magnitudo cum man-
suetudine; omnis enim ex infirmitate feritas est.

IV. Potest aliter quoque definiri bonum nostrum, 1
id est eadem sententia non isdem conprendi verbis.
quemadmodum idem exercitus modo latius panditur
modo in angustum coartatur et aut in cornua sinuata
media parte curvatur aut recta fronte explicatur, vis
illi, utcumque ordinatus est, eadem est et voluntas
pro eisdem partibus standi: ita finitio summi boni
alias diffundi potest et exporrigi, alias colligi et in
se cogi. idem itaque erit, si dixero: 'summum bonum 2
est animus fortuita despiciens, virtute laetus' aut: 'in-
victa vis animi, perita rerum, placida in actu cum
humanitate multa et conversantium cura.' licet et ita
finire, ut beatum dicamus hominem eum, cui nullum
bonum malumque sit nisi bonus malusque animus,
honesti cultorem, virtute contentum, quem nec ex-
tollant fortuita nec frangant, qui nullum maius bonum
eo quod sibi ipse dare potest noverit, cui vera voluptas
erit voluptatum contemptio. licet, si evagari velis, 3
idem in aliam atque aliam faciem salva et integra
potestate transferre; quid enim prohibet nos beatam
vitam dicere liberum animum et erectum et interritum
ac stabilem, extra metum, extra cupiditatem positum,
cui unum bonum sit honestas, unum malum turpitudo,
cetera vilis turba rerum nec detrahens quicquam beatae
vitae nec adiciens, sine auctu ac detrimento summi

1 & | ipsis flagitiis (*ex* flagitis *corr. fort. m. 1*) noxia *A quod E. Thomas ita defendit ut* flagitiis *pro* flagitiosis *scriptum esse contendat. sed pronomen* ipsis *sensu cassum esse Gertz recte monet* et ipsa sui fastidio obnoxia *Gertz* et ipsis flagitantibus noxia *Schultess* et ipsis fastidio noxia *Reitzenstein* et ipsis fastidiis obnoxia *Stangl* et ipsis blanditiis noxia *ego coni.* || **6** isdem *Gertz* idem *A* || **16** licet *Madvig et Gertz* libet *A* || **19** cultorem, v. contentum *Madvig* cultor. uirtute contentus *A* || **22** erit *A* sit *Wesenberg* | contentio *A*[1] *corr. A*[5] || **29** adicies *A*[1] corr. *A*[2] deinde radendo *A*[5]

4 boni veniens ac recedens? hunc ita fundatum necesse
est, velit nolit, sequatur hilaritas continua et laetitia
alta atque ex alto veniens, ut qui suis gaudeat nec
maiora domesticis cupiat. quidni ista bene penset cum
minutis et frivolis et non perseverantibus corpusculi
motibus? quo die infra voluptatem fuerit, et infra
dolorem erit; vides autem, quam malam et noxiosam
servitutem serviturus sit, quem voluptates doloresque,
incertissima dominia inpotentissimaque, alternis possi-
5 debunt: ergo exeundum ad libertatem est. hanc non
alia res tribuit quam fortunae neglegentia: tum illud
orietur inaestimabile bonum, quies mentis in tuto con-
locatae et sublimitas expulsisque erroribus ex cognitione
veri gaudium grande et immotum comitasque et diffusio
animi, quibus delectabitur non ut bonis sed ut ex
bono suo ortis.

1 V. Quoniam liberaliter agere coepi, potest beatus
dici qui nec cupit nec timet beneficio rationis, quoniam
et saxa timore et tristitia carent nec minus pecudes;
non ideo tamen quisquam felicia dixerit, quibus non
2 est felicitatis intellectus. eodem loco pone homines,
quos in numerum pecorum et *in*animalium redegit
hebes natura et ignoratio sui. nihil interest inter hos
et illa, quoniam illis nulla ratio est, his prava et malo
suo atque in perversum sollers; beatus enim dici nemo
3 potest extra veritatem proiectus. beata ergo vita est
in recto certoque iudicio stabilita et inmutabilis. tunc
enim pura mens est et soluta omnibus malis, quae
non tantum lacerationes sed etiam vellicationes effugerit,

1 hunc . . . ut qui *Gertz* hoc . . . ut quae *A* || 11 tribuet *Gertz* | neglegenti*a*. *tū* *A*[5] || 12 collocatae *volg.* conlocata. *A*[1] || 13 erroribus *Pincianus* terroribus *A* || 18 *de usu particulae* quoniam *cfr. quae disputavit Gertz stud. crit. p. 124 et Joh. Müller in actis Acad. Vindob. 1894 CXXX p. 5* || 19 et tristitia *volg.* nec tristitia *A*[1] *inter quae verba s. v.* ñ *add. m. recens* || 22 inanimalium *Reitzenstein* animalium *A* || 23 ignoratio *A*[1] *corr. in* ignorantia *A*[5] *sed alteram* a *ex* o *corr. vid. iam m. 1* || 25 *verba* beatus . . . potest *A*[5] *in ras. scripsit, m. 1 scriptura plane erasa*

statura semper ubi constitit ac sedem suam etiam irata et infestante fortuna vindicatura. nam quod ad 4
voluptatem pertinet, licet circumfundatur undique et per omnis vias influat animumque blandimentis suis leniat aliaque ex aliis admoveat, quibus totos partesque nostri sollicitet: quis mortalium, cui ullum superest hominis vestigium, per diem noctemque titillari velit et deserto animo corpori operam dare?

VI. 'Sed animus quoque' inquit 'voluptates habe- 1
bit suas.' habeat sane sedeatque luxuriae et voluptatium arbiter; impleat se eis omnibus, quae oblectare sensus solent, deinde praeterita respiciat et exoletarum voluptatium memor exultet prioribus futurisque iam immineat ac spes suas ordinet et, dum corpus in praesenti sagina iacet, cogitationes ad futuram praemittat: hoc mihi videbitur miserior, quoniam mala pro bonis legere dementia est. nec sine sanitate quisquam beatus est nec sanus, cui obfutura pro optimis adpetuntur. beatus ergo est iudicii rectus; beatus est praesentibus, 2
qualiacumque sunt, contentus amicusque rebus suis; beatus est is, cui omnem habitum rerum suarum ratio commendat.

VII. Vident et in iliis qui summum bonum di- 1
xerunt, quam turpi illud loco posuerint. itaque negant posse voluptatem a virtute diduci et aiunt nec honeste quemquam vivere, ut non iucunde vivat, nec iucunde,

24 *Epicuri fr. 506 Us.*

3 uoluntatem *A corr. volg.* || 5 *post* totos *Koch* nos *inseruit; non puto necessarium. cfr. E. Thomas Herm. XXVIII p. 281* || 6 nostri// (*eras.* s) *A* || 7 titillare *A*[1] *corr. A*[5] || 15 futuram *Lipsius* futura *A* || 18 obfutura *volg.* futura *A* futilia *W. Gemoll* || 21 omnem habitum *volg.* om̃em habitumq; *A* (omnem) conditionem habitumque *Pauly* ordinem habitumque *Schultess, sed* omnem *abesse non posse recte monet Gertz* || 23 vident *volg.* uidet *A* | in iliis *Gertz praeeunte Madvigio, qui* in hillis *scripserat, quod propter Plin. h. nat. XI § 200 mutandum vid.* inillis *A* | dixerunt ς dixerint *A* || 25 diduci *Pincianus* deduci *A*

ut non honeste quoque. non video quomodo ista tam diversa in eandem copulam coiciantur. quid est, oro vos, cur separari voluptas a virtute non possit? videlicet, quia omne bonis ex virtute principium est, ex huius radicibus etiam ea, quae vos et amatis et expetitis, oriuntur? sed si ista indiscreta essent, non videremus quaedam iucunda sed <non> honesta, quaedam vero honestissima sed aspera, per dolores exigenda.
2 adice nunc, quod voluptas etiam ad vitam turpissimam venit, at virtus malam vitam non admittit, et infelices quidam non sine voluptate, immo ob ipsam voluptatem sunt, quod non eveniret, si virtuti se voluptas inmi-
3 scuisset, qua virtus saepe caret, numquam indiget. quid dissimilia, immo diversa componitis? altum quiddam est virtus, excelsum et regale, invictum, infatigabile: voluptas humile, servile, inbecillum, caducum, cuius statio ac domicilium fornices et popinae sunt. virtutem in templo convenies, in foro, in curia, pro muris stantem, pulverulentam, coloratam, callosas habentem manus: voluptatem latitantem saepius ac tenebras captantem circa balinea ac sudatoria ac loca aedilem metuentia, mollem, enervem, mero atque unguento madentem, pallidam aut fucatam et medicamentis
4 pollinctam. summum bonum immortale est, nescit exire nec satietatem habet nec paenitentiam: numquam enim recta mens vertitur nec sibi odio est nec quicquam mutavit *a vita* optima; at voluptas tunc, cum maxime delectat, extinguitur; non multum loci habet, itaque cito inplet et taedio est et post primum

1 ista tam *Muret* istam *A*[1] ista *A*[5] || 7 non honesta ς honesta *A* inhonesta *alii* ς || 8 honestissime *A corr. volg.* || 18 sę peccaret *A*[1] sepe caret *A*[2](?) || 19 callosas ς gallas *A* || 23 fugatam *ut vid. A*[1] *corr. A*[5] || 25 poenitentiam *volg.* patientiam *A* || 27 mutat a vita optima *Rossbach coll. p. 203,8 sed* mutavit *retinendum est* mutauit optima *A* mutavit a primo *Gronov* mutat a via optima *Madvig* mutat ut optima *Gertz mutavit optatum Schultess*

impetum marcet. nec id umquam certum est, cuius in motu natura est: ita ne potest quidem ulla eius esse substantia, quod venit transitque celerrime in ipso usu sui periturum; eo enim pertendit, ubi desinat, et, dum incipit, spectat ad finem.

VIII. Quid, quod tam bonis quam malis voluptas 1 inest nec minus turpes dedecus suum quam honestos egregia delectant? ideoque praeceperunt veteres optimam sequi vitam, non iucundissimam, ut rectae ac bonae voluntatis non dux sed comes sit voluptas. natura enim duce utendum est; hanc ratio observat, hanc consulit. idem est ergo beate vivere et secundum 2 naturam. hoc quid sit, iam aperiam: si corporis dotes et apta naturae conservarimus diligenter et inpavide tamquam in diem data et fugacia, si non subierimus eorum servitutem nec nos aliena possederint, si corpori grata et adventicia eo nobis loco fuerint, quo sunt in castris auxilia et armaturae leves — serviant ista, non imperent —, ita demum utilia sunt menti. incorruptus vir sit externis et insuperabilis miratorque 3 tantum sui, fidens animo atque in utrumque paratus, artifex vitae; fiducia eius non sine scientia sit, scientia non sine constantia: maneant illi semel placita nec ulla in decretis eius litura sit. intellegitur, etiam si non adiecero, compositum ordinatumque fore talem virum et in iis quae aget cum comitate magnificum. externa ratio quaerat sensibus inritata et capiens inde 4

2 immotu *A* || 3 transitque *Gertz* transit ue *A* || 4 pertendit *Gertz* peruenit *A* pervenire cupit *Joh. Müller* || 8 delectat *A corr. volg.; Gertz* gloria *post* egregia *excidisse credit* || 10 sit *A* esset *Gertz non recte* || 14 conservarimus *idem* conseruabimus *A* || 15 datã *A* || 19 utilia sit A^1 utilia sīt A^5 *corr. volg.* || 21 paratus ς partus A^1 *supra quod m. recens scr.* .i. paratus . *post hoc verbum interpunxi cum Mureto et Lipsio* || 23 placita *volg.* placida *A* || 27 externa ratio quaerat *scripsi* erat uera. Ratio uera *A* eat uera ratio *Madvig* quaerat ratio vera *Koch* exeat nostra ratio *Gertz* quaerat externa ratio *Reitzenstein* | sensibus inritata *Madvig, et ita iam Col. Gruteri* senibus inrita *A* *totum locum sic corr. Schultess:* eat viri ratio via a sensibus inita

principia — nec enim habet aliud, unde conetur aut unde ad verum impetum capiat —, *at* in se revertatur. nam mundus quoque cuncta conplectens rectorque universi deus in exteriora quidem tendit, sed tamen introsum undique in se redit. idem nostra mens faciat: cum secuta sensus suos per illos se ad externa por-
5 rexerit, et illorum et sui potens sit. hoc modo una efficietur vis ac potestas concors sibi et ratio illa certa nascetur non dissidens nec haesitans in opinionibus conprensionibusque nec in persuasione, quae cum se disposuit et partibus suis consensit et, ut ita dicam, concinuit, summum bonum tetigit. nihil enim pravi, nihil lubrici superest, nihil in quo arietet aut labet;
6 omnia faciet ex imperio suo nihilque inopinatum accidet, sed quicquid agetur in bonum exibit facile et parate et sine tergiversatione agentis; nam pigritia et haesitatio pugnam et inconstantiam ostendit. quare audaciter licet profitearis summum bonum esse animi concordiam; virtutes enim ibi esse debebunt, ubi consensus atque unitas erit: dissident vitia.

1 IX. 'Sed tu quoque' inquit 'virtutem non ob aliud colis, quam quia aliquam ex illa speras voluptatem.' primum non, si voluptatem praestatura virtus est, ideo propter hanc petitur; non enim hanc praestat, sed et hanc, nec huic laborat, sed labor eius, quamvis
2 aliud petat, hoc quoque adsequetur. sicut in arvo, quod segeti proscissum est, aliqui flores internascuntur, non tamen huic herbulae, quamvis delectet oculos, tantum operis insumptum est — aliud fuit serenti propositum, hoc supervenit —, sic voluptas non est

21 *cfr. Epicuri fr. 504 Us.*

2 at *add. Gertz* || 3 mundus ς mundum *A* || 5 introsum (*cfr. ep. p. 162, 2; 565, 22*) *Schultess et ego* intotum *A* iterum *W. Gemoll* | faciat, cum . . . porrexerit; et illorum . . potens sit *interpunxit Reitzenstein* || 13 ariet *A*[1] *corr. m. 2 aut recentior* || 16 parte *A* (*m. rec. s. scr.* .i. parate) || 27 procissum *A* || 30 sic voluptas *edd. ante Gronovium* si cum uoluptas *A* sic et voluptas *Gronov* sic mihi v. *Gertz*

merces nec causa virtutis sed accessio, nec quia de-
lectat placet, sed, si placet, et delectat. summum 3
bonum in ipso iudicio est et habitu optimae mentis,
quae cum *cursum* suum implevit et finibus se suis
cinxit, consummatum est summum bonum nec quic-
quam amplius desiderat; nihil enim extra totum est,
non magis quam ultra finem. itaque erras, cum inter- 4
rogas, quid sit illud, propter quod virtutem petam:
quaeris enim aliquid supra summum. interrogas, quid
petam ex virtute? ipsam. nihil enim habet melius,
ipsa pretium sui. an hoc parum magnum est? cum
tibi dicam: 'summum bonum est infragilis animi rigor
et providentia et sublimitas et sanitas et libertas et
concordia et decor', aliquid etiamnunc exigis maius,
ad quod ista referantur? quid mihi voluptatem no-
minas? hominis bonum quaero, non ventris, qui
pecudibus ac beluis laxior est.

X. 'Dissimulas' inquit 'quid a me dicatur; ego 1
enim nego quemquam posse iucunde vivere, nisi simul
et honeste vivit, quod non potest mutis contingere
animalibus nec bonum suum cibo metientibus. clare,
inquam, ac palam testor hanc vitam, quam ego iu-
cundam voco, non nisi adiecta virtute contingere.'
atqui quis ignorat plenissimos esse voluptatibus vestris 2
stultissimos quosque et nequitiam abundare iucundis

15 *cfr. Epicuri fr. 506 Us.*

4 cursum, *quod addidi, Schultess invenit; minus placet quod verborum structuram ita mutat:* quae cursum suum implevit et f. s. s. cinxit. cons. *eqs.; alii aliud inseruerunt:* sinum habitum ambitum munus locum || 10 melius ipsa ς melius enim ipsa *A* melius, est ipsa *Gertz* melius, cui in ipsa *Schultess* melius; ipsa enim *Mueck* melius, etenim ipsa *Stangl* || 11 *sq. de interpunctione disputavit Waldaestel: de enuntiatorum temporal. structura Diss. Hal. 1888 p. 11* || 18 et sublimitas *Lipsius* et stabilitas *Madvig* et | subtilitas *A* (*post* et *in marg. aliquid erasum est*) || 20 uiuit *A*[1] uiuat *A*[2] (?) *ut volg.* || 21 *post* nec *Gertz* hominibus *add., post* metient. *Stangl* || 22 inquam ς *et volg.* inquit *A* || 23 non nisi *Madvig* non si A non sine volg.

animumque ipsum genera voluptatis prava sibi multa suggerere? in primis insolentiam et nimiam aestimationem sui tumoremque elatum super ceteros et amorem rerum suarum caecum et inprovidum, delicias fluentis et ex minimis ac puerilibus causis exsultationem, iam dicacitatem ac superbiam contumeliis gaudentem, desidiam dissolutionemque segnis animi, indormientis
3 sibi. haec omnia virtus discutit et aurem pervellit et voluptates aestimat, antequam admittat, nec quas probavit, magni pendit aut utique etiam admittit, nec usu earum sed temperantia laeta est. temperantia autem cum [voluptates] minuat, summi boni iniuria est. tu voluptatem complecteris, ego conpesco; tu voluptate frueris, ego utor; tu illam summum bonum putas, ego nec bonum; tu omnia voluptatis causa facis, ego nihil.

1 XI. Cum dico me nihil voluptatis causa, de illo loquor sapiente, cui soli concedimus voluptatem. non voco autem sapientem, supra quem quicquam est, nedum voluptas: atqui ab hac occupatus quomodo resistet labori et periculo, egestati et tot humanam vitam circumstrepentibus minis? quomodo conspectum mortis, quomodo dolores feret, quomodo mundi fragores

1 perversum *sim. post* ipsum *desiderat Gertz* | pravae *Rossbach* | sibi *Haase* sed *A* a se *Gertz* || 4 *verba* delicias fluentis *Reitzenstein ad v. 6 post* gaudentem *non sine iusta causa videtur delegasse, ita ut* fluentis *genet. casus sit* || 7 animi ///dormientis A^1 *quae inter haec duo verba fuerant litterae, erasae sunt, ut nihil aliud nunc appareat nisi post* animi *litt.* s *puncto notatam fuisse; in marg. m. recentior* indormientis *adscripsit* || 9 quas ς quasi *A* || 10 pendit aut utique etiam *Madvig* pendit utiq; enim ad mittit *A* pendit totoque animo admittit *Gertz* pendit; utique enim <ut supervacuas> admittit *Reitzenstein* || 12 voluptates *uncis inclusit Reitzenstein* tui *post* summi boni *addi maluit Gertz* || 14 utor *in ras.* A^5 || 16 facere, *quod volg. addunt post* causa, *non est in A* || 17 concedimus *Joh. Müller* concedis *A* || 18 est *in fine versus add.* A^2, *initio vers. seq. ante* ne dum *scriptum erat & punctis notatum, quod postea eras.* est || [illegible] hac A^5 *(c in ras. 2 litt.)* || 22 dolores ς doloris *A*

et tantum acerrimorum hostium, a tam molli adversario
victus? 'quicquid voluptas suaserit faciet.' age, non
vides quam multa suasura sit? 'nihil' inquit 'poterit 2
turpiter suadere, quia adiuncta virtuti est.' non vides
iterum, quale sit summum bonum, cui custode opus
est, ut bonum sit? virtus autem quomodo voluptatem
reget, quam sequitur, cum sequi parentis sit, regere
imperantis? a tergo ponis quod imperat? egregium
autem habet virtus aput vos officium voluptates
praegustare! sed videbimus, an, aput quos tam con- 3
tumeliose tractata virtus est, adhuc virtus sit, quae
habere nomen suum non potest, si loco cessit; interim,
de quo agitur, multos ostendam voluptatibus obsessos,
in quos fortuna omnia munera sua effudit, quos fatearis
necesse est malos. aspice Nomentanum et Apicium, 4
terrarum ac maris, ut isti vocant, bona concoquentis
et super mensam recognoscentis omnium gentium
animalia; vide hos eosdem in suggestu rosae despectantis popinam suam, aures vocum sono, spectaculis
oculos, saporibus palatum suum delectantes; mollibus
lenibusque fomentis totum lacessitur eorum corpus
et, ne nares interim cessent, odoribus variis inficitur
locus ipse, in quo luxuriae parentatur. hos esse in
voluptatibus dices, nec tamen illis bene erit, quia non
bono gaudent.

XII. 'Male' inquit 'illis erit, quia multa inter- 1
veniunt, quae perturbent animum, et opiniones inter
se contrariae mentem inquietabunt.' quod ita esse

1 a tam molli *Muret* an molli *A* || 2 *verba* quicquid .. faciet *adversario tribuit Reitzenstein* || 5 custodem *A* || 15 nomen*tanum A*[5] | & apicum *A corr. volg.* || 16 concoquentis *A* conquirentes *volg.* || 18 eosdem e (in *Gertz*) suggestu rosae *Gronov* despectantis *Gertz* eos demens uccessuros///spectantjs *A*[1] (*ex tribus litteris erasis prima sine dubio* ę *fuit, duae reliquae aut* In *aut potius* de *fuerunt, non* ex) *nunc scriptura ab A*[5] *correcta haec est:* eosdem et successuros expectantjs || 19 //uo‿cum *A* (*eras. fort.* t *non* s) || 23 hos *volg.* hoc *A* || 26 inter ueniunt *A* -ent *Gertz. cfr. Hammelrath Progr.* Emmerich 1895 p. 6

concedo; sed nihilo minus illi ipsi stulti et inaequales
et sub ictu paenitentiae positi magnas percipient volup-
tates, ut fatendum sit tam longe tum illos ab omni
molestia abesse quam a bona mente et, quod pleris-
que contingit, hilarem insaniam insanire ac per risum
2 furere. at contra sapientium remissae voluptates et
modestae ac paene languidae sunt compressaeque et
vix notabiles, ut quae neque accersitae veniant nec,
quamvis per se accesserint, in honore sint neque ullo
gaudio percipientium exceptae; miscent enim illas et
interponunt vitae ut ludum iocumque inter seria.

3 Desinant ergo inconvenientia iungere et virtuti
voluptatem inplicare, per quod vitium pessimis quibus-
que adulantur. ille effusus in voluptates, ructabundus
semper atque ebrius, quia scit se cum voluptate vivere,
credit et cum virtute; audit enim voluptatem separari
a virtute non posse, deinde vitiis suis sapientiam in-
4 scribit et abscondenda profitetur. itaque non ab Epi-
curo inpulsi luxuriantur, sed vitiis dediti luxuriam
suam in philosophiae sinu abscondunt et eo concur-
runt, ubi audiant laudari voluptatem. nec aestimant,
voluptas illa Epicuri — ita enim me hercules sentio —
quam sobria ac sicca sit, sed ad nomen ipsum advo-
lant quaerentes libidinibus suis patrocinium aliquod
5 ac velamentum. itaque quod unum habebant in malis
bonum perdunt, peccandi verecundiam: laudant enim
ea, quibus erubescebant, et vitio gloriantur; ideoque

14 *cfr. Epicuri fr. 506 (p. 314, 3 sq.) Us.* || 18 *sq. Epic. fr. 460*

1 nichil homis *ut vid.* A^1 *corr.* A^5 || 3 longe////tũ *A* (*2 aut 3 litt. eras., quarum ultima* a *fuisse vid.*) || 5 ĩsanire *s. v. add.* A^2 (A^3?) || 8 arcersitę *A quod aut in* arcessitae *aut in* accersitae *corr.; hoc praetuli, cum* accerso *ap. Sen. multo frequentius sit quam* arcesso || 9 accerserint *A corr. volg.* || 13 per quod vitium *A quod mutare nolim* per quam vitia *Madvig dubitanter* per quod inviti *Gertz* per quod initium *Schultess* || 14 ruptabundus *A corr. Lipsius* || 15 se cũ *in ras. scr.* A^5

ne resurgere quidem † adulescentiae licet, cum honestus turpi desidiae titulus accessit. hoc est cur ista voluptatis laudatio perniciosa sit, quia honesta praecepta intra latent, quod corrumpit, apparet.

XIII. In ea quidem ipse sententia sum — invitis 1
hoc nostris popularibus dicam — sancta Epicurum et
recta praecipere et, si propius accesseris, tristia; vo-
luptas enim illa ad parvum et exile revocatur et, quam
nos virtuti legem dicimus, eam ille dicit voluptati:
iubet illam parere naturae; parum est autem luxuriae
quod naturae satis est. quid ergo est? ille, quisquis 2
desidiosum otium et gulae ac libidinis vices felicitatem
vocat, bonum malae rei quaerit auctorem et, cum illo
venit blando nomine inductus, sequitur voluptatem non
quam audit, sed quam attulit, et vitia sua cum coepit
putare similia praeceptis, indulget illis non timide,
nec obscure luxuriatur set iam inde aperto capite. ita-
que non dicam, quod plerique nostrorum, sectam
Epicuri flagitiorum magistram esse, sed illud dico:
male audit, infamis est, et inmerito. hoc scire qui 3
potest nisi interius admissus? frons eius ipsa dat
locum fabulae et ad malam spem inritat. hoc tale est,
quale vir fortis stolam indutus: constat tibi pudicitia,

5 *Epicuri fr. 460 Us.*

1 adulescentię *A* erubescentiae *Madvig* displicentiae *Gertz* adlubescentiae *Petschenig* adulatione gliscente *Schultess* abolescenti paenitentiae *E. Thomas* || 5 ipse *Gruter* ipsa *A* || 7 propitius accesseris tristitia *A corr. volg.* || 11 ille *cum antecedenti interrogationis signo in ipso versu add. A²*, *cum A¹ spatium vacuum reliquisset* || 13 cum *Madvig* dum *A* || 14 uoluptates *A corr. volg.* || 17 set iam inde *Gertz* etiam inde *A* sed iam audet *Schultess* || 18 dicam ς dicunt *A* dico *volg.* || 20 infamis *volg.* infans *A* | et inmerito *A* nec inmerito *Gertz non bene, quia id quod seq.* hoc *non habet quo referatur. nec magis probo, quod Reitzenstein proposuit, haec duo verba adversario Epicureo tribuenda esse; certe scribendum erat* 'at inmerito', *quod Reinecke suadet; sed nil mutandum. cfr. Schultess Ann. stud. p. 36* | qui *A* quis ς *et volg.* || 23 constat *Madvig* constanti A constans Pauly

virilitas salva est, nulli corpus tuum turpi patientiae vacat, sed in manu tympanum est. titulus itaque honestus eligatur et inscriptio ipsa excitans animum; *quae stat, corpori adulatur invitavitque*, quae statim
4 venerunt vitia. quisquis ad virtutem accessit, dedit generosae indolis specimen, qui voluptatem sequitur, videtur enervis, fractus, degenerans † viro, perventurus in turpia, nisi aliquis distinxerit illi voluptates, ut sciat, quae ex eis intra naturale desiderium desistant, quae praeceps ferantur infinitaeque sint et, quo magis
5 implentur, eo magis inexplebiles: agedum, virtus antecedat, tutum erit omne vestigium. et voluptas nocet nimia: in virtute non est verendum, ne quid nimium sit, quia in ipsa est modus; non est bonum, quod magnitudine laborat sua. rationalem porro sortitis naturam quae melius res quam ratio proponitur? et si placet ista iunctura, si hoc placet ad beatam vitam ire comitatu, virtus antecedat, comitetur voluptas et circa corpus ut umbra versetur: virtutem quidem, excelsissimam dominam, voluptati tradere ancillam nihil magnum animo capientis est.

1 XIV. Prima virtus eat, haec ferat signa: habebimus nihilo minus voluptatem, sed domini eius et temperatores erimus; aliquid nos exorabit, nihil coget. at ei, qui voluptati tradidere principia, utroque caruere; virtutem enim amittunt, ceterum non ipsi voluptatem,

7 *Epic. fr. 455 Us.* || 19 *Epic. fr. 514 Us.*

4 quae statim uenerunt uitia *A scripturam mancam supplevit Reitzenstein* quae stat (extat *Hertz et Reitzenstein*), invenerunt vitia *Madvig* quae stat, eam vendunt vitia *Schultess* || 6 specimen *Haase* speciem *A* | qui *volg.* quę *A* || 7 degenerans uiro A^1 (o *expunxit m. 1—2, erasit m. 5 ut vid.*) degenerans a viro *Muret* degener, exanguis *Feldmann. exspecto* degener, eviratus *sim. in gradatione* || 9 desistant *A* resistant *Erasm.*^{2} || 13 nimia *A* (a *corr. fort. ex* s *m. 1*) || 18 comitetur ς comitatū *A* (*virgulam adposuit alia manus*) || 20 dominam *Gertz* omnium *A* (*cfr. Cic. fin. II 12, 37*) <rem> excels. omnium *Stangl* || 22 eat, *haec Madvig* at hęc A^1 ad hęc A^2

sed ipsos voluptas habet, cuius aut inopia torquentur
aut copia strangulantur, miseri, si deseruntur ab illa,
miseriores, si obruuntur; sicut deprensi mari Syrtico
modo in sicco relinquuntur, modo torrente unda fluc-
tuantur. evenit autem hoc nimia intemperantia et 2
amore caeco rei; nam mala pro bonis petenti pericu-
losum est adsequi. ut feras cum labore periculoque
venamur et captarum quoque illarum sollicita pos-
sessio est — saepe enim laniant dominos —, ita
habent se magnae voluptates: in magnum malum
evasere captaeque cepere; quae quo plures maioresque
sunt, eo ille minor ac plurium servus est, quem felicem
volgus appellat. permanere libet in hac etiamnunc 3
huius rei imagine. quemadmodum qui bestiarum cu-
bilia indagat et

laqueo captare feras

magno aestimat et

latos canibus circumdare saltus,

ut illarum vestigia premat, potiora deserit multisque
officiis renuntiat: ita qui sectatur voluptatem omnia
postponit et primam libertatem neclegit ac pro ventre
dependit, nec voluptates sibi emit, sed se voluptatibus
vendit.

XV. 'Quid tamen' inquit 'prohibet in unum vir- 1
tutem voluptatemque confundi et ita effici summum
bonum, ut idem et honestum et iucundum sit?' quia
pars honesti non potest esse nisi honestum, nec sum-
mum bonum habebit sinceritatem suam, si aliquid in

16 *Verg. georg. I 139 sq. cfr. Sen. epist. 90, 11*

2 stragulentur. an serisi *A corr. volg.* || **6** caeco rei *volg.* cecę rei *A* 'res *h. l. significat voluptatem, quam malam esse non opus est dici.' Gertz* || **7** periculo*que uenamur. et captarum* quoque A^5 || **10** habent se magnae *Madvig* habentes magnas *A* habenti magnas *Bentley* || **14** imaginẽ *A* | qui *volg.* quibus *A* || **16** ferat A^1 *corr. m. 1—2, radendo deinde m. 5* || **17** ęstimant *A* || **18** saltus *volg. ex Vergili codd.* intus *A*

2 se viderit dissimile meliori. ne gaudium quidem quod
ex virtute oritur, quamvis bonum sit, absoluti tamen
boni pars est; non magis quam laetitia et tranquillitas,
quamvis ex pulcherrimis causis nascantur; sunt enim
ista bona, sed consequentia summum bonum, non con-
3 summantia. qui vero virtutis voluptatisque societatem
facit et ne ex aequo quidem, fragilitate alterius boni
quicquid in altero vigoris est hebetat libertatemque
illam ita demum, si nihil se pretiosius novit, invictam
sub iugum mittit. nam, quae maxima servitus est,
incipit illi opus esse fortuna; sequitur vita anxia, su-
spiciosa, trepida, casum pavens, temporum suspensa
4 momentis. non das virtuti fundamentum grave, im-
mobile, sed iubes illam in loco volubili stare; quid
autem tam volubile est, quam fortuitorum expectatio
et corporis rerumque corpus adficientium varietas?
quomodo hic potest deo parere et quicquid evenit bono
animo excipere nec de fato queri casuum suorum
benignus interpres, si ad voluptatum dolorumque
punctiunculas concutitur? sed ne patriae quidem bonus
tutor aut vindex est nec amicorum propugnator, si
5 ad voluptates vergit. illo ergo summum bonum e-
scendat, unde nulla vi detrahitur, quo neque dolori
neque spei nec timorist aditus nec ulli rei, quae dete-
rius summi boni ius faciat; escendere autem illo sola
virtus potest. illius gradu clivus iste frangendus est;
illa fortiter stabit et quicquid evenerit feret non patiens
tantum sed etiam volens, omnemque temporum diffi-

3 est; non magis *interpunxi, volg. male:* est, non magis *scil. interpretandum:* non magis quam laetitia (= gaudium *cfr. ep. 72, 4*) etiam tranquillitas absoluti boni pars est || 11 suspiciosa *corr. in A ex* susipisciosa *ut vid.* || 12 casum *A* casuum ς || 13 momentis *Muret* momenta sunt *A* (unt *m. 1, reliqua m. 5 in ras. scr.*) momentis. tu *Gertz* | immobilem (*ult.* m *eras.*) *A* || 15 uolubili . est A^1 *corr. m. 5* || 19 si *A* qui *Gertz* || 22 escendat A^5 (e *in ras. pro alia litt., quae a fuisse potest; certe nec* ad *nec* e *fuit*) || 23 //unde (m *eras.*) *A* | ui *in ras.* A^5 || 24 *timoris ita* ditus A^1 timori sit aditus A^5 *corr. Gertz*

cultatem sciet legem esse naturae et ut bonus miles
feret volnera, numerabit cicatrices, et transverberatus
telis moriens amabit eum, pro quo cadet, imperatorem;
habebit illud in animo vetus praeceptum: deum sequere!
quisquis autem queritur et plorat et gemit, imperata 6
facere vi cogitur et invitus rapitur ad iussa nihilo
minus. quae autem dementia est potius trahi quam
sequi! tam me hercules quam stultitia et ignoratio
condicionis est suae dolere, quod dest aliquid tibi aut
incidit durius, aeque mirari aut indigne ferre ea, quae
tam bonis accidunt quam malis, morbos dico, funera,
debilitates et cetera ex transverso in vitam humanam
incurrentia. quicquid ex universi constitutione patien- 7
dum est, magno suscipiatur animo: ad hoc sacramentum
adacti sumus, ferre mortalia nec perturbari iis, quae
vitare non est nostrae potestatis. in regno nati sumus:
deo parere libertas est.

XVI. Ergo in virtute posita est vera felicitas. 1
quid haec tibi virtus suadebit? ne quid aut bonum
aut malum existimes, quod nec virtute nec malitia
continget. deinde, ut sis inmobilis et contra malum
et ex bono, ut, qua fas est, deum effingas. quid tibi 2
pro hac expeditione promittit? ingentia et aequa
divinis: nihil cogeris, nullo indigebis, liber eris, tutus,
indemnis; nihil frustra temptabis, nihil prohibeberis;
omnia tibi ex sententia cedent, nihil adversum accidet,
nihil contra opinionem ac voluntatem. 'quid ergo? 3
virtus ad beate vivendum sufficit?' perfecta illa et
divina quidni sufficiat, immo superfluat? quid enim

2 uulnera A^{5} uolneri A^{1} | enumerabit *A sed* e *addidisse vid. man. recentior* || 8 ignoratio *Haase* ignorata *A* ignorantia ς || 9 tuae dolere *Klammer* | quod dest (deest) *Madvig* quod | est *A* || 10 aeque *A* atque *Madvig* || 12 debilita*tes* A^{5} || 14 suscipiatur *Haase* usu eripiatur *A* | ad *delendum censet Gronov coll. ep. 95, 35* || 21 contingetur *Gertz coll. epist. 71, 5 et 33; 66, 8 fort. recte* || 22 et *add. Madvig* || 24 liber *eris tutus* A^{5} liberiis . . . . . *ut vid.* A^{1}

deesse potest extra desiderium omnium posito? quid extrinsecus opus est ei, qui omnia sua in se collegit? sed ei, qui ad virtutem tendit, etiam si multum processit, opus est aliqua fortunae indulgentia adhuc inter humana luctanti, dum nodum illum exolvit et omne vinculum mortale. quid ergo interest? quod arte alligati sunt alii, adstricti alii, districti quoque: hic, qui ad superiora progressus est et se altius extulit, laxam catenam trahit nondum liber, iam tamen pro libero.

1 XVII. Si quis itaque ex istis, qui philosophiam conlatrant, quod solent dixerit: 'quare ergo tu fortius loqueris quam vivis? quare et superiori verba summittis et pecuniam necessarium tibi instrumentum existimas et damno moveris et lacrimas audita coniugis aut amici morte demittis et respicis famam et
2 malignis sermonibus tangeris? quare cultius rus tibi est quam naturalis usus desiderat? cur non ad praescriptum tuum cenas? cur tibi nitidior supellex est? cur aput te vinum aetate tua vetustius bibitur? cur † auruum disponitur? cur arbores nihil praeter umbram daturae conseruntur? quare uxor tua locupletis domus censum auribus gerit? quare paedagogium pretiosa veste succingitur? quare ars est aput te ministrare nec temere et ut libet conlocatur argentum sed perite struitur et est aliquis scindendi obsonii magister?' adice, si vis: 'cur trans mare possides? cur plura quam nosti? *cur* turpiter aut tam neglegens

6 arte *Gertz* ame *A* || 7 alii *A* (*alteram* i *in ipso versu add.* A^{5}) arte all. sunt alii, adstr. alii, distr. qu. *Reitzenstein* arte all. sunt alii, adstricti, [alii] distr. q. *Gertz* alii all. sunt, alii adstr., alii distr. q. *volg.* | districti *volg.* destricti *A* || 12 vivis *volg.* uiues *A* || 18 supplex supellex A^{1} *sed* supplex *lin. transversa delevit fort.* A^{2} || 20 auruum (ur *per compend. scr. supra* a *legitur*) *A corrupte. emendatio incerta est:* atrium *Madvig* viridarium *vel* veterarium *Gertz* aurum *Rossbach* violarium *olim Schultess, nunc* lauretum || 21 conseruntur *volg. inde ab Erasm.*^{2} *conseruantur A* || 25 struitur *Lipsius* ser uitur *A* || 27 cur *addidi tertio loco*

es, ut non noveris pauculos servos, aut tam luxuriosus,
ut plures habeas quam quorum notitiae memoria suf-
ficiat?' — adiuvabo postmodo convicia et plura mihi 3
quam putas obiciam, nunc hoc respondeo tibi: non
sum sapiens et, ut malivolentiam tuam pascam, nec
ero. exige itaque a me, non ut optimis par sim, sed
ut malis melior: hoc mihi satis est, cotidie aliquid ex
vitiis meis demere et errores meos obiurgare. non 4
perveni ad sanitatem, ne perveniam quidem; deleni-
menta magis quam remedia podagrae meae compono,
contentus, si rarius accedit et si minus verminatur:
vestris quidem pedibus conparatus, debiles, cursor sum.
haec non pro me loquor — ego enim in alto vitiorum
omnium sum —, sed pro illo, cui aliquid acti est.

XVIII. 'Aliter' inquis 'loqueris, aliter vivis.' hoc, 1
malignissima capita et optimo cuique inimicissima,
Platoni obiectum est, obiectum Epicuro, obiectum
Zenoni; omnes enim isti dicebant non quemadmodum
ipsi viverent, sed quemadmodum esset ipsis vivendum.
de virtute, non de me loquor, et cum vitiis convicium
facio, in primis meis facio: cum potuero, vivam quo-
modo oportet. nec malignitas me ista multo veneno 2
tincta deterrebit ab optimis; ne virus quidem istud,
quo alios spargitis, quo vos necatis, me inpediet, quo
minus perseverem laudare vitam, non quam ago, sed
quam agendam scio, quo minus virtutem adorem et
ex intervallo ingenti reptabundus sequar. expectabo 3
scilicet, ut quicquam malivolentiae inviolatum sit, cui

2 memorię *A corr. volg.* || 6 par sim *ex* passim *corr.* A^{1-2} || 9 perveni . . . perveniam ς peruenit . . . perueniat *A* || 11 ueraminatur *A corr. ex vet. exempl. H. Stephanus* || 12 conparatui *A* (i *radendo corr. ex* r) *corr. volg.* | debiles *Gronov et Bentley* debilis *A* <non> debilis c. *Rossbach* | cursor A^5 || 13 ego enim *volg.* enĩ ego *A* etenim ego *Gertz, sed* etenim *nusquam inveniri ap. Sen. in parenthesi monet Reinecke in diss. Monast. 1890 p. 18* || 19 ipsis *del. Muret* || 23 uirtus *corr. in* uirus A^5 || 24 vos necatis ς *quod ex epist. 81, 22 Gertz* defendit vos negatis *A* | me *volg.* te *A*

sacer nec Rutilius fuit nec Cato? curet aliquis, an istis nimis dives videatur, quibus Demetrius Cynicus parum pauper est? virum acerrimum et contra omnia naturae desideria pugnantem, hoc pauperiorem quam ceteros Cynicos, quod, cum sibi interdixerint habere, interdixit et poscere, negant satis egere! vides enim: non virtutis scientiam sed egestatis professus est.

1 XIX. Diodorum, Epicureum philosophum, qui intra paucos dies finem vitae suae manu sua inposuit, negant ex decreto Epicuri fecisse, quod sibi gulam praesecuit: alii dementiam videri volunt factum hoc eius, alii temeritatem; ille interim beatus ac plenus bona conscientia reddidit sibi testimonium vita excedens laudavitque aetatis in portu et ad ancoram actae quietem et dixit, quod vos inviti audistis, quasi vobis quoque faciendum sit:

Vixi et quem dederat cursum fortuna peregi.

2 de alterius vita, de alterius morte disputatis et ad nomen magnorum ob aliquam eximiam laudem virorum, sicut ad occursum ignotorum hominum minuti canes, latratis; expedit enim vobis neminem videri bonum, quasi aliena virtus exprobratio delictorum † omnium sit. invidi splendida cum sordibus vestris confertis nec intellegitis, quanto id vestro detrimento audeatis. nam si illi, qui virtutem sequuntur, avari libidinosi ambitiosique sunt, quid vos estis, quibus ipsum nomen

3 virtutis odio est? negatis quemquam praestare, quae loquitur, nec ad exemplar orationis suae vivere: quid

17 *Verg. Aen. IV 653 cfr. epist. 12, 9*

5 interdixerint *scripsi Gronovium secutus, qui* cum <hi> sibi interdixerint *coni.* interdixerit *A* || 14 laudabitque *A* || 15 inuidi *A* || 22 exprobatio delectorum *A corr. ex ς* | omnium *A* v*c* *volg.* exprobratio detectorum criminum sit *Schultess.* *in inventum* || 23 inuiti *A corr. in ς* || 27 prestareq; 28 orationis *volg. e Pinc. codd.* rationis *A*

mirum, cum loquantur fortia, ingentia, omnis humanas tempestates evadentia? cum refigere se crucibus conentur, in quas unusquisque vestrum clavos suos ipse adigit, ad supplicium tamen acti stipitibus singulis pendent; hi, qui in se ipsi animum advertunt, quot cupiditatibus tot crucibus distrahuntur. at maledici et in alienam contumeliam venusti sunt. crederem illis hoc vacare, nisi quidam ex patibulo suo spectatores conspuerent.

XX. 'Non praestant philosophi quae loquuntur.' 1
multum tamen praestant quod loquuntur, quod honesta mente concipiunt: namque idem si et paria dictis agerent, quid esset illis beatius? interim non est quod contemnas bona verba et bonis cogitationibus plena praecordia. studiorum salutarium etiam citra effectum laudanda tractatio est. quid mirum, si non escendunt 2
in altum ardua adgressi? sed si vir es, suspice, etiam si decidunt, magna conantis. generosa res est respicientem non ad suas sed ad naturae suae vires conari alta temptare et mente maiora concipere, quam quae etiam ingenti animo adornatis effici possunt. qui sibi 3
hoc proposuit: 'ego mortem eodem voltu comoediamque videbo. ego laboribus, quanticumque illi erunt,

2 *verba* cum refigere . . adigit *cum eis quae sequuntur coniungenda esse vidit Gertz, quem in toto hoc loco constituendo secutus sum, quamquam ne sic quidem enuntiatum intellego* || 4 adigit *Muret* adicit *A* || 6 at *Erasm.*[1] aut *A* | maledici et in *Koch* male‿dici///in (*1 aut 2 litt. eras.*) *A* maledice in al. *Madvig* distrahuntur, avent maledicere, in alienam c. v. s. *Joh. Müller* || 7 *ante* crederem *Madvig* vix *aut* non *addendum censet; sed cfr. Joh. Müller Krit. Stud. I p. 26 sq.* || 8 uagare *A* | suo *Madvig* suos *A* || 10 loquentur *A corr. volg.* || 12 namque idem *Schultess* (*cfr. ep. 95, 64*) nam quidem *A* || 19 uires *corr. ex* uiris A^{1-2} | conari. alta temptare *A corr. Vahlen, cum antea aut* conari alta, temptare *aut* conari, alta t. *scriberetur* || 20 mente *corr. ex* mentem *A* || 22 comoediamque *Madvig* cum audiam quo *A* quo manducum *Gertz* quo ad Uticam Cato *Schultess* ego mortem meorum eodem vultu audiam, quo meam videbo P. Thomas

parebo animo fulciens corpus. ego divitias et praesentis et absentis aeque contemnam, nec si aliubi iacebunt, tristior, nec si circa me fulgebunt, animosior. ego fortunam nec venientem sentiam nec recedentem. ego terras omnis tamquam meas videbo, meas tamquam omnium. ego sic vivam quasi sciam aliis esse me natum et naturae rerum hoc nomine gratias agam: quo enim melius genere negotium meum agere potuit?
4 unum me donavit omnibus, uni mihi omnis. quicquid habebo, nec sordide custodiam nec prodige spargam. nihil magis possidere me credam quam bene donata. non numero nec pondere beneficia nec ulla nisi accipientis aestimatione perpendam; numquam id mihi multum erit, quod dignus accipiet. nihil opinionis causa, omnia conscientiae faciam. populo spectante
5 fieri credam quicquid me conscio faciam. edendi mihi erit bibendique finis desideria naturae restinguere, non inplere alvom et exinanire. ero amicis iucundus, inimicis mitis et facilis. exorabor, antequam roger, et honestis precibus occurram. patriam meam esse mundum sciam et praesides deos, hos supra me circaque me stare factorum dictorumque censores. quandoque aut natura spiritum repetet aut ratio dimittet, testatus exibo bonam me conscientiam amasse, bona studia, nullius per me libertatem deminutam, minime meam' — qui haec facere proponet, volet, temptabit, ad deos iter faciet, ne ille, etiam si non tenuerit,

magnis tamen excidit ausis.

28 *Ovidi metam. II 328*

2 absentes *A* | aliubi *codd. Pinciani* alicubi *A* alii habebunt *Wolters* || 3 animosior. Ego *in marg. Erasm.*[2] animo. cur ego *A* || 9 dominauit A^1 *corr. s. v. in* donauit A^6 || 10 habebo *A* (*alteram* b *s. v. add. fort.* A^2) | prodiges parcam A^1 *corr. m. 2* || 13 nunc quam A^1 *corr.* A^6 || 15 spectante// (*eras. fort.* s) *A* || *18* aluom A^1 aluum A^5 | ero *amicus Gruteri* ego *A* || 28 excidit *A et Ovidi codd.* excidet ς

vos quidem, quod virtutem cultoremque eius odistis, 6
nihil novi facitis. nam et solem lumina aegra formidant et aversantur diem splendidum nocturna animalia, quae ad primum eius ortum stupent et latibula sua passim petunt, abduntur in aliquas rimas timida lucis. gemite et infelicem linguam bonorum exercete convicio, hiate, conmordete: citius multo frangetis dentes quam imprimetis.

XXI. "Quare ille philosophiae studiosus est et 1
tam dives vitam agit? quare opes contemnendas dicit et habet? vitam contemnendam putat et tamen vivit? valetudinem contemnendam et tamen illam diligentissime tuetur atque optimam mavolt? et exilium vanum nomen putat et ait: 'quid enim est mali mutare regiones?' et tamen, si licet, senescit in patria? et inter longius tempus et brevius nihil interesse iudicat, tamen, si nihil prohibet, extendit aetatem et in multa
senectute placidus viret?" ait ista debere contemni, 2
non, ne habeat, sed ne sollicitus habeat; non abigit illa a se, sed abeuntia securus prosequitur. divitias quidem ubi tutius fortuna deponet quam ibi, unde sine
querella reddentis receptura est? M. Cato cum laudaret 3
Curium et Coruncanium et illud saeculum, in quo censorium crimen erat paucae argenti lamellae, possidebat ipse quadragies sestertium, minus sine dubio quam Crassus, plus quam Censorius Cato. maiore spatio, si compararentur, proavom vicerat, quam a Crasso

2 et *ante* solem *s. v. add. fort.* A^2 || 7 hiate *Bongarsius* his|ate A^1 *sed fieri potest, ut punctum sub* s *fortuitum sit* hiscite *in marg.* A^6 || 9 et tam *A* et tamen *Haase* || 10 contemnendas A^6 *in mg.* contemne|bas A^1 || 14 putat *volg.* putant *A unde Schultess* putans dicit *pro* putat et ait *coni.* | regionis A^1 *corr. fort. m. 2* || 17 <et> tamen *Madvig* || 21 //unde// A^5 *in fine vers.* (*pro* e A^1 *habuerat* is) || 23 illud *volg.* illjut *A* (t *in* d *corr. m. 2*) || 24 censorium ꞩ *ex corr. et m. recens in mg. A* nec sorium *A* | erat *A* erant *Gruter* || 25 quadringenties *coni. Lipsius* || 27 compararentur *Wesenberg*

vinceretur, et, si maiores illi obvenissent opes, non
4 sprevisset. nec enim se sapiens indignum ullis muneribus fortuitis putat: non amat divitias, sed mavolt; non in animum illas, sed in domum recipit, nec respuit possessas, sed continet et maiorem virtuti suae materiam subministrari volt.
1 XXII. Quid autem dubii est, quin haec maior materia sapienti viro sit animum explicandi suum in divitiis quam in paupertate, quom in hac unum genus virtutis sit non inclinari nec deprimi, in divitiis et temperantia et liberalitas et diligentia et dispositio et
2 magnificentia campum habeat patentem? non contemnet se sapiens, etiam si fuerit minimae staturae, esse tamen se procerum volet. et exilis corpore † acamisso oculo valebit, malet tamen sibi esse corporis robur, et hoc ita, ut sciat esse aliud in se valentius.
3 malam valetudinem tolerabit, bonam optabit. quaedam enim, etiam si in summam rei parva sunt [ait] et subduci sine ruina principalis boni possunt, adiciunt tamen aliquid ad perpetuam laetitiam [et] ex virtute nascentem: sic illum adficiunt divitiae et exhilarant, ut navigantem secundus et ferens ventus, ut dies bonus
4 et in bruma ac frigore apricus locus. quis porro sapientium — nostrorum dico, quibus unum est bonum virtus — negat etiam haec, quae indifferentia vocamus,

1 uincerentur A^1 *supra quod* vinceretur A^6 *scr.* || 4 respuit posses|sas *A* *quod mutare non audeo. imago sumpta est a stomacho, qui cibum aut continet* (*bei sich behält*) *aut respuit* (*wieder von sich gibt*) *cfr. et dial. X 7, 3; 13, 2; XI 5, 5. huc spectant quae infra leguntur in p. 222, 6.* respuit possessiones *Madvig* r. porrectas *Schultess* r., sed possessas continet *Gertz* || 6 materię A^1 *corr. in marg.* A^6 || 7 quin haec A^2 quinec A^1 || 9 paupertatē *A* | quom *Gertz* quam *A* | inhac *unū genus* A^5 *prima scriptura plane erasa* || 10 uirtutisit *A* || 14 exilis *corr. ex* exiles A^{1-2} | acamisso////oculo *A erasis 2 aut summum 3 litteris* exili corp. ac macriusculo (*vel* tenuiusculo) *Madvig* ut exilis corp. acutissimo oculo v. *Schultess* || 18 sunt et ς *sunt* ait et *A* || 20 et|ex *A corr. Gertz* || 22 ferens et uentus *A* *r. volg.* || 25 differentia *A corr. volg.*

habere aliquid in se pretii et alia aliis esse potiora? quibusdam ex iis tribuitur aliquid honoris, quibusdam multum. ne erres itaque, inter potiora divitiae sunt. 'quid 5 ergo' inquis 'me derides, cum eundem aput te locum habeant, quem aput me?' vis scire, quam non eundem habeant locum? mihi divitiae si effluxerint, nihil auferent nisi semet ipsas, tu stupebis et videberis tibi sine te relictus, si illae a te recesserint; aput me divitiae aliquem locum habent, aput te summum; ad postremum divitiae meae sunt, tu divitiarum es.

XXIII. Desine ergo philosophis pecunia inter- 1 dicere: nemo sapientiam paupertate damnavit. habebit philosophus amplas opes, sed nulli detractas nec alieno sanguine cruentas, sine cuiusquam iniuria partas, sine sordidis quaestibus, quarum tam honestus sit exitus quam introitus, quibus nemo ingemescat nisi malignus. in quantum vis exaggera illas: honestae sunt, in quibus cum multa sint, quae sua quisque dici velit, nihil est, quod quisquam suum possit dicere. ille vero fortunae 2 benignitatem a se non summovebit et patrimonio per honesta quaesito nec gloriabitur nec erubescet. habebit tamen etiam quo glorietur, si aperta domo et admissa in res suas civitate poterit dicere: 'quod quisque agnoverit, tollat.' o magnum virum, *o* optime divitem, si post hanc vocem tantundem habuerit! ita dico: si tuto et securus scrutationem populo praebuerit, si nihil quisquam aput illum invenerit, quoi manus iniciat, audaciter et propalam erit dives. sapiens nullum 3 denarium intra limen suum admittet male intrantem;

1 precii 7 A^5 *ex* A^1 *scriptura dispicitur:* preti . . . || 4 me/dendes A^1 *sed* n *in* ri *mutare voluit fort.* A^2 || 5 quem A^6 *s. v.* quam A^1 || 8 ille *A* || 9 summum; ad ς summū. ac *A* || 16 malignius A^1 *corr.* A^5 || 18 insua quisq; dicit uelit A^1 *corr. in marg.* A^6 || 22 glorientur *A* || 24 o *altero loco add. Lipsius. cfr. epist. 70, 21* || 27 quoi *Madvig* quot A^1 *sed supra* t *punctis notatam littera aliqua* (d?) *scripta fuit; postea et haec et* t *erasae sunt* || 28 audac//ter *A* (*eras.* i)

idem magnas opes, munus fortunae fructumque virtutis, non repudiabit nec excludet. quid enim est quare illis bono loco invideat? veniant, hospitentur. nec iactabit illas nec abscondet — alterum infruniti animi est, alterum timidi et pusilli, velut magnum bonum intra sinum continentis — nec, ut dixi, eiciet illas e domo. 4 quid enim dicet? utrumne 'inutiles estis' an 'ego uti divitiis nescio'? quemadmodum etiam pedibus suis poterit iter conficere, escendere tamen vehiculum malet, sic pauper *et*si poterit esse, dives volet. [et] habebit itaque opes, sed tamquam leves et avolaturas, nec ulli 5 alii eas nec sibi graves esse patietur. donabit — quid erexistis aures? quid expeditis sinum? — donabit aut bonis aut eis, quos facere poterit bonos, donabit cum summo consilio dignissimos eligens, ut qui meminerit tam expensorum quam acceptorum rationem esse reddendam, donabit ex recta et probabili causa, nam inter turpes iacturas malum munus est, habebit sinum facilem, non perforatum, ex quo multa exeant, et nihil excidat.

1 XXIV. Errat, si quis existimat facilem rem esse donare: plurimum ista res habet difficultatis, si modo consilio tribuit*ur*, non casu et impetu spargitur. hunc promereor, illi reddo; huic succurro, huius misereor; illum instruo dignum quem non deducat paupertas nec occupatum teneat; quibusdam non dabo, quamvis desit, quia, etiam si dedero, erit defuturum; quibusdam offeram, quibusdam etiam inculcabo. non possum in

2 repudia*b*it A^2 (b *ex* u *corr.*) *item v. 24* iacta*b*it || 6 illas//e *A* (*eras. vid.* s) || 9 escendere A^1 *corr. in* asc- A^5 || 10 pauper etsi poterit esse, d. v. *Schultess* paup' si poterit esse diues. uolet *A* pauper esse poterit, esse d. v. *Gertz* | habebit *Madvig* & habebit *A* || 12 alii eas *Gertz* alias A^1 alji A^5 | quid? donauit? erexistis aures. quid expeditis sinum? donauit A^1 (*primum* donauit *man. rec. in* donabit *corr., alterum et tertium* A^6 *in marg.*) *corr. Muret* || 19 exeant' & nichil *A* et *om. volg.* | excidant A^1 *corr.* A^5 || 22 tribuit *A corr. volg.* || 27 quibusdam etiam *volg.* quibus & iam A^1 *quod mutavit in* quibus *etiam* A^2 *quibus*dam inculcabo *Schultess*

hac re esse neglegens; numquam magis nomina facio
quam cum dono. 'quid? tu' inquis 'recepturus donas?' 2
immo non perditurus: eo loco sit donatio, unde repeti
non debeat, reddi possit. beneficium conlocetur, quem-
admodum thensaurus alte obrutus, quem non eruas,
nisi fuerit necesse. quid? domus ipsa divitis viri 3
quantam habet bene faciendi materiam! quis enim
liberalitatem tantum ad togatos vocat? hominibus
prodesse natura me iubet: servi liberine sint hi, ingenui
an libertini, iustae libertatis an inter amicos datae,
quid refert? ubicumque homo est, ibi benefici locus
est. potest itaque pecunia etiam intra limen suum
diffundi et liberalitatem exercere, quae non quia liberis
debetur, sed quia a libero animo proficiscitur, ita no-
minata est. haec aput sapientem nec umquam in turpes
indignosque inpingitur nec umquam ita defetigata er-
rat, ut non, quotiens dignum invenerit, quasi ex
pleno fluat.

Non est ergo, quod perperam exaudiatis, quae 4
honeste, fortiter, animose a studiosis sapientiae dicuntur.
et hoc primum adtendite: aliud est studiosus sapientiae,
aliud iam adeptus sapientiam. ille tibi dicet: 'optime
loquor, sed adhuc inter mala volutor plurima. non
est, quod me ad formulam meam exigas: cum maxime
facio me et formo et ad exemplar ingens attollo; si
processero quantumcumque proposui, exige ut dictis
facta respondeant.' adsecutus vero humani boni sum-
mam aliter tecum aget et dicet: 'primum non est,
quod tibi permittas de melioribus ferre sententiam;

1 re esse *volg.* esse ré A^5 (*in ras. praeter ultimam* é) *ex* A^1 *scr. dispicitur* .... ré *ut ipsa m. 1 scripsisse uideatur* ésse ré *i. e.* re esse | nunc quam *A* || 9 natura me *Haase* naturā & *A* | iubet: servi ς iubet et serui *A* || 13 quę | non qua liberis debetur. sed quia (i *s. v. add. fort. m. 1*) liberis debetur. sed quia alibero animo proficiscitur *A corr. volg.* || 15 in turpes A^5 (*praeter* i *cetera in ras. in fine versus*) || 24 cum *volg.* cur *A* || 26 quantumcumque ς quantumque *A* quantum *volg.* || 27 summam ς summa *A*

mihi iam, quod argumentum est recti, contigit malis
5 displicere. sed, ut tibi rationem reddam, qua nulli
mortalium invideo, audi quid promittam et quanti
quaeque aestimem. divitias nego bonum esse: nam si
essent, bonos facerent; nunc, quoniam quod aput malos
deprenditur dici bonum non potest, hoc illis nomen
nego. ceterum et habendas esse et utiles et magna
commoda vitae adferentis fateor.

1 XXV. Quid ergo sit, quare illas non in bonis
numerem, et quid praestem in illis aliud quam vos,
quoniam inter utrosque convenit habendas, audite.
pone in opulentissima me domo, pone aurum argentumque *ubi* in promiscuo usu sit: non suspiciam me ob
ista, quae etiam si aput me, extra me tamen sunt. in
sublicium pontem me transfer et inter egentes abice:
non ideo tamen me despiciam, quod in illorum numero
consedero, qui manum ad stipem porrigunt. quid enim
ad rem, an frustum panis desit, cui non deest mori
posse? quid ergo est? domum illam splendidam malo
2 quam pontem. pone *in* instrumentis splendentibus et
delicato apparatu: nihilo me feliciorem credam, quod
mihi molle erit amiculum, quod purpura convivis meis
substernetur. muta stragula mea: nihilo miserius ero,
si lassa cervix mea in maniculo faeni adquiescet, si
super Circense tomentum per sarturas veteris lintei

1 contigit ς contingit *A* || 3 quod audi (*i. e.* audi quod) *A corr. volg.* || 6 hoc dici illis *A sed* dici *delevit m. rec.* || 9 sit, quare *Muret* est quare *A* est? quare *multi edd.* || 13 ubi *hoc loco addidi; plerumque post* pone *infulciunt. in A non legitur* || 15 abiice *Gronov* abige *A* || 17 adstipen *A* || 20 pontem *Pincianus* potentem *A* | in *deest in A, add. volg.* me in *inseri volt Muret* || 22 molle erit amiculum, quod *volg.* molle erit āminiclu. sit quod *A* (āminiclu *in ras.* A^{5}, sit *eadem man. renovavit, cum* sit *aut fort.* erit A^{1} *habuerit*) || 23 substernatur *A corr. volg.* | muta stragula mea *Madvig Fickerti* (muta) *et Agricolae inventis* (malo stragulam meam) *usus* multas magnā meā *A* | miserius *A* -ior *volg.* || 24 maniculo *A quod tenendum non fugit Wölfflinum Arch. f. l. L. XII p. 20*

effluens incubabo. quid ergo est? malo, quid mihi
animi sit, ostendere praetextatus et † causatus quam
nudis scapulis aut † sententis. omnes mihi ex voto 3
dies cedant, novae gratulationes prioribus subtexantur:
non ob hoc mihi placebo. muta in contrarium hanc
indulgentiam temporis, hinc illinc percutiatur animus
damno, luctu, incursionibus varis, nulla hora sine aliqua
querella sit: non ideo me dicam inter miserrima
miserum, non ideo aliquem execrabor diem; provisum
est enim a me, ne quis mihi ater dies esset. quid
ergo est? malo gaudia temperare, quam dolores compescere.'
hoc tibi ille Socrates dicet: 'fac me victorem 4
universarum gentium, delicatus ille Liberi currus
triumphantem usque ad Thebas a solis ortu vehat,
iura reges † penatium petant: me hominem esse maxime
cogitabo, cum deus undique consalutabor. huic tam
sublimi fastigio coniunge protinus praecipitem mutationem;
in alienum inponar fericulum exornaturus
victoris superbi ac feri pompam: non humilior sub
alieno curru agar quam in meo steteram. quid ergo
est? vincere tamen quam capi malo. totum fortunae 5
regnum despiciam, sed ex illo, si dabitur electio,
meliora sumam. quicquid ad me venerit, bonum fiet,

2 pretextatus & causatus. quā nudi scapulis aut sententis *A* pexatus et gausapatus quam nudis scapulis aut semitectis *Lipsius* praetextatus et calceatus quam nudis scapulis aut sectis plantis (*coll. Verg. Buc.* X 49) *ingeniose Schultess* || 4 novae ς nouo *A* || 5 muta *corr. ex* multa *A* || 6 illic *A* || 7 uaris A^1 -riis A^5 | nulla hora *Erasmus* nulla homo *A* || 12 hoc *A* adhuc *Gertz* || 15 iura// (*eras. punctum*) reges penatiū | petant (t *ultima in ras. paullo maiore* A^5) me hominē esse maxime cogitabo *A* iura reges a me petant: me hom. esse m. c. *Madvig* iura reges nationum petant a me: hominem esse me tunc m. c. *Gertz* iura reges gregatim petant: (tum?) me hom. esse m. c. *Schultess* iura reges externarum nationum petant a me: hominem esse maxime cogitabo *scripserim* || 16 consualutabor (*punctum supposuit fort. m. 2*) *A* || 17 coniunge/// (*eras. 2 litt. fort.* re) *A* || 18 alienum imponar ς alienā inponam *A* || 20 in meo *volg.* inme/// *A* (*eras.* 2 litt., fort. os)

sed malo faciliora ac iucundiora veniant et minus
vexatura tractantem. non est enim, quod existimes
ullam esse sine labore virtutem, sed quaedam virtutes
6 stimulis, quaedam frenis egent. quemadmodum corpus
in proclivi retineri debet, adversus ardua impelli, ita
quaedam virtutes in proclivi sunt, quaedam clivom
subeunt. an dubium sit, quin escendat, nitatur, ob-
luctetur patientia, fortitudo, perseverantia et quaecum-
que alia duris opposita virtus est et fortunam subigit?
7 quid ergo? non aeque manifestum est per devexum
ire liberalitatem, temperantiam, mansuetudinem? in his
continemus animum, ne prolabatur, in illis exhortamur
incitamusque acerrime. ergo paupertati adhibebimus
illas, quae pugnare sciunt, fortiores, divitiis illas dili-
gentiores, quae suspensum gradum ponunt et pondus
8 suum sustinent. cum hoc ita divisum sit, malo has
in usu mihi esse, quae exercendae tranquillius sunt,
quam eas, quarum experimentum sanguis et sudor est.
ergo non ego aliter' inquit sapiens 'vivo quam loquor,
sed vos aliter auditis; sonus tantummodo verborum ad
aures vestras pervenit: quid significent non quaeritis.'

1 XXVI. 'Quid ergo inter me stultum et te sapien-
tem interest, si uterque habere volumus?' plurimum:
divitiae enim aput sapientem virum in servitute sunt,
aput stultum in imperio; sapiens divitiis nihil permittit,
vobis divitiae omnia; vos, tamquam aliquis vobis aeter-
nam possessionem earum promiserit, adsuescitis illis
et cohaeretis, sapiens tunc maxime paupertatem medi-
2 tatur, cum in mediis divitiis constitit. numquam im-
perator ita paci credit, ut non se praeparet bello,

5 ita *A* (it *in ras. m. 5; ne* a *quidem m. 1 scripsit*) || 7 sit *A* est *Wesenberg* | quin *volg.* qui *A* | escendat A^1 asc- A^5 || 13 acerrime *Haase* acerrimus A^1 acerrimis A^5 | paupertatis *A* || 17 exercendae ς -di *A* || 21 quid *volg.* quod *A* | significet *A corr. Gertz* || 22 et tuum sapientem *optat Gertz, et certe quae sequuntur non sapientis illius, sed ipsius Senecae videntur esse*

quod etiam si non geritur, indictum est: vos domus
formonsa, tamquam nec ardere nec ruere possit, inso-
lentes, vos opes, tamquam periculum omne transcen-
derint maioresque sint vobis quam quibus consumendis
satis virium habeat fortuna, obstupe faciunt. otiosi 3
divitiis luditis nec providetis illarum periculum, sicut
barbari plerumque inclusi, ut ignari machinarum, segnes
laborem obsidentium spectant nec quo illa pertineant,
quae ex longinquo struuntur, intellegunt. idem vobis
evenit: marcetis in vestris rebus nec cogitatis, quot
casus undique immineant iam iamque pretiosa spolia
laturi. sapientis quisquis abstulerit divitias, omnia 4
illi sua relinquet; vivit enim praesentibus laetus, futuri
securus. 'Nihil magis' inquit ille Socrates aut aliquis
alius, *ius* cui idem adversus humana atque eadem
potestas est 'persuasi mihi, quam ne ad opiniones
vestras actum vitae meae flecterem. solita conferte
undique verba: non conviciari vos putabo sed vagire
velut infantes miserrimos.' haec dicet ille, cui sapientia 5
contigit, quem animus vitiorum immunis increpare
alios, non quia odit, sed in remedium iubet. adiciet
his illa: 'existimatio me vestra non meo nomine sed
vestro movet, quia clamitantis odisse et lacessere
virtutem bonae spei eiuratio est. nullam mihi iniuriam
facitis, sed ne dis quidem hi qui aras evertunt. sed
malum propositum apparet malumque consilium etiam

3 oñe// (*eras.* m) *A* || 4 uobis *om. volg.* || 5 obstupe faciunt *A divisim, ut volebat Haupt opusc. III p. 357* || 7 ut ignari *Gertz* et ignari *A* et *del. Madvig* || 8 illa pertineant *Muret* illã pertinendã *A*[1] (*virgulae super utramque a postea erasae sunt*) || 9 intellegant *A corr. volg.* || 11 iã iamque (iã *in ras. m. 5*) *A* | spolialaturi sapientis. *A*[1] (la *s. v. add. m. 1*) spolialaturo sapienti *A*[5] *genet.* sapientis *defendit Joh. Müller coll. dial. X 1, 2; 2, 4 IX 17, 7* || 13 futuris *A corr. volg.* || 15 ius *post* alius *Joh. Müller, alii alio loco inserunt* || 19 sapienti *A* || 23 clamitantis odisse (*i. e.* clamitantes se odisse significare) *Gertz* clamitatis odisse *A* claritates od. *Georges* || 25 facitis, sicut *Pincianus* facitis, ut *Wesenberg*

6 ibi, ubi nocere non potuit. sic vestras halucinationes
fero quemadmodum Iuppiter optimus maximus ineptias
poetarum, quorum alius illi alas inposuit, alius cornua,
alius adulterum illum induxit et abnoctantem, alius
saevom in deos, alius iniquom in homines, alius rap-
torem ingenuorum et cognatorum quidem, alius parri-
cidam et regni alieni paternique expugnatorem: quibus
nihil aliud actum est, quam ut pudor hominibus pec-
7 candi demeretur, si tales deos credidissent. sed quam-
quam ista me nihil laedant, vestra tamen vos moneo
causa: suspicite virtutem, credite iis, qui illam diu
secuti magnum quiddam ipsos et quod in dies maius
appareat sequi clamant, et ipsam ut deos ac professores
eius ut antistites colite et, quotiens mentio sacr*arum*
litterarum intervenerit, favete linguis. hoc verbum
non, ut plerique existimant, a favore trahitur, sed
imperat silentium, ut rite peragi possit sacrum nulla
voce mala opstrepente: quod multo magis necessarium
est imperari vobis, ut, quotiens aliquid ex illo pro-
feretur oraculo, intenti et compressa voce audiatis.
8 cum sistrum aliquis concutiens ex imperio mentitur,
cum aliquis secandi lacertos suos artifex brachia atque
umeros suspensa manu cruentat, cum aliqua genibus
per viam repens ululat laurumque linteatus senex et
medio lucernam die praeferens conclamat iratum, ali-

1 halucina nationes *A* || 5 raptorem ingenuorum *Madvig* raptorum ingenuorum corruptorem *A sed* rum *in* raptorum A^5 *in ras. maiore solito compendiose scripsit*, corruptorem *item* A^5 *in ras., ita tamen, ut certo dispiciatur* A^1 *hic habuisse* raptorem*; ergo dubitari nequit quin* A^1 *habuerit:* raptorem ingenuorum raptorem || 10 is tamen nichil A^1 *corr. m. 5* || 14 sacrarum litterarum (*i. e.* philosophiae) *edd. antiqq., cui Koch bene contulit dial. X 14, 1* sacra litterarum *A* sacrarum vitarum *Madvig* || 15 huic. uerbum *A corr. volg.* || 16 ad favorem *Lipsius* || 17 imperat *Gertz* imperatur *A* || 18 uoce mala A^5 uocem alja *ut vid.* A^1 || 23 cū aliqua *A de pronomine cfr. Sen. controv. X 3, 2 et 4, 20 (p. 474, 25; 490, 10 et 13 Müll.)* cum aliquis *volg.* cum *-us aliqua Gertz*

quem deorum, concurritis et auditis ac divinum esse
eum, invicem mutum alentes stuporem, adfirmatis.
XXVII. Ecce Socrates ex illo carcere, quem in- 1
trando purgavit omnique honestiorem curia reddidit,
proclamat: 'qui iste furor, quae ista inimica dis homini-
busque natura est infamare virtutes et malignis ser-
monibus sancta violare? si potestis, bonos laudate, si
minus, transite; quod si vobis exercere taetram istam
licentiam placet, alter in alterum incursitate: nam cum
in caelum insanitis, non dico sacrilegium facitis sed
operam perditis. praebui ego aliquando Aristophani 2
materiam iocorum, tota illa comicorum poetarum manus
in me venenatos sales suos effudit: inlustrata est virtus
mea per ea ipsa, per quae petebatur; produci enim
illi et temptari expedit, nec ulli magis intellegunt, quanta
sit, quam qui vires eius lacessendo senserunt: duritia
silicis nullis magis quam ferientibus nota est. praebeo 3
me non aliter quam rupes aliqua in vadoso mari desti-
tuta, quam fluctus non desinunt, undecumque moti sunt,
verberare, nec ideo aut loco eam movent aut per tot
aetates crebro incursu suo consumunt; adsilite, facite
impetum: ferendo vos vincam. in ea, quae firma et
inexuperabilia sunt, quicquid incurrit malo suo vim
suam exercet: proinde quaerite aliquam mollem ceden-
temque materiam, in qua tela vestra figantur. vobis 4
autem vacat aliena scrutari mala et sententias ferre
de quoquam: 'quare hic philosophus laxius habitat?
quare hic lautius cenat?'? papulas observatis alienas,
opsiti plurimis ulceribus? hoc tale est, quale si quis
pulcherrimorum corporum naevos aut verrucas derideat,

2 mutum *Gertz* mutuum *A* ‖ 5 qui iste A^5 qui|ste A^1 quis iste *volg.* ‖ **16** senserunt, <ut> duritia *Gertz* (*cfr. p. 13, 18*) ‖ **18** uadoso *A* undoso *Lipsius* ‖ **22** firma et *corr. ipsa* A^1 *ex* firm& *ut vid.* ‖ **24** mollem s molē *A* ‖ **26** uacat *A* (c *ex* g *radendo corr.*) ‖ **27** *verba* quare hic philosophus . . . . cenat? *obtrectatoribus philosophorum tribuit Gertz* ‖ **30** neuos aut (neuos *in ras.*, aut *tantum renovatum*) A^5

5 quem foeda scabies depascitur. obicite Platoni, quod petierit pecuniam, Aristoteli, quod acceperit, Democrito, quod neglexerit, Epicuro, quod consumpserit; mihi ipsi Alcibiadem et Phaedrum obiectate, evasuri maxime felices, cum primum vobis imitari vitia nostra 6 contigerit! quin potius mala vestra circumspicitis, quae vos ab omni parte confodiunt, alia grassantia extrinsecus, alia in visceribus ipsis ardentia? non eo loco res humanae sunt, etiam si statum vestrum parum nostis, ut vobis tantum otii supersit, ut in probra meliorum agitare linguam vacet.

XXVIII. Hoc vos non intellegitis et alienum fortunae vestrae vultum geritis, sicut plurimi, quibus in circo aut theatro desidentibus iam funesta domus est nec adnuntiatum malum. at ego ex alto prospiciens video, quae tempestates aut immineant vobis paulo tardius rupturae nimbum suum, aut iam vicinae vos ac vestra rapturae propius accesserint. quid porro? nonne nunc quoque, etiam si parum sentitis, turbo quidam animos vestros rotat et involvit, fugientes petentesque eadem et nunc in sublime adlevatos nunc in infima adlisos? ******'

1 foeda ς fera *A* || 4 Alcibiadem et Phaedrum *Erasmus* alj ubi ad se & pędrū *A* | evasuri *Schultess* o vos usu *A* || 6 quin *corr. fort. m. 2 ex* qui || 7 crassantia *A* || 10 ut vobis *volg.* et uobis *A* aut vobis t. o. superfluit *Schultess* | supersit *A*[5] (sit *in ras. maiore*) supersunt *A*[1] *ut vid.* || 15 est *in ras. A*[5] | nec adhuc nuntiatum malum *v. d. Vliet* | prospiciens *corr. ex* -cio *ipsa A*[1] || 17 iam *volg. ex vet. lect. Pinc.* tā *A* || 19 non nunc ne quoque *A corr. volg.*

Extrema pars libri de vita beata periit. nam quamquam in A, ut in omnibus codd., post v. adlisos *sine ullo lacunae signo verba sequuntur* circi nobis magno consensu uitia commendant *et omnia inde usque ad dial. IX libro de vit. b. continuantur, tamen ea prorsus aliena esse ab argumento huius libri apparet. quod cum Muretus iam sensisset, Lipsius primus* [illegible] *quae post* adlisos *adnectuntur separavit eisque praescripsit:* [illegible]*ei Senecae* de otio aut secessu sapientis libri pars.

hunc enim librum inter dialogos de vita beata et de tranquillitate animi olim extitisse vel ex indice librorum codici A praefixo apparet. scilicet, ut Fickert suspicatus est, in eo codice, ex quo A descriptus est, unus foliorum quaternio aut duo quaternionis folia interna et inter se cohaerentia exciderant, in quibus libri de vit. b. pars extrema et libri de otio initium scripta erant. si vero Lipsius recte iudicavit ne huius quidem dialogi de otio exitum servatum esse, fieri non potest quin cum Gertzio alterum folium libri VII. extremam primamque l. VIII partem continuisse putemus, alterum vero cum eo cohaerens extremam libri VIII partem. ceterum non ita multa a dial. de otio abesse Lipsius vel inde collegit, quod argumenti divisio integra relicta est.

L. ANNAEI SENECAE

DIALOGORVM LIBER VIII.

AD SERENVM

DE OTIO.

---

1 I. [28.] ****** cit, nobis magno consensu vitia
commendant. licet nihil aliud, quod sit salutare, temp-
temus, proderit tamen per se ipsum secedere: meliores
erimus singuli. quid, quod secedere ad optimos viros
et aliquod exemplum eligere, ad quod vitam derigamus,
licet? quod *nisi* in otio non fit. tunc potest optineri
quod semel placuit, ubi nemo intervenit, qui iudicium
adhuc inbecillum populo adiutore detorqueat; tunc
potest vita aequali et uno tenore procedere, quam
2 propositis diversissimis scindimus. nam inter cetera
mala illud pessimum est, quod vitia ipsa mutamus.
sic ne hoc quidem nobis contingit permanere in malo
iam familiari. aliud ex alio placet vexatque nos hoc
quoque, quod iudicia nostra non tantum prava, sed
etiam levia sunt: fluctuamur aliudque ex alio com-

1 (cir *aut*) cit A^1 *ut vid.* circi A^5 cur ς || **6** <nisi> in otio non *Gronov* inotio non *A* sine otio non (*vel* in otio modo) *Gertz; sententiam* quod . . . non fit *appositionis loco eis quae sequuntur adiungit idem* | obtineri *Madvig* optinere *A* || **12** sic ne *volg.* sine *A* || **13** hac quoque *A corr. volg.* || **15** fluctuamur *Gertz* fluctuam' A^5 *prima scriptura erasa* (*i. e.* fluctuamus *ut volg. editur; sed alteram formam Sen. vid. praetulisse;* fluctuare *nisi ex l. nat. quaest. III 14, 1 VI 1, 4; 7, 6 Herc. fur. 699 epist. 4, 5, ubi in* p *codice* fluctuant *corr. est ex* flectant, **52, 1** *(P) non enotavi*)

prendimus, petita relinquimus, relicta repetimus, alternae 3
inter cupiditatem nostram et paenitentiam vices sunt; pendemus enim toti ex alienis iudiciis et id optimum nobis videtur, quod petitores laudatoresque multos habet, non id quod laudandum petendumque est, nec viam bonam ac malam per se aestimamus, sed turba vestigiorum, in quibus nulla sunt redeuntium.

Dices mihi: "quid agis, Seneca? deseris partes? 4
certe Stoici vestri dicunt: 'usque ad ultimum vitae finem in actu erimus, non desinemus communi bono operam dare, adiuvare singulos, opem ferre etiam inimicis senili manu. nos sumus, qui nullis annis vacationem damus et, quod ait ille vir disertissimus,

canitiem galea premimus;

nos sumus, aput quos usque eo nihil ante mortem otiosum est, ut, si res patitur, non sit ipsa mors otiosa.' quid nobis Epicuri praecepta in ipsis Zenonis principiis loqueris? quin tu bene gnaviter, si partium piget,
transfugis potius quam prodis?" hoc tibi in praesentia 5
respondebo: 'numquid vis amplius, quam ut me similem ducibus meis praestem? quid ergo est? non quo miserint me illi, sed quo duxerint, ibo.'

II. [29.] Nunc probabo tibi non desciscere me a 1
praeceptis Stoicorum; nam ne ipsi quidem a suis desciverunt, et tamen excusatissimus essem, etiam si non praecepta illorum sequerer, sed exempla. hoc quod dico in duas dividam partes: primum, ut possit aliquis vel a prima aetate contemplationi veritatis totum se tradere, rationem vivendi quaerere atque exercere
secreto; deinde, ut possit hoc aliquis emeritis iam 2
stipendiis, profligatae aetatis, iure optimo facere et

14 *Verg. Aen. IX 612*

8 dices (s *corr. ex* t) *A* | agis ς ais *A* || 9 stoici *in ras.* *A*[5] || 12 inimicis *volg.* ininimicis *A* | senili *Haase* eniti *A* || 18 gnauiter *in ras.* *A*[5] || 22 me illi *volg.* ne illi *A* || 23 descissere *A* || 24 ipsi ς ipsis *A*

ad alios actus † animos referre virginum Vestalium more, quae annis inter officia divisis discunt facere sacra et cum didicerunt docent.

1 III. [30.] Hoc Stoicis quoque placere ostendam, non quia mihi legem dixerim nihil contra dictum Zenonis Chrysippive committere, sed quia res ipsa patitur me ire in illorum sententiam, quoniam si quis semper unius sequitur, non in curia sed in factione est. utinam quidem iam tenerentur omnia et in aperto confessa veritas esset nihilque ex decretis mutaremus! nunc veritatem cum eis ipsis qui docent quaerimus.
2 duae maxime et in hac re dissident sectae, Epicureorum et Stoicorum, sed utraque ad otium diversa via mittit. Epicurus ait: 'non accedet ad rem publicam sapiens, nisi si quid intervenerit'; Zenon ait: 'accedet ad rem
3 publicam, nisi si quid impedierit'. alter otium ex proposito petit, alter ex causa; causa autem illa late patet. si res publica corruptior est quam *ut* adiuvari possit, si occupata est malis, non nitetur sapiens in supervacuum nec se nihil profuturus impendet; si parum habebit auctoritatis aut virium nec illum erit
4 admissura res publica, si valetudo illum impediet, quomodo navem quassam non deduceret in mare, quomodo nomen in militiam non daret debilis, sic ad iter, quod

14 *Epic. fragm. 9* Us.* || 15 *Zenon. fr. 170 Pears.*

1 adalios actus animos referre *A* ad actus aliorum animos referre *Pfennig* ad alios actus canos referre *Joh. Müller* ad alios actui armandos se ref. *Schultess* || 2 divisis *volg.* diuitis *A* || 7 quôniam *Gertz* quã *A* nam *Madvig* || 8 in curia sed in factione est *Madvig* iniuria sed infactionis *A* non id curiae sed iam factionis est *Lipsius* || 9 in aperto confessa *Klammer* inoperta confessa *A* inoperta ac conf. *volg. male* in aperto ac confesso *Wölfflin, sed cfr. Klammeri animadv. Annaean. gramm. Diss. Bonn. 1878 p. 4* || 18 quam ut *volg.* quã *A* || 19 occupata est malis *volg.* osculata|est malis *A* a malis *optat Madvig, sed dativo sic saepe utitur Seneca cfr. infra p. 235, 5* obcallata est malis *Gertz coll. qu. nat. IV 13, 10* || 24 quod inhabile sciet *A* (*scil. pro suis viribus*) *quod teneo cum Mayor* (*Journ. of phil. VII 51*

inhabile sciet, non accedet. potest ergo et ille, cui omnia adhuc in integro sunt, antequam ullas experiatur tempestates, in tuto subsistere et protinus commendare se bonis artibus et inlibatum otium exigere, virtutium cultor, quae exerceri etiam quietissimis possunt. hoc 5 nempe ab homine exigitur, ut prosit hominibus, si fieri potest, multis, si minus, paucis, si minus, proximis, si minus, sibi. nam cum se utilem ceteris efficit, commune agit negotium. quomodo qui se deteriorem facit non sibi tantummodo nocet, sed etiam omnibus eis, quibus melior factus prodesse potuisset, sic quisquis bene de se meretur hoc ipso aliis prodest, quod illis profuturum parat.

IV. [31.] Duas res publicas animo complectamur, 1 alteram magnam et vere publicam, qua dii atque homines continentur, in qua non ad hunc angulum respicimus aut ad illum, sed terminos civitatis nostrae cum sole metimur; alteram, cui nos adscripsit condicio nascendi; haec aut Atheniensium erit aut Carthaginiensium, aut alterius alicuius urbis, quae non ad omnis pertineat homines sed ad certos. quidam eodem tempore utrique rei publicae dant operam, maiori minorique, quidam tantum minori, quidam tantum maiori. huic 2 maiori rei publicae et in otio deservire possumus, immo vero nescio an in otio melius, ut quaeramus: quid sit virtus, una pluresne sint; natura an ars bonos viros faciat; unum sit hoc, quod maria terrasque et mari ac terris inserta complectitur, an multa eiusmodi corpora deus sparserit; continua sit omnis et plena materia, ex qua cuncta gignuntur, an diducta et solidis inane permixtum; qui sit deus; deses

et class. Review I 1887 p. 19) quoi inhabilem se sciet *Madvig* quoi inhabilis erit *Gertz* || 4 bonis *Erasmus* nobis *A* | et illibatum *Madvig* et inillum | beatum *A* || 6 exigitur *volg.* exigit *A* || 16 hunc A^5 hu͜c A^1 *ut vid.* || 23 tantum minori// (*eras. vid.* s) *A* || 28 & maria at̃ris *A corr. volg.* || 31 permixtum; qui sit deus *Gertz* permixtũq; sit. deus *A* permixtum sit? deus *volg.* | deses *Koch* edes *A*

opus suum spectet an tractet; utrumne extrinsecus illi circumfusus sit an toti inditus; immortalis sit mundus an inter caduca et ad tempus nata numerandus. haec qui contemplatur, quid deo praestat? ne tanta eius opera sine teste sit.

1 V. Solemus dicere summum bonum esse secundum naturam vivere: natura nos ad utrumque genuit, et contemplationi rerum et actioni. [32.] nunc id probemus, quod prius diximus. quid porro? hoc non erit probatum, si se unusquisque consuluerit, quantam cupidinem habeat ignota noscendi, quam ad omnis fabulas
2 excitetur? navigant quidam et labores peregrinationis longissimae una mercede perpetiuntur cognoscendi aliquid abditum remotumque. haec res ad spectacula populos contrahit, haec cogit praeclusa rimari, secretiora exquirere, antiquitates evolvere, mores barbararum
3 audire gentium: curiosum nobis natura ingenium dedit et artis sibi ac pulchritudinis suae conscia spectatores nos tantis rerum spectaculis genuit, perditura fructum sui, si tam magna, tam clara, tam subtiliter ducta, tam nitida et non uno genere formosa solitudini os-
4 tenderet. ut scias illam spectari voluisse, non tantum aspici, vide quem nobis locum dederit: in media nos sui parte constituit et circumspectum omnium nobis dedit; nec erexit tantummodo hominem, sed etiam habilem contemplationi factura, ut ab ortu sidera in occasum labentia prosequi posset et voltum suum circumferre cum toto, sublime fecit illi caput et collo flexili imposuit; deinde sena per diem, sena per noc-

5 opā *A* | sit *A*. *rectius, ut vid.*, sint *volg.* || 8 id probemus *Gertz* ĩprobemus *A* iam pr. *Fickert* primum pr. *Haase* (*cfr. epist. p. 505, 24 adn.*) *an* conpr.? || 9 quoi porro hoc *Madvig* || 15 p̄clusari mare *A corr. volg.* || 16 barbarorum A^1 *corr.* A^5 || 18 conscię *A* || 26 habilem contemplationem *A corr. Lipsius* habilem ad c. *Koch* || 28 cum totos *A unde Gertz* cum toto, os *scr. Senecae obversatum esse arbitratus Ovid. Met* 85 *sq.* / *capud & A^1 corr. A^5* et caput *Gertz*

tem signa perducens nullam non partem sui explicuit, ut per haec, quae optulerat oculis eius, cupiditatem faceret etiam ceterorum. nec enim omnia nec tanta 5
visimus quanta sunt, sed acies nostra aperit sibi investigandi viam et fundamenta vero iacit, ut inquisitio transeat ex apertis in obscura et aliquid ipso mundo inveniat antiquius: unde ista sidera exierint; quis fuerit universi status, antequam singula in partes discederent; quae ratio mersa et confusa diduxerit; quis loca rebus adsignaverit, suapte natura gravia descenderint, evolaverint levia, an praeter nisum pondusque corporum altior aliqua vis legem singulis dixerit; an illud verum sit, quo maxime probatur homines divini esse spiritus, partem ac veluti scintillas quasdam astrorum in terram desiluisse atque alieno loco haesisse. cogitatio nostra caeli munimenta perrumpit nec con- 6
tenta est id, quod ostenditur, scire: 'illud' inquit 'scrutor, quod ultra mundum iacet, utrumne profunda vastitas sit an et hoc ipsum terminis suis cludatur; qualis sit habitus exclusis, informia et confusa sint, in omnem partem tantundem loci optinentia, an et illa in aliquem cultum discripta sint; huic cohaereant mundo, an longe ab hoc secesserint et hic in vacuo volutentur; individua sint, per quae struitur omne quod natum futurumque est, an continua eorum materia sit et per totum mutabilis; utrum contraria inter se elementa sint, an non pugnent sed per diversa con-

1 perducens *unus* ς *in marg.* perducent *A* producens *Wesenberg* || 2 cupiditate *A* || 3 ceterorum *A* secretorum *Eussner* || 7 inueniant *A* | sidera *deleverunt Haase et Madvig* || 9 discederent ς descenderent *A* | mersa *A* mista *malit Gertz* || 11 nisum *Muret* uisum *A* || 15 astrorum *Lipsius* sacrorum *A* | resiluisse *A corr. volg.* || 18 ultra *volg.* intra *A* || 20 informa *A* | sint, in *Madvig* sint an in *A* || 23 hic *quod volgo abicitur, bene defendit E. Thomas (Herm. XXVIII p. 283), alii* hic *mutant in* sic *vel* illic *vel* ipso, *Schultess coni.* hiatu vacuo || 24 *post* individua *excidisse Gertzio vid.* immutabilia coll. Diog. *Laert. X 54* || 27 pugnet *A*

7 spirent.' ad haec quaerenda natus, aestima, quam
non multum acceperit temporis, etiam si illud totum
sibi vindicat, cui licet nihil facilitate eripi, nihil negle-
gentia patiatur excidere, licet horas suas avarissime
servet et usque in ultimum aetatis humanae terminum
procedat nec quicquam illi ex eo, quod natura con-
stituit, fortuna concutiat, tamen homo ad immortalium
8 cognitionem nimis mortalis est. ergo secundum na-
turam vivo, si totum me illi dedi, si illius admirator
cultorque sum. natura autem utrumque facere me
voluit, et agere et contemplationi vacare. utrumque
facio, quoniam ne contemplatio quidem sine actione est.
1 VI. 'Sed refert' inquis 'an ad illam voluptatis
causa accesseris nihil aliud ex illa petens quam adsi-
duam contemplationem sine exitu; est enim dulcis et
habet inlecebras suas.' adversus hoc tibi respondeo:
aeque refert, quo animo civilem agas vitam, an semper
inquietus sis nec tibi umquam sumas ullum tempus,
2 quo ab humanis ad divina respicias. quomodo res
adpetere sine ullo virtutum amore et sine cultu ingeni
ac nudas edere operas minime probabile est — misceri
enim ista inter se et conseri debent —, sic inperfectum
ac languidum bonum est in otium sine actu proiecta
3 virtus, numquam id, quod didicit, ostendens. quis
negat illam debere profectus suos in opere temptare,
nec tantum quid faciendum sit cogitare, sed etiam ali-
quando manum exercere et ea, quae meditata sunt,
ad verum perducere? quodsi per ipsum sapientem

3 cuius *pro* cui *coni. Madvig* || 4 amarissime *A corr. volg.* || 5 et usque *volg.* ejusq; *A* | terminum ς terminet *A* || 9 dedi *A* dedo ς || 14 accesseris *mg. edit. Juges* (*Gertz*) accesserit *A* || 15 contemplationem sine exitu; est enim *volg.* contemplationem. sine exitu est. est enim *A* (*in extrema huius dialogi parte verba errore librarii cod. A saepius iterata legi monet Gertz*) || 17 an ut *volg. fort. recte* || 18 nec tibi umquam *Gertz* nec tū quas *A* nec umquam *volg.* || 21 nuda sedere operam *A*[1] *corr. fort. m. 2* || 22 imperfectum *volg.* inter fectum *A* || 25 illam debere illam *A* || 27 sunt *A* est *Gertz* || 28 quodsi *Lipsius* quid si *A*

non est mora, si non actor deest, sed agenda desunt,
ecquid illi secum esse permittes? quo animo ad otium 4
sapiens secedit? ut sciat se tum quoque ea acturum,
per quae posteris prosit. nos certe sumus qui dicimus
et Zenonem et Chrysippum maiora egisse, quam si
duxissent exercitus, gessissent honores, leges tulissent:
quas non uni civitati, sed toti humano generi tulerunt.
quid est ergo, quare tale otium non conveniat viro
bono, per quod futura saecula ordinet nec aput paucos
contionetur, sed aput omnis omnium gentium homines,
quique sunt quique erunt? ad summam quaero, an 5
ex praeceptis suis vixerint Cleanthes et Chrysippus et
Zenon. *non* dubie respondebis sic illos vixisse, quem-
admodum dixerant esse vivendum: atqui nemo illo-
rum rem publicam administravit. 'non fuit' inquis
'illis aut ea fortuna aut ea dignitas, quae admitti ad
publicarum rerum tractationem solet.' sed idem nihilo
minus non segnem egere vitam: invenerunt, quem-
admodum plus quies ipsorum hominibus prodesset quam
aliorum discursus et sudor. ergo nihilo minus hi
multum egisse visi sunt, quamvis nihil publice agerent.

VII. Praeterea tria genera sunt vitae, inter quae 1
quod sit optimum quaeri solet: unum voluptati vacat,
alterum contemplationi, tertium actioni. primum de-
posita contentione depositoque odio, quod inplacabile
diversa sequentibus indiximus, videamus, ut haec om-
nia ad idem sub alio atque alio titulo perveniant: nec
ille, qui voluptatem probat, sine contemplatione est,
nec ille, qui contemplationi inservit, sine voluptate est,
nec ille, cuius vita actionibus destinata est, sine con-
templatione est. 'plurimum' inquis 'discriminis est, 2

9 futurę *A* || 11 *verba* quique sunt *in marg. add.* *A*^{2} *et post* homines *inserenda esse signavit* qui sunt *coni. Haas* || 13 non *volg. add., deest in* *A* || 16 ea dignitas, quae *Koch* ea dignitas eaq; *A*^{1} eaq; *in* eaquae *corr.* *A*^{2} || 19 ipsorum *W. Gemoll* illorum *A* || 26 ut *Gertz* in *A* an *volg.* || 30 actionibus *A* actioni *Muret fort. recte*

utrum aliqua res propositum sit an propositi alterius
accessio.' sit sane grande discrimen, tamen alterum
sine altero non est: nec ille sine actione contemplatur,
nec hic sine contemplatione agit, nec ille tertius, de
quo male existimare consensimus, voluptatem inertem
3 probat, sed eam, quam ratione efficit firmam sibi; ita
et haec ipsa voluptaria secta in actu est. quidni in
actu sit? quom ipse dicat Epicurus aliquando se recessurum a voluptate, dolorem etiam adpetiturum, si aut
voluptati imminebit paenitentia aut dolor minor pro
4 graviore sumetur? quo pertinet haec dicere? ut appareat contemplationem placere omnibus; alii petunt
illam, nobis haec statio, non portus est.

1 VIII. Adice nunc [huc], quod e lege Chrysippi
vivere otioso licet: non dico, ut otium patiatur, sed
ut eligat. negant nostri sapientem ad quamlibet rem
publicam accessurum; quid autem interest, quomodo
sapiens ad otium veniat, utrum quia res publica illi
deest, an quia ipse rei publicae, si non ubivis futura
res publica est? semper autem deerit fastidiose quaerentibus. interrogo, ad quam rem publicam sapiens
sit accessurus. ad Atheniensium, in qua Socrates
damnatur, Aristoteles, ne damnetur, fugit? in qua
opprimit invidia virtutes? negabis mihi accessurum
2 ad hanc rem publicam sapientem. ad Carthaginiensium
ergo rem publicam sapiens accedet, in qua adsidua
seditio et optimo quoique infesta libertas est, summa

8 *Epic. fr. 442 (p. 289, 24) Us.*

2 accessio sit. sane *A corr. Gertz* || 7 quidni in actu sit, cum *Muret* quod ni inactu est. quam *A* quidni? cum *Haase* quom *Gertz scripsit* || 14 huc *delevit Haase* || 16 negant *A*[1] (gant *in ras. multo maiore in fine versus*) || 19 *interpunctio debetur Madvigio, cum ante eum scriberetur* rei publicae? Si . . . est (semper . . . quaerentibus): Interrogo | si non ubivis futura *Schultess* si omnibus futura *A* si omnis (*vel* omnino) defutura *Gertz* (defutura ς) || 23 damnetur *Gertz* damnaretur *A* || 26 accedet ς accedit *A* || 27 quoique *Gertz* quoque *A*[1] *cuique in ras. A*[5]

aequi ac boni vilitas, adversus hostes inhumana cru-
delitas, etiam adversus suos hostilis? et hanc fugiet.
si percensere singulas voluero, nullam inveniam, quae 3
sapientem aut quam sapiens pati possit. quodsi non
invenitur illa res publica, quam nobis fingimus, incipit
omnibus esse otium necessarium, quia quod unum
praeferri poterat otio, nusquam est. si quis dicit op- 4
timum esse navigare, deinde negat navigandum in eo
mari, in quo naufragia fieri soleant et frequenter subitae
tempestates sint, quae rectorem in contrarium rapiant,
puto hic me vetat navem solvere, quam*quam* laudet
navigationem.

11 quamquam *scripsi cfr. p. 128, 22* quam *A* quom *Gertz* (quum *Erasmus*) quamquam laudat *volg.*

Subscriptionem liber non habet, sed in spatium duorum versuum vacuum relictum manus recens volgari atramento, non minio, scripsit: Incip' de tranqllitate animj.

L. ANNAEI SENECAE

DIALOGORVM LIBER IX.

AD SERENVM

DE TRANQVILLITATE ANIMI.

---

1 I. (*Serenvs:*) Inquirenti mihi in me quaedam
vitia apparebant, *Seneca*, retecta, in aperto posita, quae
manu prenderem, quaedam obscuriora et in recessu,
quaedam non continua sed ex intervallis redeuntia,
quae vel molestissima dixerim, ut hostis vagos et ex
occasionibus adsilientis, per quos neutrum licet, nec
tamquam in bello paratum esse nec tamquam in pace
2 securum. illum tamen habitum in me maxime deprendo
(quare enim non verum ut medico fatear?) nec bona
fide liberatum me is, quae timebam et oderam, nec
rursus obnoxium; in statu ut non pessimo, ita maxime

1 (*SERENVS*) *et initio cap. II* (*SENECA*) *addidit Haase, ut significaret colloquium hic fingi Senecae et Sereni, id quod Gronovius primus collegerat e verbis:* Quaero me hercules iam dudum, Serene, ipse tacitus *eqs.* (*cap. II 1*) || 2 Seneca, retecta *Gertz* Seneca *in A non legitur, in ς nomen prorsus necessarium in locum verbi quod in A sequitur* reiecta, *coniectura ut videtur, substitutum est.* reteta *nunc A ex corr.* '*sane non dilucide scriptum*'; *ex A^1 scriptura haec dispiciuntur:* reje/// *ut recte videatur Gertz coniecisse A^1* rejecta *olim habuisse, deinde A^5 hoc in* retecta *mutare voluisse, sed incuria* reteta *exarasse* | posita q̄ A^5 positaq; quę (quę *s. vers.*) A^{1-2} *ut vid., unde Eussner* posita quaeque *coni.* || 4 redeuntia q̄ A^5 redeuntiaq; *quę* (quę *s. v.*) A^{1-2} || 10 liberatum|mejsquę (ṁ *postea erasa est*) *A*

querulo et moroso positus sum: nec aegroto nec valeo.
non est, quod dicas omnium virtutium tenera esse 3
principia, tempore illis duramentum et robur accedere;
non ignoro etiam quae in speciem laborant, dignitatem
dico et eloquentiae famam et quicquid ad alienum
suffragium venit, mora convalescere — et quae veras
vires parant et quae ad placendum fuco quodam sub-
ornant, expectant annos, donec paulatim colorem diu-
turnitas ducat —, sed ego vereor, ne consuetudo, quae
rebus adfert constantiam, hoc vitium mihi altius figat:
tam malorum quam bonorum longa conversatio amo-
rem induit. haec animi inter utrumque dubii nec ad 4
recta fortiter nec ad prava vergentis infirmitas qualis
sit, non tam semel tibi possum quam per partes os-
tendere; dicam quae accidant mihi: tu morbo nomen
invenies. tenet me summus amor parsimoniae, fateor: 5
placet non in ambitionem cubile compositum, non ex
arcula prolata vestis, non ponderibus ac mille tormen-
tis splendere cogentibus expressa, sed domestica et
vilis, nec servata nec sumenda sollicite; placet cibus, 6
quem nec parent familiae nec spectent, non ante multos
imperatus dies nec multorum manibus ministratus, sed
parabilis facilisque, nihil habens arcessiti pretiosive,
ubilibet non defuturus, nec patrimonio nec corpori
gravis, non rediturus qua intraverit; placet minister 7
incultus et rudis vernula, argentum grave rustici patris
sine ullo nomine artificis, et mensa non varietate
macularum conspicua nec per multas dominorum ele-
gantium successiones civitati nota, sed in usum posita,

1 *ante* positus *ras. in A 'quid erasum sit, plane incertum'* <ego> positus *coni. Hense* || 7 subornant *Gertz* subornantur *A* || 9 ducat *A* inducat *Eussner* | sed ego *A recte* sic ego *Gertz; nec addendum puto* etiam *post* constantiam *cum Hense. omnia recte se habent, modo cum ictu quodam dictum esse accipias* hoc vitium || 17 inābitione *A corr. volg.* || 18 non *seclusit Gertz* || 20 servanda *coni. v. der Vliet* || 21 parent . . spectent (n *in utroque verbo s. v.*) A^{1-2} paret familia nec spectet *Gemzöe*, sed cfr. *Gertzium in edit.* || 28 elegantium ς elegantum A

quae nullius convivae oculos nec voluptate moretur
8 nec accendat invidia. cum bene ista placuerunt, prae-
stringit animum apparatus alicuius paedagogii, dili-
gentius quam in tralatu vestita et auro culta mancipia
et agmen servorum nitentium, iam domus etiam qua
calcatur pretiosa et divitiis per omnes angulos dissi-
patis tecta ipsa fulgentia et adsectator comesque pa-
trimoniorum pereuntium populus; quid perlucentis ad
imum aquas et circumfluentes ipsa convivia, quid
9 epulas loquar scaena sua dignas? circumfudit me ex
longo frugalitatis situ venientem multo splendore
luxuria et undique circumsonuit: paulum titubat acies,
facilius adversus illam animum quam oculos attollo;
recedo itaque non peior, sed tristior, nec inter illa
frivola mea tam altus incedo tacitusque morsus subit
et dubitatio, numquid illa meliora sint: nihil horum
10 me mutat, nihil tamen non concutit. placet in*peria*
praeceptorum sequi et in mediam ire rem publicam;
placet honores fascisque non scilicet purpura aut virgis
abductum capessere, sed ut amicis propinquisque et
omnibus civibus, omnibus deinde mortalibus paratior
utiliorque sim. promptus, compositus sequor Zenona,
Cleanthen, Chrysippum, quorum tamen nemo ad rem
11 publicam accessit, et nemo non misit. ubi aliquid
animum insolitum arietari percussit, ubi aliquid occur-
rit aut indignum, ut in omni vita humana multa sunt,
aut parum ex facili fluens, aut multum temporis res

22 *Zenon. fr. 170 Pears. cfr. dial. VIII 3, 2*

3 paedagogi ς pedagogit (*vel* pedagogia) *A* || 11 sitũ *A*[1] (*virgula postea erasa est*) || 15 *pro* mea *v. der Vliet* mente *desiderat* || 16 nunc quid *A corr. volg.* || 17 non tamen *A*[1] *corr. m. 2* | imperia praeceptorum *Gertz* inpreceptorum *A* inde viam praeceptorum *Haase* viam praeceptorum *Madvig* praecepta nostrorum *Koch* || 22 promptus compositus ς promptus | sim positus *A* || 24 & nemo *A recte:* et = et tamen *cfr. Gertz ad dial. III 3, 4* (*pag. 55, 1*) ut nemo *Gertz* et *volg. om.* || 25 animum insolitum *volg.* animam insolitam *A* || 27 res ς rej *A*

non magno aestimandae poposcerunt, ad otium con-
vertor et, quemadmodum pecoribus fatigatis quoque,
velocior domum gradus est; placet intra parietes suos
vitam cohercere: 'nemo ullum auferat diem nihil dignum
tanto impendio redditurus; sibi ipse animus haereat,
se colat, nihil alieni agat, nihil quod ad iudicem
spectet; ametur expers publicae privataeque curae tran-
quillitas.' sed ubi lectio fortior erexit animum et 12
aculeos subdiderunt exempla nobilia, prosilire libet in
forum, commodare alteri vocem, alteri operam, etiam
si nihil profuturam, tamen conaturam prodesse, ali-
cuius coercere in foro superbiam male secundis rebus
elati. in studiis puto me hercules melius esse res 13
ipsas intueri et harum causa loqui, ceterum verba
rebus permittere, ut qua duxerint, hac inelaborata
sequatur oratio: 'quid opus est saeculis duratura com-
ponere? vis tu non id agere, ne te posteri taceant!
morti natus es, minus molestiarum habet funus tacitum.
itaque occupandi temporis causa, in usum tuum, non
in praeconium aliquid simplici stilo scribe: minore
labore opus est studentibus in diem.' rursus ubi se 14
animus cogitationum magnitudine levavit, ambitiosus
in verba est altiusque ut spirare ita eloqui gestit et
ad dignitatem rerum exit oratio; oblitus tum legis
pressiorisque iudicii sublimius feror et ore iam non
meo. ne singula diutius persequar, in omnibus rebus 15
haec me sequitur bonae mentis infirmitas. quin ne

2 quoque, . . est; placet *interp. in edd. vett.* quoque . . est, placet *Gruterus et edd. recc.* || 3 suos *A quod haud scio an recte defendat Uhl coll. cap. 17, 1 epist. 104, 13; 83, 18* tutos *Gertz, qui etiam* auferat diem <mihi> *scripsit* meos *Wesenberg* suetos *Hense* suos *del. Stangl* || 5 ipse *A* ipsi ς || 8 fortior A^5 || 10 op̄am *A* || 11 si *s. v. add.* A^2 || 12 *verba* in foro *del. v. d. Vliet ut male repetita e v. 9* || 16 duratura *A sed alterum* ur, *compendio scriptum, add. s. v. fort. al. man.* || 18 es *volg.* est *A* || 23 spirare *volg.* sperare *A* || 24 exit *A* exigitur ς exsurgit *Muret. neutrum probo* || 25 sublimius *A* sublimis ς | iam *Muret* tam *A* || 27 quin ne *Lipsius* cuine *A* sic ne *Gertz* aut ne Koch et Hense

paulatim defluam vereor, aut quod est sollicitius, ne
semper casuro similis pendeam et plus fortasse sit
quam quod ipse pervideo; familiariter enim domestica
16 aspicimus et semper iudicio favor officit. puto multos
potuisse ad sapientiam pervenire, nisi putassent se per-
venisse, nisi quaedam in se dissimulassent, quaedam
opertis oculis transiluissent. non est enim, quod magis
aliena iudices adulatione <nos> perire quam nostra.
quis sibi verum dicere ausus est? quis non inter lau-
dantium blandientiumque positus greges plurimum tamen
17 sibi ipse adsentatus est? rogo itaque, si quod habes
remedium, quo hanc fluctuationem meam sistas, dignum
me putes qui tibi tranquillitatem debeam. non esse
periculosos *hos* motus animi nec quicquam tumultuosi
adferentis scio; ut vera tibi similitudine id, de quo
queror, exprimam, non tempestate vexor sed nausea:
detrahe ergo quicquid hoc est mali et succurre in con-
spectu terrarum laboranti.
1 II. (SENECA:) Quaero me hercules iam dudum,
Serene, ipse tacitus, cui talem adfectum animi similem
putem, nec ulli propius admoverim exemplo quam
eorum, qui ex longa et gravi valetudine expliciti mo-
tiunculis levibusque interim offensis perstringuntur et,
cum reliquias effugerunt, suspicionibus tamen inquie-
tantur medicisque iam sani manum porrigunt et omnem
calorem corporis sui calumniantur. horum, Serene,
non parum sanum est corpus, sed sanitati parum ad-
suevit: sicut est quidam tremor etiam tranquilli maris,
2 utique cum ex tempestate requievit. opus est itaque
non illis durioribus, quae iam transcucurrimus, ut

1 vereor aut *volg.* uerior aut *corr. ex* ueriora ut A^{1-2} || 2 plus *A* peius *Gertz fort. recte* || 8 nos *h. l. add.* ς, *plerique edd. ante* magis || 10 blandentiumque *A* || 14 hos *add. Koch* || 16 uexor *corr. ex* uxor A^{1-2} || 24 reliquias *A* pericula *Cornelissen* febriculas *ego* || 25 medicusque A^{1} *corr. m. 1—2* || 26 corpori *A* || 29 utique cum *Haase* ut que cū A^{1} *sed supra* cū A^{2} *vel potius man. recentior* lacus *addidit* || 30 quae iam *Pingel ap. Madvigium* quę | & tã *A*

alicubi obstes tibi, alicubi irascaris, alicubi instes gravis,
sed illo, quod ultimum venit, ut fidem tibi habeas
et recta ire te via credas, nihil avocatus transversis
multorum vestigiis passim discurrentium, quorundam
circa ipsam errantium viam. quod desideras autem 3
magnum et summum est deoque vicinum, non concuti.
hanc stabilem animi sedem Graeci euthymian vocant,
de qua Democriti volumen egregium est; ego tran-
quillitatem voco: nec enim imitari et transferre verba
ad illorum formam necesse est; res ipsa, de qua agitur,
aliquo signanda nomine est, quod appellationis Graecae
vim debet habere, non faciem. ergo quaerimus, quo- 4
modo animus semper aequali secundoque cursu eat
propitiusque sibi sit et sua laetus aspiciat et hoc gau-
dium non interrumpat, sed placido statu maneat nec
adtollens se umquam nec deprimens: id tranquillitas
erit. quomodo ad hanc perveniri possit, in universum
quaeramus: sumes tu ex publico remedio quantum
voles. totum interim vitium in medium protrahendum 5
est, ex quo agnoscet quisque partem suam; simul tu
intelleges, quanto minus negotii habeas cum fastidio
tui quam ii, quos ad professionem speciosam alligatos
et sub ingenti titulo laborantis in sua simulatione
pudor magis quam voluntas tenet.

Omnes in eadem causa sunt, et hi qui levitate 6
vexantur ac taedio adsiduaque mutatione propositi,
quibus semper magis placet quod reliquerunt, et illi,
qui marcent et oscitantur. adice eos, qui non aliter
quam quibus difficilis somnus est versant se et hoc
atque illo modo componunt, donec quietem lassitudine
inveniant: statum vitae suae reformando subinde in
eo novissime manent, in quo illos non mutandi odium

1 alicube (*ter*) *A* || 2 illo *Lipsius* illud *A* || 3 trans uersi *A* *corr. volg.* || 5 uiam *corr. ex* uitam *A* || 7 eythymian *A* *malim* εὐθυμίαν || 10 forma *A* *corr. volg.* || 13 ęqualis *A* || 22 ii *A*[1] hi *m. rec. corr.* || 30 lassitudinẽ *A*[1] *sed virgula postea erasa est* || 31 reformando *Koch* formando *A*

sed senectus ad novandum pigra deprendit; adice et
illos, qui non constantiae vitio parum leves sunt sed
inertiae, et vivont non quomodo volunt, sed quomodo
7 coeperunt. innumerabiles deinceps proprietates sunt
sed unus effectus vitii, sibi displicere. hoc oritur ab
intemperie animi et cupiditatibus timidis aut parum
prosperis, ubi aut non audent, quantum concupiscunt,
aut non consequuntur et in spem toti prominent:
semper instabiles mobilesque sunt, quod necesse est
accidere pendentibus. ad vota sua omni via tendunt
et inhonesta se ac difficilia docent coguntque, et ubi
sine praemio labor est, torquet illos inritum dedecus,
8 nec dolent prava se *sed* frustra voluisse. tunc illos et
paenitentia coepti tenet et incipiendi timor subrepit-
que illa animi iactatio non invenientis exitum, quia
nec imperare cupiditatibus suis nec obsequi possunt,
et cunctatio vitae parum se explicantis et inter desti-
9 tuta vota torpentis animi situs. quae omnia graviora
sunt, ubi odio infelicitatis operosae ad otium per-
fugerunt, ad secreta studia, quae pati non potest ani-
mus ad civilia erectus agendique cupidus et natura
inquies, parum scilicet in se solaciorum habens; ideo
detractis oblectationibus, quas ipsae occupationes dis-
currentibus praebent, domum, solitudinem, parietes non
10 fert, invitus aspicit se sibi relictum. hinc illud est
taedium et displicentia sui et nusquam residentis

1 nouanda *corr. in* nouandū A^{1-2} *deinde rad.* A^5 || 2 constantiae uitio parum leues sunt *A quod recte defendisse Madvigium mihi persuasum est. cfr. et E. Thomas Herm. XXVIII p. 285* || 3 inertiae, et vivunt *Haase* inertiae & uiuant A^1 *sed & delevit et* uiuant *in* uiuont *corr.* A^2 inertiae///uiuunt A^5 || 10 pendentib; ad uota sua omni uia pendunt *A corr. et interp. Haupt* || 12 inritum *A* inriti (*scil.* laboris) *frustra Koch* || 13 praua ς parua *A* | sed *add. Haase* || 16 obseq// *A* (*eras. vid.* i) || 19 perfugerunt. ad *A* p- ac *Gertz* p- et ad *volg.* || 21 ad ciuilia erectus ς adciuili &|rectus A^1 adciuilia|rectus A^5 || 22 inquies A^1 inquietus *corr. m. recentior, ut est in* ς || 25 relictū *A* re- *lg.*

animi volutatio et otii sui tristis atque aegra patientia,
utique ubi causas fateri pudet et tormenta introsus
egit verecundia, in angusto inclusae cupiditates sine
exitu se ipsae strangulant; inde maeror marcorque et
mille fluctus mentis incertae, quam spes inchoatae
suspensam habent, deploratae tristem; inde ille ad-
fectus otium suum detestantium querentiumque nihil
ipsos habere, quod agant et alienis incrementis in-
imicissima invidia: alit enim livorem infelix inertia
et omnes destrui cupiunt, quia se non potuere pro-
vehere; ex hac deinde aversatione alienorum pro- 11
cessuum et suorum desperatione obirascens fortunae
animus et de saeculo querens et in angulos se retra-
hens et poenae incubans suae, dum illum taedet sui
pigetque. natura enim humanus animus agilis est et
pronus ad motus. grata omnis illi excitandi se aps-
trahendique materia est, gratior pessimis quibusque
ingeniis, quae occupationibus libenter deteruntur: ut
ulcera quaedam nocituras manus adpetunt et tactu
gaudent, et foedam corporum scabiem delectat quic-
quid exasperat, non aliter dixerim his mentibus, in 12
quas cupiditates velut mala ulcera eruperunt, volup-
tati esse laborem vexationemque. sunt enim quaedam,
quae corpus quoque nostrum cum quodam dolore de-
lectent, ut versare se et mutare nondum fessum latus,
et alio atque alio positu ventilari: qualis ille Homeri-
cus Achilles est, modo pronus, modo supinus, in varios
habitus se ipse componens, quod proprium aegri est,
nihil diu pati et mutationibus ut remediis uti. inde 13

26 *Hom. Ilias XXIV 10 sq.*

2 introsus *A cfr. dial. VII 8, 4* || 5 mille *A* ille ς *quod Bentley et Haupt commendaverunt* || 6 deploratae A^1 (*ut Bentley voluerat*) *corr. est in* deploratā || 18 *ut ulcera* A^5 || 21 in quas *A* in quis *Lipsius recte ut vid.; an* irruperunt? || 25 fessum *volg.* fessus *A* || 26 positu' *A virgulam corrector addidit, ut esset* positum, *quod multi* ς *habent* || 29 pati et A^2 *corr. ex* patet *ut vid.* | uti/// *A* (*eras. duae litt.*)

peregrinationes suscipiuntur vagae et † in litora pererrantur et modo mari se modo terra experitur semper praesentibus infesta levitas. 'nunc Campaniam petamus.' iam delicata fastidio sunt: 'inculta videantur, Bruttios et Lucaniae saltus persequamur.' aliquid tamen inter deserta amoeni requiritur, in quo luxuriosi oculi longo locorum horrentium squalore releventur: 'Tarentum petatur laudatusque portus et hiberna caeli mitioris et regio vel antiquae satis opulenta turbae.' *nimis diu a plausu et fragore aures vacaverunt, iuvat iam et humano sanguine frui: *'iam flectamus cursum
14 ad urbem.'* aliud ex alio iter suscipitur et spectacula spectaculis mutantur. ut ait Lucretius:

hoc se quisque modo semper fugit.

sed quid prodest, si non effugit? sequitur se ipse et
15 urget gravissimus comes. itaque scire debemus non locorum vitium esse quo laboramus, sed nostrum: infirmi sumus ad omne tolerandum, nec laboris patientes nec voluptatis nec nostri nec ullius rei diutius. hoc quosdam egit ad mortem, quod proposita saepe mutando in eadem revolvebantur et non reliquerant novitati locum: fastidio esse illis coepit vita et ipse mundus, et subît illud tabidarum deliciarum: 'quousque eadem?'

14 *Lucret. III 1066 Brieger*

1 & inlitora *A* et litora *volg.* et mille orae *Gertz* et aliena litora *scripserim coll. epist. 4, 11 et 101, 6; idem proposuit Joh. Müller* et ulteriora *Schultess* || 4 uideantur *A* visantur *vel potius* adeantur *Madvig, qui de orationis forma et interpunctione totius loci primus recte iudicavit* || 5 lucanies *ut vid.* A^1 *corr.* A^2 || 6 requiritur *Christensen-Schmidt ap. Madvigium* requiratur *A* || 8 laudatque *A corr. volg.* || 9 regio . *Fickert* recto *A* | *post* turbae *in A verba extant* iam flectamus cursum ad urbem *quae in v. 11 post* frui *Gertz transposuit, ut orationis forma instituta servaretur* || 19 nostri A^1 *quod iam ipsa m. 1 vid. corr. in* nostrae || 23 tabidarum *Lipsius* rabidarum *A* | quo usque *ea* deē *A* (*a* deē *in ras. m. rec.*)

III. Adversus hoc taedium quo auxilio putem 1
utendum quaeris. optumum erat, ut ait Athenodorus,
actione rerum et rei publicae tractatione et officiis
civilibus se detinere. nam ut quidam sole atque exer-
citatione et cura corporis diem educunt athletisque
longe utilissimum est lacertos suos roburque, cui se
uni dicaverunt, maiore temporis parte nutrire, ita
vobis animum ad rerum civilium certamen parantibus
in opere esse uno longe pulcherrimum est; nam cum
utilem se efficere civibus mortalibusque propositum
habeat, simul et exercetur et proficit, qui in mediis
se officiis posuit communia privataque pro facultate
administrans. 'sed quia in hac' inquit 'tam insana 2
hominum ambitione tot calumniatoribus in deterius
recta torquentibus parum tuta simplicitas est et plus
futurum semper est quod obstet quam quod succedat,
a foro quidem et publico recedendum est, sed habet
ubi se etiam in privato laxe explicet magnus animus;
nec ut leonum animaliumque impetus caveis coercetur,
sic hominum, quorum maximae in seducto actiones
sunt. ita tamen delituerit, ut ubicumque otium suum 3
absconderit, prodesse velit singulis universisque ingenio,
voce, consilio; nec enim is solus rei publicae prodest,
qui candidatos extrahit et tuetur reos et de pace bello-
que censet, sed qui iuventutem exhortatur, qui in
tanta bonorum praeceptorum inopia virtutem instillat
animis, qui ad pecuniam luxuriamque cursu ruentis
prensat ac retrahit et, si nihil aliud, certe moratur, in

5 educunt *A recte, cfr. epist. 122, 3* || 6 roborque *A* || 8 uobis *A* nobis *volg. ante Haase* || 9 uno *Stangl coll. Cic. de or. I 260 II 162 de div. II 59 Hor. c. I 7, 5* non *A* nostro *Gertz* || 13 *sq. non fugit vv. dd. Senecam hic, ut saepius fecit, Athenodori verbis ita sua immiscuisse, ut vix dinoscas quae Athenodori quae Senecae fuerint. crediderim inde a verbis* ita tamen delituerit *v. 21 Senecae incipere sermocinationem* || 18 laxe *A* lare *ς et volg.* || 20 maximae *Lipsius* maxime *A* || 26 instillat *Haase (cfr. benef. VI 16, 6)* instituat. *A* insinuat *Petschenig* || 27 cursu *volg.* cursū *A* cursim *Gruter*

4 privato publicum negotium agit. an ille plus praestat, qui inter peregrinos et cives aut urbanus praetor adeuntibus adsessoris verba pronuntiat, quam qui quid sit iustitia, quid pietas, quid patientia, quid fortitudo, quid mortis contemptus, quid deorum intellectus, quam
5 tutum gratuitumque bonum sit bona conscientia? ergo si tempus in studia conferas, quod subduxeris officiis, non deserueris nec munus detrectaveris, neque enim ille solus militat, qui in acie stat et cornu dextrum laevomque defendit, sed *et* qui portas tuetur et statione minus periculosa, non otiosa tamen fungitur vigiliasque servat et armamentario praeest: quae ministeria, quamvis incruenta sint, in numerum stipendiorum
6 veniunt. si te ad studia revocaveris, omne vitae fastidium effugeris nec noctem fieri optabis taedio lucis, nec tibi gravis eris nec aliis supervacuus; multos in amicitiam adtrahes adfluetque ad te optumus quisque. numquam enim quamvis obscura virtus latet, sed mittit sui signa: quisquis dignus fuerit, vestigiis
7 illam colliget. nam si omnem conversationem tollimus et generi humano renuntiamus vivimusque in nos tantum conversi, sequetur hanc solitudinem omni studio carentem inopia rerum agendarum: incipiemus aedificia alia ponere, alia subvertere et mare summovere et aquas contra difficultatem locorum educere et male dispensare tempus, quod nobis natura con-
8 sumendum dedit: alii parce illo utimur, alii prodige; alii sic inpendimus, ut possimus rationem reddere, alii, ut nullas habeamus reliquias, qua re nihil

2 urbanos pretor *A* || 3 quam qui quid ς nam qui quid A^1 *corr. in* nam quicquid *m. recentior* quam qui docet, quid *Erasmus* || 5 quam tutum gratuitumque bonum *Joh. Müller* quantum gratuitorum hominum *A* quam gratuitum bonum *Scaliger* quantum gratuito bonum *Madvig* quantum gratuitorum bonorum sit in bona *Koch* quantum gratuito venturum bonum *Gertz* || 9 cornũ *A corr. volg.* || 10 lęuoq; *A* | et *add. volg.* || 16 erit *A corr. volg.* || 22 conũsi// (*eras.* s) *A* | om̃i// (*eras.* s) *A* || 23 *ante incipiemus Gertz* tum *add. vix necessario*

turpius est. saepe grandis natu senex nullum aliud habet
argumentum, quo se probet diu vixisse, praeter aetatem.'
IV. Mihi, carissime Serene, nimis videtur sum- 1
misisse temporibus se Athenodorus, nimis cito refugisse.
nec ego negaverim aliquando cedendum, sed sensim
relato gradu et salvis signis, salva militari dignitate:
sanctiores tutioresque sunt hostibus suis, qui in fidem
cum armis veniunt. hoc puto virtuti faciendum stu-
diosoque virtutis: si praevalebit fortuna et praecidet 2
agendi facultatem, non statim aversus inermisque fugiat
latebras quaerens, quasi ullus locus sit, [in] quo non
possit fortuna persequi, sed parcius se inferat officiis
et cum dilectu inveniat aliquid, in quo utilis civitati
sit. militare non licet: honores petat; privato viven- 3
dum est: sit orator; silentium indictum est: tacita ad-
vocatione cives iuvet; periculosum etiam ingressu forum
est: in domibus, in spectaculis, in conviviis bonum
contubernalem, fidelem amicum, temperantem convivam
agat; officia civis amisit: hominis exerceat. ideo magno 4
animo nos non unius urbis moenibus clusimus, sed in
totius orbis commercium emisimus patriamque nobis
mundum professi sumus, ut liceret latiorem virtuti
campum dare. praeclusum tibi tribunal est et rostris
prohiberis aut comitiis: respice post te quantum latissi-
marum regionum pateat, quantum populorum; num-
quam ita tibi magna pars obstruetur, ut non maior
relinquatur. sed vide, ne totum istud tuum vitium 5
sit; non vis enim nisi consul aut prytanis aut ceryx

5 nec ego *volg.* ne ego *A* || 7 tutioresque *non recte seclusit W. Gemoll* || 8 veniunt. hoc . . . virtutis: si *interp. in edd. ante Haasium, ut* hoc *ad sequentia spectaret* veniunt. hoc . . . virtutis. Si *Haase* || 9 p̃ualeuit *A corr. volg.* || 11 in *om.* ς || 13 ciuitatis *A* || 14 honores petat *unus* ς *ex corr.* honore⁀spectat (*supra* s *ras.*) *A, vid. fuisse* honore⁀śpectat || 17 spectaculis *A quod bene defendit Hense mus. Rh. XLIX p. 174 sq. coll. de clem. I 26, 2* || 19 amisit ς amiserit *A* || 24 comittis *corr. in* comitiis A^{1-2} || 28 ceryx *A quod defendit Gertz* meddix *coni. Gothofredus ap. Gruterum*

aut sufes administrare rem publicam. quid si militare nolis nisi imperator aut tribunus? etiam si alii primam frontem tenebunt, te sors inter triarios posuerit, inde voce, adhortatione, exemplo, animo milita: praecisis quoque manibus ille in proelio invenit, quod partibus conferat, qui stat tamen et clamore iuvat.
6 tale quiddam facias: si a prima te rei publicae parte fortuna summoverit, stes tamen et clamore iuves et, si quis fauces oppresserit, stes tamen et silentio iuves. numquam inutilis est opera civis boni: auditus visusque, voltu, nutu, obstinatione tacita incessuque
7 ipso prodest. ut salutaria *quaedam*, quae citra gustum tactumque odore proficiunt, ita virtus utilitatem etiam ex longinquo et latens fundit. sive spatiatur et se utitur suo iure, sive precarios habet excessus cogiturque vela contrahere, sive otiosa mutaque est et *in* angusto circumsaepta, sive adaperta, in quocumque habitu est, proficit. quid tu parum utile putas exem-
8 plum bene quiescentis? longe itaque optimum est miscere otium rebus, quotiens actuosa vita impedimentis fortuitis aut civitatis condicione prohibebitur; numquam enim usque eo interclusa sunt omnia, ut nulli actioni locus honestae sit.

1 V. Numquid potes invenire urbem miseriorem quam Atheniensium fuit, cum illam triginta tyranni divellerent? mille trecentos cives, optimum quemque, occiderant nec finem ideo faciebant, sed inritabat se ipsa saevitia. in qua civitate erat Areos pagos, religiosissimum iudicium, in qua senatus populusque senatu similis, coibat cotidie carnificum triste collegium

8 clamore *Erasmus* clam *A* || 10 auditus visusque *Madvig* aditus|est uisusq; *A*[1] aditus|ejus uisusq; *A*[2] auditus iste uisusque *Gertz* || 12 quaedam, quae *P. Thomas* quae *A* quaedam ς alia, quae *Hosius* || 14 fundit. Sive . . adaperta, in *interp. Madvig* fundit, sive . . adaperta: in *volg.* || 16 in angusto *P. Thomas* angusto *A* (*cfr. cap. 2, 10*) anguste *Gertz* || 18 proficit *Gertz* prosit *A* prodest *volg. ex* ς *an* profuit? | quid tu *A* *quid? tu volg.* || 30 senatus *Gertz*

et infelix curia tyrannis angustabatur: poteratne illa
civitas conquiescere, in qua tot tyranni erant quot
satis satellites essent? ne spes quidem ulla recipiendae
libertatis animis poterat offerri, nec ulli remedio locus
apparebat contra tantam vim malorum: unde enim
miserae civitati tot Harmodios? Socrates tamen in 2
medio erat et lugentis patres consolabatur et desperantis
de re publica exhortabatur et divitibus opes suas me-
tuentibus exprobrabat seram periculosae avaritiae paeni-
tentiam et imitari volentibus magnum circumferebat
exemplar, cum inter triginta dominos liber incederet.
hunc tamen Athenae ipsae in carcere occiderunt, et 3
qui tuto insultaverat agmini tyrannorum, eius liber-
tatem libertas non tulit: licet scias et in adflicta re
publica esse occasionem sapienti viro ad se proferen-
dum et in florenti ac beata petulantiam, invidiam,
mille alia inertia vitia regnare. utcumque ergo se res 4
publica dabit, utcumque fortuna permittet, ita aut ex-
plicabimus nos aut contrahemus, utique movebimus
nec alligati metu torpebimus. immo ille vir fuerit,
qui periculis undique imminentibus, armis circa et
catenis frementibus non alliserit virtutem nec abscon-
derit; non est enim servare se obruere. *vere*, ut opinor, 5
Curius Dentatus aiebat, malle se esse mortuum quam

1 angustabatur *Gertz* angusta *A* (*cfr. p. 254, 8*) || 3 satis *add. Madvig* sat *minus bene Lipsius, cum hac forma Sen. non utatur nisi in locutione* sat est || 9 seram *volg.* feram *A* || 13 eius ς *et volg.* ciuis *A* || 14 tulit: licet scias *Badstübner et ego pariter* (*cfr. c. 8, 3*) tulit. | & ut scias *A* || 16 petulantiam *Lipsius* pecuniam *A* impotentiam *Pincianus* calumniam *Madvig* || 17 inertia *in marg. unius* ς *et Madvig* inermia *A* || 19 contrahemus *volg.* contrahimus *A* || 23 se *add. Gertz ante* servare; *sed cfr. eius stud. crit. p. 165 ex.* | obruere<. vere,> ut op., Curius *Haupt* obruere ut opinor. | Curius *A et volg.* || 24 malle esse se *A*[1] *sed signis super additis m. 2, ut vid., significavit ordine inverso legendum esse* malle se esse | quam uiuere *A locum recte credo enarrasse Lipsium* quam videri *Haupt* quam <nequam> vivere *Madvig* quam vivere <sepultum> *Hense* quam viv<um torp>ere *Haeberlin*

vivere: ultimum malorum est e vivorum numero exire, antequam moriaris. sed faciendum erit, si in rei publicae tempus minus tractabile incideris, ut plus otio ac litteris vindices, nec aliter quam in periculosa navigatione subinde portum petas nec expectes, donec res te dimittant, sed ab illis te ipse diiungas.

1 VI. Inspicere autem debebimus primum nosmet ipsos, deinde ea quae adgrediemur negotia, deinde eos, quorum causa aut cum quibus.

2 Ante omnia necesse est se ipsum aestimare, quia fere plus nobis videmur posse quam possumus: alius eloquentiae fiducia prolabitur, alius patrimonio suo plus imperavit quam ferre posset, alius infirmum corpus laborioso pressit officio. quorundam parum idonea est verecundia rebus civilibus, quae firmam frontem desiderant; quorundam contumacia non facit ad aulam; quidam non habent iram in potestate et illos ad temeraria verba quaelibet indignatio effert; quidam urbanitatem nesciunt continere nec periculosis apstinent salibus: omnibus his utilior negotio quies est; ferox inpatiensque natura inritamenta nociturae libertatis evitet.

3 Aestimanda sunt deinde ipsa, quae adgredimur,
et vires nostrae cum rebus, quas temptaturi sumus,
comparandae; debet enim semper plus esse virium in
actore quam in opere: necesse est opprimant onera,
4 quae ferente maiora sunt. quaedam praeterea non
tam magna sunt negotia quam fecunda multumque
negotiorum ferunt: et haec refugienda sunt, ex quibus

12 eloquentie A[5] eloquentia A[1] *ut vid.* || 14 pressit *A* oppressit *volg.* | *post verba* pressit officio. *inserenda ea esse probabiliter censet Gertz, quae in A in cap. 7, 2 leguntur:* Considerandum est .... inritus labor est. || 15 firmam *volg. inde ab Erasm.*[2] primã *A* || 18 effert *volg.* offert *A* || 25 in actore quam in opere *Gertz* inactore. quã inonere *A* in latore q. i. onere *Pincianus* in vectore q. i. onere *melius Gronov* || 28 tam *volg.* iam *A* | negotia *tollendum censet Wolters*

nova occupatio multiplexque nascetur, nec accedendum
eo, unde liber regressus non sit; iis admovenda manus
est, quorum finem aut facere aut certe sperare possis,
relinquenda, quae latius actu procedunt nec ubi pro-
posueris desinunt.

VII. Hominum utique dilectus habendus est: an 1
digni sint quibus partem vitae nostrae inpendamus,
an ad illos temporis nostri iactura perveniat; quidam
enim ultro officia nobis nostra inputant. Athenodorus 2
ait ne ad cenam quidem se iturum ad eum, qui sibi
nil pro hoc debiturus sit: puto intellegis multo minus
ad eos iturum, qui cum amicorum officiis paria mensa
faciunt, qui fericula pro congiaris numerant, quasi in
alienum honorem intemperantes sint: deme illis testes
spectatoresque, non delectabit popina secreta. *con-
siderandum est, utrum natura tua agendis rebus an
otioso studio contemplationique aptior sit, et eo in-
clinandum, quo te vis ingenii feret — Isocrates Ephorum
iniecta manu a foro subduxit utiliorem componendis
monumentis historiarum ratus —; male enim respondent
coacta ingenia, reluctante natura inritus labor est.*
nihil tamen aeque oblectaverit animum, quam amicitia 3
fidelis et dulcis. quantum bonum est, ubi praeparata
sunt pectora, in quae tuto secretum omne descendat,
quorum conscientiam minus quam tuam timeas, quorum
sermo sollicitudinem leniat, sententia consilium ex-
pediat, hilaritas tristitiam dissipet, conspectus ipse
delectet! quos scilicet vacuos, quantum fieri poterit,

4 actu A^1 ac tu A^2 *male* || 12 adeos *corr. vid. in A ex* adeost || 15—21 *verba* Considerandum est . . . inritus labor est, *cum hic in A prorsus alieno loco legantur, Haase in cap. 6, 2 transposuit inter verba* ante omnia *et* necesse est se ipsum aestimare, *Gertz probabilius post v.* laborioso pressit officio. *ceterum ea hic non suo loco esse 'quodammodo iam in ipso cod. A eo significatur, quod ab his verbis spatio aliquanto ab antecedentibus divisis nova quasi sectio incipit.'* || 18 ut *ante* Isocrates *addendum censet Gertz* | Socrates sephorum lecta manu A *corr. volg.*

a cupiditatibus eligemus; serpunt enim vitia et in
proximum quemque transiliunt et contactu nocent.
4 itaque quemadmodum in pestilentia curandum est, ne
correptis iam corporibus et morbo flagrantibus ad-
sideamus, quia pericula trahemus adflatuque ipso labo-
rabimus, ita in amicorum legendis ingeniis dabimus
operam, ut quam minime inquinatos adsumamus: ini-
tium morbi est aegris sana miscere. nec hoc praece-
perim tibi, ut neminem nisi sapientem sequaris aut
adtrahas; ubi enim istum invenies, quem tot saeculis
5 quaerimus? pro optimo sit minime malus! vix tibi esset
facultas dilectus felicioris, si inter Platonas et Xenophon-
tas et illum Socratici fetus proventum bonos quaereres,
aut si tibi potestas Catonianae fieret aetatis, quae pleros-
que dignos tulit, qui Catonis saeculo nascerentur (sicut
multos peiores quam umquam alias maximorumque
molitores scelerum; utraque enim turba opus erat, ut
Cato posset intellegi: habere debuit et bonos, quibus
se adprobaret, et malos, in quibus vim suam experi-
6 retur): nunc vero in tanta bonorum egestate minus
fastidiosa fiat electio. praecipue tamen vitentur tristes
et omnia deplorantes, quibus nulla non causa in que-
rellas placet. constet illi licet fides et benivolentia,
tranquillitati tamen inimicus est comes perturbatus et
omnia gemens.

1 VIII. Transeamus ad patrimonia, maximam hu-
manarum aerumnarum materiam; nam si omnia alia
quibus angimur compares, mortes, aegrotationes, metus,
desideria, dolorum laborumque patientiam, cum iis
quae nobis mala pecunia nostra exhibet, haec pars
2 multum praegravabit. itaque cogitandum est, quanto

3 itaque quemadmodum *scripsi coll. dial. V 5, 1* itaq; ut quod *A* itaque ut *volg.* itaque ut quondam *Gertz* itaque ut id *Petschenig* itaque ut in pest. quoque *Hense* || 10 istud *A corr. volg.* || 11 sit *Gertz* est *A* || 23 illi *A* illis *Wesenberg, sed cfr. similem ordinem verborum in cap. 3, 1 extr.* || 30 exibet *A*[1], *adspirationis signum* ⊢ *add. s. v. fort. A*[2]

levior dolor sit non habere quam perdere: et intelle-
gemus paupertati eo minorem tormentorum quo mino-
rem damnorum esse materiam. erras enim, si putas
animosius detrimenta divites ferre: maximis minimis-
que corporibus par est dolor volneris. Bion eleganter 3
ait non minus molestum esse calvis quam comatis
pilos velli. idem scias licet de pauperibus locupletibus-
que, par illis esse tormentum: utrique enim pecunia
sua obhaesit nec sine sensu revelli potest. tolerabilius
autem est, ut dixi, faciliusque non adquirere quam
amittere, ideoque laetiores videbis, quos numquam fortuna
respexit, quam quos deseruit. vidit hoc Diogenes, vir 4
ingentis animi, et effecit, ne quid sibi eripi posset.
tu istud paupertatem, inopiam, egestatem voca, quod
voles ignominiosum securitati nomen inpone: putabo
hunc non esse felicem, si quem mihi alium inveneris,
cui nihil pereat. aut ego fallor, aut regnum est inter
avaros, circumscriptores, latrones, plagiarios unum esse,
cui noceri non possit. si quis de felicitate Diogenis 5
dubitat, potest idem dubitare et de deorum inmortalium
statu, an parum beate degant, quod illis nec praedia
nec horti sint nec alieno colono rura pretiosa nec
grande in foro faenus. non te pudet, quisquis divitiis
adstupes? respice agedum mundum: nudos videbis
deos, omnia dantis, nihil habentis. hunc tu pauperem
putas an dis immortalibus similem, qui se fortuitis
omnibus exuit? feliciorem tu Demetrium Pompeianum 6
vocas, quem non puduit locupletiorem esse Pompeio?
numerus illi cotidie servorum velut imperatori exercitus
referebatur, cui iam dudum divitiae esse debuerant
duo vicarii et cella laxior. at Diogeni servus unicus 7

6 *transponendum esse* comatis quam calvis *censet v. d. Vliet* || 8 utriq; *A quod apte defendit Gertz coll. dial. X 8, 1* utrisque ς *et volg.* || 10 acqrrere A^5 (*scriptura* A^1 *plane incerta est, nisi quod apparet secundam litteram* d *fuisse*) || 12 uir *ex* uiri *corr. in A* || 14 quod *corr. ex* qua *ut vid.* A^1 || 22 horti A^1 (h *postea erasa*) || 31 at Diogeni *volg.* addiogene A^1 at diogenen A^5

fugit nec eum reducere, cum monstraretur, tanti puta-
vit. 'turpe est' inquit 'Manen sine Diogene posse
vivere, Diogenen sine Mane non posse.' videtur mihi
dixisse: 'age tuum negotium, fortuna, nihil apud
Diogenen iam tui est: fugit mihi servus, immo liber
8 abii.' familia petit vestiarium victumque, tot ventres
avidissimorum animalium tuendi sunt, emenda vestis
et custodiendae rapacissimae manus et flentium detestan-
tiumque ministeriis utendum: quanto ille felicior, qui
9 nihil ulli debet, nisi cui facillime negat, sibi! sed
quoniam non est nobis tantum roboris, angustanda
certe sunt patrimonia, ut minus ad iniurias fortunae
simus expositi. habiliora sunt corpora in bello illa,
quae in arma sua contrahi possunt, quam quae super-
funduntur et undique magnitudo sua volneribus obicit:
optimus pecuniae modus est, qui nec in paupertatem
cadit, nec procul a paupertate discedit.

1 IX. Placebit autem haec nobis mensura, si prius
parsimonia placuerit, sine qua nec ullae opes sufficiunt,
nec ullae † non satis patent, praesertim cum in vicino
remedium sit et possit ipsa paupertas in divitias se
2 advocata frugalitate convertere. adsuescamus a nobis
removere pompam, et usus rerum, non ornamenta,
metiri. cibus famem domet, potio sitim, libido qua
necesse est fluat; discamus membris nostris inniti,
cultum victumque non ad nova exempla componere,

2 inquid mathen *et* mathe *A corr. volg.* || 5 mihi *volg.* mi A^1 *supra quod scripsit* A^3: ꝑ mihi | servus, *interp. Gertz* servus? *volg.* | liber abii (*vel* ego liber abii) *v. d. Vliet* liber abit *A* (abit *in ras.* A^5) || 6 uestiariū A^5 || 10 cui *Muret* quid *A* || 12 ut A^5 aut A^1 || 13 in bello illa *Schultess* inbecillo *A* in bello ς in bella *Pincianus* illa bello *Gertz* || 15 obicit ς obiecit *A* || 20 nec ulle non satis patent *A corrupte, quamvis Madvigius defendat. non magis probo quod Haasius* (nec cum illa ullae n. s. p.) *eumque secutus Gertz coni.* (nec cum illa non s. p.) nec ullae domus satis patent *Schultess, quod verum* *m, si in eis quae antecedunt scriptum esset:* si prius *s (vel* modestia) placuerit

sed ut maiorum mores suadent; discamus continentiam augere, luxuriam coercere, gloriam temperare, iracundiam lenire, paupertatem aequis oculis aspicere, frugalitatem colere, etiam si multos pudebit eius † plus, desideriis naturalibus parvo parata remedia adhibere, spes effrenatas et animum in futura imminentem velut sub vinculis habere, id agere, ut divitias a nobis potius quam a fortuna petamus. non potest umquam tanta 3
varietas et iniquitas casuum ita depelli, ut non multum procellarum inruat magna armamenta pandentibus; cogendae in artum res sunt, ut tela in vanum cadant, ideoque exilia interim calamitatesque in remedium cessere et levioribus incommodis graviora sanata sunt. ubi parum audit praecepta animus nec curari mollius potest, quidni consulatur ei, si paupertas ei, ignominia, rerum eversio adhibetur, malo malum opponitur? adsuescamus ergo cenare posse sine populo et servis paucioribus servire et vestes parare in quod inventae sunt et habitare contractius. non in cursu tantum circique certamine, sed in his spatiis vitae interius flectendum est. studiorum quoque quae liberalissima 4
impensa est tam diu rationem habet, quam diu modum.

4 etiā si mulos pudebit ej plus (si *et primus litterae* m *ductus in ras. a m. 1 ut vid.; post* mul *s. v.* t *aut* l *adscripta postea erasa est*) *A* etiamsi multos pudebit templi eius *Madvig* etiamsi multos pudebit eius cultus *Koch* etiamsi multos pudebit eius *Rossbach* etiam si nunc cultus pudebit eius populum *Gertz* (popūlum *in* plus *latere iam Pincianus coniecerat*) etiam si multos pudebit eius; placeat *Schultess* || 6 imminentem *Madvig* eminentem *A* (*cfr. de benef. III 3 extr.*) emicantem *Schultess* || 12 exilia ϛ exilla *A* | interim ϛ iterum *A* interdum *alii* ϛ || 13 sanata sunt. Ubi . . potest, quidni *interp. Madvig* sanata sunt, ubi . . potest. Quidni *volg.* || 15 quidni consulatur . . . adhibetur? malo *Madvig. interrogandi signum post* opponitur *transposuit Gertz* quid ni consulitur 7 . . . adhibetur. malo *A* | ei, si paupertas ei, ignominia *Haase* si & paupertas & ignominia *A* || 18 seruire *A quod bene defendit Madvig* serviri *volg.; male de hoc verbo egit Pichon revue de philol. 1897 p. 10* || 21 flectentium *A* (ti *per ligaturam*) *corr.* volg.

quo innumerabiles libros et bybliothecas, quarum
dominus vix tota vita indices perlegit? onerat discen-
tem turba, non instruit, multoque satius est paucis
5 te auctoribus tradere, quam errare per multos. qua-
draginta milia librorum Alexandriae arserunt; pulcher-
rimum regiae opulentiae monimentum alius laudaverit,
sicut T. Livius, qui elegantiae regum curaeque egre-
gium id opus ait fuisse: non fuit elegantia illud aut
cura, sed studiosa luxuria, immo ne studiosa quidem,
quoniam non in studium sed in spectaculum compara-
verant, sicut plerisque ignaris etiam puerilium litterarum
libri non studiorum instrumenta sed cenationum orna-
menta sunt. paretur itaque librorum quantum satis sit,
6 nihil in apparatum. 'honestius' inquis 'hoc se inpensae
quam in Corinthia pictasque tabulas effuderint.' vitiosum
est ubique, quod nimium est. quid habes, cur ignoscas
homini armaria *e* citro atque ebore captanti, corpora
conquirenti aut ignotorum auctorum aut inprobatorum
et inter tot milia librorum oscitanti, cui voluminum
7 suorum frontes maxime placent titulique? aput desi-
diosissimos ergo videbis quicquid orationum historiarum-
que est, tecto tenus exstructa loculamenta; iam enim
inter balnearia et thermas bybliotheca quoque ut neces-
sarium domus ornamentum expolitur. ignoscerem plane,
si studiorum nimia cupidine erraretur: nunc ista con-
quisita, cum imaginibus suis discripta sacrorum opera
ingeniorum in speciem et cultum parietum comparantur.

7 *Liv. fr. 40 Hertz*

3 pauc*is* A^5 || **4** te *A cfr. Joh. Müller in actis Acad. Vindob. CXVIII 1889 p. 8* se *Gemzöe* | .XL. (*i. e.* quadraginta milia) *A* quadringenta m. *Pincianus* || **7** T. Livius *Madvig* & liuius *A* de t. Liuio *in marg.* A^3 || **11** puerilium *Madvig* seruilium *A* || **13** sit *A* est *Gertz* || **14** huc se *Haupt* (*sed vide de adverbii forma dial. V 21, 3*) hoc te A^1 *corr. in* hocce || **17** e *add. Gertz* | captanti *ex* -te *corr.* A^{1-2} || **18** conquirentia *A* || **24** expetitur *coni. Wolters* || **25** erraretur *Koch* oreretur A^1 (ore *in ras.*) oriretur A^2 || **26** <et> cum *volg.* | discripta et sacrorum *A corr. volg.* et discr. sacr. *Gertz*

X. At in aliquod genus vitae difficile incidisti et 1
tibi ignoranti vel publica fortuna vel privata laqueum
inpegit, quem nec solvere possis nec rumpere: cogita
compeditos primo aegre ferre onera et inpedimenta
crurum; deinde ubi non indignari illa sed pati pro-
posuerunt, necessitas fortiter ferre docet, consuetudo
facile. invenies in quolibet genere vitae oblectamenta
et remissiones et voluptates, si volueris mala putare
levia potius quam invidiosa facere. nullo melius nomine 2
de nobis natura meruit, quae cum sciret quibus aerum-
nis nasceremur, calamitatum mollimentum consuetudinem
invenit, cito in familiaritatem gravissima adducens.
nemo duraret, si rerum adversarum eandem vim ad-
siduitas haberet quam primus ictus. omnes cum fortuna 3
copulati sumus: aliorum aurea catena est et laxa, alio-
rum arta et sordida, sed quid refert? eadem custodia
universos circumdedit alligatique sunt etiam qui alli-
gaverunt, nisi forte tu leviorem in sinistra catenam
putas. alium honores, alium opes vinciunt; quosdam
nobilitas, quosdam humilitas premit; quibusdam aliena
supra caput imperia sunt, quibusdam sua; quosdam
exilia uno loco tenent, quosdam sacerdotia: omnis 4
vita servitium est. adsuescendum est itaque condicioni
suae et quam minimum de illa querendum et quicquid
habet circa se commodi adprendendum: nihil tam
acerbum est, in quo non aequus animus solacium in-
veniat. exiguae saepe areae in multos usus discribentis
arte patuerunt et quamvis angustum pedem dispositio

1 at in aliquod *volg.* At ad aliquod *A* || 3 possis *volg.* posses *A* | rumpere *Gertz cum ς* erumpere *A* || 8 putare levia *Madvig* putate uia *A* patibilia *Schultess* || 10 quae cum sciret *Schultess* quam cum sciret *A* quam quod, cum sciret *Muret* || 12 adducentem *cum corr. unius ς Wesenberg* || 15 catena est et laxa *Curio* catena est. aliorum laxa *A* cat. est ac l. *Gertz* || 25 adprendum *A*[1] *corr. fort. m. 2* || 26 in quo *volg.* inqua *A* || 27 discribentis *scripsi* describentis *A* || 28 angustum pedem *A quod tuetur Gertz coll. Varron. de l. L. V 19* (Dicitur in aedificiis area 'pes magnus' et qui fundamentum instituit 'pedem ponit'.) angustam sedem *Cornelissen*

fecit habitabilem. adhibe rationem difficultatibus: possunt et dura molliri et angusta laxari et gravia scite

5 ferentis minus premere. non sunt praeterea cupiditates in longinquum mittendae, sed in vicinum illis egredi permittamus, quoniam includi ex toto non patiuntur. relictis is, quae aut non possunt fieri aut difficulter possunt, prope posita speique nostrae adludentia sequamur, sed sciamus omnia aeque levia esse, extrinsecus diversas facies habentia, introrsus pariter vana. nec invideamus altius stantibus: quae excelsa videbantur,

6 praerupta sunt. illi rursus, quos sors iniqua in ancipiti posuit, tutiores erunt superbiam detrahendo rebus per se superbis et fortunam suam quam maxime poterunt in planum deferendo. multi quidem sunt, quibus necessario haerendum sit in fastigio suo, ex quo non possunt nisi cadendo descendere, sed hoc ipsum testentur maximum onus suum esse, quod aliis graves esse cogantur, nec sublevatos se sed suffixos: iustitia, mansuetudine, humanitate, larga et benigna manu praeparent multa ad secundos casus praesidia, quorum spe securius pendeant. nihil tamen aeque nos ab his animi fluctibus vindicaverit, quam semper aliquem incrementis terminum figere, nec fortunae arbitrium desinendi dare, sed ipsos multo quidem citra exempla hortentur consistere: sic et aliquae cupiditates animum acuent et finitae non in immensum incertumque producent.

4 in longinqua *A corr. volg.* || 5 *post* includi *Koch* se *add.; dubito coll. dial. X 14,2 Hor. c. I 2, 43 epist. I 5, 15; 16, 29 Verg. Aen. VIII 577* || 6 isq; A^1 his quae A^2(?) || 11 rursus *volg.* auer|sus A^1 *corr. ex* aur|sus || 12 posuit ς | fuit *A* || 19 humanitate *Lipsius* humana (*a sequenti voce solito maiore intervallo separatum*) *A* | larga A^5 largeà A^1 || 20 secundos *A*, *confert Gertz Suet. Othon. 9* || 23 *verba* nec fortunae . . . consistere. *Gertz recte ita explicat:* et exempla (*eorum scil. qui non in tempore constiterunt*) hortentur non dare fortunae arbitrium desinendi, sed ipsos citra (*i. e. antequam fortuna sua sponte desinat*) *consistere.*

XI. Ad inperfectos et mediocres et male sanos 1
hic meus sermo pertinet, non ad sapientem. huic non timide nec pedetemptim ambulandum est; tanta enim fiducia sui est, ut obviam fortunae ire non dubitet nec umquam loco illi cessurus sit. nec habet, ubi illam timeat, quia non mancipia tantum possessionesque et dignitatem, sed corpus quoque suum et oculos et manum et quicquid cariorem vitam facit viro seque ipsum inter precaria numerat vivitque ut commodatus
sibi et reposcentibus sine tristitia redditurus. nec ideo 2
vilis est sibi, quia scit se suum non esse, sed omnia tam diligenter faciet, tam circumspecte, quam religiosus homo sanctusque solet tueri fidei commissa. quandoque autem reddere iubebitur, non queretur cum fortuna,
sed dicet: 'gratias ago pro eo, quod possedi habuique. 3
magna quidem res tuas mercede colui, sed quia ita imperas, do, cedo gratus libensque. si quid habere me tui volueris etiamnunc, servabo; si aliud placet, ego vero factum signatumque argentum, domum familiamque meam reddo, restituo.' appellaverit natura quae prior nobis credidit, et huic dicemus: 'recipe animum meliorem quam dedisti; non tergiversor nec refugio; paratum habes a volente quod non sentienti
dedisti: aufer.' reverti unde veneris quid grave est? 4
male vivet quisquis nesciet bene mori. huic itaque primum rei pretium detrahendum est et spiritus inter

4 dubitet et nec *A sed* et *punctis notatum, deinde erasum est* || 8 facit viro, seque *Schultess* facturus ęq; *A* (urus ę *in ras. sed m. 1*) facit usu, seque *Madvig* facit acturo seque *Gertz* facit seque *e. cod. Paris. 15086 Rossbach* || 10 reposcentibus *A* (*quod Gertz defendit supplendo ex sqq.* fortuna *et* natura) reposcenti se *Feldmann* reposcenti debitum *Koch* || 13 quandoque *A* quandocumque *volg.* || 15 dicet *volg.* dicit *A* || 16 colui *A* collocavi *v. d. Vliet* | ita *Rosing ap. Madvigium* illa *A* || 17 do. cędo '*sine dubio A*[1] *minoribus litteris in spatio, quod initio vacuum reliquerat*' || 19 factum *volg.* facit *A*[1], it *in litura, sub qua litterae* tura *pellucere vid.* || 21 prior *A*[1] *corr. ex* prius || 26 inter vilia *Lipsius* inseruitia *A*

vilia numerandus. gladiatores, ut ait Cicero, invisos
habemus, si omni modo vitam impetrare cupiunt;
favemus, si contemptum eius prae se ferunt. idem
evenire nobis scias; saepe enim causa moriendi est
5 timide mori. fortuna illa, quae ludos sibi facit: 'quo'
inquit 'te reservem, malum et trepidum animal? eo
magis convulneraberis et confodieris, quia nescis prae-
bere iugulum; at tu et vives diutius et morieris expe-
ditius, qui ferrum non subducta cervice nec manibus
6 oppositis sed animose recipis.' qui mortem timebit,
nihil umquam pro homine vivo faciet; at qui sciet hoc
sibi cum conciperetur statim condictum, vivet ad for-
mulam et simul illud quoque eodem animi robore
praestabit, ne quid ex iis, quae eveniunt, subitum sit.
quicquid enim fieri potest, quasi futurum sit, prospi-
ciendo malorum omnium impetus molliet, qui ad prae-
paratos expectantesque nihil adferunt novi, securis et
beata tantum spectantibus graves veniunt. morbus est,
captivitas, ruina, ignis: nihil horum repentinum est;
7 sciebam, in quam tumultuosum me contubernium na-
tura clusisset. totiens in vicinia mea conclamatum est;
totiens praeter limen immaturas exequias fax cereus-
que praecessit; saepe a latere ruentis aedificii fragor
sonuit; multos ex iis, quos forum, curia, sermo mecum
contraxerat, nox abstulit et † iunctas sodalium manus
copulatas interscidit: mirer ad me aliquando pericula
accessisse, quae circa me semper erraverint? magna

1 *respicitur Cic. orat. pro Milone § 92*

11 vivo *volg.* uiljo *A* | sciet *in marg. unius* ς *et volg.* sciat *A* || 15 fieri *volg.* si fieri *A* || 18 spectantibus *A* speranti-bus *Pauly* expectantibus ς | morbus est *A* morbus adest *Gertz* morbus enim *volg. male* || 25 iunctas sodalium manus. copulatas (l *s. v. add. vid. m. 1*) inter scidit *A corrupte* i. s. m. copiates i. *Madvig; refutatur a M. Hertz* (*N. Jahrbb. 109 p. 257*), *qui* iunctas *tollendum censet* i. s. m. speculator i. *Gertz* abstulit; tot lictor sod. man. copulatas i. *Schultess, quod maxime placet; tot certe necessarium est* funus *pro* iunctas *coni. Hosius*

pars hominum est, quae navigatura de tempestate non
cogitat. numquam me in *voce* bona mali pudebit auc- 8
toris. Publilius, tragicis comicisque vehementior in-
geniis, quotiens mimicas ineptias et verba ad summam
caveam spectantia reliquit, inter multa alia coturno,
non tantum sipario, fortiora et hoc ait:

cuivis potest accidere quod cuiquam potest.

hoc si quis in medullas demiserit et omnia aliena
mala, quorum ingens cotidie copia est, sic aspexerit,
tamquam liberum illis et ad se iter sit, multo ante se
armabit quam petatur; sero animus ad periculorum 9
patientiam post pericula instruitur. 'non putavi hoc
futurum' et 'umquam tu hoc eventurum credidisses?'
quare autem non? quae sunt divitiae, quas non egestas
et fames et mendicitas a tergo sequatur? quae dignitas,
cuius non praetextam et augurale et lora patricia
sordes comitentur et exprobratio notae et mille macu-
lae et extrema contemptio? quod regnum est, cui
non parata sit ruina et proculcatio et dominus et
carnifex? nec magnis ista intervallis divisa, sed horae
momentum interest inter solium et aliena genua. scito 10
ergo omnem condicionem versabilem esse et quicquid
in ullum incurrit posse in te quoque incurrere. locuples
es: numquid divitior Pompeio? cui cum Gaius, vetus
cognatus, hospes novos, aperuisset Caesaris domum,
ut suam cluderet, defuit panis, aqua. cum tot flumina
possideret in suo orientia, in suo cadentia, mendicavit
stilicidia; fame ac siti periit in palatio cognati, dum
illi heres publicum funus esurienti locat. honoribus 11

7 *Publili Syri sent. 119 Ribb. cfr. dial. VI 9, 5*

2 voce *Gertz, volg.* re *ex* ς *add.* [me?] in medicina bona *Schultess* || 3 Publilius *Haupt* publius *A* || 5 coturno *A cfr. pag. 43, 18* || 16 praetextam & augurale *A quod falsum esse contendit Madvig, qui* praetextam augurale*m corrigendum esse censet* praetextam et galerum *Gertz* || 17 exprobratio *Madvig* exportatio *A* || 20 *post* divisa *Gertz* sunt *add., sed cfr p. 159, 3* || 24 Pompeio] *cfr. Gemzöe Nord. Tidskr. f. Phil. 1876 p. 186* || 28 cognati ς cognata *A*

vilia numerandus. gladiatores, ut ait Cicero, invisos
habemus, si omni modo vitam impetrare cupiunt;
favemus, si contemptum eius prae se ferunt. idem
evenire nobis scias; saepe enim causa moriendi est
5 timide mori. fortuna illa, quae ludos sibi facit: 'quo'
inquit 'te reservem, malum et trepidum animal? eo
magis convulneraberis et confodieris, quia nescis prae-
bere iugulum; at tu et vives diutius et morieris expe-
ditius, qui ferrum non subducta cervice nec manibus
6 oppositis sed animose recipis.' qui mortem timebit,
nihil umquam pro homine vivo faciet; at qui sciet hoc
sibi cum conciperetur statim condictum, vivet ad for-
mulam et simul illud quoque eodem animi robore
praestabit, ne quid ex iis, quae eveniunt, subitum sit.
quicquid enim fieri potest, quasi futurum sit, prospi-
ciendo malorum omnium impetus molliet, qui ad prae-
paratos expectantesque nihil adferunt novi, securis et
beata tantum spectantibus graves veniunt. morbus est,
captivitas, ruina, ignis: nihil horum repentinum est;
7 sciebam, in quam tumultuosum me contubernium na-
tura clusisset. totiens in vicinia mea conclamatum est;
totiens praeter limen immaturas exequias fax cereus-
que praecessit; saepe a latere ruentis aedificii fragor
sonuit; multos ex iis, quos forum, curia, sermo mecum
contraxerat, nox abstulit et † iunctas sodalium manus
copulatas interscidit: mirer ad me aliquando pericula
accessisse, quae circa me semper erraverint? magna

1 *respicitur Cic. orat. pro Milone* § *92*

11 vivo *volg.* uiljo *A* | sciet *in marg. unius* ς *et volg.* sciat *A* || 15 fieri *volg.* si fieri *A* || 18 spectantibus *A* sperantibus *Pauly* expectantibus ς | morbus est *A* morbus adest *Gertz* morbus enim *volg. male* || 25 iunctas sodalium manus. copulatas (l *s. v. add. vid. m. 1*) inter scidit *A corrupte* i. s. m. copiates i. *Madvig; refutatur a M. Hertz* (*N. Jahrbb. 109 p. 257*), *qui* iunctas *tollendum censet* i. s. m. speculator i. *Gertz* abstulit; tot lictor sod. man. copulatas i. *Schultess, quod maxime placet; tot certe necessarium est* funus *pro* iunctas *coni. Hosius*

pars hominum est, quae navigatura de tempestate non
cogitat. numquam me in *voce* bona mali pudebit auc- 8
toris. Publilius, tragicis comicisque vehementior in-
geniis, quotiens mimicas ineptias et verba ad summam
caveam spectantia reliquit, inter multa alia coturno,
non tantum sipario, fortiora et hoc ait:

cuivis potest accidere quod cuiquam potest.

hoc si quis in medullas demiserit et omnia aliena
mala, quorum ingens cotidie copia est, sic aspexerit,
tamquam liberum illis et ad se iter sit, multo ante se
armabit quam petatur; sero animus ad periculorum 9
patientiam post pericula instruitur. 'non putavi hoc
futurum' et 'umquam tu hoc eventurum credidisses?'
quare autem non? quae sunt divitiae, quas non egestas
et fames et mendicitas a tergo sequatur? quae dignitas,
cuius non praetextam et augurale et lora patricia
sordes comitentur et exprobratio notae et mille macu-
lae et extrema contemptio? quod regnum est, cui
non parata sit ruina et proculcatio et dominus et
carnifex? nec magnis ista intervallis divisa, sed horae
momentum interest inter solium et aliena genua. scito 10
ergo omnem condicionem versabilem esse et quicquid
in ullum incurrit posse in te quoque incurrere. locuples
es: numquid divitior Pompeio? cui cum Gaius, vetus
cognatus, hospes novos, aperuisset Caesaris domum,
ut suam cluderet, defuit panis, aqua. cum tot flumina
possideret in suo orientia, in suo cadentia, mendicavit
stilicidia; fame ac siti periit in palatio cognati, dum
illi heres publicum funus esurienti locat. honoribus 11

7 *Publili Syri sent. 119 Ribb. cfr. dial. VI 9, 5*

2 voce *Gertz, volg.* re *ex* ς *add.* [me?] in medicina bona *Schultess* || 3 Publilius *Haupt* publius *A* || 5 coturno *A cfr. pag. 43, 18* || 16 praetextam & augurale *A quod falsum esse contendit Madvig, qui* praetextam auguralem *corrigendum esse censet* praetextam et galerum *Gertz* || 17 exprobratio *Madvig* exportatio *A* || 20 *post* divisa *Gertz* sunt *add., sed cfr p. 159, 3* || 24 Pompeio] *cfr. Gemzöe Nord. Tidskr. f. Phil. 1876 p. 186* || 28 cognati ς cognata *A*

summis functus es: numquid aut tam magnis aut tam
insperatis aut tam universis quam Seianus? quo die
illum senatus deduxerat, populus in frusta divisit; in
quem quicquid congeri poterat di hominesque contu-
lerant, ex eo nihil superfuit, quod carnifex traheret.
12 rex es: non ad Croesum te mittam, qui rogum suum
et accendi vivus et extingui vidit, factus non regno
tantum, *set* etiam morti suae superstes, non ad Iugur-
tham, quem populus Romanus intra annum, quam
timuerat, spectavit: Ptolemaeum Africae regem, Arme-
niae Mithridaten inter Gaianas custodias vidimus; alter
in exilium missus est, alter ut meliore fide mitteretur,
optabat. in tanta rerum susum ac deorsum euntium
versatione si non quicquid fieri potest pro futuro habes,
das in te vires rebus adversis, quas infregit quisquis
prior vidit.

1 XII. Proximum ab his erit, ne aut in supervacuis
aut ex supervacuo laboremus, id est, ne quae aut non
possumus consequi concupiscamus, aut adepti vanitatem
cupiditatium nostrarum sero post multum pudorem
intellegamus, id est, ne aut labor inritus sit sine effectu
aut effectus labore indignus; fere enim ex his tristitia
sequitur, si aut non successit aut successus pudet.
2 circumcidenda concursatio, qualis est magnae parti
hominum domos et theatra et fora pererrantium: alienis
se negotiis offerunt, semper aliquid agentibus similes.
horum si aliquem exeuntem e domo interrogaveris:
'quo tu? quid cogitas?' respondebit tibi: 'non me
3 hercules scio; sed aliquos videbo, aliquid agam.' sine

2 aut tam uniuersis *A* (t *in* aut *s. v. add. A*[2] uniuersis *in ras. scr. A*[5]) || 7 incendi vivus *Pincianus* (accendi *praetuli c. Grutero* succ- *Gertz*) escendit iussus *A* || 8 sed *add. volg.* | superstjs *A corr. volg.* || 10 ptolo⁀meū *A*[5] || 13 susum *A. apparet Senecam* susum ac deosum *scripsisse ut ep. 91, 19* || 20 pudorem intellegamus *A quod recte defendit Aem. Thomas* (*Herm. XXVIII 1893 p. 286*) sudorem intellegemus *Gertz* || 21 inritus sit sine effectu *A cfr. Vahlen in praef. edit. Koch* – X || 28 *quo* tu? *volg.* quotū *A* quo tu? aut *Gertz*

proposito vagantur quaerentes negotia nec quae desti-
naverunt agunt, sed in quae incucurrerunt; inconsultus
illis vanusque cursus est, qualis formicis per arbusta
repentibus, quae in summum cacumen et inde in imum
inanes aguntur: his plerique similem vitam agunt,
quorum non inmerito quis inquietam inertiam dixerit.
quorundam quasi ad incendium currentium misereberis: 4
usque eo inpellunt obvios et se aliosque praecipitant,
cum interim cucurrerunt aut salutaturi aliquem non
resalutaturum aut funus ignoti hominis prosecuturi aut
⟨ad⟩ iudicium saepe litigantis aut ad sponsalia saepe
nubentis et lecticam adsectati quibusdam locis etiam
tulerunt; dein domum cum supervacua redeuntes lassi-
tudine iurant nescire se ipsos, quare exierint, ubi
fuerint, postero die erraturi per eadem illa vestigia.
omnis itaque labor aliquo referatur, aliquo respiciat! 5
non industria inquietos, set insanos falsae rerum ima-
gines agitant; nam ne illi quidem sine aliqua spe
moventur: proritat illos alicuius rei species, cuius
vanitatem capta mens non coarguit. eodem modo unum- 6
quemque ex his, qui ad augendam turbam exeunt,
inanes et leves causae per urbem circumducunt, nihil-
que habentem, in quod laboret, lux orta expellit, et
cum multorum frustra liminibus inlisus nomenculatores
persalutavit, a multis exclusus neminem ex omnibus
difficilius domi quam se convenit. ex hoc malo de- 7
pendet illud taeterrimum vitium, auscultatio et publi-
corum secretorumque inquisitio et multarum rerum
scientia, quae nec tuto narrantur nec tuto audiuntur.

1 nec quae *volg.* ne/q; *A* neque quae *Feldmann* || **6** inertiam *volg.* ineritam A^1 inmeritam A^2 *aut m. recentior* || **11** ad *add.* ς || **13** dein *A* deinde *volg.* (*cfr. ep. 94, 54 ubi* dein *retinendum erat ex BA*) | redeuntis *A corr. volg.* || **14** nescire se ipsos *Nutzhorn ap. Madvigium* nescis͡se se ipsos *A* | exierint *ex* exierent *corr.* A^2 | ubi *in ras.* A^2 (?) || **17** & insanos *A* set ut insanos *Gertz* inquieta sit. insanos *Petschenig* nunc industria inquietos, ut insanos *Schultess* || **20** uanitate A corr. volg. || **26** dependet *volg.* deprendet *A*

1 XIII. Hoc secutum puto Democritum ita coepisse:
'qui tranquille volet vivere, nec privatim agat multa
nec publice', ad supervacua scilicet referentem: nam
si necessaria sunt, et privatim et publice non tantum
multa sed innumerabilia agenda sunt; ubi vero nullum
2 officium sollemne nos citat, inhibendae actiones. nam
qui multa agit, saepe fortunae potestatem sui facit,
quam tutissimum est raro experiri, ceterum semper
de illa cogitare et nihil sibi de fide eius promittere:
'navigabo, nisi si quid inciderit' et 'praetor fiam, nisi
si quid obstiterit' et 'negotiatio mihi respondebit, nisi
3 si quid intervenerit'. hoc est quare sapienti nihil
contra opinionem dicamus accidere: non illum casibus
hominum excerpimus sed erroribus, nec illi omnia ut
voluit cedunt, sed ut cogitavit; inprimis autem cogitavit aliquid posse propositis suis resistere. necesse
est autem levius ad animum pervenire destitutae cupiditatis dolorem, cui successum non utique promiseris.

1 XIV. Faciles etiam nos facere debemus, ne nimis
destinatis rebus indulgeamus, transeamusque in ea, in
quae nos casus deduxerit, nec mutationem aut consili
aut status pertimescamus, dummodo nos levitas, inimicissimum quieti vitium, non excipiat. nam et pertinacia
necesse est anxia et misera sit, cui fortuna saepe aliquid extorquet, et levitas multo gravior nusquam se
continens. utrumque infestum est tranquillitati, et
2 nihil mutare posse et nihil pati. utique animus ab
omnibus externis in se revocandus est: sibi confidat,
se gaudeat, sua suspiciat, recedat quantum potest ab
alienis et se sibi adplicet, damna non sentiat, etiam
3 adversa benigne interpretetur. nuntiato naufragio Zenon

1 *Democriti fr. 3 Diels (163 Nat.) cfr. dial. V 6, 3*

1 coepisse *volg.* cepisse *A* praecepisse *Koch* || 7 fortunae *volg.* fortuna *A* || 21 mutationem *Madvig* mutatione *A* | consilii *volg.* consilia *A* || 27 et nihil <immutatum> pati *coni. Thiel*

noster, cum omnia sua audiret submersa: 'iubet' in-
quit 'me fortuna expeditius philosophari.' minabatur
Theodoro philosopho tyrannus mortem et quidem in-
sepultam: 'habes' inquit 'cur tibi placeas, hemina
sanguinis in tua potestate est; nam quod ad sepulturam
pertinet, o te ineptum, si putas mea interesse, supra
terram an infra putrescam.' Kanus Iulius, vir inprimis 4
magnus, cuius admirationi ne hoc quidem opstat, quod
nostro saeculo natus est, cum Gaio diu altercatus,
postquam abeunti Phalaris ille dixit: 'ne forte inepta
spe tibi blandiaris, duci te iussi', 'gratias' inquit 'ago,
optime princeps.' quid senserit dubito, multa enim 5
mihi occurrunt: contumeliosus esse voluit et ostendere,
quanta crudelitas esset, in qua mors beneficium erat?
an exprobravit illi cotidianam dementiam? (agebant
enim gratias et quorum liberi occisi et quorum bona
ablata erant) an tamquam libertatem libenter accepit?
quicquid est, magno animo respondit. dicet aliquis: 6
'potuit post hoc iubere illum Gaius vivere.' non timuit
hoc Canus; nota erat Gai in talibus imperiis fides.
credisne illum decem medios usque ad supplicium
dies sine ulla sollicitudine exegisse? verisimile non
est, quae vir ille dixerit, quae fecerit, quam in tran-
quillo fuerit. ludebat latrunculis, cum centurio agmen 7
periturorum trahens illum quoque excitari iuberet.
vocatus numeravit calculos et sodali suo: 'vide' inquit
'ne post mortem meam mentiaris te vicisse'; tum
annuens centurioni: 'testis' inquit 'eris uno me ante-
cedere.' lusisse tu Canum illa tabula putas? inlusit.
tristes erant amici talem amissuri virum: 'quid maesti' 8
inquit 'estis? vos quaeritis an inmortales animae sint;

4 hemina] *vide Mayor Journ. of Philol. VIII 16. 263* || 7 Kanus *A hoc loco, sed infra omnibus locis nomen per* C *scr.* || 15 illi *A* illam *Gertz frustra; (cfr. Joh. Müller Ztschr. f. oe. Gymn. XXXVIII 1887 p. 852)* || 25 iuberet *A quod teneo (cfr. Waldaestel: de enuntiatorum temporalium structura* ap. Senecam *Diss. Hal. 1888 p. 30)* iubet *Muret*

ego iam sciam.' nec desiit veritatem in ipso fine
9 scrutari et ex morte sua quaestionem habere. prosequebatur illum philosophus suus nec iam procul erat tumulus, in quo Caesari deo nostro fiebat cotidianum sacrum; is: 'quid' inquit 'Cane, nunc cogitas? aut quae tibi mens est?' 'observare' inquit Canus 'proposui illo velocissimo momento an sensurus sit animus exire se' promisitque, si quid explorasset, circumiturum amicos et indicaturum, quis esset animarum status.
10 ecce in media tempestate tranquillitas, ecce animus aeternitate dignus, qui fatum suum in argumentum veri vocat, qui in ultimo illo gradu positus exeuntem animam percontatur nec usque ad mortem tantum sed aliquid etiam ex ipsa morte discit: nemo diutius philosophatus est. non raptim relinquetur magnus vir et cum cura dicendus: dabimus te in omnem memoriam, clarissimum caput, Gaianae cladis magna portio!

1 XV. Sed nihil prodest privatae tristitiae causas abiecisse; occupat enim nonnumquam odium generis humani. * cum cogitaveris, quam sit rara simplicitas et quam ignota innocentia et vix umquam, nisi cum expedit, fides, *et occurrit tot scelerum felicium turba* et libidinis lucra damnaque pariter invisa et ambitio usque eo iam se suis non continens terminis, ut per turpitudinem splendeat: agitur animus in noctem et velut eversis virtutibus, quas nec sperare licet nec habere
2 prodest, tenebrae oboriuntur. in hoc itaque flectendi sumus, ut omnia volgi vitia non invisa nobis sed ridicula videantur et Democritum potius imitemur quam Heraclitum. hic enim, quotiens in publicum processerat,

1 fine *volg.* finē *A* || 4 tumulus ς tumultus *A* || 7 sensurus *volg.* sensus *A* || 13 percuntatur *A*[1] *sed* u *in* o *corr. m. 1—2* || 14 philosophatus est. non *Madvig* philosophatus. sed non *A* || 17 gaja ne gladis (*corr. in* cladis *m. 2*) *A* || 19 *post* generis *in A leguntur verba:* et occurrit tot scelerum felicium *Koch in v. 22 post* fides *recte vid. transposuisse; cum Kochio in* occurrerit *mutandum esse vidit*

flebat, ille ridebat, huic omnia quae agimus miseriae, illi ineptiae videbantur. elevanda ergo omnia et facili animo ferenda: humanius est deridere vitam quam deplorare. adice quod de humano quoque genere 3 melius meretur qui ridet illud quam qui luget: ille ei spei bonae aliquid relinquit, hic autem stulte deflet quae corrigi posse desperat; et universa contemplanti maioris animi est qui risum non tenet quam qui lacrimas, quando lenissimum adfectum animi movet et nihil magnum, nihil severum, ne miserum quidem ex tanto paratu putat. singula propter quae laeti ac 4 tristes sumus sibi quisque proponat et sciet verum esse quod Bion dixit: omnia hominum negotia simillima initiis esse nec vitam illorum magis sanctam aut severam esse quam conceptum, *in nihilum recidere de* nihilo natos. sed satius est publicos mores et humana 5 vitia placide accipere nec in risum nec in lacrimas excidentem; nam alienis malis torqueri aeterna miseria est, alienis delectari malis voluptas inhumana, sicut illa inutilis humanitas flere, quia aliquis filium efferat, et frontem suam fingere. in suis quoque malis ita 6 gerere se oportet, ut dolori tantum des, quantum *natura* poscit, non quantum consuetudo; plerique enim lacrimas fundunt, ut ostendant, et totiens siccos oculos habent, quotiens spectator defuit, turpe iudicantes non

3 uitam *A* vitia *Gertz* || 6 ei *Gertz* et *A* | autem *volg.* aut *A* || 7 un. contemplanti *scripsi* uniuersa contemplat; *A* universe contemplanti *Lipsius* || 9 leuissimum *A quod ipsa m. 1 in* leniss. *vid. corr.* || 10 se uerum *A* serium *Madvig* || 15 <in nihilum recidere de> nihilo natos. *Buecheler apud Hense proleg. in Teletis rell. p. LXXIX adn. 1* nichilo nat; . *A* vigile nocte *Joh. Müller* e titillo natum *Schultess* || 19 inhumana. Sicut illa *A* . *quamquam concedendum sane est verba* sicut illa *usque ad finem cap. XV male cohaerere et cum eis quae praecedunt et cum toto proposito, nec tamen v.* sicut . . . fingere *cum W. Gemoll tollere audeo nec cum Gertzio lacunae signum ponere post* inhumana || 20 est *post* humanitas *add. Gemzöe, sed cfr. de clem. I 2, 2 (p. 221, 5 Hos.)* || 23 natura *add. Gertz coll. dial. VI 7, 1* ratio *Muret* ipse *Gemzöe*

flere, cum omnes faciant: adeo penitus hoc se malum fixit, ex aliena opinione pendere, ut in simulationem etiam res simplicissima, dolor, veniat.

1 XVI. Sequitur pars, quae solet non inmerito contristare et in sollicitudinem adducere. ubi bonorum exitus mali sunt, ubi Socrates cogitur in carcere mori, Rutilius in exilio vivere, Pompeius et Cicero clientibus suis praebere cervicem, Cato ille, virtutium viva imago, incumbens gladio simul de se *actum esse* ac de re publica palam facere, necesse est torqueri tam iniqua praemia fortunam persolvere; et quid sibi quisque tunc
2 speret, cum videat pessima optimos pati? quid ergo est? vide quomodo quisque illorum tulerit, et si fortes fuerunt, ipsorum illos animo desidera, si muliebriter et ignave perierunt, nihil perît: aut digni sunt, quorum virtus tibi placeat, aut indigni, quorum desideretur ignavia. quid enim est turpius quam si maximi
3 viri timidos fortiter moriendo faciunt? laudemus totiens dignum laudibus et dicamus: 'tanto fortior, tanto felicior! omnes effugisti casus, livorem, morbum; existi ex custodia; non tu dignus mala fortuna dis visus es, sed indignus, in quem iam aliquid fortuna posset'; subducentibus vero se et in ipsa morte ad vitam re-
4 spectantibus manus iniciendae sunt. neminem flebo laetum, neminem flentem: ille lacrimas meas ipse apstersit, hic suis lacrimis effecit, ne ullis dignus sit. ego Herculem fleam, quod vivus uritur, aut Regulum,

2 infixit *malit Gertz* || 4 sequitur *volg.* sequetur *A* || 5 adducere. ubi . . . facere, necesse *Madvig interp.* adducere, ubi . . . facere. necesse *vōlg.* || 9 actum esse *add. v. d. Vliet, sed post* republica *inseruit* se desperare *excidisse putat post* de se ac de rep. *Matthias* || 11 tunc *corr. in* nunc *A*[1] boni *Koch* tuti *Gertz* non *Petschenig* || 18 timidos <nos> *prop. Pfennig* || 20 omnes *Gertz* homines *A* hominis *cum edd. antt. Madvig* humanos *Muret* | cassus *A* | morbum *A quod defendit Joh. Müller apte coll. dial. XI 9, 4* morsum *Gertz* || 26 neç ullis *A* || 27 *verba* a[illegible] [illegible]um quod tot clauis configitur *in marg. add. A*[3] *et post* [illegible]*nda esse significavit*

quod tot clavis configitur, aut Catonem, quod volnera
volnerat sua? omnes isti levi temporis impensa in-
venerunt, quomodo aeterni fierent, et ad inmortali-
tatem moriendo venerunt.

XVII. Est et illa sollicitudinum non mediocris 1
materia, si te anxie componas nec ullis simpliciter
ostendas, qualis multorum vita est, ficta, ostentationi
parata; torquet enim adsidua observatio sui et deprendi
aliter ac solet metuit. nec umquam cura solvimur,
ubi totiens nos aestimari putamus quotiens aspici; nam
et multa incidunt, quae invitos denudent, et, ut bene
cedat tanta sui diligentia, non tamen iucunda vita
aut secura est semper sub persona viventium. at illa 2
quantum habet voluptatis sincera et per se inornata
simplicitas, nihil obtendens moribus suis! subit tamen
et haec vita contemptus periculum, si omnia omnibus
patent; sunt enim qui fastidiant quicquid propius
adierunt. sed nec virtuti periculum est, ne admota
oculis revilescat, et satius est simplicitate contemni
quam perpetua simulatione torqueri. modum tamen
rei adhibeamus: multum interest, simpliciter vivas an
neglegenter. multum et in se recedendum est; con- 3
versatio enim dissimilium bene composita disturbat et
renovat adfectus et quicquid inbecillum in animo nec
percuratum est exulcerat. miscenda tamen ista et
alternanda sunt, solitudo et frequentia: illa nobis faciet
hominum desiderium, haec nostri, et erit altera alterius
remedium; odium turbae sanabit solitudo, taedium
solitudinis turba. nec in eadem intentione aequaliter 4

2 volnerat *add. Rossbach coll. dial. I 4, 11 extr.* iterat *Haase cum* ς fortiter tulit *A*[6] *in marg. adscripsit* | om̃is isti *A* || 6 nec uillis *A* || 9 metuit *A* metuere *malit Gertz; cfr. Uhl quaest. crit. in S. dial. Diss. Argentor. 1889 p. 43* || 14 perse inornata *A* per se ornata ς *et volg.* prorsus inornata *Gertz* || 15 obtendens *marg. edit. Erasm.*[1] *et volg.* obędi|ens *A* || 18 adierunt *volg.* audierunt *A* viderunt *Gertz* || 22 recedendum ς recidendum *A* || 26 sunt *volg.* sint *A* || 27 altera ς alteri *A*

retinenda mens est, sed ad iocos devocanda. cum
puerulis Socrates ludere non erubescebat, et Cato vino
laxabat animum curis publicis fatigatum, et Scipio
triumphale illud ac militare corpus movebat ad numeros,
non molliter se infringens, ut nunc mos est etiam
incessu ipso ultra muliebrem mollitiam fluentibus, sed
ut antiqui illi viri solebant inter lusum ac festa tem-
pora virilem in modum tripudiare, non facturi detri-
5 mentum, etiam si ab hostibus suis spectarentur. danda
est animis remissio: meliores acrioresque requieti surgent.
ut fertilibus agris non est imperandum — cito enim
illos exhauriet numquam intermissa fecunditas —, ita
animorum impetus adsiduus labor franget, vires reci-
pient paulum resoluti et remissi; nascitur ex assiduitate
6 laborum animorum hebetatio quaedam et languor. nec
ad hoc tanta hominum cupiditas tenderet, nisi naturalem
quandam voluptatem haberet lusus iocusque; quorum
frequens usus omne animis pondus omnemque vim
eripiet: nam et somnus refectioni necessarius est, hunc
tamen si per diem noctemque continues, mors erit.
7 multum interest, remittas aliquid an solvas. legum
conditores festos instituerunt dies, ut ad hilaritatem
homines publice cogerentur, tamquam necessarium
laboribus interponentes temperamentum; et magni, ut
dixi, viri quidam sibi menstruas certis diebus ferias
dabant, quidam nullum non diem inter otium et curas
dividebant: qualem Pollionem Asinium oratorem mag-
num meminimus, quem nulla res ultra decumam deti-
nuit; ne epistulas quidem post eam horam legebat,
ne quid novae curae nasceretur: sed totius diei lassitu-

4 movebat ς *in marg.* mou& *A* || 10 requieti// (*eras.* s) *A* || 14 remissi ς emissi *A* || 15 laborum *in marg. add. A*[2] || 18 omnē-que *A sed virgulam add. m. rec.* || 20 si per *volg.* semper si *A* semper si per *edd. antt.* || 24 ut dixi *A corrupte, nisi ipsius Senecae error est* ut didici *Lipsius* iudicii *melius Schultess* || 2[illegible] oratorem magnum *seclusit Haase, sed cfr. Vahlen in Berol. 1878 p. 8* || 28 detinuit *Gertz* retinuit *A*

dinem duabus illis horis ponebat. quidam medio die interiunxerunt et in postmeridianas horas aliquid levioris operae distulerunt. maiores quoque nostri novam relationem post horam decumam in senatu fieri vetabant. miles vigilias dividit, et nox inmunis est ab
expeditione redeuntium. indulgendum est animo dan- 8
dumque subinde otium, quod alimenti ac virium loco sit. et in ambulationibus apertis vagandum, ut caelo libero et multo spiritu augeat attollatque se animus; aliquando vectatio iterque et mutata regio vigorem dabunt convictusque et liberalior potio. non numquam et usque ad ebrietatem veniendum, non ut mergat nos, sed ut deprimat; eluit enim curas et ab imo animum movet et ut morbis quibusdam ita tristitiae medetur, Liberque non ob licentiam linguae dictus est inventor vini, sed quia liberat servitio curarum animum et adserit vegetatque et audaciorem in omnis
conatus facit. sed ut libertatis ita vini salubris mode- 9
ratio est. Solonem Arcesilanque indulsisse vino credunt, Catoni ebrietas obiecta est: facilius efficiet, quisquis obiecit ei, crimen honestum quam turpem Catonem. sed nec saepe faciendum est, ne animus malam consuetudinem ducat, et aliquando tamen in exultationem libertatemque extrahendus tristisque sobrietas remo-
venda paulisper. nam sive Graeco poetae credimus 10
'aliquando et insanire iucundum est', sive Platoni 'frustra poeticas fores compos sui pepulit', sive Aristo-

25 *cfr. Anacreont. 8 Hor. c. IV 12, 28* || 26 *Plat. Phaedr. c. 22 extr. p. 245a* || 27 *Aristot. Problem. 30, 1*

7 alimenti *A* (ti *m. 1 in ras. paulo maiore; sine dubio fuit* alimentia) vires *interdum eas ipsas res vocari, quae vires alant ac firment, monet Gertz coll. Ovid. art. am. II 439 trist. III 8, 31 (metam. XV 350)* || 13 *post* eluit enim *Gertz* vinum *addi voluit, quod non puto necessarium: ut ad* mergat *et* deprimat, *ita ad* eluit *quoque subiecti loco* potio *intellegenda est* || 17 vegetatque ꞅ uiget͡atque A^{1-2} || 18 libertas *A corr. volg.* || 20 effici & crimen A^1 *sed in marg. post* effici & A^2 *adiecit* verba quisquis obiecit & *corr. Koch*

teli 'nullum magnum ingenium sine mixtura dementiae
fuit': non potest grande aliquid et super ceteros loqui
11 nisi mota mens. cum volgaria et solita contempsit
instinctuque sacro surrexit excelsior, tunc demum aliquid cecinit grandius ore mortali. non potest sublime quicquam et in arduo positum contingere, quam diu aput se est: desciscat oportet a solito et efferatur et mordeat frenos et rectorem rapiat suum eoque ferat, quo per se timuisset escendere.

12 Habes, Serene carissime, quae possint tranquillitatem tueri, quae restituere, quae subrepentibus vitiis resistant; illud tamen scito, nihil horum satis esse validum rem inbecillam servantibus, nisi intenta et adsidua cura circumit animum labentem.

1 dementiae fuit': non *interpunxit Pfennig* dementiae fuit'. non *volg.* || 4 instinctusque *A corr. volg.* || 5 grandiosorem mortali A^1 *corr.* A^6 || 9 quo *volg.* quod *A* || *Subscriptio minio picta haec est:* L. A. Senecę. Ad Serenum Detranquillitate animi explicit. || Incipit Ad Pauljnum De breuitate uitę.

L. ANNAEI SENECAE

DIALOGORVM LIBER X.

AD PAVLINVM

DE BREVITATE VITAE.

I. Maior pars mortalium, Pauline, de naturae 1
malignitate conqueritur, quod in exiguum aevi gignamur, quod haec tam velociter, tam rapide dati nobis temporis spatia decurrant, adeo ut exceptis admodum paucis ceteros in ipso vitae apparatu vita destituat. nec huic publico, ut opinantur, malo turba tantum et imprudens volgus ingemuit; clarorum quoque virorum hic affectus querellas evocavit. inde illa maximi medicorum exclamatio est: 'vitam brevem esse, longam
artem'; inde Aristotelis cum rerum natura exigentis 2
minime conveniens sapienti viro lis: 'aetatis illam animalibus tantum indulsisse, ut quina aut dena saecula educerent, homini in tam multa ac magna genito
tanto citeriorem terminum stare.' non exiguum temporis 3
habemus, set multum perdimus. satis longa vita et

8 *Hippocrat. Aphorism. I 1* || 11 *cfr. Cic. Tusc. III § 69. Seneca vid. memoria lapsus pro Theophrasti Aristotelis nomen posuisse*

2 gignamur *Pauly* gignimur *A* || 7 imprudens ς impudens *A* || 8 affectusque|relas *A sed* l *ex alia littera corr.* || 10 aristoteles *A corr. Fickert* Aristoteli *volg.* | exigentis *A*[1] *sed* s *postea erasa* || 11 minima *A*[1] *ut vid. corr. A*[5] | lis: aetatis illam *Gertz* lis ē. at isti Iam *A* lis est: aetatis eam *Madvig* || 12 *post* indulsisse *A*[6] *s. v. add.* dicunt. || 15 set *A*[1] corr. in sed A² (?) perdimus ς *perdidimus A* | *post* vita Gertz est add.

in maximarum rerum consummationem large data est,
si tota bene collocaretur; sed ubi per luxum ac neg-
legentiam diffluit, ubi nulli bonae rei inpenditur,
ultima demum necessitate cogente quam ire non in-
4 telleximus transisse sentimus. ita est: non accipimus
brevem vitam, sed facimus, nec inopes eius sed prodigi
sumus. sicut amplae et regiae opes ubi ad malum
dominum pervenerunt, momento dissipantur, at quam-
vis modicae, si bono custodi traditae sunt, usu crescunt:
ita aetas nostra bene disponenti multum patet.

1 II. Quid de rerum natura querimur? illa se
benigne gessit: vita, si uti scias, longa est. *at* alium
insatiabilis tenet avaritia, alium in supervacuis labo-
ribus operosa sedulitas; alius vino madet, alius inertia
torpet; alium defatigat ex alienis iudiciis suspensa
semper ambitio, alium mercandi praeceps cupiditas
circa omnis terras, omnia maria spe lucri ducit; quos-
dam torquet cupido militiae nunquam non aut alienis
periculis intentos aut suis anxios; sunt quos ingratus
2 superiorum cultus voluntaria servitute consumat; multos
aut affectatio alienae fortunae aut suae querella detinuit;
plerosque nihil certum sequentis vaga et inconstans
et sibi displicens levitas per nova consilia iactavit;
quibusdam nihil, quo cursum derigant, placet, set
marcentis oscitantisque fata deprendunt, adeo ut quod
aput maximum poetarum more oraculi dictum est,
verum esse non dubitem: ‘exigua pars est vitae, qua
vivimus.’ ceterum quidem omne spatium non vita

3 nulli *volg.* nullae *A* || 6 facimus *Gertz* fecimus *A* || 8 dominum *corr.* A^2(?) *ex* dominus || 9 usu A^6 *in marg. et volg.* uisu A^1 || 12 at *add. Pauly* Quid . . . querimur, si illa se benigne gessit, vita, si uti scias, longa est? Alium ins. *etc. non bene Joh. Müller* || 21 fortunae *volg.* formae *A* | querela *Madvig* qua *A quod alia manus perforavit* cura *Haase* || 24 quibus damni hic A^1 *corr.* A^2(?) || 25 oscitantesque *A* || 27 *Non Menandri versum hic reddidisse Senecam (fr. Plocii IX 2. Mein. IV 194), ut volgo putant, sed potius tragici poetae, fort. Euripidis, spectasse versum iam senserat Meineke. Verba ipsa,*

sed tempus est. urgent et circumstant vitia undique 3
nec resurgere aut in dispectum veri attollere oculos sinunt, set inmersos et in cupiditatem infixos premunt. numquam illis recurrere ad se licet; si quando aliqua fortuito quies contigit, velut profundum mare, in quo post ventum quoque volutatio est, fluctuantur nec umquam illis a cupiditatibus suis otium stat. de istis 4
me putas dicere, quorum in confesso mala sunt? aspice illos, ad quorum felicitatem concurritur: bonis suis offocantur. quam multis divitiae graves sunt! quam multorum eloquentia † et cotidiana ostentandi ingenii spatio sanguinem educit! quam multi continuis voluptatibus pallent! quam multis nihil liberi relinquit circumfusus clientium populus! omnis denique istos ab infimis usque ad summos pererra: hic advocat, hic adest, ille periclitatur, ille defendit, ille iudicat, nemo se sibi vindicat, alius in alium consumitur. interroga de

in A sic tradita: exigua pars est uitae//qua (*corr. m. 2 ex* uita equa) uiuimus, *cum versum non efficiant, aut in senarium videntur mutanda esse, ut fecit Gertz:* exigua vitae pars ea est quam vivimus, *aut Senecam haec verba e cantico a rythmis tragicorum Romanorum alieno sumpta prosa oratione reddidisse existimandum est, ut proposuit A. de Mess mus. rhen. LIII (1898) p. 484. quod inde a Curione usque ad Kochium edebatur:* exigua pars est vitae quam (qua *Haase*) nos vivimus *probari nequit. Ego ut in re admodum incerta a litteris traditis non recedo* || **1** urgent et *Madvig* urgentes *A* urgent eos circumstantia vitia *malit Gertz* || **2** indespectūm *A corr. volg.* || **3** sed ꞔ & *A* | īmersos *ex* ꞔ *Gertz* emersos *A* demersos *Madvig* || **5** uelut| profundo mari *A corr. Gertz* || **6** fluctuatur *A corr. volg.* || **7** cupiditatib; uis *A corr. volg.* | stat *Madvig* sta A^1 *sed ante* sta *postea* i *addita est, deinde supra* a A^5 *litt.* t *ut vid. scripsit; voluit corrector sine dubio* instat *legi, ut in* ꞔ *est* || **8** discere A^2 (?) discerére A^5 disserere *volg.* | **9** concurritur *volg.* c̄currūt A^5 *in ras. in fine paginae* || **10** offocantur *ex* ꞔ *Georges* effocantur *A* suff- *Gruter* || **11** eloquentia & (?) cotidiana ostentandi ingenii spatio *ut vid.* A^1 *sed radendo mutatum est in:* eloquentia/// cotidiano ost. ing. spatio *ut volgo editur. pro* spatio *Lipsius* studio *Madvig* servitio *coni.* et cotidiana o. i. occupatio *Gertz an* iactatio? || **15** pererrat *A corr. volg.* || **17** sibi (b *corr. ex* u *m. 2*) *A* | alius *volg.* aliut A^1 aliud A^2

istis, quorum nomina ediscuntur, his illos dinosci videbis notis: ille illius cultor est, hic illius; suus nemo est.
5 deinde dementissima quorundam indignatio est: queruntur de superiorum fastidio, quod ipsis adire volentibus non vacaverint! audet quisquam de alterius superbia queri, qui sibi ipse nunquam vacat? ille tamen te, quisquis es, insolenti quidem vultu sed aliquando respexit, ille aures suas ad tua verba demisit, ille te ad latus suum recepit: tu non inspicere te umquam, non audire dignatus es. non est itaque, quod ista officia cuiquam imputes, quoniam quidem, cum illa faceres, non esse cum alio volebas, sed tecum esse non poteras.

1 III. Omnia licet, quae unquam ingenia fulserunt, in hoc unum consentiant, nunquam satis hanc humanarum mentium caliginem mirabuntur: praedia sua occupari a nullo patiuntur et, si exigua contentio est de modo finium, ad lapides et arma discurrunt: in vitam suam incedere alios sinunt, immo vero ipsi etiam possessores eius futuros inducunt; nemo invenitur, qui pecuniam suam dividere velit: vitam unusquisque quam multis distribuit! adstricti sunt in continendo patrimonio, simul ad iacturam temporis ventum est, pro-
2 fusissimi in eo, cuius unius honesta avaritia est. libet itaque ex seniorum turba comprendere aliquem: 'pervenisse te ad ultimum aetatis humanae videmus, centesimus tibi vel supra premitur annus: agedum, ad computationem aetatem tuam revoca. duc, quantum ex isto tempore creditor, quantum amica, quantum rex, quantum cliens abstulerit, quantum lis uxoria,

1 uidebis *corr. ex* bid- *A*[5] || 7 es ς est *A* || 10 quiquam *A corr. volg.* quoiquam *Gertz* || 12 cũ alio *A sed in ras. nec m. 1 ut uid. scriptum* cum aliquo ς || 14 inhoc//unum *A* (*eras. vid.* m) || 15 mirabuntur *A* miserabuntur *dubitanter Madvig* criminabuntur *Gertz* || 18 ince//dere *A* (*eras.* n) || 25 *post* ultimum *Koch* terminum *add. sed cfr. dial. VI 12, 4 de clem. I 6, 3 epist. 120, 17 et 18* || 27 duc *A* dic *volg.* || 29 rex *A* (*i. e. superior, c. 2, 1, patronus*) *recte, memineris modo Hor. epist. I 7 et 18; nec obstare puto quod molestissimum clientis* officium *infra additur*

quantum servorum coercitio, quantum officiosa per urbem discursatio; adice morbos, quos manu fecimus, adice et quod sine usu iacuit: videbis te pauciores annos habere quam numeras. repete memoria tecum, 3 quando certus consilii fueris, quotus quisque dies ut destinaveras processerit, quando tibi usus tui fuerit, quando in statu suo voltus, quando animus intrepidus, quid tibi in tam longo aevo facti operis sit, quam multi vitam tuam diripuerint te non sentiente quid perderes, quantum vanus dolor, stulta laetitia, avida cupiditas, blanda conversatio abstulerit, quam exiguum tibi de tuo relictum sit: intelleges te inmaturum mori.' quid ergo est in causa? tanquam semper victuri 4 vivitis, numquam vobis fragilitas vestra succurrit, non observatis, quantum iam temporis transierit; velut ex pleno et abundanti perditis, cum interim fortasse ille ipse qui aliquoi vel homini vel rei donatur dies ultimus sit. omnia tamquam mortales timetis, omnia tamquam immortales concupiscitis. audies plerosque dicentes: 5 'a quinquagesimo anno in otium secedam, sexagesimus me annus ab officiis dimittet.' et quem tandem longioris vitae praedem accipis? quis ista sicut disponis ire patietur? non pudet te reliquias vitae tibi reservare et id solum tempus bonae menti destinare, quod in nullam rem conferri possit? quam serum est tunc vivere incipere, cum desinendum est? quae tam stulta mortalitatis oblivio in quinquagesimum et sexagesimum annum differre sana consilia et inde velle vitam inchoare, quo pauci perduxerunt?

reus ς res *Schultess* || **3** adice et quod *Haase* adice quod et *A* adi. quod eius *Gertz* adi. quod aevi *Schultess* (*cfr. dial. IX 2, 6 p. 247, 28 et 248, 1*) | te *volg.* & *A* || **5** quotus *corr. ex* cotus A^2 *deinde* A^5 || **6** processerit *Gertz* recesserit *A* || **12** tibi *s. v. add.* A^3 (?) || **16** perditis *A* inpenditis *Koch* impertitis *Schultess* || **17** aliquoi *Gertz* aliquo A^1 alicui A^5 || **18** sit *A cfr. dial. IV 27, 2* est *Wesenberg* | *De verbis* omnia tamquam m. t. *vide quae dixerunt Gertz in edit. et Joh. Müller in actis acad. Vindob.* CXVIII 1889 *p. 20* || **19** concupiscetis *A corr. volg.* || **22** post sicut Gertz tu add.

1 IV. Potentissimis et in altum sublatis hominibus
excidere voces videbis, quibus otium optent, laudent,
omnibus bonis suis praeferant. cupiunt interim ex illo
fastigio suo, si tuto liceat, descendere; nam ut nihil
extra lacessat aut quatiat, in se ipsa fortuna ruit.
2 divus Augustus, cui dii plura quam ulli praestiterunt,
non desît quietem sibi precari et vacationem a re
publica petere; omnis eius sermo ad hoc semper revo-
lutus est, ut speraret otium: hoc labores suos, etiam
si falso, dulci tamen oblectabat solacio, aliquando se
3 victurum sibi. in quadam ad senatum missa epistula,
cum requiem suam non vacuam fore dignitatis nec a
priore gloria discrepantem pollicitus esset, haec verba
inveni: 'sed ista fieri speciosius quam promitti possunt.
me tamen cupido temporis optatissimi mihi provexit,
ut quoniam rerum laetitia moratur adhuc, praeciperem
4 aliquid voluptatis ex verborum dulcedine.' tanta visa
est res otium, ut illam, quia usu non poterat, cogita-
tione praesumeret. qui omnia videbat ex se uno pen-
dentia, qui hominibus gentibusque fortunam dabat,
illum diem laetissimus cogitabat, quo magnitudinem
suam exueret. expertus erat, quantum illa bona per
omnis terras fulgentia sudoris exprimerent, quantum
5 occultarum sollicitudinum tegerent: cum civibus pri-
mum, deinde cum collegis, novissime cum adfinibus
coactus armis decernere mari terraque sanguinem fudit.
per Macedoniam, Siciliam, Aegyptum, Syriam Asiam-
que et omnis prope oras bello circuactus Romana
caede lassos exercitus ad externa bella convertit. dum
Alpes pacat immixtosque mediae paci et imperio hostes
perdomat, dum vel ultra Rhenum et Euphraten et

5 in se ς inte *A* || 6 quã nulli *A corr. volg.* | praestiterant *Gertz* || 9 speraret (t *in ras. pro* s) *A post hoc verbum inserenda esse significavit A*[2] otium. hoc labores, *quae verba in marg. supplevit* || 10 falso// (*eras.* s) *A* || 15 huc *post* mihi *add. Gertz* || *16* moratur. ut adhuc *A corr. volg.* | pciperẽ//aliquid *A* (*eras.* m) *corr.* *et* || *30 pacat* ς placat *A* || 31 dum vel *Gertz* dũ ut *A* dum *volg.*

Danuvium terminos movet, in ipsa urbe Murenae, Caepionis, Lepidi, Egnati, aliorum in eum mucrones acuebantur. nondum horum effugerat insidias: filia et 6
tot nobiles iuvenes adulterio velut sacramento adacti iam infractam aetatem territabant Paulusque et iterum timenda cum Antonio mulier. haec ulcera cum ipsis membris absciderat: alia subnascebantur; velut grave multo sanguine corpus parte semper aliqua rumpebatur. itaque otium optabat, in huius spe et cogitatione labores eius residebant, hoc votum erat eius, qui voti compotes facere poterat.

V. M. Cicero inter · Catilinas, Clodios iactatus 1
Pompeiosque et Crassos, partim manifestos inimicos, partim dubios amicos, dum fluctuatur cum re publica et illam pessum euntem tenet, novissime abductus, nec secundis rebus quietus nec adversarum patiens, quotiens illum ipsum consulatum suum non sine causa sed sine fine laudatum detestatur! quam flebiles voces 2
exprimit in quadam ad Atticum epistula iam victo patre Pompeio, adhuc filio in Hispania fracta arma refovente! 'quid agam' inquit 'hic, quaeris? moror in Tusculano meo semiliber.' alia deinceps adicit, quibus et priorem aetatem complorat et de praesenti queritur et de futura desperat. semiliberum se dixit 3
Cicero: at me hercules numquam sapiens in tam humile nomen procedet, numquam semiliber erit, integrae semper libertatis et solidae, solutus et sui iuris et altior ceteris. quid enim supra eum potest esse, qui supra fortunam est?

20 *Cic. fragm. epist. E XI (= ep. ad Q. Axium) 6 = IV 3 p. 303, 30 Müll.*

2 Egnati, aliorum *Gertz* egnatiorum *A* || 5 Paullusque *Ruben* plusque *A* || 8 parte semper aliqua rumpebatur *Gronov* partes semper aliq; rumpebantur A^1, *pro* aliq; *virgula erasa* aliquae *scripsit* A^2 || 19 expromit *Siesbye apud Gertzium* | ad *s. v. add.* A^2 *ut vid.* ad Axium *Lipsius coll. Suet. Jul. 9* || 26 procidet *Haase* || 28 sup̄ eū *A sed a supra* p *add. m. 5 eademque* eū *in ras. scripsit*

1 VI. Livius Drusus, vir acer et vehemens, cum leges novas et mala Gracchana movisset stipatus ingenti totius Italiae coetu, exitum rerum non pervidens, quas nec agere licebat nec iam liberum erat semel incohatas relinquere, execratus inquietam a primordiis vitam dicitur dixisse: uni sibi ne puero quidem umquam ferias contigisse. ausus est enim et pupillus adhuc et praetextatus iudicibus reos commendare et gratiam suam foro interponere tam efficaciter quidem,
2 ut quaedam iudicia constet ab illo rapta. quo non erumperet tam inmatura ambitio? scires in malum ingens et privatum et publicum evasuram <tam> praecoquem audaciam. sero itaque querebatur nullas sibi ferias contigisse a puero seditiosus et foro gravis. disputatur, an ipse sibi manus attulerit; subito enim volnere per inguen accepto conlapsus est, aliquo dubitante, an mors eius voluntaria esset, nullo, an tem-
3 pestiva. supervacuum est commemorare plures, qui cum aliis felicissimi viderentur, ipsi in se verum testimonium dixerunt perosi omnem actum annorum suorum; sed his querellis nec alios mutaverunt nec se ipsos: nam cum verba eruperunt, adfectus ad consuetudinem
4 relabuntur. vestra me hercules vita, licet supra mille annos exeat, in artissimum contrahetur: ista vitia nullum non saeculum devorabunt; hoc vero spatium quod, quamvis natura currit, ratio dilatat, cito vos effugiat necesse est; non enim adprenditis nec retinetis

[illegible] gracchana A cum leges et mala Gr[illegible] novas et mala Gr. movisset S[illegible] tam A | incohatas sine [illegible] codd. Pinciani, deest [illegible] ignes A^5 in ras. || [illegible] ri per ligaturam [illegible] postea deleta est; de [illegible] cfr. Gertz de benef. [illegible] epist. 92, 17 | ratio s

<nec> velocissimae omnium rei moram facitis, sed
abire ut rem supervacuam ac reparabilem sinitis.

VII. In primis autem et illos numero, qui nulli 1
rei nisi vino ac libidini vacant; nulli enim turpius
occupati sunt. ceteri etiam si vana gloriae imagine
teneantur, speciose tamen errant; licet avaros mihi,
licet iracundos enumeres vel odia exercentes iniusta
vel bella, omnes isti virilius peccant: in ventrem ac
libidinem proiectorum inhonesta labes est. omnia 2
istorum tempora excute, aspice quam diu computent,
quam diu insidientur, quam diu timeant, quam diu
colant, quam diu colantur, quantum vadimonia sua
atque aliena occupent, quantum convivia, quae iam
ipsa officia sunt: videbis, quemadmodum illos respirare
non sinant vel mala sua vel bona.

Denique inter omnes convenit nullam rem bene 3
exerceri posse ab homine occupato, non eloquentiam,
non liberales disciplinas, quando districtus animus
nihil altius recipit, sed omnia velut inculcata respuit.
nihil minus est hominis occupati quam vivere: nullius
rei difficilior scientia est. professores aliarum artium
volgo multique sunt, quasdam vero ex his pueri admodum
ita percepisse visi sunt, ut etiam praecipere
possent: vivere tota vita discendum est et, quod magis
fortasse miraberis, tota vita discendum est mori. tot 4
maximi viri relictis omnibus impedimentis, cum divitiis
officiis voluptatibus renuntiassent, hoc unum in extremam
usque aetatem egerunt, ut vivere scirent; plures
tamen ex his nondum se scire confessi vita abierunt,

1 nec *add. volg.* ex ς | uelocissime omi *A corr. volg. ex* ς retinetis vel ocissimae omnium rei *Schultess* || 3 *cap. VII §§ 1 et 2 hic non suo loco legi, sed aptius ad XIII capitis initium transferri censuit Gertz; sed vide quae Joh. Müller in act. Acad. Vindob. CXVIII p. 31 exposuit* || 5 gloria *A*[1] *corr. m. 2* | in magine *A* || 7 *verba* iracundos enumeres, *a prima m. omissa, in margine supplevit A*[2] || 8 in ventrem ς inuenerem *A* || 9 labes ς tabes *A* || 19 uelut *A* vel *Wolters* || 29 uitā. *A*

5 nedum ut isti sciant. magni, mihi crede, et supra
humanos errores eminentis viri est nihil ex suo tempore
delibari sinere, et ideo eius vita longissima est,
quia, quantumcumque patuit, totum ipsi vacavit. nihil
inde incultum otiosumque iacuit, nihil sub alio fuit,
neque enim quicquam repperit dignum quod cum tempore
suo permutaret custos eius parcissimus. itaque
satis illi fuit: is vero necesse est defuisse, ex quorum
6 vita multum populus tulit. nec est quod putes non
illos aliquando intellegere damnum suum: plerosque
certe audies ex is, quos magna felicitas gravat, inter
clientium greges aut causarum actiones aut ceteras
honestas miserias exclamare interdum: 'vivere mihi
7 non licet.' quidni non liceat? omnes illi, qui te sibi
advocant, tibi abducunt. ille reus quot dies abstulit?
quot ille candidatus? quot illa anus efferendis heredibus
lassa? quot ille ad irritandam avaritiam captantium
simulatus aeger? quot ille potentior amicus,
qui vos non in amicitia, sed in apparatu habet? dispunge,
inquam, et recense vitae tuae dies: videbis
8 paucos admodum et reiculos aput te resedisse. adsecutus
ille quos optaverat fasces cupit ponere et
subinde dicit: 'quando hic annus praeteribit?' facit
ille ludos, quorum sortem sibi optingere magno aestimavit:
'quando' inquit 'istos effugiam?' diripitur ille
toto foro patronus et magno concursu omnia ultra,
quam audiri potest, complet: 'quando' inquit 'res proferentur?'
praecipitat quisque vitam suam et futuri
9 desiderio laborat, praesentium taedio. at ille qui nullum
non tempus in usus suos confert, qui omnem

5 otiosumque iacuit *volg.* *otiumq; uacauit* A^5, *ex* A^1 *scriptura apparent litterae:* otios . . . . auit || 8 is A^1 his A^2 || 9 non *Madvig incerta coni.* hinc *A* minus *Joh. Müller* || 11 exis A^1, h *supra* i *add. m. recens* || 18 quot *volg.* quo *A* || 19 in amicitia sed in apparatu *volg.* inamicitiã sed inapparatu *A* in amicitiam sed in apparatum ς || 21 reiiculos *Erasmus* ridiculos *A* || 30 omnem diem *Gertz* õs di*es* *A sed* es *m. 2 in ras. pro* ẽ *vid. scripsisse*

diem tamquam ultimum ordinat, nec optat crastinum nec timet. quid enim est, quod iam ulla hora novae voluptatis possit adferre? omnia nota, omnia ad satietatem percepta sunt. de cetero fors fortuna, ut volet, ordinet: vita iam in tuto est. huic adici potest, detrahi nihil, et adici sic, quemadmodum saturo iam ac pleno aliquid cibi, quod nec desiderat *et* capit. non 10 est itaque quod quemquam propter canos aut rugas putes diu vixisse: non ille diu vixit, sed diu fuit. quid enim, si illum multum putes navigasse, quem saeva tempestas a portu exceptum huc et illuc tulit ac vicibus ventorum ex diverso furentium per eadem spatia in orbem egit? non ille multum navigavit, set multum iactatus est.

VIII. Mirari soleo, cum video aliquos tempus 1 petentes et eos, qui rogantur, facillimos; illud uterque spectat, propter quod tempus petitum est, ipsum quidem neuter: quasi nihil petitur, quasi nihil datur. re omnium pretiosissima luditur; fallit autem illos, quia res incorporalis est, quia sub oculos non venit, ideoque vilissima aestimatur, immo paene nullum eius pretium est. annua, congiaria homines carissime ac- 2 cipiunt et illis aut laborem aut operam aut diligentiam suam locant: nemo aestimat tempus; utuntur illo laxius quasi gratuito. at eosdem aegros vide, si mortis peri-

1 tamquam ultimum *Gertz ex Bentleyi coni., qui* ultimam *scribi volebat* tamquam uitam *A quod defendi posse coll. epist. 101, 10 Gertzio videbatur; illud tamen mihi quoque praeferendum videtur coll. epist. 12, 8; monit. Senecae sent. 48 ed. Wölfflin* || 2 iam ulla hora ς *et volg.* iam nulla hora *A* || 4 fors *Muret* foro *A* || 5 *ante* adici *Wesenberg* aliquid *addendum censet; sed cfr. Joh. Müller in act. Acad. Vindob. CXVIII p. 32* || 7 et *add. Madvig* || 9 putes diu uixisse// diu fuit A^1 (*eras.* d). *verba* non ille diu uixit. sed A^2 *aut* A^3 *s. v. add.,* A^5 *aut* A^6 *evanida renovavit et post* uixisse *inserenda esse significavit* || 10 quod enim *A corr. volg.* || 18 re *Muret* res *A* || 21 vilissime *Wesenberg fort. recte* || 22 carissime ς carissimi *A* || 23 illis aut *Gertz* inis ut A^1 inhis aut A^2(?) || 25 uide *A* videas *Madvig*

culum propius admotum est, medicorum genua tan-
gentes, si metuunt capitale supplicium, omnia sua, ut
vivant, paratos impendere! tanta in illis discordia
3 adfectuum est. quodsi posset quemadmodum praeter-
itorum annorum cuiusque numerus proponi, sic
futurorum, quomodo illi, qui paucos viderent super-
esse, trepidarent, quomodo illis parcerent! atqui facile
est quamvis exiguum dispensare, quod certum est; id
debet servari diligentius, quod nescias quando deficiat.
4 nec est tamen, quod putes illos ignorare, quam cara
res sit: dicere solent eis, quos valdissime diligunt,
paratos se partem annorum suorum dare. dant nec
intellegunt: dant autem ita, ut sine illorum incremento
sibi detrahant. sed hoc ipsum, unde detrahant, ne-
sciunt; ideo tolerabilis est illis iactura detrimenti latentis.
5 nemo restituet annos, nemo iterum te tibi reddet; ibit,
qua coepit, aetas nec cursum suum aut revocabit aut
supprimet; nihil tumultuabitur, nihil admonebit velo-
citatis suae: tacita labetur; non illa se regis imperio,
non favore populi longius proferet: sicut missa est a
primo die, curret, nusquam devertetur, nusquam
remorabitur. quid fiet? tu occupatus es, vita festinat:
mors interim aderit, cui, velis nolis, vacandum est.
1 IX. Potestne quicquam † sensus hominum eorum

14 sibi detrahant. nesciunt *A*[1] *sed A*[2] *post* detrahant *haec verba inserenda esse indicavit, quae in marg. adscripsit:* sed hoc ipsum andetraant (unde detrahant *Madvig*) || 15 iactura detrim̃ti | latentis *A quod vereor ne non recte traditum sit, quamvis Schultess defendat* iactura: detrimenti latet vis *Gertz* || 18 admonebit *volg.* ad mouebit *A* || 19 se regis *sec. m. unius* s seregit *A* || 24 Potest ne quicquam sensus hominum (*corr. m. 5 ex* luminum *ut vid.*) | eorum dico quiprudentiam iactant? *A scriptura aperte manca* Potestne quicquam esse (esse ipso) hominum eorum otio, qui prud. iactant, operosius? Occ. *Madvig* Potestne quicquam amentius hominum eorum dici consilio, qui prud. iactant? *Gertz* Potestne quicquam esse hominum, eorum dico, qui prud. i., vita operosius? *aut* Potestne quicquam amentius hominum, eorum dico qui pr. i., esse ratione? *Niemeyer Prodestne* cuiquam tempus hominum eorum dico qui

dico qui prudentiam iactant? operosius occupati sunt,
ut melius possint vivere, inpendio vitae vitam instru-
unt! cogitationes suas in longum ordinant; maxima
porro vitae iactura dilatio est: illa primum quemque
extrahit diem, illa eripit praesentia, dum ulteriora
promittit. maximum vivendi impedimentum est ex-
pectatio, quae pendet ex crastino, perdit hodiernum.
quod in manu fortunae positum est, disponis, quod in
tua, dimittis. quo spectas? quo te extendis? omnia
quae ventura sunt in incerto iacent: protinus vive.
clamat ecce maximus vates et velut divino ore, in- 2
stinctu salutare carmen canit:

> optima quaeque dies miseris mortalibus aevi
> prima fugit.

'quid cunctaris?' inquit 'quid cessas? nisi occupas, fugit.'
et cum occupaveris, tamen fugiet: itaque cum celeritate
temporis utendi velocitate certandum est et velut ex
torrenti rapido nec semper ituro cito hauriendum. hoc 3
quoque pulcherrime ad exprobrandam infinitam cunc-
tationem, quod non optimam quamque aetatem sed
diem dicit. quid securus et in tanta temporum fuga
lentus menses tibi et annos in longam seriem, ut-
cumque aviditati tuae visum est, exporrigis? de die
tecum loquitur et de hoc ipso fugiente. num dubium 4
est ergo, quin optima quaeque prima dies fugiat mor-
talibus miseris, id est occupatis? quorum puerilis

13 *Verg. Georg. III 66 sq. cfr. epist. 108, 24*

pr. i.? *Schultess* Potestne quicquam sensus inluminare hominum *etc. Joh. Müller* Potestne quicquam sensu hominum, eorum dico qui pr. i., <perversius esse?> operosius *etc. ego temptavi* || 1 *sq. de interpunctione vide Gertzium in stud. crit. p. 153* || 7 perdit ς perdis *A* || 11 ore instinctus *A* (*cfr. dial. IX 17, 11*) furore instinctus *Muret* diviniore instinctu *Pauly* ore et instinctu *Gertz* || 19 cunctationem *Gertz coll. epist. 45, 13* cognationem *A* agitationem *Madvig* cogitationem *volg.* || 22 in longam *Gertz* & longam *A* || 25 optima quaeque prima *Gertz* prima quaeque optima *A*

adhuc animos senectus opprimit, ad quam inparati inermesque perveniunt; nihil enim provisum est: subito in illam necopinantes inciderunt, accedere eam cotidie
5 non sentiebant. quemadmodum aut sermo aut lectio aut aliqua intentior cogitatio iter facientis decipit et pervenisse ante sentiunt quam adpropinquasse: sic hoc iter vitae adsiduum et citatissimum, quod vigilantes dormientesque eodem gradu facimus, occupatis non apparet nisi in fine.

1 X. Quod proposui si in partes velim et argumenta diducere, multa mihi occurrent, per quae probem brevissimam esse occupatorum vitam. solebat dicere Fabianus, non ex his cathedraris philosophis, sed ex veris et antiquis: contra adfectus impetu, non suptilitate pugnandum, nec minutis volneribus sed incursu avertendam aciem; non probam cavillationem esse, nam contundi debere, non vellicari. tamen ut illis error exprobretur suus, docendi, non tantum de-
2 plorandi sunt. in tria tempora vita dividitur: quod fuit, quod est, quod futurum est. ex is quod agimus breve est, quod acturi sumus dubium, quod egimus certum. hoc est enim, in quod fortuna ius perdidit, quod in nullius arbitrium reduci potest. hoc amittunt occupati; nec enim illis vacat praeterita respicere, et si
3 vacet, iniucunda est paenitendae rei recordatio. inviti itaque ad tempora male exacta animum revocant nec audent ea retemptare, quorum vitia, etiam quae aliquo

6 se *add.* ς *et volg. post* pervenisse *sed cfr. de ben. p. 33, 14; 211, 14 et 21 Hos. ep. p. 463, 24; 515, 18; 535, 22 Hense* | sentiunt *Koch* sciunt *A* | adpropinquasse *A sed duas litteras ultimas in ipso versu add. m. 2 aut recentior* || 12 uitā *A*[5] multā *ut vid. A*[1] *sed ita ut* m *inferne et superne,* l *superne puncto notata sit* || 13 cathredraris *A* || 16 aciem; non probam cauillationem esse; nam contundi (*scil.* adfectus) debere *Gertz Lipsium secutus, nisi quod is* nam *non habet et* retundi *scripsit* aciem non probat. *(corr. in* probā *A*[5]) cauillationes | enī contundi debere *A* || 20 exis *corr. in* exhis *A*

praesentis voluptatis lenocinio surripiebantur, retrac-
tando patescunt. nemo, nisi quoi omnia acta sunt
sub censura sua, quae numquam fallitur, libenter se
in praeteritum retorquet; ille qui multa ambitiose con- 4
cupiit, superbe contempsit, inpotenter vicit, insidiose
decepit, avare rapuit, prodige effudit, necesse est me-
moriam suam timeat. atqui haec est pars temporis
nostri sacra ac dedicata, omnis humanos casus super-
gressa, extra regnum fortunae subducta, quam non
inopia, non metus, non morborum incursus exagitet;
haec nec turbari nec eripi potest: perpetua eius et in-
trepida possessio est. singuli tantum dies, et hi per
momenta, praesentes sunt; at praeteriti temporis omnes,
cum iusseritis, aderunt, ad arbitrium tuum inspici se
ac detineri patientur, quod facere occupatis non vacat.
securae et quietae mentis est in omnes vitae suae par- 5
tes discurrere; occupatorum animi, velut sub iugo sint,
flectere se ac respicere non possunt. abit igitur vita
eorum in profundum et ut nihil prodest, licet quan-
tumlibet ingeras, si non subest quod excipiat ac servet,
sic, nihil refert quantum temporis detur, si non est
ubi subsidat, per quassos foratosque animos trans-
mittitur. praesens tempus brevissimum est, adeo quidem, 6
ut quibusdam nullum videatur; in cursu enim semper
est, fluit et praecipitatur; ante desinit esse quam venit,
nec magis moram patitur quam mundus aut sidera,

1 surripiebantur A^1 *ut vid.* subripiebantur A^5 subrepebant *Erasmus* || 2 quoi *Gruter* quo *A* || 9 non *ante* inopia *add. s. v.* A^2 || 10 metus *corr. ex* meſtus A^1 || 13 pmonimenta *A corr. volg.* | sunt A^2 sint A^1 || 14 iusseritis *A cfr. Joh. Müller in act. Acad. Vindob. CXVIII p. 8* iusseris, tibi *Gertz* || 15 patientur *sine dubio habuit* A^1 patiuntur A^5 || 16 oms//uitę (*eras. vid.* s) *A* || 18 abit igjtur A^1 *in ras. et supra finem vocis* abit *duae litterae m. 1 scriptae, fort.* eri (ri *per ligaturam*) *erasae sunt* || 21 refert *eqs. cfr. dial. III 21, 4* || 23 *ante* praeşens tempus *ea excidisse putat W. Gemoll, quae de futuro tempore (cfr. § 2) a Seneca disputata sint; refutatur a Gertzio in edit. et Joh. Müller* l. l. *p. 12*

quorum inrequieta semper agitatio nunquam in eodem vestigio manet. solum igitur ad occupatos praesens pertinet tempus, quod tam breve est, ut arripi non possit, et id ipsum illis districtis in multa subducitur.

1 XI. Denique vis scire quam non diu vivant? vide quam cupiant diu vivere. decrepiti senes paucorum annorum accessionem votis mendicant: minores natu se ipsos esse fingunt; mendacio sibi blandiuntur et tam libenter se fallunt quam si una fata decipiant. iam vero cum illos aliqua inbecillitas mortalitatis admonuit, quemadmodum paventes moriuntur, non tamquam exeant de vita, sed tamquam extrahantur. stultos se fuisse, qui non vixerint, clamitant et, si modo evaserint ex illa valitudine, in otio victuros; tunc quam frustra paraverint, quibus non fruerentur, quam in
2 cassum omnis ceciderit labor, cogitant. at quibus vita procul ab omni negotio agitur, quidni spatiosa sit? nihil ex illa delegatur, nihil alio atque alio spargitur, nihil inde fortunae traditur, nihil neglegentia interit, nihil largitione detrahitur, nihil supervacuum est: tota, ut ita dicam, in reditu est. quantulacumque itaque abunde sufficit, et ideo, quandoque ultimus dies venerit, non cunctabitur sapiens ire ad mortem certo gradu.

1 XII. Quaeris fortasse, quos occupatos vocem? non est quod me solos putes dicere, quos a basilica inmissi demum canes eiciunt, quos aut in sua vides turba speciosius elidi aut in aliena contemptius, quos officia domibus suis evocant, ut alienis foribus inlidant, *aut* hasta praetoris infami lucro et quandoque suppu-
2 raturo exercet. quorundam otium occupatum est: in villa aut in lecto suo, in media solitudine, quamvis

8 se *s. v. add.* A^2 || 9 et tam *volg.* etiã *A* || **13** qui *Madvig* ut *A* || **15** incasum A^1 *alteram* s *s. v. add. ut vid.* A^2 || **25** solos *volg.* solus *A* eos solos *malit Gertz* | abasilica *A* (*quod defendit P. Thomas coll. epist. 122, 16:* a balneo exisse) e b- *Gertz* || ***28** domib; A sed corr. fort. m. 1 ex* homĩb; | euocant A^5 se uocant *ut vid.* A^1 || **29** aut *add. Madvig* quos ς

ab omnibus recesserint, sibi ipsi molesti sunt: quorum non otiosa vita dicenda est, sed desidiosa occupatio. illum tu otiosum vocas qui Corinthia, paucorum furore pretiosa, anxia suptilitate concinnat et maiorem dierum partem in aeruginosis lamellis consumit? qui in ceromate (nam, pro facinus! ne Romanis quidem vitiis laboramus) spectator puerorum rixantium sedet? qui iumentorum suorum greges in aetatium et colorum paria diducit? qui athletas novissimos pascit? quid? 3
illos otiosos vocas, quibus aput tonsorem multae horae transmittuntur, dum decerpitur, si quid proxima nocte subcrevit, dum de singulis capillis in consilium itur, dum aut disiecta coma restituitur aut deficiens hinc atque illinc in frontem compellitur? quomodo irascuntur, si tonsor paulo neglegentior fuit, tamquam virum tonderet! quomodo excandescunt, si quid ex iuba sua decisum est, si quid extra ordinem iacuit, nisi omnia in anulos suos reciderunt! quis est istorum qui non malit rem publicam turbari quam comam suam? qui non sollicitior sit de capitis sui decore quam de salute? qui non comptior esse malit quam honestior? hos tu otiosos vocas inter pectinem speculumque occupatos? quid illi, *qui* in componendis, audiendis, 4
discendis canticis operati sunt, dum vocem, cuius rectum cursum natura et optimum et simplicissimum fecit, in flexus modulationis inertissimae torquent,

2 occupatio *tolli volt Wolters* || 5 qui inche roma tenã. profacinus *A corr. Agricola* || 7 spectator *Erasm.*[2] sectator *A* || 8 iumentorum *Gertz* iunctorum *A* || 9 *at*hletas *A*[5] | nouissimos *A uix recte, sed quid Sen. scripserit incertum:* notissimos novitios nobilissimos nervosissimos torosissimos *vv. dd. certatim* novis cibis *Madvig* novissimo more *Gertz* || 10 uocas *corr. ex* uocat *A*[1] || 13 *verba* aut deficiens hinc atque illinc in frontem compellitur *in marg. scripsit A*[3] (?) *et post* restituitur *inserenda esse significavit* || 19 malit .R.P. suam turbari quam comam *A corr. Muret* malit rem suam turb. *eqs. Gertz* || 20 de salute *A* de r. p. salute *Wolters* || 21 comtior *A* || 23 quid illi, qui in *volg.* quid illi//in *A* (*quid erasum sit, dispici non potest*) quid illi qui *Gruter* || 26 in flexu// (*eras.* s) *A* inflexu ς | ineptissimae *Erasm.*

quorum digiti aliquod intra se carmen metientes semper
sonant, quorum, cum ad res serias, etiam saepe tristes
adhibiti sunt, exauditur tacita modulatio? non habent
5 isti otium, sed iners negotium. convivia me hercules
horum non posuerim inter vacantia tempora, cum vi-
deam, quam solliciti argentum ordinent, quam dili-
genter exoletorum suorum tunicas succingant, quam
suspensi sint, quomodo aper a coco exeat, qua celeri-
tate signo dato glabri ad ministeria discurrant, quanta
arte scindantur aves in frusta non enormia, quam curi-
ose infelices pueruli ebriorum sputa detergeant: ex his
elegantiae lautitiaeque fama captatur et usque eo in
omnes vitae secessus mala sua illos secuntur, ut nec
6 bibant sine ambitione nec edant. ne illos quidem inter
otiosos numeraverim, qui sella se et lectica huc et
illuc ferunt et ad gestationum suarum, quasi deserere
illas non liceat, horas occurrunt, quos quando lavari
debeant, quando natare, quando cenare, alius admonet:
[et] usque eo nimio delicati animi languore solvuntur,
7 ut per se scire non possint, an esuriant! audio quen-
dam ex delicatis — si modo deliciae vocandae sunt
vitam et consuetudinem humanam dediscere —, cum
ex balneo inter manus elatus et in sella positus esset,
dixisse interrogando: 'iam sedeo?' hunc tu ignorantem,
an sedeat, putas scire an vivat, an videat, an otiosus
sit? non facile dixerim, utrum magis miserear, si hoc
8 ignoravit, an si ignorare se finxit. multarum quidem

1 intrase *A* in mensa *Joh. Müller* metientes *in* metientium *mutari malebat Gertz* || 2 etiam sepe *A* saepe etiam ς *fort. rectius* || 8 qua ς quā *A* quanta *volg.* || 10 infrustra *A* || 11 ex *his* ęlegantie A^5 (*pro ultima* e A^1 s *habuisse vid.*) || 14 ne edant *A corr. volg.* || 15 otiosos *volg.* ābi | //tiosos *A* (*eras.* o) | numeraverim *Koch* numeraberis *A* | sella se et lectica A^1 *corr. ex* sella eſt &lectica (& *non satis certum est*); *post* lectica *aliquid erasum est, quod quid fuerit dispici non potest, sed initio huius rasurae* A^5s *scripsit, ut fieret* lecticas. || 17 labari A^1 lavari A^2 || *18 pro* natare *Wolters malit* ambulare | admonet: usque *Gertz admonet. et usque A* || 25 scire// (*erasa* fort. s) *A*

rerum oblivionem sentiunt, sed multarum et imitantur;
quaedam vitia illos quasi felicitatis argumenta delectant;
nimis humilis et contempti hominis videtur scire
quid facias: i nunc et mimos multa mentiri ad exprobrandam
luxuriam puta. plura me hercules praetereunt
quam fingunt et tanta incredibilium vitiorum copia ingenioso
in hoc unum saeculo processit, ut iam mimorum
arguere possimus neglegentiam. esse aliquem, qui
usque eo deliciis interierit, ut an sedeat alteri credat!
non est ergo hic otiosus, aliud illi nomen inponas: 9
aeger est, immo mortuus est; ille otiosus est, cui otii
sui et sensus est. hic vero semivivus, cui ad intellegendos
corporis sui habitus indice opus est, quomodo
potest hic ullius temporis dominus esse?

XIII. Persequi singulos longum est, quorum aut 1
latrunculi aut pila aut excoquendi in sole corporis cura
consumpsere vitam. non sunt otiosi, quorum voluptates
multum negotii habent. nam de illis nemo dubitabit,
quin operose nihil agant, qui litterarum inutilium
studiis detinentur, quae iam aput Romanos
quoque magna manus est. Graecorum iste morbus fuit 2
quaerere, quem numerum Ulixes remigum habuisset,
prior scripta esset Ilias an Odyssia, praeterea an eiusdem
essent auctoris, alia deinceps huius notae, quae
sive contineas, nihil tacitam conscientiam iuvant, sive
proferas, non doctior videaris set molestior. ecce Romanos 3
quoque invasit inane studium supervacua discendi;
his diebus audii quendam referentem, quae

4 facias A^1 faciat A^5 | i nunc *volg.* in unc A *sed m. rec.* h *supra* u *add.* || 11 cui *ante* otii *s. v. add.* A^2 || 12 & A^1 *ex* ſt *corr. vid.* cui otii et sui sensus est *W. Gemoll* | adinlegendos A^1 *corr.* A^2 || 19 quin A (n *s. v. add. vid. m. 3*) || 23 an *in litura* A^2; *ex* A^1 *scriptura ultima littera* s *vid. fuisse* | odyssia A^1 odyssea A^5 || 24 essent *Gertz* esset A | auctoris A^1 *corr. ex* auctoritas || 27 discedi A^1 *corr. m. 2* || 28 audi A^1 audiui A^3 *cfr. epist. 68, 9 (pag. 218, 10 Hense) et Rossbach: de Sen. libror. recensione et emend. p. 130 adnot. 62* | referentem (tem *in ras.*) A^5

primus quisque ex Romanis ducibus fecisset: primus navali proelio Duilius vicit, primus Curius Dentatus in triumpho duxit elephantos. etiamnunc ista, etsi ad veram gloriam non tendunt, 'circa civilium tamen operum exempla versantur: non est profutura talis scientia, est tamen quae nos speciosa rerum vanitate de-
4 tineat. hoc quoque quaerentibus remittamus, quis Romanis primus persuaserit navem conscendere — Claudius is fuit, Caudex ob hoc ipsum appellatus, quia plurium tabularum contextus caudex aput antiquos vocatur, unde publicae tabulae codices dicuntur et naves nunc quoque ex antiqua consuetudine, quae commeatus per Tiberim subvehunt, codicariae vocan-
5 tur —; sane et hoc ad rem pertineat, quod Valerius Corvinus primus Messanam vicit et primus ex familia Valeriorum urbis captae in se translato nomine Messana appellatus est paulatimque vulgo permutante litteras
6 Messala dictus: num et hoc cuiquam curare permittes, quod primus L. Sulla in circo leones solutos dedit, cum alioquin alligati darentur, ad conficiendos eos missis a rege Boccho iaculatoribus? et hoc sane remittatur: num et Pompeium primum in circo elephantorum duodeviginti pugnam edidisse commissis more proeli innoxis hominibus ad ullam rem bonam pertinet? princeps civitatis et inter antiquos principes, ut fama tradidit, bonitatis eximiae memorabile putavit spectaculi genus novo more perdere homines.

2 pręlio dullius *A* || 4 gloriam *in marg. add.* A^3 || 6 nos *s. v. add.* A^3 || 11 uocatur *A* vocabatur ς *et volg.* || 12 ex antiqua consuetudine, quae *Lipsius* quae exantiqua | consuetudine *A* || 13 per tiberim *et* uocantur *s. v. add.* A^3 | codicariae A^1 caud- A^3 || 18 messala *in marg.* A^6 messalla A^1 | cuiquam *Gruter* quicquam *A* quoiquam *alii* || 19 sylla *A* || 20 allicati *A* || 21 iaculatorius *A corr. volg.* || 24 pręljno xis A^1 pręljno⁀xis A^2(?) innoxis *edidi coll. Plin. n. h. VIII 7, 20 Lipsio Gertzioque obsecutus, quamquam fieri potest, ut ipse Seneca errore haud insolito noxiis scripserit*

'depugnant? parum est. lancinantur? parum est: ingenti
mole animalium exterantur!' satius erat ista in obli- 7
vionem ire, ne quis postea potens disceret invideretque
rei minime humanae. o quantum caliginis mentibus
nostris obicit magna felicitas! ille se supra rerum
naturam esse tunc credidit, cum tot miserorum ho-
minum catervas sub alio caelo natis beluis obiceret,
cum bellum inter tam disparia animalia committeret,
cum in conspectum populi Romani multum sanguinis
funderet mox plus ipsum fundere coacturus; at idem
postea Alexandrina perfidia deceptus ultimo mancipio
transfodiendum se praebuit, tum demum intellecta
inani iactatione cognominis sui. sed ut illo revertar, 8
unde decessi, et in eadem materia ostendam super-
vacuam quorumdam diligentiam: idem narrabat Metellum
victis in Sicilia Poenis triumphantem unum omnium
Romanorum ante currum centum et viginti captivos
elephantos duxisse; Sullam ultimum Romanorum pro-
tulisse pomerium, quod numquam provinciali, sed
Italico agro adquisito proferre moris aput antiquos
fuit. hoc scire magis prodest, quam Aventinum mon-
tem extra pomerium esse, ut ille adfirmabat, propter
alteram ex duabus causis, aut quod plebs eo seces-
sisset, aut quod Remo auspicante illo loco aves non
addixissent, alia deinceps innumerabilia, quae aut farta 9

1 *verba:* depugnant . . . exterantur. *Pompei esse de sorte illorum hominum quasi deliberantis Gertz perspexit* | lancinatur *A* | ingenti *corr. ex* ingeni A^2 || 2 obliuionũ A^1 *corr.* A^5 || 9 in con spectum *A* in conspectu *volg.* || 12 trans fodiendus A^1 *corr.* A^2 || 13 reuertar unde A^1 *corr. ex* reuertamnde *in marg.* A^6*:* ł reuertam || 14 decessi. et (. et *in ras.*) A^3 decessit A^1 discessi et ϛ recessi et *Pinc. codd.* || 16 insicilia A^3 *in ras.* || 18 syllam ultimum (timum *in ras. m. 3*) *A* || 19 prouiciali (*sic!*) *s. v. add.* A^3 || 20 adquisito (ito *in ras. maiore m. 3*) *A* || 21 hoc *A* haec *Wesenberg* || 22 pomerium A^2 pompeium A^1 || 24 auspicanti *Wesenberg fort. recte* || 25 addixissent. Alia . . . similia. nam *volg. interpungebatur; corr. Gertz* | farta *A* paria *Haase* (*cfr. praef. vol. I p. VII*) fulta *Gertz*

sunt mendaciis aut similia? nam ut concedas omnia eos fide bona dicere, ut ad praestationem scribant, tamen cuius ista errores minuent? cuius cupiditates prement? quem fortiorem, quem iustiorem, quem liberaliorem facient? dubitare se interim Fabianus noster aiebat, an satius esset nullis studiis admoveri quam his inplicari.

1 XIV. Soli omnium otiosi sunt qui sapientiae
vacant, soli vivunt; nec enim suam tantum aetatem
bene tuentur: omne aevum suo adiciunt; quidquid an-
norum ante illos actum est, illis adquisitum est. nisi
ingratissimi sumus, illi clarissimi sacrarum opinionum
conditores nobis nati sunt, nobis vitam praeparaverunt.
ad res pulcherrimas ex tenebris ad lucem erutas alieno
labore deducimur; nullo nobis saeculo interdictum est,
in omnia admittimur et, si magnitudine animi egredi
humanae inbecillitatis angustias libet, multum, per
2 quod spatiemur, temporis est. disputare cum Socrate
licet, dubitare cum Carneade, cum Epicuro quiescere,
hominis naturam cum Stoicis vincere, cum Cynicis ex-
cedere. cum rerum natura in consortium omnis aevi
patiatur incedere, quidni ab hoc exiguo et caduco tem-
poris transitu in illa toto nos demus animo, quae in-
mensa, quae aeterna sunt, quae cum melioribus com-
3 munia? isti, qui per officia discursant, qui se aliosque
inquietant, cum bene insanierint, cum omnium limina
cotidie perambulaverint nec ullas apertas fores praeter-
ierint, cum per diversissimas domos meritoriam salu-
tationem circumtulerint, quotum quemque ex tam in-
mensa et variis cupiditatibus districta urbe poterunt
4 videre? quam multi erunt, quorum illos aut somnus

3 cuius *ante* cupiditates *s. v. add.* A^3 || 13 uitam *A* viam *Lipsius praeter necessitatem* || 15 nobis/// A^2(?) nobilis A^1 || 20 excedere, cum . . . incedere. Quidni *volg.; interpunctionem emendavit Madvig* || 21 cum <nos> rerum *Gertz* || 24 ęternę A^1 *corr.* A^2 || 28 meritoriam A^1 *sed ultimam litteram* A^3 *fort. punctis notavit* || 30 urbe *A* turba *Gertz* || 31 uideri A^1 *corr.* A^5(?)

aut luxuria aut inhumanitas summoveat! quam multi
qui illos, cum diu torserint, simulata festinatione trans-
currant! quam multi per refertum clientibus atrium
prodire vitabunt et per obscuros aedium aditus pro-
fugient, quasi non inhumanius sit decipere quam ex-
cludere! quam multi hesterna crapula semisomnes et
graves illis miseris suum somnum rumpentibus, ut
alienum expectent, vix adlevatis labris insusurratum
miliens nomen oscitatione superbissima reddent! hos 5
in veris officiis morari [putamus] licet dicamus, qui
Zenonem, qui Pythagoran cotidie et Democritum ceteros-
que antistites bonarum artium, qui Aristotelen et Theo-
phrastum volent habere quam familiarissimos. nemo
horum non vacabit, nemo non venientem ad se beati-
orem, amantiorem sui dimittet, nemo quemquam vacuis
a se manibus abire patietur; nocte conveniri, interdiu
ab omnibus mortalibus possunt.

XV. Horum te mori nemo coget, omnes doce- 1
bunt; horum nemo annos tuos conteret, suos tibi con-
tribuet; nullius ex his sermo periculosus erit, nullius

6 hesterna ς *et volg.* externa *A* | semis*omnes & g*raues *A*³ *cfr. Hense ad epist. p. 580, 13* || 7 miseris *volg. inde ab Erasm.*² miseriis *A* | rumpentib; *A*¹ *ut vid.* rumpentes *A*⁵ || 8 expectent *A quod recte defendunt Joh. Müller* (*Ztschr. f. oe. Gym. 1887 p. 852*) *et P. Thomas* (*Morceaux choisis. Paris 1896 p. 118 not. 10*) spectent *Gertz* | adleuantis *A sed* n *perforavit m. recentior* | labris *A recte, si quid video; nimirum verba* vix adlevatis labris *coniungenda sunt cum v.* insusurratum *et interpretandum:* nomen miliens a nomenclatore labra vix adlevante insusurratum reddunt oscitatione superbissima. *contrariorum scil. nimio studio effectum est, ut Seneca verba per se non necessaria* vix adl. labris *e regione poneret* oscitationi superbissimae. *Cornelissen et Gertz* palpebris *scripserunt* || 10 putam; *A*¹ putate *A*⁵ *om. in uno* ς palam *Gertz* putamus, licet derideamur *E. Thomas* || 12 *post* artium *P. Thomas* adire *addi volt, non sine causa offensus orationis structura* | aristotelem *A sed* m *in ras. alia manu* | theo prastum *A* || 14 vacabit *volg.* uacauit *A*¹ *altera* a *s. v. addita* || 15 *post* amantiorem *in A alia man.* q· *s. v. add., quod volg. recipiunt* || 16 *ante* interdiu *fort. A*² et *s. v. add.* || 19 conteret . . contribuet *Erasm.*² conterit . . contribuit *A* contribuent *Gertz*

amicitia capitalis, nullius sumptuosa observatio. feres
ex illis, quidquid voles; per illos non stabit, quominus
2 plurimum quantum, *cum* coeperis, haurias. quae illum
felicitas, quam pulchra senectus manet, qui se in horum
clientelam contulit! habebit, cum quibus de minimis
maximisque rebus deliberet, quos de se cotidie consulat,
a quibus audiat verum sine contumelia, laudetur sine
3 adulatione, ad quorum se similitudinem effingat. sole-
mus dicere non fuisse in nostra potestate, quos sortire-
mur parentes, forte hominibus datos: nobis vero ad
nostrum arbitrium nasci licet. nobilissimorum ingeni-
orum familiae sunt: elige in quam adscisci velis; non
in nomen tantum adoptaberis, sed in ipsa bona, quae
non erunt sordide nec maligne custodienda: maiora
4 fient, quo illa pluribus diviseris. hi tibi dabunt ad
aeternitatem iter et te in illum locum, ex quo nemo
deicitur, sublevabunt. haec una ratio est extendendae
mortalitatis, immo *in* immortalitatem vertendae. ho-
nores, monimenta, quidquid aut decretis ambitio iussit
aut operibus extruxit, cito subruitur, nihil non longa
demolitur vetustas et movet; at iis, quae consecravit
sapientia, nocere non potest; nulla abolebit aetas, nulla
deminuet; sequens ac deinde semper ulterior aliquid
ad venerationem conferet, quoniam quidem in vicino
versatur invidia, simplicius longe posita miramur.
5 sapientis ergo multum patet vita, non idem illum qui
ceteros terminus cludit: solus generis humani legibus
solvitur, omnia illi saecula ut deo serviunt. transît

1 suspiciosa *coni. Erasmus* || 3 plurimum quantum cęperis *A corr. Vahlen* quantum plurimum cupieris *Muret* | illũ *A sed* ũ *ex corr.* || 7 a *praep. in ipso versu add.* A^2 || 10 hominibus *scripsi* nobis *A* nobis datos: nascentibus vero (*i. e.* ad verum) *Schultess* || 11 ingeniorum *s. v. add.* A^3 || 15 apluribus *A* || 18 mortalitatis immo A^2 mortalitatissimo A^1 | in *add. volg.* || 21 mouet *A* mordet *Madvig* dimovet *Wesenberg* amovet *P. Thomas* || 22 nocere *A* (*scil.* vetustas) noceri *volg.* || 24 conferet ς confert *A* || 27 legibus *volg.* lesibus *A* || 28 ut deo *ex* uideo *corr. in A m. recentior* | transit A^1 transilit *al. m. corr.*

tempus aliquod: hoc recordatione comprendit; instat: hoc utitur; venturum est: hoc praecipit. longam illi vitam facit omnium temporum in unum conlatio.

XVI. Illorum brevissima ac sollicitissima aetas 1
est, qui praeteritorum obliviscuntur, praesentia neclegunt, de futuro timent: cum ad extrema venerunt, sero intellegunt miseri, tam diu se, dum nihil agunt,
occupatos fuisse. nec est, quod hoc argumento pro- 2
bari putes longam illos agere vitam, quia interdum mortem invocant: vexat illos inprudentia incertis adfectibus et incurrentibus in ipsa, quae metuunt; mortem
saepe ideo optant, quia timent. illud quoque argu- 3
mentum non est quod putes diu viventium, quod saepe illis longus videtur dies, quod, dum veniat condictum tempus cenae, tarde ire horas queruntur; nam si quando illos deseruerunt occupationes, in otio relicti aestuant, nec quomodo id disponant aut extrahant sciunt. itaque ad occupationem aliquam tendunt et quod interiacet omne tempus grave est, tam me hercules, quam cum dies muneris gladiatorii edictus est, aut cum alicuius alterius vel spectaculi vel voluptatis expectatur constitutum, transilire medios dies volunt.
omnis illis speratae rei longa dilatio est: at illud 4
tempus, quod amant, breve est et praeceps breviusque multo suo *fit* vitio; aliunde enim alio transfugiunt et

8 collatio ς *et volg.* conlocatio *A* || **11** quae *corr. ex* qua *fort.* A^2 || **13** putes////| *A* (*'in fine versus vocula aliqua,* esse *ut vid., erasa est; sed incertior est, quam ut recipere audeam'* *Gertz*) || **14** veniat condictum *Muret* ueniat acondictum A^1 *corr. eadem m. in* ueniant adcondictum || **15** tarde ire oras *A* (tard *in ras. fort. m. 3*) || **17** aut *volg.* ut *A* | exterant *W. Gemoll, sed recte Gertz cap. 9, 1 contulit* || **19** quod *corr. in A m. recentior ex* quo | intiac& A^5 (ti *in ras.*) || **22** transili*re* A^5 || **23** est. At illud tempus, quod amant *Muret* est. adillud tempus. quod amanti *A* est. At . . . damnant *Madvig* || **25** fit *Erasmus add. ante* suo, *probabilius Wesenberg ante* vitio; *idem tamen* vitio <faciunt> *scribi mavolt* suo voto *Koch* at illud temp., q. amant, leve est e. p. br. nullo suo vitio *Schultess*

consistere in una cupiditate non possunt. non sunt illis longi dies, sed invisi; at contra quam exiguae noctes videntur, quas in conplexu scortorum aut vino
5 exigunt! inde etiam poetarum furor fabulis humanos errores alentium, quibus visus est Iuppiter voluptate concubitus delenitus duplicasse noctem: quid aliud est vitia nostra incendere quam auctores illis inscribere deos et dare morbo exemplo divinitatis excusatam licentiam? possunt istis non brevissimae videri noctes, quas tam care mercantur? diem noctis expectatione perdunt, noctem lucis metu.

1 XVII. Ipsae voluptates eorum trepidae et variis terroribus inquietae sunt subitque cum maxime exsultantis sollicita cogitatio: 'haec quam diu?' ab hoc affectu reges suam flevere potentiam, nec illos magnitudo fortunae suae delectavit, sed venturus aliquando
2 finis exterruit. cum per magna camporum spatia porrigeret exercitum nec numerum eius sed mensuram conprenderet Persarum rex insolentissimus, lacrimas profudit, quod intra centum annos nemo ex tanta iuventute superfuturus esset: at illis admoturus erat fatum ipse qui flebat perditurusque alios in mari, alios in terra, alios proelio, alios fuga et intra exiguum tempus consumpturus illos, quibus centesimum annum
3 timebat. quid, quod gaudia quoque eorum trepida sunt? non enim solidis causis innituntur, sed eadem qua oriuntur vanitate turbantur. qualia autem putas esse tempora etiam ipsorum confessione misera, cum haec quoque, quibus se attollunt et super hominem
4 efferunt, parum sincera sint? maxima quaeque bona sollicita sunt nec ulli fortunae minus bene quam optimae creditur: alia felicitate ad tuendam felicitatem

2 illis *Muret* illi *A* || 15 magnitudo *volg.* magnitudinem *A in quo* magnitudo interim *latere Gertz suspicatur* || 17 exteruit *A* || 19 rexin solentissimus *A*[1] *corr. ex* rexit solentissimus || 24 ãnum *A* (*virgulam add. alia m.*) || 25 quod *A*[2](?) quit *A*[1] || *27 qua corr. ex* quae *A* || 30 sincerasint *A*[1] sincerasunt *A*[2]

opus est et pro ipsis quae successere votis vota facienda
sunt. omne enim quod fortuito obvenit instabile est,
quoque altius surrexerit, opportunius est in occasum.
neminem porro casura delectant: miserrimam ergo
necesse est, non tantum brevissimam, vitam esse
eorum, qui magno parant labore, quod maiore possi-
deant. operose adsecuntur quae volunt, anxii tenent
quae adsecuti sunt; nulla interim numquam amplius 5
redituri temporis ratio est: novae occupationes veteri-
bus substituuntur, spes spem excitat, ambitionem
ambitio. miseriarum non finis quaeritur, set materia
mutatur. nostri nos honores torserunt: plus temporis
alieni auferunt; candidati laborare desîmus: suffraga-
tores incipimus; accusandi deposuimus molestiam: iudi-
candi nanciscimur; iudex desît esse: quaesitor est;
alienorum bonorum mercennaria procuratione consenuit:
suis opibus distinetur. Marium caliga dimisit: consu- 6
latus exercet. Quintius dictaturam properat pervadere:
ab aratro revocabitur. ibit in Poenos nondum tantae
maturus rei Scipio; victor Hannibalis, victor Antiochi,
sui consulatus decus, fraterni sponsor, ni per ipsum
mora esset, cum Iove reponeretur: civiles servatorem
agitabunt seditiones et post fastiditos a iuvene diis
aequos honores iam senem contumacis exili delec-
tabit ambitio. numquam derunt vel felices vel miserae

3 quoque *Gertz* quod A quo ς *et volg.* | surrexerit A surrexit ς *cfr. Hammelrath gram.-stilist. Beiträge zu Sen. Progr. Emmerich 1895 p. 3sq.* || 7 tenent *corr. ex* tenet A^3 || 9 novæ A^5(?) nouo A^1 || 13 desimus A^1 desiuimus A^3 *cfr. Hense ad epist. p. 155, 18* || 15 desit *corr. in* desiit A^1 || 17 distinetur *Gruter* destinetur A det- *alii* | caligo A *corr. volg.* || 18 puadere A^1 p̃uadere A^3 tradere *Schultess* || 19 ibit A ivit *Haase* || 20 uictorianti ochi A^1 *corr.* A^3 || 21 ni per *volg.* neper A || 22 mora esset *Gertz* mora sit A^5 moraſt *aut* moraſ& A^1 | *ante* ciuiles *in* A *2 aut 3 litt.* (*velut* iã '*sed vestigia nimis incerta*') *erasae sunt* civiles servatorem <r.p.> *Madvig* <civium> civiles serv. *Gertz* civiles Servatorem *Joh. Müller. cfr. Tac. ann. XV 71 in.* 23 abiuuenes (b *s. v.*) dii se honores A^1 *corr.* A^3

sollicitudinis causae; per occupationes vita trudetur: otium numquam agetur, semper optabitur.

1 XVIII. Excerpe itaque te volgo, Pauline carissime, et in tranquilliorem portum non pro aetatis spatio iactatus tandem recede. cogita, quot fluctus subieris, quot tempestates partim privatas sustinueris, partim publicas in te converteris; satis iam per laboriosa et inquieta documenta exhibita virtus est: experire, quid in otio faciat. maior pars aetatis, certe melior rei publicae data sit: aliquid temporis tui sume etiam tibi.
2 nec te ad segnem aut inertem quietem voco, non ut somno et caris turbae voluptatibus quidquid est in te indolis vividae mergas: non est istud adquiescere; invenies maiora omnibus adhuc strenue tractatis operi-
3 bus, quae repositus et securus agites. tu quidem orbis terrarum rationes administras tam abstinenter quam alienas, tam diligenter quam tuas, tam religiose quam publicas. in officio amorem consequeris, in quo odium vitare difficile est: sed tamen, mihi crede, satius est
4 vitae suae rationem quam frumenti publici nosse. istum animi vigorem rerum maximarum capacissimum a ministerio honorifico quidem sed parum ad beatam vitam apto revoca et cogita non id egisse te ab aetate prima omni cultu studiorum liberalium, ut tibi multa milia frumenti bene committerentur: maius quiddam et altius de te promiseras. non derunt et frugalitatis exactae homines et laboriosae operae: tanto aptiora portandis oneribus tarda iumenta sunt quam nobiles equi, quorum generosam pernicitatem quis umquam gravi sarcina

1 uitę rudetur *A corr. Haase* || 7 satis *A*[3] statim *A*[1] || 8 *post* virtus *Wesenberg* tua *desiderat* || 9 ino*tio A*[3] || 10 sit *A* est *Madvig* || 16 administras tam *A*[3] administra istam *A*[1] || 18 publicas *A quod tuetur Madvig* sacras *Bentley* pupillares *Joh. Müller* | illo *add. Gertz* eo *Haase ante* officio || 22 uitā apto re *A*[3] *in ras. A*[1] *scriptura prorsus incerta est* || 26 ꝓmiseras *A* (ꝓ *m. 3 in ras. statim post* te *incipiente*) || 27 portandis *Madvig* exportandis *A*

pressit? cogita praeterea, quantum sollicitudinis sit 5
ad tantam te molem obicere: cum ventre tibi humano
negotium est; nec rationem patitur nec aequitate miti-
gatur nec ulla prece flectitur populus esuriens. modo
modo intra paucos illos dies, quibus C. Caesar perît,
si quis inferis sensus est, hoc gravissime ferens, quod
sciebat populo Romano superstiti septem aut octo certe
dierum cibaria superesse, dum ille pontes navibus
iungit et viribus imperi ludit, aderat ultimum malorum
obsessis quoque, alimentorum egestas; exitio paene ac
fame constitit et, quae famem sequitur, rerum omnium
ruina furiosi et externi et infeliciter superbi regis imi-
tatio. quem tunc animum habuerunt illi, quibus erat 6
mandata frumenti publici cura, saxa, ferrum, ignes,
Gaium excepturi? summa dissimulatione tantum inter
viscera latentis mali tegebant, cum ratione scilicet;
quaedam enim ignorantibus aegris curanda sunt: causa
multis moriendi fuit morbum suum nosse.

XIX. Recipe te ad haec tranquilliora, tutiora, 1
maiora! simile tu putas esse, utrum cures, ut in-
corruptum et a fraude advehentium et a neglegentia
frumentum transfundatur in horrea, ne concepto umore
vitietur et concalescat, ut ad mensuram pondusque
respondeat, an ad haec sacra et sublimia accedas sci-
turus, quae materia sit dei, quae voluptas, quae con-
dicio, quae forma; quis animum tuum casus expectet;
ubi nos a corporibus dimissos natura componat; quid

1 sit ad tantā te molē obicere A[3] *ut volg. editur* sit ad quantā tante mo ...... A[1] *ut vid.* || 5 perit *in* periit *corr.* A[1] || 6 gravissime *Erasm.*[1] gratissime A | quod sciebat pop. Rom̄. superstiti *scripsi, ut coni. Stangl, qui tamen* superstite *retinet* quod dicebat | .P. R. super stite A quod p. R. superstite, dicebant *Madvig* quod dicebant p. R. superstiti *Gertz* || 12 et *ante* externi *del. Gertz fort. recte* || 14 igne sgaium excepturis A[1] *corr.* A[2]; *interpunctionem emendavit Gertz* cura? saxa ... excepturi summa *volg.* || 22 conceptū ore A[1] *corr.* A[3] || 23 coalescat *Wolters* || 25 dei *in ras.* A[3] diis *multi edd.* | uoluptas A uoluntas ς || 27 a *s. v. add.* A[1]

sit quod huius mundi gravissima quaeque in medio
sustineat, supra levia suspendat, in summum ignem
ferat, sidera vicibus suis excitet; cetera deinceps in-
2 gentibus plena miraculis? vis tu relicto solo mente
ad ista respicere! nunc, dum calet sanguis, vigentibus
ad meliora eundum est. expectat te in hoc genere
vitae multum bonarum artium, amor virtutium atque
usus, cupiditatium oblivio, vivendi ac moriendi scientia,
alta rerum quies.

3 Omnium quidem occupatorum condicio misera est,
eorum tamen miserrima, qui ne suis quidem laborant
occupationibus, ad alienum dormiunt somnum, ad
alienum ambulant gradum, amare et odisse, res om-
nium liberrimas, iubentur. hi si volent scire quam
brevis ipsorum vita sit, cogitent ex quota parte
sua sit.

1 XX. Cum videris itaque praetextam saepe iam
sumptam, cum celebre in foro nomen, ne invideris:
ista vitae damno parantur. ut unus ab illis numere-
tur annus, omnis annos suos conterent. quosdam
antequam in summum ambitionis eniterentur, inter
prima luctantis aetas reliquit; quosdam cum in con-
summationem dignitatis per mille indignitates erepsis-
sent, misera subît cogitatio laborasse ipsos in titulum
sepulcri; quorundam ultima senectus, dum in novas
spes ut iuventa disponitur, inter conatus magnos et

2 supstineat *ut vid.* A^1 *corr.* A^3 || 4 solamento A^1 *corr.* A^3(?) || 5 uigentibus *A; scriptura vid. manca esse, quamvis defendat Vahlen (Herm. XV 268), sed quid supplendum sit, incertum est:* sensibus genibus pedibus membris *vv. dd. add.* viget animus *Haase* viget vis *Gertz* vigent artus *Schultess* || 6 expectat te *corr. ex* expectate A^3 || 9 alta *volg.* alja *A* || 13 amariet//odisse reſ *A* (*erasa aliqua littera in ipso versu* h *s. v. add. man. rec.*) *in marg.* A^6: amare ⁊ odisse res omnium liberrimas iubentur || 17 uideris (s *m. 1 in ras. maiore*) *A* || 20 conterunt *optat Gertz* || 21 antequam *Fickert* ante cū *A* || *23 erepsissent Pincianus* erupissent *A*

inprobos invalida defecit. foedus ille, quem in iudicio 2
pro ignotissimis litigatoribus grandem natu et inperitae coronae assensiones captantem spiritus liquit; turpis ille, qui vivendo lassus citius quam laborando inter ipsa officia conlapsus est; turpis, quem accipiendis inmorientem rationibus diu tractus risit heres. prae- 3
terire quod mihi occurrit exemplum non possum: S. Turannius fuit exactae diligentiae senex, qui post annum nonagesimum, cum vacationem procurationis ab C. Caesare ultro accepisset, componi se in lecto et velut exanimem a circumstante familia plangi iussit. lugebat domus otium domini senis nec finivit ante tristitiam, quam labor illi suus restitutus est. adeone iuvat occupatum mori? idem plerisque animus est: 4
diutius cupiditas illis laboris quam facultas est; cum inbecillitate corporis pugnant, senectutem ipsam nullo alio nomine gravem iudicant, quam quod illos seponit. lex a quinquagesimo anno militem non legit, a sexagesimo senatorem non citat: difficilius homines a se otium impetrant quam a lege. interim dum rapiuntur 5
et rapiunt, dum alter alterius quietem rumpit, dum mutuo miseri sunt, vita est sine fructu, sine voluptate, sine ullo profectu animi: nemo in conspicuo mortem habet, nemo non procul spes intendit, quidam vero disponunt etiam illa, quae ultra vitam sunt, magnas moles sepulcrorum et operum publicorum dedicationes et ad rogum munera et ambitiosas exequias. at me hercules istorum funera, tamquam minimum vixerint, ad faces et cereos ducenda sunt.

2 *post* grandem natu *aut* declamantem *sim. addendum aut* et *tollendum censet Gertz* | imperitae *volg.* inpedite *A* || 3 assensiones *A sed* as *s. v. add.* A^{3} || 5 *inter* turpis *et* quem A^{6} *s. v.* ille *addidit* || 8 S. Turannius *Gertz* ſtyrannius *A* || 18 legit *Bongarsius* tegit *A* (aȋ cogit *in marg.* A^{6}) || 26 puplicorum *A*

Subscriptionem minio pictam hanc habet liber: L. A. Seneçę Ad Paulinũ De breuitate uitę explicit .~~ \ In ci pit \\\\\\\

(*nomen erasum est*) de consolatione . . . . . . *Huius autem consolationis ad Polybium scriptae extrema tantum inde a verbis c. 17, 2* magna discrimina *in A extant unam paginam dimidiamque (fol. 77r. et 77v.) explentia, atque ea ita erasa, ut legi vix possint. reliqua, quae quidem servata erant, ante fol. 77 avulsa sunt; nam initium libri pridem perisse inde apparet, quod in nullo codice legitur. cum autem liber de brev. vitae et consolatio in multis codd. et in antiquissimis editionibus in unum coaluerint, numeri capitum, quasi unus liber sit, continuantur.*

L. ANNAEI SENECAE

DIALOGORVM LIBER XI.

AD POLYBIVM

DE CONSOLATIONE.

I. [20] *** nostrae compares, firma sunt; si 1
redigas ad condicionem naturae omnia destruentis et
unde edidit eodem revocantis, caduca sunt. quid enim
immortale manus mortales fecerunt? septem illa mira-
cula et si qua his multo mirabiliora sequentium an-
norum extruxit ambitio aliquando solo aequata vi-
sentur. ita est: nihil perpetuum, pauca diuturna sunt;
aliud alio modo fragile est, rerum exitus variantur,
ceterum quicquid coepit et desinit. mundo quidam 2
minantur interitum et hoc universum, quod omnia
divina humanaque complectitur, si fas putas credere,
dies aliquis dissipabit et in confusionem veterem tene-
brasque demerget: eat nunc aliquis et singulas com-
ploret animas, Carthaginis ac Numantiae Corinthique
cinerem et si quid aliud altius cecidit lamentetur, cum
etiam hoc quod non habet quo cadat sit interiturum; eat
aliquis et fata tantum aliquando nefas ausura sibi non
pepercisse conqueratur. [21.] quis tam superbae im- 3

1 nr̄e *BG* nostra *F* nrā *H* si nē (= naturae) *D* si uite *E m. 2* si uite nostre *V* *sententiam mancam sic explet Gertz:* urbes ac monumenta saxo structa, si vitae nostrae compares || 4 fecerunt *DHV ut coni. C. F. W. Müller* fecerint *C* || 9 desinit *C* desinet *F* || 15 aliud altius *C* altius *GH* || 16 etiam hoc *C* hoc etiam *F* || 18 conqueratur *C* queratur *F*

potentisque arrogantiae est, ut in hac naturae necessi-
tate omnia ad eundem finem revocantis se unum ac
suos seponi velit ruinaeque etiam ipsi mundo immi-
4 nenti aliquam domum subtrahat? maximum ergo so-
lacium est cogitare id sibi accidisse, quod omnes ante
se passi sunt omnesque passuri; et ideo mihi videtur
rerum natura, quod gravissimum fecerat, commune
fecisse, ut crudelitatem fati consolaretur aequalitas.

1 II. Illud quoque te non minimum adiuverit, si
cogitaveris nihil profuturum dolorem tuum nec illi,
quem desideras, nec tibi; noles enim longum esse,
quod irritum est. nam si quicquam tristitia profec-
turi sumus, non recuso quicquid lacrimarum fortunae
meae superfuit tuae fundere; inveniam etiamnunc per
hos exhaustos iam fletibus domesticis oculos quod ef-
2 fluat, si modo id tibi futurum bono est. quid cessas?
conqueramur, atque adeo ipse hanc litem meam fa-
ciam: ʻiniquissima omnium iudicio fortuna, adhuc vide-
baris *sinu* eum hominem continuisse, qui munere tuo
tantam venerationem receperat, ut, quod raro ulli
contigit, felicitas eius effugeret invidiam: ecce eum
dolorem illi, quem salvo Caesare accipere maximum
poterat, impressisti, et cum bene illum undique cir-
cuisses, intellexisti hac parte tantummodo patere ictibus

3 seponi *C* reponi *F* || 5 omnis (i *in ras.*) ante se passi sunt omnesque passuri *B*, *item DE*, *nisi quod prius* omnes *om.* omnes ante passi sunt omnesque passuri *F* ante se passi sunt omnes passuri *H* omnes ante passi sunt omnesque <post> passuri *Gertz* || 7 fecerat *O* fecit *E*[1] faceret *Gertz* || 10 nec illi *volg.* nec illi quidem *O* (*item G sed om.* quem) || 14 effundere *malit Wolters* || 16 bono *BF* bonum *C* || 19 sinu eum hominem continuisse *Joh. Müller et ego* (*coll. dial. V 23, 6; 25, 4; Tibulli I 1, 46*) eum hominem continuisse *O* ab (in *Madvig*) eo homine te continuisse *volg.* eum hominem coluisse *Gertz* eum hominem continuo (continua *Schultess*) iuvisse *Petschenig* eo in homine conivisse *Ellis* eo in homine te continuisse *Stangl* || 20 *pro* receperat *Schultess* perceperat *prop.* || 21 contigit *DFG* contingit *BHVE*

tuis. quid enim illi aliud faceres? pecuniam eriperes? 3
numquam illi obnoxius fuit; nunc quoque, quantum
potest, illam a se abigit et in tanta facilitate adqui-
rendi nullum maiorem ex ea fructum quam contemp-
tum eius petit. eriperes illi amicos? sciebas tam ama- 4
biiem esse, ut facile in locum amissorum posset alios
substituere; unum enim hunc ex eis, quos in princi-
pali domo potentes vidi, cognovisse videor, quem om-
nibus amicum habere cum expediat, magis tamen etiam
libet. eriperes illi bonam opinionem? solidior est haec 5
apud eum, quam ut a te quoque ipsa concuti possit.
eriperes bonam valetudinem? sciebas animum eius
liberalibus disciplinis, quibus non innutritus tantum
sed innatus est, sic esse fundatum, ut supra omnis
corporis dolores emineret. eriperes spiritum? quan- 6
tulum nocuisses! longissimum illi ingeni aevum fama
promisit; id egit ipse, ut meliore sui parte duraret et
compositis eloquentiae praeclaris operibus a mortalitate
se vindicaret. quam diu fuerit ullus litteris honor,
quam diu steterit aut Latinae linguae potentia aut
Graecae gratia, vigebit cum maximis viris, quorum se
ingeniis vel contulit vel, si hoc verecundia eius re-
cusat, applicuit. [22.] hoc ergo unum excogitasti, 7
quomodo maxime illi posses nocere; quo melior est
enim quisque, hoc saepius ferre te consuevit sine ullo
dilectu furentem et inter ipsa beneficia metuendam.
quantulum erat tibi immunem ab hac iniuria praestare
eum hominem, in quem videbatur indulgentia tua ratione
certa pervenisse et non ex tuo more temere incidisse!'

1 illi aliud *C* aliud illi *FV* || 3 abigit *Madvig* abicit *F* abiicit *E* abiecit *BHGV* subicit *D* illam sibi subicit *Mueck* || 4 maiorem ex ea *BE* ex ea maiorem *C* || 11 a te quoque ipsa *C* ad te quoque iam *B* || 16 ingenia euum fama (= ingeni aeu. f.) *DEHG* ingena (a *expuncta* ii *s. v. add. m. 2*) euū fama *B* ingenua euum fama *FV* aevum ingenii fama *volg.* ingenio aevum fama *Fickert* || 24 quo melior est enim quisque *Koch coll. p. 314, 17* quo melior est enim quisquis *BF* quo melior enim est quis-que *DE et volg.* || 25 ferre te B te ferre DE

1 III. Adiciamus, si vis, ad has querellas ipsius
adulescentis interceptam inter prima incrementa in-
dolem: dignus fuit ille te fratre. tu certe eras dig-
nissimus, qui ne ex indigno quidem quicquam doleres
fratre: redditur illi testimonium aequale omnium ho-
minum; desideratur in tuum honorem, laudatur in
2 suum. nihil in illo fuit, quod non libenter adgno-
sceres. tu quidem etiam minus bono fratri fuisses
bonus, sed in illo pietas tua idoneam nacta materiam
multo se liberius exercuit. nemo potentiam eius in-
iuria sensit, numquam ille te fratrem ulli minatus est;
ad exemplum se modestiae tuae formaverat cogitabat-
que, quantum tu et ornamentum tuorum esses et onus:
3 suffecit ille huic sarcinae. o dura fata et nullis aequa
virtutibus! antequam felicitatem suam nosset frater
tuus, exemptus est. parum autem me indignari scio;
nihil est enim difficilius quam magno dolori paria
verba reperire. etiamnunc tamen, si quid proficere
4 possumus, conqueramur: 'quid tibi voluisti, tam in-
iusta et tam violenta fortuna? tam cito te indulgentiae
tuae paenituit? quae ista crudelitas est in medios
fratres impetum facere et tam cruenta rapina concor-
dissimam turbam imminuere, tam bene stipatam opti-
morum adulescentium domum, in nullo fratre degene-
rantem, turbare et sine ulla causa delibare [voluisti]?
5 nihil ergo prodest innocentia ad omnem legem exacta,
nihil antiqua frugalitas, nihil felicitatis summae

3 fratre *O* frater *Gertz* || 4 ne *DE Bentley* nec *BGV* | indigno *GV volg.* digno *O* || 13 tu et *DE* et *BHG* || 14 equa *BH* bene equa *DE* (bene *in aliis codicibus post* antequam *legitur; cfr. Rossbach: de Sen. libror. recensione et emendatione p. 11sq.*) benigna *Schultess* || 18 reperire *B* rependere *DEG* reprehendere *H* | etiamnunc *Haase* iam nunc *O* || 20 cito te *B* te *om. C* || 21 est, in medios . . . delibare [uoluisti]? *Gertz,* voluisti *inscita interpolatione ad infinitivos regendos additum esse arbitratus* est? in medios . . . delibare uoluisti? *O volg.* || *23 tam bene B* tandem *CG latere* tam dense *suspicatur Gertz* || *25 turbare BH* proturbare *D* perturbare E

potentia summa conservata abstinentia, nihil sincerus
et tutus litterarum amor, nihil ab omni labe mens
vacans? luget Polybius, et in uno fratre quid de re-
liquis possit metuere admonitus etiam de ipsis doloris
sui solaciis timet. facinus indignum! luget Polybius
et aliquid propitio dolet Caesare! hoc sine dubio,
impotens fortuna, captasti, ut ostenderes neminem
contra te ne a Caesare quidem posse defendi.'

IV. [23.] Diutius accusare fata possumus, mutare 1
non possumus: stant dura et inexorabilia; nemo illa
convicio, nemo fletu, nemo causa movet; nihil um-
quam ulli parcunt nec remittunt. proinde parcamus
lacrimis nihil proficientibus; facilius enim nos inferis
dolor iste adiciet quam illos nobis reducet: qui si nos
torquet, non adiuvat, primo quoque tempore depo-
nendus est et ab inanibus solaciis atque amara qua-
dam libidine dolendi animus recipiendus est. nam 2
lacrimis nostris nisi ratio finem fecerit, fortuna non
faciet. omnis agedum mortalis circumspice, larga
ubique flendi et adsidua materia est: alium ad coti-
dianum opus laboriosa egestas vocat, alium ambitio
numquam quieta sollicitat, alius divitias, quas opta-
verat, metuit et voto laborat suo, alium solitudo
[alium labor] torquet, alium semper vestibulum obsi-
dens turba; hic habere se dolet liberos, hic perdidisse:

2 tutus *O quod recte defendit Gronov* putus *Muret* totus *Schultess* || 3 quid *G Pincianus* quicquid *O* || 12 ulli parcunt *B* parcunt ulli *C* || 13 inferis *scripsi, quod Schultessio quoque in mentem venit, qui tamen* fletis *praetulit* illis *CGV* illos *D* illi *volg.* || 14 dolor iste *BEH* dolor *D* dolor isti *G* | quam illos *BE* (o *in ras.*) *HGV* quam illas *D* quam illum *volg.* addicet quam amissos *Pauly* | nobis *H ut volg.* a nobis *CG* ad nos *V* | reducet *C* reducent *D* || 16 quadam libidine *C* quamdã libidinẽ *B* || 17 est *om. volg.* || 19 om̃is agendum mortales *B* quamuis agendum sit mortales *CG* || 23 solitudo [alium labor] torquet, alium *Haupt* sollicitudo alium labor torquet alium *O* solitudo, alium favor torquet ac *Gertz* solitudo, alium clamor torquet, alium *Schultess*

3 lacrimae nobis deerunt ante quam causae dolendi. non vides, qualem nobis vitam rerum natura promiserit, quae primum nascentium hominum fletum esse voluit? hoc principio edimur, huic omnis sequentium annorum ordo consentit. sic vitam agimus, ideoque moderate id fieri debet a nobis, quod saepe faciendum est, et respicientes, quantum a tergo rerum tristium immineat, si non finire lacrimas, at certe reservare debemus. nulli parcendum est rei magis quam huic, cuius tam frequens usus est.

1 V. Illud quoque te non minimum adiuverit, si cogitaveris nulli minus gratum esse dolorem tuum quam ei, cui praestari videtur: torqueri ille te aut non vult aut non intellegit. nulla itaque eius officii ratio est, quod ei, cui praestatur, si nihil sentit, super-
2 vacuum est, si sentit, ingratum est. [24.] neminem esse toto orbe terrarum, qui delectetur lacrimis tuis, audacter dixerim. quid ergo? quem nemo adversus te animum gerit, eum esse tu credis fratris tui, ut cruciatu tui noceat tibi, ut te velit abducere ab occupationibus tuis, id est a studio et a Caesare? non est hoc simile veri. ille enim indulgentiam tibi tanquam fratri praestitit, venerationem tanquam parenti, cultum tanquam superiori; ille desiderio tibi esse vult, tormento esse non vult. quid itaque iuvat dolori intabescere, quem, si
3 quis defunctis sensus est, finiri frater tuus cupit? de alio fratre, cuius incerta posset voluntas videri, omnia haec in dubio ponerem et dicerem: 'sive te torqueri lacrimis numquam desinentibus frater tuus cupit, indignus hoc affectu tuo est; sive non vult, utrique

8 hominum *O* omen *Muret* || 16 *prius* est *volg. om. cfr. c. 4, 1* || 19 cruciatu tui nocere *malit Gertz, sed vide quae Joh. Müller in act. Acad. Vindob. CXXXVI p. 17 disputavit* || 20 ut te uelit *B m. 2 H* ùate uelit *B m. 1 sed* a *postea perforatum est* et priuate nolit *D* et priuate uelit *E* || 26 defuncti *O corr. Muret* || 28 in dubio *Gertz* non dubie *O* dubie *volg. omnia hac condicione* ponerem, ut dicerem Schultess

vestrum inhaerentem dolorem dimitte; nec impius frater sic desiderari debet nec pius sic velit.' in hoc vero, cuius tam explorata pietas est, pro certo habendum est nihil esse illi posse acerbius, quam si tibi hic casus eius acerbus est, si te ullo modo torquet, si oculos tuos, indignissimos hoc malo, sine ullo flendi fine et conturbat idem et exhaurit.

Pietatem tamen tuam nihil aeque a lacrimis tam 4
inutilibus abducet, quam si cogitaveris fratribus te tuis exemplo esse debere fortiter hanc fortunae iniuriam sustinendi. quod duces magni faciunt rebus affectis, ut hilaritatem de industria simulent et adversas res adumbrata laetitia abscondant, ne militum animi, si fractam ducis sui mentem viderint, et ipsi collabantur, id nunc tibi quoque faciendum est: indue 5
dissimilem animo tuo vultum et, si potes, proice omnem ex toto dolorem, si minus, introrsus abde et contine, ne appareat, et da operam, ut fratres tui te imitentur, qui honestum putabunt, quodcumque te facientem viderint, animumque ex vultu tuo sument. et solacium debes esse illorum et consolator; non poteris autem horum maerori obstare, si tuo indulseris.

VI. [25.] Potest et illa res a luctu te prohibere 1
nimio, si tibi ipse renuntiaveris nihil horum, quae facis, posse subduci. magnam tibi personam hominum consensus imposuit: haec tibi tuenda est. circumstat te omnis ista consolantium frequentia et in animum tuum inquirit ac perspicit quantum roboris ille adversus dolorem habeat et utrumne tu tantum rebus

1 inherentem *O* *vix sanum* indecentem (*'si modo conceditur, posse in eo etiam hanc leniorem reprehensionem esse'*) *Schultess* utique vanum inhaerentem *Mueck* || 8 a *om.* *BH* | tam *Pincianus* iam *O* || 9 abducet *H* adducet *C* || 16 dissimilem animo tuo *DH* *in B* animo *in marg. add. alia manu* || 17 abde *B* absconde *CG* || 25 horum *O* eorum *V* || 26 personam *BV* partem *CG* || 29 perspicit *C* prospicit *HV*

secundis uti dextere scias, an et adversas possis viri-
2 liter ferre: observantur oculi tui. liberiora sunt omnia iis, quorum affectus tegi possunt; tibi nullum secretum liberum est. in multa luce fortuna te posuit; omnes scient, quomodo te in isto tuo gesseris vulnere, utrumne statim percussus arma summiseris an in gradu steteris. olim te in altiorem ordinem et amor Caesaris extulit et tua studia eduxerunt. nihil te plebeium decet, nihil humile. quid autem tam humile ac muliebre est
3 quam consumendum se dolori committere? non idem tibi in luctu pari quod tuis fratribus licet; multa tibi non permittit opinio de studiis ac moribus tuis recepta, multum a te homines exigunt, multum expectant. si volebas tibi omnia licere, ne convertisses in te ora omnium: nunc tantum tibi praestandum est, quantum promisisti. omnes illi, qui opera ingenii tui laudant, qui describunt, quibus, cum fortuna tua opus non sit, ingenio opus est, custodes animi tui sunt. nihil umquam ita potes indignum facere perfecti et eruditi viri professione, ut non multos admirationis de te suae
4 paeniteat. non licet tibi flere immodice, nec hoc tantummodo non licet; ne somnum quidem extendere in partem diei licet aut a tumultu rerum in otium ruris quieti confugere aut assidua laboriosi officii statione fatigatum corpus voluptaria peregrinatione recreare aut spectaculorum varietate animum detinere aut ex tuo arbitrio diem disponere. [26.] multa tibi non licent,
5 quae humillimis et in angulo iacentibus licent: magna

1 uti dextere *Bongarsius* uti id extere *B* uti id exercere *H* uti et te exercere *DE* indulgere *V* || 3 iis *DE* hiis *H* his *BV* | tegi *DE* regi *BH* || 6 ĩgradu *B* ingratus *C* || 8 eduxerunt *Madvig* deduxerunt *O* || 15 tantum *Bentley* autem *BH* autem tantum *DEV* || 16 promisisti omnis illi . . opus est custodes *DE corr. Lipsius* promisisti omnibus illis . . opus est. custodes *BH* || 19 perfecti '*vetus lectio Pinciani' et unus Pal. Gruteri* profecti *O* || 22 licet: ne *Bentley* licet nec *BH* licet tibi nec *DE* || 24 quieti *V et unus Gruteri* quietis *O* || 26 ex tuo *BH* tuo *DE* || 28 iacentibus *O* latentibus *Wesenberg*

servitus est magna fortuna. non licet tibi quicquam arbitrio tuo facere: audienda sunt tot hominum milia, tot disponendi libelli; tantus rerum ex orbe toto coeuntium congestus, ut possit per ordinem suum principis maximi animo subici, exigendus est. non licet tibi, inquam, flere: ut multos flentes audire possis, ut periclitantium et ad misericordiam mitissimi Caesaris pervenire cupientium *lacrimas siccare*, lacrimae tibi tuae adsiccandae sunt.

VII. Haec tamen etiamnunc levioribus te remediis 1
adiuvabunt; cum voles omnium rerum oblivisci, Caesarem cogita. vide, quantam huius in te indulgentiae fidem, quantam industriam debeas: intelleges non magis tibi incurvari licere quam illi, si quis modo est fabulis traditus, cuius umeris mundus innititur.
Caesari quoque ipsi, cui omnia licent, propter hoc 2
ipsum multa non licent: omnium somnos illius vigilia defendit, omnium otium illius labor, omnium delicias illius industria, omnium vacationem illius occupatio. ex quo se Caesar orbi terrarum dedicavit, sibi eripuit, et siderum modo, quae inrequieta semper cursus suos

1 fortuna *G* p̄ō (= potentia) *H* | quicquam arbitrio tuo facere *O* inquam, arb. t. agere *Gertz* || 5 exigendus est (*cfr. ep. 86, 10; 95, 57*) *retinui* exigendus is est *BH* erigendus is est *DE* erigendus tuus (*scil.* animus) est *Pincianus* erigendus ipse es *Lipsius* digerendus tibi est *Gertz* || 6 flere: ut . . possis, ut *edd. ante Gronovium* flere, ut . . possis. Ut *Gronov* || 8 lacrimas siccare *ego addidi* cupientium lacrimae tibi *BHG* cupientium lacrimae possint, tibi *DE ex interpolatione orta, quamvis Haupt hanc scripturam defendat* et periclitantium et . . . cupientium lacrimas <siccare>, tibi *Pauly* ut multos flentes videre possis, ut . . . cupientium lacrimas, tibi *Gertz* ut multos fletus audire possis tot periclitantium et . . . cupientium, lacrimae tibi *Schultess* cupientium lacrimae possint (*scil.* pervenire), tibi *Mueck* || 9 assicandae *B* || 10 leuioribus te *DE* lenioribus *BH* || 12 inte *BH* uite *DE* || 15 traditus *BH* traditus fauor *DE* || 17 somnos *Scriverius* domos *O* || 19 uacationem *DE* euacationem *H* euocationem *B* || 20 dedicauit *C* declinauit *B* | sibi *C* se sibi *D* *cfr. Gertz stud. crit. p. 165*

explicant, numquam illi licet subsistere nec quicquam
3 suum facere. ad quendam itaque modum tibi quoque
eadem necessitas iniungitur: non licet tibi ad utilitates
tuas, ad studia tua respicere. Caesare orbem terrarum
possidente impertire te nec voluptati nec dolori nec
4 ulli alii rei potes: totum te Caesari debes. adice nunc
quod, cum semper praedices cariorem tibi spiritu tuo
Caesarem esse, fas tibi non est salvo Caesare de for-
tuna queri: hoc incolumi salvi tibi sunt tui, nihil
perdidisti, non tantum siccos oculos tuos esse sed
etiam laetos oportet; in hoc tibi omnia sunt, hic pro
omnibus est. quod longe a sensibus tuis pudentissimis
piissimisque abest, adversus felicitatem tuam parum
gratus es, si tibi quicquam hoc salvo flere permittis.
1 VIII. Monstrabo etiamnunc non quidem firmius
remedium sed familiarius. si quando te domum rece-
peris, tunc erit tibi metuenda tristitia: nam quam diu
numen tuum intueberis, nullum illa ad te inveniet ac-
cessum, omnia in te Caesar tenebit; cum ab illo dis-
cesseris, tunc velut occasione data insidiabitur soli-
tudini tuae dolor et requiescenti animo tuo paulatim
2 inrepet. itaque non est quod ullum tempus vacare
patiaris a studiis: tunc tibi litterae tuae tam diu ac
tam fideliter amatae gratiam referant, tunc te illae
antistitem et cultorem suum vindicent, tunc Homerus
et Vergilius tam bene de humano genere meriti,

1 licet subsistere *DE* licet et subsistere *B* licet nec subsistere *B m. 2 et volg.* || 2 suum *volg. et B* (*sed ex* sua *corr.*) sua *H* sui *D* suo *E* || 6 debes *V et volg.* debeas *B* debeas *C* || 7 *lectionem volg. retinui e codd. DE petitam; quid Seneca scripserit, prorsus incertum est* predices cariores tibi spu tuo cariores sint fas *HG et duo Gruteri, nisi quod G et alter Grut. priore loco* cariorem *habent* predices cariores sint fas *B* praedices cariorem tibi spiritu tuo Caesarem, cariorem esse tuis, fas *temptavit Gertz* || 10 tantum (tm̃) *C* tn̄ (tamen) *B* || 12 pudentissimis *Stangl* prud- *O* || 15 firmius *B* firmum *C* || 22 inrepet *B* (et *corr. ex* it *m. 2*) inrepit *C* | ullum *B* nullum *C* illud *malit Gertz* || 26 Uirgilius *BH*

quam tu et de illis et de omnibus meruisti, quos pluribus
notos esse voluisti quam scripserant, multum tecum
morentur: tutum id erit omne tempus, quod illis tu-
endum commiseris; tunc Caesaris tui opera, ut per
omnia saecula domestico narrentur praeconio, quantum
potes, compone: nam ipse tibi optime formandi con-
dendique res gestas et materiam dabit et exemplum.
[27.] non audeo te eo usque producere, ut fabellas 3
quoque et Aesopeos logos, intemptatum Romanis in-
geniis opus, solita tibi venustate conectas. difficile est
quidem, ut ad haec hilariora studia tam vehementer
perculsus animus tam cito possit accedere: hoc tamen
argumentum habeto iam corroborati eius et redditi
sibi, si poterit a severioribus scriptis ad haec soluti-
ora procedere. in illis enim quamvis aegrum eum 4
adhuc et secum reluctantem avocabit ipsa rerum, quas
tractabit, austeritas; haec, quae remissa fronte com-
mentanda sunt, non feret, nisi cum iam sibi ab omni
parte constiterit. itaque debebis eum severiore materia
primum exercere, deinde hilariore temperare.

IX. Illud quoque magno tibi erit levamento, si 1
saepe te sic interrogaveris: 'utrumne meo nomine doleo
an eius qui decessit? si meo, perit indulgentiae iac-
tatio et incipit dolor hoc uno excusatus, quod honestus

1 quam tu et *VD* quantum et *E* quam et *BH* | et de illis et de omnibus . . . quam <quibus> scripserant *v. d. Vliet* et de omnibus et de illis . . . quam scripserant *O sed transpositio vid. necessaria* || 3 erit *DEHV* exit *B* || 8 eo usque *B m. 2* usque *B m. 1 C* eo *post* audeo *inseruerat Gertz* || 9 Aesopeos logos *volg.* oesopeos longos *B* Aesopi apologos *Pincianus* | ingeniis *O* ingenuis *Ussani, sed id scribere Sen. non poterat ad libertum Claudii* || 10 conectas (*vel* cōnectas) *C* nectas *D* convertas *Pincianus* || 11 quidem *O* enim *Gertz* || 15 procedere *DE* producere *BH* | eum *del. Gemoll* || 16 *aut* secum *tollendum aut* deluctantem *scribendum esse Gertzio non concesserim* | auocauit *B m. 1* aduocauit *B m. 2 C* aduocabit *V corr. Bongarsius* || 18 non feret *volg.* ut ferret *BH* non fert *D* non ferret *G* non referret *E* vix feret *Gertz* || 19 seueriore materia primum *O* pr. sev. m. *Koch* || 22 sic *om. BH*

est, cum ad utilitatem respicit, a pietate desciscere;
nihil autem minus bono viro convenit quam in fratris
2 luctu calculos ponere. si illius nomine doleo, necesse
est alterutrum ex his duobus esse iudicem: nam si
nullus defunctis sensus superest, evasit omnia frater
meus vitae incommoda et in eum restitutus est locum,
in quo fuerat antequam nasceretur, et expers omnis
mali nihil timet, nihil cupit, nihil patitur: quis iste
furor est pro eo me numquam dolere desinere, qui
3 numquam doliturus est? si est aliquis defunctis sensus,
nunc animus fratris mei velut ex diutino carcere
emissus, tandem sui iuris et arbitrii, gestit et rerum
naturae spectaculo fruitur et humana omnia ex loco
superiore despicit, divina vero, quorum rationem tam
diu frustra quaesierat, propius intuetur. quid itaque
eius desiderio maceror, qui aut beatus aut nullus est?
beatum deflere invidia est, nullum dementia.' [28.]
4 an hoc te movet, quod videtur ingentibus et cum
maxime circumfusis bonis caruisse? cum cogitaveris
multa esse, quae perdidit, cogita plura esse, quae non
timet: non ira eum torquebit, non morbus affliget, non
suspicio lacesset, non edax et inimica semper alienis
processibus invidia consectabitur, non metus sollicitabit,
non levitas fortunae cito munera sua transferentis
inquietabit. si bene computes, plus illi re-
5 missum quam ereptum est. non opibus fruetur, non
tua simul ac sua gratia; non accipiet beneficia, non
dabit: miserum putas, quod ista amisit, an beatum,
quod non desiderat? mihi crede, is beatior est, cui
fortuna supervacua est, quam is, cui parata est. omnia
ista bona, quae nos speciosa sed fallaci voluptate
delectant, pecunia, dignitas, potentia aliaque complura,

4 *de singulari* nam *coniunctionis usu Gertz apte confert Thucyd. VI 24, 3 Vahlen ad Aristot. poetic. p. 1448a 31; vide et Hude Herm. XXXVI (1901) p. 313 XXXIX p. 476* || *16* maceror *C* marceor *B* || 18 uidetur *C et volg.* uidentibus *B videtur tibi Gertz* || 30 parata *O* parta *Pincianus*

ad quae generis humani caeca cupiditas obstupescit,
cum labore possidentur, cum invidia conspiciuntur, eos
denique ipsos, quos exornant, et premunt; plus mi-
nantur quam prosunt; lubrica et incerta sunt, num-
quam bene tenentur; nam ut nihil de tempore futuro
timeatur, ipsa tamen magnae felicitatis tutela sollicita
est. si velis credere altius veritatem intuentibus, omnis 6
vita supplicium est: in hoc profundum inquietumque
proiecti mare, alternis aestibus reciprocum et modo
allevans nos subitis incrementis, modo maioribus dam-
nis deferens assidueque iactans, numquam stabili con-
sistimus loco, pendemus et fluctuamur et alter in al-
terum illidimur et aliquando naufragium facimus,
semper timemus; in hoc tam procelloso et ad omnes 7
tempestates exposito mari navigantibus nullus portus
nisi mortis est. ne itaque invideris fratri tuo: quiescit.
tandem liber, tandem tutus, tandem aeternus est.
superstitem Caesarem omnemque eius prolem, super-
stitem te cum communibus habet fratribus. antequam
quicquam ex suo favore fortuna mutaret, stantem ad-
huc illam et munera plena manu congerentem reliquit.
fruitur nunc aperto et libero caelo, ex humili atque 8
depresso in eum emicuit locum, quisquis ille est, qui
solutas vinculis animas beato recipit sinu, et nunc
libere illic vagatur omniaque rerum naturae bona cum
summa voluptate perspicit. erras: non perdidit lucem
frater tuus, sed sinceriorem sortitus est. omnibus illo 9
nobis commune est iter: quid fata deflemus? non reli-
quit ille nos sed antecessit. [29.] est, mihi crede,

2 eos denique ipsos *Haase e cod. Rom. Dalecampii* eosdemque ipsos *C* eisdemque ipsis (*i in litura*) *B* || 10 modo *om. B* || 13 <ne> naufragium faciamus *Goerenz* || 14 ad *Gertz coll. dial. VI 9, 3 qu. nat. I 16, 4; addit Rech dial. IX 8, 9 XII 2, 4 epist. 7, 3* in *O* || 18 *verba* Caesarem . . . superstitem *om. B* || 19 communibus *O* omnibus *G ut volg.* || 25 libere illic *B* libere *EHG et volg.* liber *D* illic libere *V* || 26 perspicit *O* percipit *Goerenz, rectene dubito* | perdidit *volg.* perdit *O* || 27 sinceriorem *Gertz* securiorem *C* securior est *H* puriorem Spalding

magna felicitas in ipsa necessitate moriendi. nihil ne in totum quidem diem certi est: quis in tam obscura et involuta veritate divinat, utrumne fratri tuo mors inviderit an consuluerit?

1 X. Illud quoque, qua iustitia in omnibus rebus
es, necesse est te adiuvet cogitantem non iniuriam tibi
factam, quod talem fratrem amisisti, sed beneficium
datum, quod tam diu tibi pietate eius uti fruique
2 licuit. iniquus est, qui muneris sui arbitrium danti
non relinquit, avidus, qui non lucri loco habet, quod
accepit, sed damni, quod reddidit. ingratus est, qui
iniuriam vocat finem voluptatis, stultus, qui nullum
fructum esse putat bonorum nisi praesentium, qui non
et in praeteritis adquiescit et ea iudicat certiora, quae
abierunt, quia de illis ne desinant non est timendum.
3 nimis angustat gaudia sua, qui eis tantummodo, quae
habet ac videt, frui se putat et habuisse eadem pro
nihilo ducit; cito enim nos omnis voluptas relinquit,
quae fluit et transit et paene ante quam veniat aufertur.
itaque in praeteritum tempus animus mittendus est et
quicquid nos umquam delectavit reducendum ac fre-
quenti cogitatione pertractandum est: longior fidelior-
4 que est memoria voluptatum quam praesentia. quod
habuisti ergo optimum fratrem, in summis bonis pone!
non est quod cogites, quanto diutius habere potueris,
sed quam diu habueris. rerum natura illum tibi sicut
ceteris fratres suos non mancipio dedit, sed commo-

1 necessitate *Heylbut in dissert. Bonn. 1876 Thes. VII* felicitate *O* facilitate *Petschenig* || 2 in *ante* tam obscura *del. W. Gemoll* || 3 ueritate *O* varietate *Pincianus coll. c. 11, 5* || 4 inuiderit *V et volg.* inuideat *O* || 6 es *Pincianus* est *O* | necesse est *DEV* necesse *BHG* || 8 tibi pietate eius uti fruique licuit *BG* pietate e. u. f. tibi licuit *DE* pietate eius fruique tibi licuit *H* pietate eius tibi uti licuit *V* || 10 relinquit *B* reliquit *C* || 13 esse putat *B* putat esse *CGV* || 23 uoluptandum *B corr. m. 2* || 26 sed *m. 2 add. in B* | tibi *B m. 2 et volg.* sibi *O* || *27 fratres* suos *Madvig* fratribus suos *O* fratribus suis *V* | *mancipio B* mancipios *GH* in mancipium *V om. DE*

davit; cum visum est deinde, repetît nec tuam in eo satietatem secuta est sed suam legem. si quis pecu- 5
niam creditam solvisse se moleste ferat, eam praesertim, cuius usum gratuitum acceperit, nonne iniustus vir habeatur? dedit natura fratri tuo vitam, dedit et tibi: quae suo iure usa si a quo voluit debitum suum citius exegit, non illa in culpa est, cuius nota erat condicio, sed mortalis animi spes avida, quae subinde, quid rerum natura sit, obliviscitur nec umquam sortis suae meminit, nisi cum admonetur. gaude itaque ha- 6
buisse te tam bonum fratrem et usum fructumque eius, quamvis brevior voto tuo fuerit, boni consule. cogita iucundissimum esse, quod habuisti, humanum, quod perdidisti: nec enim quicquam minus inter se consentaneum est quam aliquem moveri, quod sibi talis frater parum diu contigerit, non gaudere, quod tamen contigerit.

XI. 'At inopinanti ereptus est.' sua quemque 1
credulitas decipit et in eis, quae diligit, voluntaria mortalitatis oblivio: natura nulli se necessitatis suae gratiam facturam esse testata est. cotidie praeter oculos nostros transeunt notorum ignotorumque funera, nos tamen aliud agimus et subitum id putamus esse, quod nobis tota vita denuntiatur futurum. non est itaque ista fatorum iniquitas, sed mentis humanae pravitas insatiabilis rerum omnium, quae indignatur inde excidere, quo admissa est precario. [30.] quanto ille 2

1 deinde repetit *B* deiure repetit *C* || 5 habeatur *BG* habeat *H* habetur *DE* || 6 quae suo iure usa si *Petschenig* que suo uite (*corr. in* iure) usa sunt (sunt *punctis notatum*) *B* quae suo iure uisa sunt *HG* (*sed in G corr.* usa est) quae suo iure usa (usu *E*) fuit *DE* suo ergo iure usa est *V* quae s. iure usa est, *Wesenberg cum uno Gruteri* suo iure usa . . . exegit. *Rossbach* (*om.* quae) quae s. i. usa nunc . . . exegit . *Schultess* || 7 exegit, non *Gertz* exegit. Non *volg.* || 11 fructumque *C* fructum *EV* || 18 quemque *HB m. 2* queque *DE* quandoque *B m. 1* || 26 inde excidere, quo *Gertz* inde eximere quo *DEGV* inde eximere quod *B* inde se eximi quo *H* inde exire quo Haase inde eximi quo *Feldmann* inde eximi in quod Mueck

iustior, qui nuntiata filii morte dignam magno viro vocem emisit: 'ego cum genui, tum moriturum scivi.' prorsus non mireris ex hoc natum esse, qui fortiter mori posset. non accepit tamquam novum nuntium filii mortem; quid enim est novi hominem mori, cuius tota vita nihil aliud quam ad mortem iter est? 'ego
3 cum genui, tum moriturum scivi.' deinde adiecit rem maioris et prudentiae et animi: 'et huic rei sustuli.' omnes huic rei tollimur; quisquis ad vitam editur, ad mortem destinatur. gaudeamus *ergo* eo, quod dabitur, reddamusque id, cum reposcemur: alium alio tempore fata comprehendent, neminem praeteribunt. in procinctu stet animus et id quod necesse est numquam
4 timeat, quod incertum est semper expectet. quid dicam duces ducumque progeniem et multis aut consulatibus conspicuos aut triumphis sorte defunctos inexorabili? tota cum regibus regna populique cum *re*gentibus tulere fatum suum: omnes, immo omnia in ultimum diem spectant. non idem universis finis est: alium in medio cursu vita deserit, alium in ipso aditu relinquit, alium in extrema senectute fatigatum iam et exire cupientem vix emittit; alio quidem atque alio tempore, omnes tamen in eundem locum tendimus; utrumne stultius sit nescio mortalitatis legem ignorare, an inpu-
5 dentius recusare. agedum illa, quae multo ingenii tui labore celebrata sunt, in manus sume utriuslibet auctoris carmina, quae tu ita resolvisti, ut quamvis structura illorum recesserit, permaneat tamen gratia — sic enim illa ex alia lingua in aliam transtulisti, ut, quod

2/8 *versus est Ennii e Telamone sumptus; Vahlen: Enn. poes. rel.*[2] *p. 177 II* (*v. 312*) *cfr. Cic. Tuscul. III § 28*

2 morituros *deinde* ei rei sustuli *Ennius* || 5 enim est *B* est enim *C* || 7 *post* genui *Gertz* inquit *inserendum censet, sed cfr. ad dial. I 5, 11* | moriturum *C* morituros *B* | rem *O* vocem *malit Gertz* || 10 ergo eo *Erasm.*[1] ergo *Pal. 2 Gruteri* eo *O* || *17 cum regentibus Haase* (*cfr. ep. 59, 7 p. 176, 23*) cum gentibus *O* || 26 in manus *C* ĩmanu *B*

difficillimum erat, omnes virtutes in alienam te oratio-
nem secutae sint —: nullus erit in illis scriptis liber,
qui non plurima varietatis humanae incertorumque
casuum et lacrimarum ex alia atque alia causa fluen-
tium exempla tibi suggerat. lege, quanto spiritu in- 6
gentibus intonueris verbis: pudebit te subito deficere
et ex tanta orationis magnitudine desciscere. ne com-
miseris, ut quisquis exemplaris modo scripta tua mi-
rabatur quaerat quomodo tam grandia tamque solida
tam fragilis animus conceperit.

XII. Potius ab istis te, quae torquent, ad haec 1
tot et tanta, quae consolantur, converte ac respice
optimos fratres, respice uxorem, filium respice: pro
omnium horum salute hac tecum portione fortuna de-
cidit. multos habes, in quibus adquiescas. [31.] ab
hac te infamia vindica, ne videatur omnibus plus apud
te valere unus dolor quam haec tam multa solacia.
omnis istos una tecum perculsos vides nec posse tibi 2
subvenire, immo etiam ultro expectare, ut a te sub-
leventur, intellegis; et ideo quanto minus in illis doc-
trinae minusque ingenii est, tanto magis obsistere te
necesse est communi malo. est autem hoc ipsum solacii
loco, inter multos dolorem suum dividere; qui quia
dispensatur inter plures, exigua debet apud te parte
subsidere. non desinam totiens tibi offerre Caesarem: 3
illo moderante terras et ostendente quanto melius bene-

1 uirtutes *B m. 2 in marg. DE* turtures *B m. 1* currentes *H* veneres *coni. Fickert* || 2 nullus erit *volg.* nullus erat *C* nullis erat *H* || 5 quanto spiritu *DB m. 2* quanta spiritum *B m. 1 H* || 6 verbis *Bentley* rebus *O* quantum spiritum lugentibus intonueris heroibus *coni. Schultess* || 7 ex tanta *O* a tanta *Gruter* | desciscere *O* decidere *volg.* decrescere *Wolters* || 8 exemplaris modo *Schultess* exemplo ac modo *BGV* exemplo aut modo *C* exempto modo (*i. e.* sine modo) *Madvig* pro exemplo ac modo *Koch* | mirabatur *in marg. B et volg.* mirabitur *DHGV* mirabiliter *B* mirabilitur *E* || 16 omnibus *O* hominibus *Gertz* || 18 perculsos *BE* periculosos *DH* || 24 plures *B* plura *C* || 25 subsidere *B* subsistere *C*

ficiis imperium custodiatur quam armis, illo rebus humanis praeside*nte* non est periculum, ne quid perdidisse te sentias; in hoc uno tibi satis praesidi, solaci est. attolle te et, quotiens lacrimae suboriuntur oculis tuis, totiens illos in Caesarem derige: siccabuntur maximi et clarissimi conspectu numinis; fulgor eius illos, ut nihil aliud possint aspicere, praestringet
4 et in se haerentes detinebit. hic tibi, quem tu diebus intueris ac noctibus, a quo numquam deicis animum, cogitandus est, hic contra fortunam advocandus. nec dubito, cum tanta illi adversus omnes suos sit mansuetudo tantaque indulgentia, quin iam multis solaciis tuum istud vulnus obduxerit, iam multa, quae dolori obstarent tuo, congesserit. quid porro? ut nihil horum fecerit, nonne protinus ipse conspectus per se tantummodo cogitatusque Caesar maximo solacio tibi est?
5 dii illum deaeque terris diu commodent! acta hic divi Augusti aequet, annos vincat! quam diu inter mortales erit, nihil ex domo sua mortale esse sentiat! rectorem Romano imperio filium longa fide approbet et ante illud consortem patris quam successorem aspiciat! sera et nepotibus demum nostris dies nota sit, qua illum gens sua caelo asserat!

2 praesidente *Erasmus et B m. 2 in marg.* praeside *C* presidie *E* | non *DE* nec *BHG* || 3 praesidi, solaci *scripsi* presidi solatii *C sed* satis *ante* solatii *add. in B m. 2 in marg. quod volgo recipitur* || 5 dirige *C* dirigere *D corr. Gertz* || 6 numinis *C* minimus *G et ut vid. H* luminis *Gruter et Lipsius* || 13 iam multa *Schultess* non multa *O* multa *Haase* monita multa *Gertz* || 17 dii *BH* | *post* deeque *B in marg.* omnes *habet, ut volg.* | commodent *unus Gruteri et B 2 m.* commendent *C* | acta . . . uincat *codd. Gruteri et N. Fabri* acta hic diui augustie que tam nos uincat *B* (augusti aequet annos *m. 2 in marg.*) *et eadem fere HGV* et facient ut *D* et faciat ut *E* || 20 Romano *B* humano *C* || 21 illud *Schultess* illum *O* | aspiciat *BV* accipiat *C* illum . . . aspiciamus *Gertz* illum . . . accipiat *volg.* || 22 demum ·*ri et volg.* deinde (deiñ) *O* || 23 qua *volg.* quam *B* m *Gertz* | asserat *B* afferat *C*

XIII. [32.] Abstine ab hoc manus tuas, fortuna, 1
nec in isto potentiam tuam nisi ea parte, qua prodes,
ostenderis! patere illum generi humano iam diu aegro
et affecto mederi, patere quicquid prioris principis
furor concussit in suum locum restituere ac reponere!
sidus hoc, quod praecipitato in profundum et demerso
in tenebras orbi refulsit, semper luceat! hic Germaniam 2
pacet, Britanniam aperiat, et patrios triumphos ducat
et novos: quorum me quoque spectatorem futurum,
quae ex virtutibus eius primum optinet locum, promittit
clementia. nec enim sic me deiecit, ut nollet erigere,
immo ne deiecit quidem, sed impulsum a fortuna et
cadentem sustinuit et in praeceps euntem leniter divi-
nae manus usus moderatione deposuit: deprecatus est
pro me senatum et vitam mihi non tantum dedit sed
etiam petît. viderit: qualem volet esse, existimet cau- 3
sam meam; vel iustitia eius bonam perspiciat vel
clementia faciat bonam: utrumque in aequo mihi eius
beneficium erit, sive innocentem me scierit esse, sive
voluerit. interim magnum miseriarum mearum sola-
cium est videre misericordiam eius totum orbem per-
vagantem: quae cum ex ipso angulo, in quo ego de-
fixus sum, complures multorum iam annorum ruina
obrutos effoderit et in lucem reduxerit, non vereor ne
me unum transeat. ipse autem optime novit tempus,
quo cuique debeat succurrere; ego omnem operam dabo,
ne pervenire ad me erubescat. o felicem clementiam 4
tuam, Caesar, quae efficit, ut quietiorem sub te agant
vitam exules, quam nuper sub Gaio egere principes!

8 pacet *volg.* placet *O* | patrios *DE et H in marg.* pater *BHV* paternos *unus Gruteri* || 10 optinet (obt.) *codd. Pinc. et Gruteri unus B m. 2 et volg.* oportet *C* || 13 leniter *B m. 2 H* leuiter *BDEV* || 16 petit *BEH* petiit *DB m. 2* | *post* viderit *interp. Gertz,* et *ante* qualem *add. Schultess* || 17 perspiciat *G et cod. Gruteri* prospiciat *OV* || 22 ex ipso angulo *HB* (*sed in hoc m. 1 scripserat* ãgelo) ex ipso hoc angulo *DE* | defixus *O* defossus *Pincianus* || 26 quo cuique *volg.* quocũque *O* || 28 efficit *DE* effecit *BH*

non trepidant nec per singulas horas gladium expectant nec ad omnem navium conspectum pavent; per te habent ut fortunae saevientis modum ita spem quoque melioris eiusdem ac praesentis quietem. scias licet ea demum fulmina esse iustissima, quae etiam percussi colunt.
1 XIV. [33.] Hic itaque princeps, qui publicum omnium hominum solacium est, aut me omnia fallunt aut iam recreavit animum tuum et tam magno vulneri maiora adhibuit remedia. iam te omni confirmavit modo, iam omnia exempla, quibus ad animi aequitatem compellereris, tenacissima memoria rettulit, iam omnium praecepta sapientum assueta sibi facundia expli-
2 cuit. nullus itaque melius has adloquendi partes occupaverit: aliud habebunt hoc dicente pondus verba velut ab oraculo missa; omnem vim doloris tui divina eius contundet auctoritas. hunc itaque tibi puta dicere: 'non te solum fortuna desumpsit sibi, quem tam gravi afficeret iniuria; nulla domus in toto orbe terrarum aut est aut fuit sine aliqua comploratione. transibo exempla vulgaria, quae etiam si minora, tamen innumera sunt, ad fastus te et annales perdu-
3 cam publicos. vides omnes has imagines, quae inplevere Caesarum atrium? nulla non harum aliquo suorum incommodo insignis est; nemo non ex istis in ornamentum saeculorum refulgentibus viris aut desiderio suorum tortus est aut a suis cum maximo animi
4 cruciatu desideratus est. quid tibi referam Scipionem Africanum, cui mors fratris in exilio nuntiata est? is frater, qui eripuit fratrem carceri, non potuit eripere

1 nec *C* nunc *B sed corr. in marg.* || **11** compellereris *DE* compelleris *BHG* || **12** sapientum *O* sapientium *Wesenberg* | sibi *BC sed corr. in* tibi *B in marg.* || **21** innumera *Lipsius* mira *O* misera *Gruter* | fastus *O sed in B m. 1 corr.* u *in* o || **27** *omnia inde a § 4 usque ad c. 15 § 2 non suo loco hic legi, sed aliunde inculcata esse contendit W. Gemoll: Progr. Liegnitz 1898 p. 38* || **29** carceri *Rech Berl. Phil. Wschr. 1881 p. 356 coll. ep. 80, 4 de benef. I 11, 3 III 33, 2 VI 36, 1 ep. 122, 7; 70, 13* carcere *O*

fato; et quam impatiens iuris aequi pietas Africani fuerit, cunctis apparuit: eodem enim die Scipio Africanus, quo viatoris manibus fratrem abstulerat, tribuno quoque plebis privatus intercessit. tam magno tamen fratrem desideravit hic animo, quam defenderat. quid 5
referam Aemilianum Scipionem, qui uno paene eodemque tempore spectavit patris triumphum duorumque fratrum funera? adulescentulus tamen ac propemodum puer tanto animo tulit illam familiae suae super ipsum Pauli triumphum concidentis subitam vastitatem, quanto debuit ferre vir in hoc natus, ne urbi Romanae aut Scipio deesset aut Carthago superesset.

XV. [34.] Quid referam duorum Lucullorum di- 1
remptam morte concordiam? quid Pompeios? quibus ne hoc quidem saeviens reliquit fortuna, ut una eademque conciderent ruina: vixit Sextus Pompeius primum sorori superstes, cuius morte optime cohaerentis Romanae pacis vincula resoluta sunt, idemque hic vixit superstes optimo fratri, quem fortuna in hoc evexerat, ne minus alte eum deiceret, quam patrem deiecerat; et post hunc tamen casum Sextus Pompeius non tantum dolori, sed etiam bello suffecit. innume- 2
rabilia undique exempla separatorum morte fratrum succurrunt, immo contra vix ulla umquam horum paria conspecta sunt una senescentia; sed contentus nostrae domus exemplis ero. nemo enim tam expers erit sensus ac sanitatis, ut fortunam ulli queratur luctum intulisse, quam sciet etiam Caesarum lacrimas concupisse. divus Augustus amisit Octaviam sororem caris- 3

1 impatiens iuris aequi *Haase* iuris aequi impatiens *DE* patiens iuris et aequi *B* (*in marg. corr.* impatiens) iuris et aequi patiens *H* || 2 Scipio Africanus *del. Muret* || 5 defenderat *volg.* defenderet *B* (*sed corr. in marg.*) *H* defenderit *DE* || 13 luci|illorum diremptam mortē *B corr. m. 2* || 15 eademque *Wesenberg* denique *O* || 16 *Senecam errasse hic, ut saepius, in historia non fugit Lipsium* || 20 evexerat *Gertz* erexerat *O* || 21 Sextus Pompeius *del. Muret* || 28 quam sciet *C* quem scierit *H unde* quom scierit *Gertz*

simam et ne ei quidem rerum natura lugendi necessitatem abstulit, cui caelum destinaverat, immo vero idem omni genere orbitatis vexatus sororis filium successioni praeparatum suae perdidit; denique ne singulos eius luctus enumerem, et generos ille amisit et liberos et nepotes, ac nemo magis ex omnibus mortalibus hominem esse se, dum inter homines erat, sensit. tamen tot tantosque luctus cepit rerum omnium capacissimum eius pectus victorque divus Augustus non gentium tantummodo externarum, sed etiam dolorum
4 fuit. Gaius Caesar, divi Augusti, avunculi mei magni nepos, circa primos iuventae suae annos Lucium fratrem carissimum sibi princeps iuventutis principem eiusdem iuventutis amisit in apparatu Parthici belli et graviore multo animi volnere quam postea corporis ictus est; quod utrumque et piissime idem et fortissime tulit.
5 *Ti.* Caesar patruus meus Drusum Germanicum patrem meum, minorem natu quam ipse erat fratrem, intima Germaniae recludentem et gentes ferocissimas Romano subicientem imperio in complexu et in osculis suis amisit: modum tamen lugendi non sibi tantum sed etiam aliis fecit ac totum exercitum non solum maestum sed etiam attonitum corpus Drusi sui sibi vindicantem ad morem Romani luctus redegit iudicavitque non militandi tantum disciplinam esse servandam sed etiam dolendi. non potuisset ille lacrimas alienas compescere, nisi prius pressisset suas.

3 vexatus est: sororis . . . perdidit, *Gertz contra codd.* || **6** et nepotes *B* ac nepotes *C* || **8** tamen tot *B* nunc tot *DE* nc tot *H* | capacissimum *Gruter* pacatissimum *BE* pacacissimum *DH* || **11** magni nepos *Madvig* ac nepos *BHG* adnepos *DV* abnepos *E*; *in marg. B add.* filius, *ut volg. edebatur:* filius ac nepos || **14** grauiore *C* grauiorem *D* grauiora *V* || **15** uolnere *B* uolnera *V* nomē *H* dolore *DE* || **17** Ti. *add. Lipsius* || **25** iudi*cauitque* non *BD* iudicauitque *E* iudicauit te non *G* iudicauit *.n. (= enim) non H quod Gertz recepit*

XVI. [35.] M. Antonius avus meus, nullo minor 1
nisi eo a quo victus est, tunc cum rem publicam
constitueret et triumvirali potestate praeditus nihil
supra se videret, exceptis vero duobus collegis omnia
infra se cerneret, fratrem interfectum audivit. fortuna 2
impotens, quales ex humanis malis tibi ipsa ludos
facis! eo ipso tempore, quo M. Antonius civium su-
orum vitae sedebat mortisque arbiter, M. Antonii frater
duci iubebatur ad supplicium! tulit hoc tamen tam
triste vulnus eadem magnitudine animi M. Antonius,
qua omnia alia adversa toleraverat, et hoc fuit eius
lugere viginti legionum sanguine fratri parentare. sed 3
ut omnia alia exempla praeteream, ut in me quoque
ipso alia taceam funera, bis me fraterno luctu aggressa
fortuna est, bis intellexit laedi me posse, vinci non
posse: amisi Germanicum fratrem, quem quomodo
amaverim, intellegit profecto quisquis cogitat, quo-
modo suos fratres pii fratres ament; sic tamen af-
fectum meum rexi, ut nec relinquerem quicquam, quod
exigi deberet a bono fratre, nec facerem, quod repre-
hendi posset in principe.'

Haec ergo puta tibi parentem publicum referre 4
exempla, eundem ostendere, quam nihil sacrum intac-
tumque sit fortunae, quae ex eis penatibus ausa est

2 a *praepos. om. BHG sed in B add. s. v. m. 2* || 3 trium-uira *B m. 1* || 4 supra *volg.* super *O* (er *in B add. s. v. m. 2*) | videret *del. Muret* | exceptis *H* et exceptis *C sed* et *in B del. m. 2* || 9 iubebatur *H* uidebatur *C* || 10 M. Antonius *del. Muret* || 11 qua *DE* quam *HG* quo *B sed corr. m. 2* | eius lugere *O rectene dubito, quamquam non desunt qui defendant (Madvig adv. crit. II praef. III et p. 328 Gertz in edit. dial. Joh. Müller Ztschr. f. oe. Gym. 1887 XXXVIII p. 853 et act. Acad. Vindob. CXXXVI p. 23 adn. 1); certe alter locus apud Senecam ep. 101, 13 dudum correctus est. interim communem omnium codd. scripturam retineo* ei lugere *volg.* || 12 sanguine *D* sanguinem *C* || 14 fraterno *C* superno *B sed corr. in marg.* || 15 est bis in-tellegerit *B corr. m. 2; cur* bis *dicat, unum Germanicum nominet, Lipsius enarrat, sed cfr. et Gertzium in edit. p. 416* || 21 posset *DEB m. 2* possit *BH*

funera ducere, ex quibus erat deos petitura. nemo
itaque miretur aliquid ab illa aut crudeliter fieri aut
inique; potest enim haec adversus privatas domos ullam
aequitatem nosse aut ullam modestiam, cuius implaca-
5 bilis saevitia totiens ipsa funestavit pulvinaria? faci-
amus licet illi convicium non nostro tantum ore sed
etiam publico, non tamen mutabitur; adversus omnis
se preces omnisque querimonias exiget. hoc fuit in
rebus humanis fortuna, hoc erit: nihil inausum sibi
reliquit, nihil intactum relinquet; ibit violentior per
omnia, sicut solita est semper, eas quoque domos ausa
iniuriae causa intrare, in quas per templa aditur, et
6 atram laureatis foribus induet vestem. [36.] hoc unum
optineamus ab illa votis ac precibus publicis, si non-
dum illi genus humanum placuit consumere, si Ro-
manum adhuc nomen propitia respicit: hunc principem
lapsis hominum rebus datum, sicut omnibus mortalibus,
sibi esse sacratum velit! discat ab illo clementiam
fiatque mitissimo omnium principum mitis!

1 XVII. Debes itaque eos intueri omnes, quos
paulo ante rettuli, aut adscitos caelo aut proximos,
et ferre aequo animo fortunam ad te quoque porri-
gentem manus, quas ne ab eis quidem, per quos iura-
mus, abstinet; debes illorum imitari firmitatem in per-
ferendis et evincendis doloribus, in quantum modo

6 licet illi conuitium *B* illi licet conuicia *CV* || 7 aduerset *BHG* || 8 preces *B* praeceps *EHGV* princeps *D* | querimonias *Pincianus* cerimonias *O* | exiget *O quod Madvig defendit* eriget *volg.* || 10 uiolentior *O* (*dial. X 9, 1 et de adi. pro adv. posito Cic. Orat. 67 et 187 confert Stangl; addo qu. nat. VII 29, 3*) violenter *Gertz* || 11 semper, et eas quoque domos . . . aditur, atram . . . vestem. *coni. Gertz, et Gruterus iam cogitaverat de verbis* et atram . . . vestem *transponendis ante* eas quoque domos || 13 induere *coni. Haase* inducere *Erasmus* || 17 lapsis *C* lassis *B cfr. Rossbach in diss. Rostoch. 1882 p. 13* || 19 fiatque *Pauly* atque *O* | mitis *BH* esse mitis *DE* atque a *m. o. p. mitis fieri B m. 2* || 23 iuramus *BV* uiuimus *C*

homini fas est per divina ire vestigia. quamvis *sint* 2
in aliis rebus dignitatum ac nobilitatum magna dis-
crimina, virtus in medio posita est: neminem dedig-
natur, qui modo dignum se illa iudicat. optime certe
illos imitaberis, qui cum indignari possent non esse
ipsos exortes huius mali, tamen in hoc uno se ceteris
exaequari hominibus non iniuriam sed ius mortalitatis
iudicaverunt tuleruntque nec nimis acerbe et aspere,
quod acciderat, nec molliter et effeminate; nam et non
sentire mala sua non est hominis et non ferre non est
viri. non possum tamen, cum omnes circumierim 3
Caesares, quibus fortuna fratres sororesque eripuit,
hunc praeterire ex omni Caesarum numero excerpen-
dum, quem rerum natura in exitium opprobriumque
humani generis edidit, a quo imperium adustum atque
eversum funditus principis mitissimi recreat clementia.
C. Caesar amissa sorore Drusilla, is homo, qui non 4
magis dolere quam gaudere principaliter posset, con-
spectum conversationemque civium suorum profugit,
exsequis sororis suae non interfuit, iusta sorori non
praestitit, sed in Albano suo tesseris ac foro et † per-
vocatis et huiusmodi aliis occupationibus acerbissimi
funeris elevabat mala. pro pudor imperii! principis
Romani lugentis sororem alea solacium fuit! idem ille 5
Gaius furiosa inconstantia modo barbam capillumque
summittens modo *tondens* Italiae ac Siciliae oras erra-
bundus permetiens et numquam satis certus, utrum

1 sint *hic add. Gertz*, *om. O* rebus sint *V in DEH interpolator post* discrimina *add.* adeant || 2 *inde a verbis* magna discrimina *A rursus incipit* || 4 iudicet *Muret* || 9 effeminate. nā *AC sed in A* nate. nā *alia m. scr. in ras.* || 15 auersū at q; adustū *A corr. Wesenberg* aduersum atque adustum *BDG sed in B m. 2. s. s.* euersum || 16 mitissimi *AV* piissimi *C* peritissimi *B* (*sed* piissimi *in marg.*) || 20 exsequis *A ut vid.* exequiis *O* || 21 & puocatis *ADHB* (pernotatis *m. 2 B*) ex prouocatis *E* et prouocatis *G* et pervolgatis *Haase* et pervagatis *Koch* (et *ante* huiusm. *uterque om.*) et pyrgo talisque *Gertz* || 26 tondens *add. Wesenberg* (*cfr. de ben. V* 6, 3)

lugeri vellet an coli sororem, eodem omni tempore,
quo templa illi constituebat ac pulvinaria, eos qui
parum maesti fuerant, crudelissima adficiebat animad-
versione; eadem enim intemperie animi adversarum
rerum ictus ferebat, qua secundarum elatus eventu
6 super humanum intumescebat modum. procul istud
exemplum ab omni Romano sit viro, luctum suum aut
intempestivis sevocare lusibus aut sordium ac squaloris
foeditate inritare aut alienis malis oblectare minime
humano solacio.

1 XVIII. Tibi vero nihil ex consuetudine mutandum
est tua, quoniam quidem ea instituisti amare studia,
quae et optime felicitatem extollunt et facillime mi-
nuunt calamitatem eademque et ornamenta maxima
homini sunt et solacia. [37.] nunc itaque te studiis
tuis inmerge altius, nunc illa tibi velut munimenta
animi circumda, ne ex ulla tui parte inveniat intro-
2 itum dolor. fratris quoque tui produc memoriam ali-
quo scriptorum monimento tuorum; hoc enim unum
est *in* rebus humanis opus, cui nulla tempestas noceat,
quod nulla consumat vetustas. cetera, quae per con-
structionem lapidum et marmoreas moles aut terrenos
tumulos in magnam eductos altitudinem constant, non
propagant longam diem, quippe et ipsa intereunt: in-
mortalis est ingeni memoria. hanc tu fratri tuo lar-
gire, in hac eum conloca; melius illum duraturo

7 ab omni romano sit uiro *AV* est ab omni romano uiro *DEHG* ab omni mundano uiro *B* (*sed* romano *in marg.*) || 8 sevocare *Gertz* euocare *ut vid. A* (*'certe una littera ante* uocare *fuit, eaque non* a *fuit sed potius* e') auocare *EB m. 2* uocare *C* fugare *Haase* || 13 et optime *Muret* optime et *AO* || 15 homini *A* hominum *O* hominis *Gertz* || 16 immerge altius *Pincianus* inmergere acrius *AHDE* immergere atrius *B* || 20 in *add. Wesenberg* ex *Madvig* || 21 constructiones *malit Gertz* || 23 altitudine *A* || 24 intereunt *AO nec est cur* intereuntia *scribamus, ut Schultess volebat; cfr. qu. n. III 27, 12; 29, 8 ep. 115, 8* (*Reinecke in diss. Monast. 1900 p. 18*)

semper consecrabis ingenio quam irrito dolore lugebis.
quod ad ipsam fortunam pertinet, etiam si nunc agi 3
apud te causa eius non potest — omnia enim illa,
quae nobis dedit, ob hoc ipsum, quod aliquid eripuit,
invisa sunt —, tunc tamen erit agenda, cum primum
aequiorem te illi iudicem dies fecerit; tunc enim poteris
in gratiam cum illa redire. nam multa providit,
quibus hanc emendaret iniuriam, multa etiamnunc dabit,
quibus redimat; denique ipsum hoc, quod abstulit,
ipsa dederat tibi. noli ergo contra te ingenio uti tuo, 4
noli adesse dolori tuo. potest quidem eloquentia tua
quae parva sunt approbare pro magnis, rursus magna
attenuare et ad minima deducere; sed alio istas vires
servet suas, nunc tota se in solacium tuum conferat.
et tamen dispice, ne hoc iam quoque ipsum sit supervacuum;
aliquid enim a nobis natura exigit, plus vanitate
contrahitur. numquam autem ego a te, ne ex 5
toto maereas, exigam. et scio inveniri quosdam durae
magis quam fortis prudentiae viros, qui negent doliturum
esse sapientem: hi non videntur mihi unquam
in eiusmodi casum incidisse, alioquin excussisset illis
fortuna superbam sapientiam et ad confessionem

1 *post* ingenio quam A^{1} *multa omiserat, quae* A^{2} *minoribus litteris scripta in marg. supplevit, 'sed in ea praeter cetera pessime erasor grassatus est', ut non pauca incerta sint* ‖ 4 nobis *C* uobis *sed* u *corr. in* n *B quid habuerit* A^{2} *incertum* ‖ 8 multa etiam nunc *DE* (A^{2}?) nulli etiam nunc *B* (*sed* multa *corr. in marg.*) nulli et nunc *H* ‖ 9 ipsum hoc *C* (A^{2}?) ipsum *BH* ‖ 13 alio istas A^{2} alio ista *C et volg.* alias ista *H* ‖ 14 nunc tota se A^{2} nunc tota *BDEG sed in BDL* se *postea post* solatium *add.* tota (*om.* nunc *et* se) *H* ‖ 15 et tamen *O et* A^{2} *ut vid.* sed tamen *V et volg.* | dispice A^{2} (?) *et volg.* despice *O* ‖ 16 doloris *ante* natura *add. Gertz, quod non necessarium duco* | exigit A^{2} exigitur *B m. 2* exigitur *CGV* ‖ 17 ne ex toto <non> m. ex., etsi scio *Bentley; sed* et *hic pro* et tamen *poni monet Gertz* ‖ 21 excussisset illis fortuna *H aliquot Pinc. et Gruteri codd. et ut vid.* A^{2} (*restant certe litterae* excuss . . . & . . . .) excussis (*in marg.* excussisset) illis fortunam in *B* aut excuset aut fortunam *D* aut excusset fortunam E

6 eos veri etiam invitos compulisset. satis praestiterit
ratio, si id unum ex dolore, quod et superest et abun-
dat, exciderit: ut quidem nullum omnino esse eum
patiatur, nec sperandum ulli nec concupiscendum est.
hunc potius modum servet, qui nec impietatem imi-
tetur nec insaniam et nos in eo teneat habitu, qui et
piae mentis est nec motae: fluant lacrimae, sed eaedem
et desinant, trahantur ex imo gemitus pectore, sed
idem et finiantur; sic rege animum tuum, ut et sapi-
7 entibus te adprobare possis et fratribus. effice, ut
frequenter fratris tui memoriam tibi velis occurrere,
ut illum et sermonibus celebres et adsidua recordati-
one repraesentes tibi, quod ita demum consequi poteris,
si tibi memoriam eius iucundam magis quam flebilem
feceris; naturale est enim, ut semper animus ab eo
8 refugiat, ad quod cum tristitia revertitur. cogita mo-
destiam eius, cogita in rebus agendis sollertiam, in
exequendis industriam, in promissis constantiam.
omnia dicta eius ac facta et aliis expone et tibimet
ipse conmemora. qualis fuerit cogita qualisque sperari
potuerit: quid enim de illo non tuto sponderi fratre
posset?

9 Haec, utcumque potui, longo iam situ obsoleto et hebetato animo composui. quae si aut parum respondere ingenio tuo aut parum mederi dolori videbuntur, cogita, quam non possit is alienae vacare consolationi,

1 eos uerā (?) etiam inuitos compulisset A^2 *ut vid.* *V et volg., nisi quod* veri *habet, quod etiam in* A^2 *fuisse vid.* eos ueram etiam eos inuitos compulisset *B* ueram etiam eos compulisset inuitos *HG et duo Gruteri* ueram etiam eos compellat (complat *D*) inuitos *DE* || 2 ratio (A^2?) *DEB*^{2} oratio *B*^{1}*GHV* || 5 impietatem *O* pietatem *A qui rursus incipit a verbis* nec pietatem imitetur || 7 motae *DEGV* imotae *B* motu *H ex A scriptura tantum litt.* te *apparent* emotae *Pincianus* || 8 & desinant *A* desinant *BHGV* etiam desinant *DE* | gemitus pectore *AV* pectore gemitus *O* || 11 occurrere *O* occurre *A* || 22 posset *A ut vid. E* '*vetus lectio Pinciani*' possit *BDHG* || 26 uacare *O* uagare *A*

quem sua mala occupatum tenent, et quam non facile latina ei homini verba succurrant, quem barbarorum inconditus et barbaris quoque humanioribus gravis fremitus circumsonat.

2 latina ei homini uerba *AV* latina ei uerba homini *BDE* latina uerba homini *HG*

In A primus versus subscriptionis minio pictae erasus est, in altero haec exstant: Incipit ad helbiam matrem de consolatione. *sed proximis sex paginis (ceterae eis carent) manus recens supra scripsit:* Ad Lesbiã matrem de consolatione.

L. ANNAEI SENECAE

DIALOGORVM LIBER XII.

AD HELVIAM MATREM

DE CONSOLATIONE.

---

1 I. Saepe iam, mater optima, impetum cepi consolandi te, saepe continui. ut auderem, multa me inpellebant: primum videbar depositurus omnia incommoda, cum lacrimas tuas, etiam si supprimere non potuissem, interim certe abstersissem; deinde plus habiturum me auctoritatis non dubitabam ad excitandam te, si prior ipse consurrexissem; praeterea timebam, ne a me victa fortuna aliquem meorum vinceret: itaque utcumque conabar manu super plagam meam
2 inposita ad obliganda volnera vestra reptare. hoc propositum meum erant rursus quae retardarent: dolori tuo, dum recens saeviret, sciebam occurrendum non esse, ne illum ipsa solacia inritarent et accenderent — nam in morbis quoque nihil est perniciosius quam immatura medicina —: expectabam itaque, dum ipse vires suas frangeret et ad sustinenda remedia mora mitigatus tangi se ac tractari pateretur. praeterea cum omnia clarissimorum ingeniorum monimenta ad compescendos moderandosque luctus composita evolverem, non inveniebam exemplum eius, qui consolatus suos
3 esset, cum ipse ab illis comploraretur: ita in re nova

4 supremere A || 11 erant A^1 *sed radendo corr. in* erat | *verba duo* dolori tuo *post* saeviret *in A iterantur* || 21 comploratur A^1 *corr. m. 1—2*

haesitabam verebarque, ne haec non consolatio esset,
sed exulceratio. quid, quod novis verbis nec ex vol-
gari et cotidiana sumptis adlocutione opus erat homini
ad consolandos suos ex ipso rogo caput adlevanti?
omnis autem magnitudo doloris modum excedentis
necesse est dilectum verborum eripiat, cum saepe
vocem quoque ipsam intercludat. utcumque conitar 4
non fiducia ingenii, sed quia possum instar efficacis-
simae consolationis esse ipse consolator. cui nihil
negares, huic hoc utique te non esse negaturam, licet
omnis maeror contumax sit, spero, ut desiderio tuo
velis a me modum statui.

II. Vide quantum de indulgentia tua promiserim 1
mihi: potentiorem me futurum aput te non dubito
quam dolorem tuum, quo nihil est aput miseros po-
tentius. itaque ne statim cum eo concurram, adero
prius illi et quibus excitetur ingeram; omnia proferam
et rescindam, quae iam obducta sunt. dicet aliquis: 2
'quod hoc genus est consolandi, obliterata mala revo-
care et animum in omnium aerumnarum suarum con-
spectu conlocare vix unius patientem?' sed is cogitet,
quaecumque usque eo perniciosa sunt, ut contra re-
medium convaluerint, plerumque contrariis curari.
omnis itaque luctus illi suos, omnia lugubria admo-
vebo: hoc erit non molli via mederi, sed urere ac se-
care. quid consequar? ut pudeat animum tot miseri-
arum victorem aegre ferre unum vulnus in corpore
tam cicatricoso. fleant itaque diutius et gemant, quo- 3
rum delicatas mentes enervavit longa felicitas, et ad
levissimarum iniuriarum motus conlabantur: at quorum
omnes anni per calamitates transierunt, gravissima
quoque forti et inmobili constantia perferant. unum

5 excedentis *A* excedens *Gertz et Joh. Müller* || 13 pro-
miseri *A*[1] *corr. m. 2* || 16 ne *A* nec *cum* ς *Lipsius et Gertz* ||
24 omnis ς omni *A* | admovebo *volg.* admonebo *A* || 31 anni
s. v. add. A[2]

habet adsidua infelicitas bonum, quod quos semper
4 vexat, novissime indurat. nullam tibi fortuna vacatio-
nem dedit a gravissimis luctibus; ne natalem quidem
tuum excepit: amisisti matrem statim nata, immo
dum nasceris, et ad vitam quodammodo exposita es.
crevisti sub noverca: quam tu quidem omni obsequio
et pietate, quanta vel in filia conspici potest, matrem
fieri coegisti; nulli tamen non magno constitit etiam
bona noverca. avonculum indulgentissimum, optimum
ac fortissimum virum, cum adventum eius expectares,
amisisti, et ne saevitiam suam fortuna leviorem didu-
cendo faceret, intra tricensimum diem carissimum vi-
rum, ex quo mater trium liberorum eras, extulisti:
5 lugenti tibi luctus nuntiatus est omnibus quidem ab-
sentibus liberis, quasi de industria in id tempus con-
iectis malis tuis, ut nihil esset [haberes], ubi se dolor
tuus reclinaret. transeo tot pericula, tot metus, quos
sine intervallo in te incursantis pertulisti: modo modo
in eundem sinum, ex quo tres nepotes emiseras, ossa
trium nepotum recepisti; intra vicesimum diem, quam
filium meum in manibus et in osculis tuis mortuum
funeraveras, raptum me audisti: hoc adhuc defuerat
tibi, lugere vivos.
1 III. Gravissimum est ex omnibus, quae umquam
in corpus tuum descenderunt, recens vulnus, fateor;
non summam cutem rupit, pectus et viscera ipsa di-
visit. sed quemadmodum tirones leviter saucii tamen
vociferantur et manus medicorum magis quam ferrum
horrent, at veterani, quamvis confossi, patienter ac
sine gemitu velut aliena corpora exsaniari patiuntur,

3 dedit a grav. l.; ne *volg. ante Fickertum* dedit. et grav. l. ne *A* || 4 immo dum *volg.* inmodum A^1 *corr. in* ímo dum A^2 || 5 nasceris A^1 *quod mutavit virgula imposita alia man. in* nascereris || 7 conspici *A quod recte defendit Gertz* concipi *Bentley* || 9 auunculum *A* (u *primam ex* o *corr. in ras.* A^5) || ubi *volg.* esset habere// ubi *A* (*eras.* s) || 30 exsaniari *Lipsius* exsa|nari *A* exsecari *ex 'Pinciani vetere lec-*

ita tu nunc debes fortiter praebere te curationi. la- 2
mentationes quidem et heiulatus et alia, per quae fere
muliebris dolor tumultuatur, amove; perdidisti enim
tot mala, si nondum misera esse didicisti. ecquid
videor non timide tecum egisse? nihil tibi subduxi
ex malis tuis, sed omnia coacervata ante te posui.

IV. Magno id animo feci; constitui enim vincere 1
dolorem tuum, non circumscribere. vincam autem,
puto, primum si ostendero nihil me pati, propter quod
ipse dici possim miser, nedum propter quod miseros
etiam quos contingo faciam, deinde si ad te transiero
et probavero ne tuam quidem gravem esse fortunam,
quae tota ex mea pendet.

Hoc prius adgrediar, quod pietas tua audire gestit, 2
nihil mihi mali esse. si potuero, ipsas res, quibus
me putat premi, non esse intolerabiles faciam mani-
festum; sin id credi non potuerit, at ego mihi ipse
magis placebo, quod inter eas res beatus ero, quae
miseros solent facere. non est, quod de me aliis cre- 3
das: ipse tibi, ne quid incertis opinionibus perturberis,
indico me non esse miserum. adiciam, quo securior
sis, ne fieri quidem me posse miserum.

V. Bona condicione geniti sumus, si eam non 1
deseruerimus. id egit rerum natura, ut ad bene vi-
vendum non magno apparatu opus esset: unusquisque
facere se beatum potest. leve momentum in adventi-
ciis rebus est et quod in neutram partem magnas vires
habeat: nec secunda sapientem evehunt nec adversa
demittunt; laboravit enim semper, ut in se plurimum
poneret, ut a se omne gaudium peteret. quid ergo? 2
sapientem esse me dico? minime; nam id quidem si

3 muliebris ς mulieris *A* || 4 nondum <non> misera *Wesenberg* || 5 non timide *A* timide *volg.* modo t- *W. Gemoll* nunc t- *Wesenberg* || 16 putat *A* putas *volg.* (*cfr. de clem. I 5, 1*) || 17 at ego *corr.* A^5 *ex* adego A^1 potuerit a te: ego *Feldmann* || 28 nec dẹ̇ sẹcunda *A* || 29 demittunt *volg.* dimittunt *A* || 30 ut a se *Gertz* uita se *A* intra se *volg.*

profiteri possem, non tantum negarem miserum esse
me, sed omnium fortunatissimum et in vicinum deo
perductum praedicarem: nunc, quod satis est ad omnis
miserias leniendas, sapientibus me viris dedi et non-
dum in auxilium mei validus in aliena castra confugi,
3 eorum scilicet, qui facile se ac suos tuentur. illi me
iusserunt stare adsidue velut in praesidio positum et
omnis conatus fortunae, omnis impetus prospicere
multo ante quam incurrant. illis gravis est, quibus
repentina est: facile eam sustinet, qui semper expectat.
nam et hostium adventus eos prosternit, quos inopi-
nantis occupavit; at qui futuro se bello ante bellum
paraverunt, conpositi et aptati primum, qui tumultuo-
4 sissimus est, ictum facile excipiunt. numquam ego
fortunae credidi, etiam cum videretur pacem agere;
omnia illa, quae in me indulgentissime conferebat,
pecuniam, honores, gratiam, eo loco posui, unde posset
sine motu meo repetere. intervallum inter illa et me
magnum habui; itaque abstulit illa, non avolsit. ne-
minem adversa fortuna comminuit, nisi quem secunda
5 decepit. illi qui munera eius velut sua et perpetua
amaverunt, qui se suspici propter illa voluerunt, iacent
et maerent, cum vanos et pueriles animos, omnis so-
lidae voluptatis ignaros, falsa et mobilia oblectamenta
destituunt: at ille, qui se laetis rebus non inflavit, nec
mutatis contrahit. adversus utrumque statum invictum
animum tenet exploratae iam firmitatis; nam in ipsa
felicitate, quid contra infelicitatem valeret, expertus
6 est. itaque ego in illis, quae omnes optant, existi-
mavi semper nihil veri boni inesse, tum inania et spe-
cioso ac deceptorio fuco circumlita inveni, intra nihil
habentia fronti suae simile: nunc in his, quae mala
vocantur, nihil tam terribile ac durum invenio quam
opinio volgi minabatur. verbum quidem ipsum per-

29 existimavi *volg.* estimaui *A* || 30 tum *A* tam ς quin *volg.* || 31 *deceptorio A* decepturo ς *et volg.*

suasione quadam et consensu iam asperius ad aures
venit et audientis tamquam triste et execrabile ferit: ita
enim populus iussit; sed populi scita ex magna parte
sapientes abrogant.

VI. Remoto ergo iudicio plurium, quos prima 1
rerum species, utcumque credita est, aufert, videamus,
quid sit exilium. nempe loci commutatio. ne angu-
stare videar vim eius et quidquid pessimum in se
habet subtrahere, hanc commutationem loci sequuntur
incommoda: paupertas, ignominia, contemptus. ad-
versus ista postea confligam; interim primum illud
intueri volo, quid acerbi adferat ipsa loci commutatio.

'Carere patria intolerabile est.' aspice agedum 2
hanc frequentiam, cui vix urbis immensae tecta suffi-
ciunt: maxima pars istius turbae patria caret. ex mu-
nicipiis et coloniis suis, ex toto denique orbe ter-
rarum confluxerunt: alios adduxit ambitio, alios ne-
cessitas officii publici, alios inposita legatio, alios
luxuria opportunum et opulentum vitiis locum quaerens,
alios liberalium studiorum cupiditas, alios spectacula;
quosdam traxit amicitia, quosdam industria laxam
ostendendae virtuti nancta materiam; quidam venalem
formam attulerunt, quidam venalem eloquentiam —:
nullum non hominum genus concucurrit in urbem et 3
virtutibus et vitiis magna pretia ponentem. iube istos
omnes ad nomen citari et 'unde domo' quisque sit
quaere: videbis maiorem partem esse, quae relictis se-
dibus suis venerit in maximam quidem ac pulcherri-
mam urbem, non tamen suam. deinde ab hac civitate 4
discede, quae veluti communis potest dici, omnes urbes
circumi: nulla non magnam partem peregrinae multi-
tudinis habet. transi ab iis, quarum amoena positio
et opportunitas regionis plures adlicit; deserta loca et

7 commutatione. angustare *A corr. Fickert* || 9 sequntur *A* || 26 'unde domo' *ex communi formula cfr. Verg. Aen. VIII 114 Hor. epist. I 7, 53* || 31 circumi *volg.* circui ς circū *A cfr. c. 7, 6 in.* || 33 allicit A^5 *in ras.* adlic& A^1 *ut vid.*

asperrimas insulas, Sciathum et Seriphum, Gyarum et
Cossuran, percense: nullum invenies exilium, in quo
5 non aliquis animi causa moretur. quid tam nudum
inveniri potest, quid tam abruptum undique quam hoc
saxum? quid ad copias respicienti ieiunius? quid ad
homines inmansuetius? quid ad ipsum loci situm hor-
ridius? quid ad caeli naturam intemperantius? plures
tamen hic peregrini quam cives consistunt. usque eo
ergo commutatio ipsa locorum gravis non est, ut hic
6 quoque locus a patria quosdam abduxerit. invenio
qui dicant inesse naturalem quandam inritationem ani-
mis commutandi sedes et transferendi domicilia; mo-
bilis enim et inquieta homini mens data est, nus-
quam se tenet, spargitur et cogitationes suas in omnia
nota atque ignota dimittit, vaga et quietis inpatiens
7 et novitate rerum laetissima. quod non miraberis, si
primam eius originem aspexeris: non est ex terreno
et gravi concreta corpore, ex illo caelesti spiritu de-
scendit; caelestium autem natura semper in motu est,
fugit et velocissimo cursu agitur. aspice sidera mun-
dum inlustrantia: nullum eorum perstat. *sol* labitur
adsidue et locum ex loco mutat et, quamvis cum uni-
verso vertatur, in contrarium nihilo minus ipsi mundo
refertur, per omnis signorum partes discurrit, num-
quam resistit: perpetua eius agitatio et aliunde alio
8 commigratio est. omnia volvuntur semper et in trans-
itu sunt; ut lex et naturae necessitas ordinavit, ali-
unde alio deferuntur; cum per certa annorum spatia
orbes suos explicuerint, iterum ibunt per quae vene-
rant: i nunc et humanum animum ex isdem, quibus
divina constant, seminibus compositum moleste ferre

1 Gyarum *volg.* Gyaram *A* || 2 Cossuran *Gertz* (Cosuram *Muret*) Corsican *A* || 7 intemperantius *A* intemperatius *Gronov cfr. p. 32, 2* || 12 sedes //et *A* (*eras.* s) || 13 nusquam *Heusinger* (*cfr. p. 270, 25*) nūquā *A* *quod defendit Stangl* || 21 sol *add. Michaëlis* || 29 venerant: i nunc *volg.* venerantj. nunc *A*[1] *ut vid.* *venerant// Nunc A*[5]

transitum ac migrationem puta, cum dei natura adsidua et citatissima commutatione vel delectet se vel conserve.

VII. A caelestibus agedum te ad humana con- 1
verte: videbis gentes populosque universos mutasse
sedem. quid sibi volunt in mediis barbarorum regionibus Graecae urbes? quid inter Indos Persasque
Macedonicus sermo? Scythia et totus ille ferarum
indomitarumque gentium tractus civitates Achaiae
Ponticis inpositas litoribus ostentat: non perpetuae
hiemis saevitia, non hominum ingenia ad similitudinem
caeli sui horrentia transferentibus domos suas obstiterunt. Atheniensis in Asia turba est; Miletus quinque 2
et septuaginta urbium populum in diversa effudit;
totum Italiae latus, quod infero mari adluitur, maior
Graecia fuit. Tuscos Asia sibi vindicat; Tyrii Africam
incolunt, Hispaniam Poeni; Graeci se in Galliam immiserunt, in Graeciam Galli; Pyrenaeus Germanorum
transitus non inhibuit —: per invia, per incognita 3
versavit se humana levitas. liberos coniugesque et
graves senio parentes traxerunt. alii longo errore
iactati non iudicio elegerunt locum, sed lassitudine
proximum occupaverunt, alii armis sibi ius in aliena
terra fecerunt; quasdam gentes, cum ignota peterent,
mare hausit, quaedam ibi consederunt, ubi illas rerum
omnium inopia deposuit. nec omnibus eadem causa 4
relinquendi quaerendique patriam fuit: alios excidia
urbium suarum hostilibus armis elapsos in aliena spoliatos suis expulerunt; alios domestica seditio summovit; alios nimia superfluentis populi frequentia ad
exonerandas vires emisit; alios pestilentia aut frequentes

4 age//dum *A* (*eras. fort.* n) || 13 Atheniensis ς at·henis *A* || 15 maior| ///gręcia *A*, *initio versus* in *vel* im *eras.*, *unde* maior olim Graecia *Gertz* || 16 tusco sassiaș sibi *A*[1] *corr.* *A*[2] (?) || 17 Hispaniam *Muret* inhispaniã *A* || 23 iussinaliena *A*[1] *corr.* *A*[2] || 25 mare retinuit *coni.* *Matthiae* || 28 aliena ς *et volg.* alienas *A* || 31 uires *A* *quod Koch defendit coll. Vell. I 4, 3* urbes *Pincianus* | frequentis A

terrarum hiatus aut aliqua intoleranda infelicis soli
vitia eiecerunt; quosdam fertilis orae et in maius lau-
datae fama conrupit. alios alia causa excivit domibus
5 suis: illud utique manifestum est, nihil eodem loco
mansisse, quo genitum est. adsiduus generis humani
discursus est; cotidie aliquid in tam magno orbe mu-
tatur: nova urbium fundamenta iaciuntur, nova gen-
tium nomina extinctis prioribus aut in accessionem
validioris conversis oriuntur. omnes autem istae po-
pulorum transportationes quid aliud quam publica
6 exilia sunt? quid te tam longo circumitu traho? quid
interest enumerare Antenorem Patavi conditorem et
Euandrum in ripa Tiberis regna Arcadum conlocantem?
quid Diomeden aliosque, quos Troianum bellum victos
7 simul victoresque per alienas terras dissipavit? Ro-
manum imperium nempe auctorem exulem respicit,
quem profugum capta patria, exiguas reliquias tra-
hentem necessitas et victoris metus longinqua quae-
rentem in Italiam detulit. hic deinde populus quot
colonias in omnem provinciam misit! ubicumque vicit
Romanus, habitat. ad hanc commutationem locorum
libentes nomina dabant et relictis aris suis trans maria
8 sequebatur colonos senex. res quidem non desiderat
plurium enumerationem; unum tamen adiciam, quod
in oculos se ingerit: haec ipsa insula saepe iam culto-
res mutavit. ut antiquiora, quae vetustas obduxit,
transeam, Phocide relicta Graii, qui nunc Massiliam
incolunt, prius in hac insula consederunt, ex qua quid
eos fugaverit, incertum est, utrum caeli gravitas an

7 novarum urbium *Wesenberg* || 10 puplica *A* || 11 circũitu *A* circuitu *volg.* || 17 reliqui*as*//*tra*hentem A^3 || 21 habitat. *A* (*erasa* a *punctum substitutum est*) || 23 colonos senex *A* colonus vexillum *Madvig* sequebantur colonos Penates *Joh. Müller* colonus novas sedes *P. Thomas* aris suos . . colonus senex *Hosius*; *retinet A scripturam Schultess, sed mutat in v. 22* libentes n. dabant *in* iuventus n. dabat || 27 Phocide *A ipse Seneca vid. errasse: Phocaea scribi debebat* | graii// A^5 graui A^1 *correctum in* graiii

praepotentis Italiae conspectus an natura inportuosi
maris; nam in causa non fuisse feritatem accolarum
eo apparet, quod maxime tunc trucibus et inconditis
Galliae populis se interposuerunt. transierunt deinde 9
Ligures in eam, transierunt et Hispani, quod ex si-
militudine ritus apparet: eadem enim tegmenta capitum
idemque genus calciamenti quod Cantabris est, et verba
quaedam; nam totus sermo conversatione Graecorum
Ligurumque a patrio descivit. deductae deinde sunt
duae civium Romanorum coloniae, altera a Mario, al-
tera a Sulla: totiens huius aridi et spinosi saxi mutatus
est populus! vix denique invenies ullam terram, quam 10
etiamnunc indigenae colant; permixta omnia et insiticia
sunt. alius alii successit: hic concupivit, quod illi
fastidio fuit; ille unde expulerat, eiectus est. ita fato
placuit, nullius rei eodem semper loco stare fortunam.

VIII. Adversus ipsam commutationem locorum 1
detractis ceteris incommodis, quae exilio adhaerent,
satis hoc remedii putat Varro, doctissimus Romano-
rum, quod, quocumque venimus, eadem rerum natura
utendum est; M. Brutus satis hoc putat, quod licet in
exilium euntibus virtutes suas secum ferre. haec etiam 2
si quis singula parum iudicat efficacia ad consolandum
exulem, utraque in unum conlata fatebitur plurimum
posse. quantulum enim est, quod perdidimus! duo
quae pulcherrima sunt, quocumque nos moverimus,
sequentur: natura communis et propria virtus. id 3
actum est, mihi crede, ab illo, quisquis formator uni-
versi fuit, sive ille deus est potens omnium, sive in-
corporalis ratio ingentium operum artifex, sive divinus
spiritus per omnia maxima ac minima aequali inten-
tione diffusus, sive fatum et immutabilis causarum

5 ex similitudine ritus *A* ex sim. vestitus *Cornelissen* ex similitudinibus *Gertz* || 9 deinde <eo> sunt *Gertz* || 11 sylla *A* || 13 insiticia *Pincianus* insitiva *Gertz* instituta *A* || 18 exilio *volg.* exillo *A* || 25 perdimus *Koch* || 32 et mutabilis *A corr. volg.*

inter se cohaerentium series: id, inquam, actum est,
ut in alienum arbitrium nisi vilissima quaeque non
4 caderent. quidquid optimum homini est, id extra hu-
manam potentiam iacet, nec dari nec eripi potest.
mundus hic, quo nihil neque maius neque ornatius
rerum natura genuit, *et* animus contemplator admira-
torque mundi, pars eius magnificentissima, propria
nobis et perpetua et tam diu nobiscum mansura sunt,
5 quam diu ipsi manebimus. alacres itaque et erecti,
quocumque res tulerit, intrepido gradu properemus,
emetiamur quascumque terras: nullum inveniri exilium
intra mundum *potest; nihil enim, quod intra mundum*
est, alienum homini est. undecumque ex aequo ad
caelum erigitur acies, paribus intervallis omnia divina
6 ab omnibus humanis distant. proinde, dum oculi mei
ab illo spectaculo, cuius insatiabiles sunt, non abdu-
cantur, dum mihi solem lunamque intueri liceat, dum
ceteris inhaerere sideribus, dum ortus eorum occasus-
que et intervalla et causas investigare vel ocius
meandi vel tardius, spectare tot per noctem stellas
micantis et alias immobiles, alias non in magnum
spatium exeuntis sed intra suum se circumagentis
vestigium, quasdam subito erumpentis, quasdam igne
fuso praestringentes aciem, quasi decidant, vel longo
tractu cum luce multa praetervolantes, dum cum his
sim et caelestibus, qua homini fas est, inmiscear, dum
animum ad cognatarum rerum conspectum tendentem
in sublimi semper habeam: quantum refert mea, quid
calcem?

6 et *add. Gertz* || 11 emet|*iamur A*[6] | exilium *Haase* &illum *A* || 12 *verba quaedam intercidisse primus vidit Madvig, omissa optime restituit Vahlen addendo:* <potest; nihil enim quod intra mundum> || 18 inęrere *A* || 19 vel ocius *C. F. W. Müller* velocius *A* || 20 vel tardius *volg.* uel|diu// *A* (*eras.* s) | dum *ante* spectare *add. Gertz probabiliter* || 24 funso *A corr. volg.* || 28 *habeam volg.* habeat *A*

IX. 'At non est haec terra frugiferarum aut 1
laetarum arborum ferax; non magnis nec navigabilibus
fluminum alveis inrigatur; nihil gignit, quod aliae
gentes petant, vix ad tutelam incolentium fertilis; non
pretiosus hic lapis caeditur, non auri argentique ve-
nae eruuntur.' angustus animus est, quem terrena 2
delectant: ad illa abducendus est, quae ubique aeque
apparent, ubique aeque splendent. et hoc cogitandum
est, ista veris bonis per falsa et prave credita obstare.
quo longiores porticus expedierint, quo altius turres
sustulerint, quo latius vicos porrexerint, quo depres-
sius aestivos specus foderint, quo maiori mole fastigia
cenationum subduxerint, hoc plus erit, quod illis cae-
lum abscondat. in eam te regionem casus eiecit, in 3
qua lautissimum receptaculum casa est: ne tu pusilli
animi es et sordide se consolantis, si ideo id fortiter
pateris, quia Romuli casam nosti. dic illud potius:
'istud humile tugurium nempe virtutes recipit? iam
omnibus templis formosius erit, cum illic iustitia con-
specta fuerit, cum continentia, cum prudentia, pietas,
omnium officiorum recte dispensandorum ratio, hu-
manorum divinorumque scientia. nullus angustus est
locus, qui hanc tam magnarum virtutium turbam capit;
nullum exilium grave est, in quod licet cum hoc ire
comitatu.' Brutus in eo libro, quem de virtute com- 4
posuit, ait se Marcellum vidisse Mytilenis exulantem
et, quantum modo natura hominis pateretur, beatis-
sime viventem neque umquam cupidiorem bonarum
artium quam illo tempore. itaque adicit: visum sibi

3 aliae *corr. ex* alia A^{2} || 4 attutelã A^{1} *corr.* A^{2} || 11 porrexerint *Pincianus* correxerint A || 14 egecit A^{1} *corr. in marg. m. rec.* || 15 casa est. Ne & tu pusilli animi es &| A *sed praeter duas primas litt.* ca , *quae a m. 1 sunt, et* Ne & , *quae m. 5 scripsit aut redintegravit, reliqua omnia in ras. scr.* A^{3} nae tu ς || 17 potius. ṣistud A^{1} potius; si istud A^{5} (si *in ras.*) || 21 despensandorũ A || 24 quod *Fickert* quo A || 26 Mytilenis ς mytileniis A

se magis in exilium ire, qui sine illo rediturus esset,
5 quam illum in exilio relinqui. o fortunatiorem Marcellum eo tempore, quo exilium suum Bruto adprobavit, quam quo rei publicae consulatum! quantus ille vir fuit, qui effecit, ut aliquis exul sibi videretur, quod ab exule recederet! quantus vir fuit, qui in admirationem sui adduxit hominem etiam Catoni suo miran-
6 dum! idem Brutus ait C. Caesarem Mytilenas praetervectum, quia non sustineret videre deformatum virum. illi quidem reditum inpetravit senatus publicis precibus tam sollicitus ac maestus, ut omnes illo die Bruti habere animum viderentur et non pro Marcello sed pro se deprecari, ne exules essent, si sine illo fuissent; sed plus multo consecutus est, quo die illum exulem Brutus relinquere non potuit, Caesar videre. contigit enim illi testimonium utriusque: Brutus sine Marcello
7 reverti se doluit, Caesar erubuit. num dubitas, quin se ille Marcellus tantus vir sic ad tolerandum aequo animo exilium saepe adhortatus sit: 'quod patria cares, non est miserum. ita te disciplinis inbuisti, ut scires omnem locum sapienti viro patriam esse. quid porro? hic, qui te expulit, non ipse per annos decem continuos patria caruit? propagandi sine dubio imperii
8 causa: sed nempe caruit. nunc ecce trahit illum ad se Africa resurgentis belli minis plena, trahit Hispania, quae fractas et adflictas partes refovet, trahit Aegyptus infida, totus denique orbis, qui ad occasionem concussi imperii intentus est. cui primum rei occurret? cui parti se opponet? aget illum per omnes terras victoria sua. illum suspiciant et colant gentes: tu vive Bruto miratore contentus!'

5 ex//ul *A* (*eras.* s) | quod ς quo *A* quom *Rossbach* || 8 .G. cęsarē *A* | mitylenas *A corr. Fickert* || 12 et *add. s. v. A*[1] || 17 revertisse *A corr. volg.* || 18 Marcellus *volg. om.* || 19 saepe *A* ipse *mavolt Gertz. ante Fickertum omisso* se *in v. 17 hic edebatur* se ipse || 26 ęgyptos *A* (o *in* u *corr. fort. m. 2*) *quod retinendum censet* Rossbach

X. Bene ergo exilium tulit Marcellus nec quic- 1
quam in animo eius mutavit loci mutatio, quamvis
eam paupertas sequeretur: in qua nihil mali esse,
quisquis modo nondum pervenit in insaniam omnia
subvertentis avaritiae atque luxuriae, intellegit. quan-
tulum enim est, quod in tutelam hominis necessarium
sit! et cui deesse hoc potest ullam modo virtutem
habenti? quod ad me quidem pertinet, intellego me 2
non opes sed occupationes perdidisse. corporis exiguá
desideria sunt: frigus summoveri volt, alimentis famem
ac sitim extinguere; quidquid extra concupiscitur, vi-
tiis, non usibus laboratur. non est necesse omne
perscrutari profundum nec strage animalium ventrem
onerare nec conchylia ultimi maris ex ignoto litore
eruere: dii istos deaeque perdant, quorum luxuria tam
invidiosi imperii fines transcendit! ultra Phasin capi 3
volunt, quod ambitiosam popinam instruat, nec piget
a Parthis, a quibus nondum poenas repetîmus, aves
petere. undique convehunt omnia, nota *ignota*, fasti-
dienti gulae; quod dissolutus deliciis stomachus vix
admittat, ab ultimo portatur oceano; vomunt ut edant,
edunt ut vomant, et epulas, quas toto orbe conqui-
runt, nec concoquere dignantur. ista si quis despicit,
quid illi paupertas nocet? si quis concupiscit, illi
paupertas etiam prodest: invitus enim sanatur et, si
remedia ne coactus quidem recipit, interim certe,
dum non potest velle, nolenti similis est. C. Caesar 4
[Augustus], quem mihi videtur rerum natura edidisse,
ut ostenderet, quid summa vitia in summa fortuna
possent, centiens sestertio cenavit uno die; et in hoc

7 sit *A* est *Gertz* || 8 ad me *corr. ex* a me A^{1-2} || 10 summoueri *A* submouere ς || 18 repetim; *A* repetiimus *Lipsius* -tivimus *alii* || 19 conueunt A^1 h *s. v. add. m. 5* | <ignota> *add. Gertz* nota *del. Haupt, in* nata *mutat Pauly;* longinqua convehunt, omnia nota f. g. *Schultess* || 24 noc& *in ras.* A^5 || 26 recipit ς recepit *A* || 27 velle *Madvig* illa *A* illa (*i. e.* remedia) nolle, volenti s. e. *Gertz* | C. Caesar volg. G. cęsar augustus A

omnium adiutus ingenio vix tamen invenit, quomodo
5 trium provinciarum tributum una cena fieret. o mi-
serabiles, quorum palatum nisi ad pretiosos cibos non
excitatur! pretiosos autem non eximius sapor aut
aliqua faucium dulcedo sed raritas et difficultas pa-
randi facit. alioqui, si ad sanam illis mentem placeat
reverti, quid opus est tot artibus ventri servientibus?
quid mercaturis? quid vastatione silvarum? quid
profundi perscrutatione? passim iacent alimenta, quae
rerum natura omnibus locis disposuit, sed haec velut
caeci transeunt et omnes regiones pervagantur, maria
traiciunt et, cum famem exiguo possint sedare, magno
6 inritant. libet dicere: 'quid deducitis naves? quid
manus et adversus feras et adversus homines armatis?
quid tanto tumultu discurritis? quid opes opibus ad-
geritis? non voltis cogitare, quam parva vobis cor-
pora sint? nonne furor et ultimus mentium error est,
cum tam exiguum capias, cupere multum? licet ita-
que augeatis census, promoveatis fines: numquam
tamen corpora vestra laxabitis. cum bene cesserit
negotiatio, multum militia rettulerit, cum indagati
undique cibi coierint, non habebitis, ubi istos apparatus
7 vestros conlocetis. quid tam multa conquiritis? scilicet
maiores nostri, quorum virtus etiamnunc vitia nostra
sustentat, infelices erant, qui sibi manu sua parabant
cibum, quibus terra cubile erat, quorum tecta nondum
auro fulgebant, quorum templa nondum gemmis nite-
bant: itaque tunc per fictiles deos religiose iurabatur;
qui illos invocaverant, ad hostem morituri, ne fallerent,
8 redibant. scilicet minus beate vivebat dictator noster,
qui Samnitium legatos audît, cum vilissimum cibum
in foco ipse manu sua versaret, illa, qua iam saepe

5 faucium *volg.* fauci *A* || 6 illis *volg.* illi *A* || 8 quid mercaturis *volg.* quod mereatur is *A* || 20 laxab*itis* *A*[5] | cesserit *volg.* gesserit *A* || 21 multaque milia rett. *coni.* *Matthiae* || *28 itaque A atqui mavolt Gertz*

hostem percusserat laureamque in Capitolini Iovis
gremio reposuerat, quam Apicius nostra memoria vixit,
qui in ea urbe, ex qua aliquando philosophi velut
corruptores iuventutis abire iussi sunt, scientiam po-
pinae professus disciplina sua saeculum infecit.' cuius
exitum nosse operae pretium est. cum sestertium 9
milliens in culinam coniecisset, cum tot congiaria
principum et ingens Capitolii vectigal singulis comi-
sationibus exsorpsisset, aere alieno oppressus rationes
suas tunc primum coactus inspexit: superfuturum sibi
sestertium centiens computavit et velut in ultima fame
victurus, si in sestertio centiens vixisset, veneno vitam
finivit. quanta luxuria erat, cui centiens sestertium 10
egestas fuit! i nunc et puta pecuniae modum ad rem
pertinere, non animi. sestertium centiens aliquis ex-
timuit et, quod alii voto petunt, veneno fugit! illi
vero tam pravae mentis homini ultima potio saluber-
rima fuit: tunc venena edebat bibebatque, cum im-
mensis epulis non delectaretur tantum, sed gloriaretur,
cum vitia sua ostentaret, cum civitatem in luxuriam
suam converteret, cum iuventutem ad imitationem sui
sollicitaret etiam sine malis exemplis per se docilem.
haec accidunt divitias non ad rationem revocantibus, 11
cuius certi fines sunt, sed ad vitiosam consuetudinem,
cuius inmensum et incomprensibile arbitrium est. cu-
piditati nihil satis est, naturae satis est etiam parum.
nullum ergo paupertas exulis incommodum habet;
nullum enim tam inops exilium est, quod non alendo
homini abunde fertile sit.

9 exsorpsisset *A* (p *s. v. add. fort. m. 1*) || 12 *et* 13 centies *A* || 14 i nunc *Pincianus* inuno *A* || 28 exilium *volg.* exitium *A* || 29 fertile sit. 'At vestem ac domum desideraturus est exul.' *Gertz* fertile si tam (?) uestem acdomum desideraturus est exsul *A*[1] fertile *sit//an* uestem acdomum desideraturus est. exsul *A*[5] An vestem ac domum des. e. e.? *Fickert et Haase* at vestem, at domum des. e. e. *Heusinger*

1 XI. 'At vestem ac domum desideraturus est exsul.'
haec quoque ad usum tantum desiderabit: neque tectum
ei deerit neque velamentum; aeque enim exiguo te-
gitur corpus quam alitur; nihil homini natura, quod
2 necessarium faciebat, fecit operosum. sed desiderat
saturatam multo conchylio purpuram, intextam auro
variisque et coloribus distinctam et artibus: non for-
tunae iste vitio, sed suo pauper est. etiam si illi
quidquid amisit restitueris, nihil ages; plus enim re-
stituendo deerit ex eo, quod cupit, quam exsuli ex eo,
3 quod habuit. sed desiderat aureis fulgentem vasis
supellectilem et antiquis nominibus artificum argentum
nobile, aes paucorum insania pretiosum et servorum
turbam, quae quamvis magnam domum angustet, iu-
mentorum corpora differta et coacta pinguescere et
nationum omnium lapides: ista congerantur licet, num-
quam explebunt inexplebilem animum, non magis quam
ullus sufficiet umor ad satiandum eum, cuius deside-
rium non ex inopia, sed ex aestu ardentium viscerum
4 oritur; non enim sitis illa, sed morbus est. nec hoc
in pecunia tantum aut alimentis evenit; eadem natura
est in omni desiderio, quod modo non ex inopia, sed
ex vitio nascitur: quidquid illi congesseris, non finis
erit cupiditatis, sed gradus. qui continebit itaque se
intra naturalem modum, paupertatem non sentiet; qui
naturalem modum excedet, eum in summis quoque

2 haec quoque ad usum tantum desiderabit. neque *A* haec .... desiderarit: neque *Gertz* si haec .... desiderabit, neque ς *Dubitabam aliquando an corrigendum esset:* <si exul> haec .... desiderabit, neque*; nunc collato simili loco de ira II 34, 5 (p. 104, 19 sq.), quem Vahlen attulit, scribendum duco:* haec .... desiderabit: neque || 4 alitur. (ur *per compendium scr.*) *///n*ichil *A*[5] || 7 *ante* distinctam *littera* a *vid. in A erasa* || 9 restituendo *A* restituto *Muret* || 10 cupit *A sed* u *in ras. m. 5 fort. pro* a | ex//eo *A* (s *vel* r *eras.*) || 11 uasis *A* s *m. 5 in maiore ras., fuit fort.* uasiis || 12 suppellectilem *A* || 19 arden-tium *A*[5] *radentium ut vid. A*[1] || 26 excedet *volg.* excedit *A*

opibus paupertas sequetur. necessariis rebus et exilia
sufficiunt, supervacuis nec regna. animus est, qui 5
divites facit; hic in exilia sequitur et in solitudinibus
asperrimis, cum quantum satis est sustinendo corpori
invenit, ipse bonis suis abundat et fruitur: pecunia ad
animum nihil pertinet, non magis quam ad deos im-
mortalis. omnia ista, quae imperita ingenia et nimis
corporibus suis addicta suspiciunt, lapides, aurum, 6
argentum et magni levatique mensarum orbes terrena
sunt pondera, quae non potest amare sincerus animus
ac naturae suae memor, levis ipse, expeditus et, quando-
que emissus fuerit, ad summa emicaturus; interim
quantum per moras membrorum et hanc circumfusam
gravem sarcinam licet, celeri et volucri cogitatione
divina perlustrat. ideoque nec exulare umquam potest, 7
liber et deis cognatus et omni mundo omnique aevo
par; nam cogitatio eius circa omne caelum it, in omne
praeteritum futurumque tempus inmittitur. corpus-
culum hoc, custodia et vinculum animi, huc atque
illuc iactatur; in hoc supplicia, in hoc latrocinia, in
hoc morbi exercentur: animus quidem ipse sacer et
aeternus est et cui non possit inici manus.

XII. Ne me putes ad elevanda incommoda pau- 1
pertatis, quam nemo gravem sentit, nisi qui putat,
uti tantum praeceptis sapientium, primum aspice,
quanto maior pars sit pauperum, quos nihilo notabis

1 exilla *A*[1] *corr. fort.* *A*[2] || 6 *post* immortalis *Gertz cum* *A*[2] *punctum posuit, quod volgo post* suspiciunt *ponitur* || 11 levis ipse, expeditus et *scripsi cum Trillero* (*cfr. qu. n. I prol. 11*) leuis ipse expers et *A* levis ipse expers corporis (*om.* et) *Goerenz* l. i. et pernix et *Schultess* faecis ipse expers et *Gertz* luis ipse expers et *Ellis* || 15 perlustrat// (*eras.* i) *A* | exul*are*//*um*quam *A*[5] || 16 *evo par.* *Nā* cogitatio *A* (*e pro* ę *substitutum, reliquae litterae inclinatae in ras.* *A*[5]) || 17 it *Gertz* et *A* est (*coll. Hor. c. II 5, 5*) *Schultess* || 22 inici/// *A* (ci *in ras. maiore; vid. fuisse* inimici || 25 u*ti* *A*[5] | sapientium, primum *interpunxit C. F. W. Müller* sapientum. Primum *volg.*

tristiores sollicitioresque divitibus: immo nescio an eo
laetiores sint, quo animus illorum in pauciora di-
2 stringitur. transeamus † ape spe non obveniamus
ad locupletes: quam multa tempora sunt, quibus pau-
peribus similes sint! circumcisae sunt peregrinantium
sarcinae et quotiens festinationem necessitas itineris
exegit, comitum turba dimittitur. militantes quotam
partem rerum suarum secum habent, cum omnem
3 apparatum castrensis disciplina summoveat? nec tan-
tum condicio illos temporum aut locorum inopia pau-
peribus exaequat: sumunt quosdam dies, cum iam illos
divitiarum taedium cepit, quibus humi cenent et re-
moto auro argentoque fictilibus utantur. dementes!
hoc quod aliquando concupiscunt, semper timent. o
quanta illos caligo mentium, quanta ignorantia veri-
tatis *excaecat, quos timor paupertatis* exercet, quam
4 voluptatis causa imitantur! me quidem, quotiens ad
antiqua exempla respexi, paupertatis uti solaciis pudet,
quoniam quidem eo temporum luxuria prolapsa est, ut
maius viaticum exulum sit, quam olim patrimonium
principum fuit. unum fuisse Homero servum, tres
Platoni, nullum Zenoni, a quo coepit Stoicorum rigida
ac virilis sapientia, satis constat: num ergo quisquam
eos misere vixisse dicet, ut non ipse miserrimus ob
5 hoc omnibus videatur? Menenius Agrippa, qui inter
patres ac plebem publicae gratiae sequester fuit, aere

1 an//eo//letiotes A^5; *ex* A^1 *scriptura certo dispiciuntur:* ane.laetiores *sed inter* e *et* l *una littera fuit, fort.* j *certe non* o || 2 quo *volg.* quod *A* | distringitur *volg.* destr- *A* || 3 transeamus ape spe non obueniamus *A* tr. opes paene inopes, veniamus *Madvig* tr. asperiores. nos obvertamus *Feldmann* tr. a re saepe non obvia, veniamus *Rossbach* tr. alia prosperiora obvenire; eamus *Schultess* tr. capite censos, veniamus *Niemeyer* || 8 rerum *ex* rurum *corr.* A^{1-2} || 15 ignorantia (*ultima litt. in ras. m. 5 ut vid.*) *A* || 16 <excaecat, quos timor paupertatis> *add. Vahlen* || 21 seruū *A* (ū *add. fort. m. 2*) || 22 aquo cepit *A* (a *add. m. 2*) || 24 miserrimus *A* (m *priorem s. v. add. m. 2*) || 26 *fuit reconlato* A^1 *ut vid.*, corr. alia man.

conlato funeratus est. Atilius Regulus, cum Poenos
in Africa funderet, ad senatum scripsit mercennarium
suum discessisse et ab eo desertum esse rus, quod
senatui publice curari, dum abesset Regulus, placuit:
fuitne tanti servum non habere, ut colonus eius
populus Romanus esset? Scipionis filiae ex aerario 6
dotem acceperunt, quia nihil illis reliquerat pater:
aequum <me> hercules erat populum Romanum tri-
butum Scipioni semel conferre, cum a Carthagine
semper exigeret. o felices viros puellarum, quibus
populus Romanus loco soceri fuit! beatioresne istos
putas, quorum pantomimae deciens sestertio nubunt,
quam Scipionem, cuius liberi a senatu, tutore suo, in
dotem aes grave acceperunt? dedignatur aliquis pau- 7
pertatem, cuius tam clarae imagines sunt? indignatur
exsul aliquid sibi deesse, cum defuerit Scipioni dos,
Regulo mercennarius, Menenio funus, cum omnibus
illis quod deerat ideo honestius suppletum sit, quia
defuerat? his ergo advocatis non tantum tuta est,
sed etiam gratiosa paupertas.

XIII. Responderi potest: 'quid artificiose ista di- 1
ducis, quae singula sustineri possunt, conlata non
possunt? commutatio loci tolerabilis est, si tantum
locum mutes; paupertas tolerabilis est, si ignominia
absit, quae vel sola opprimere animos solet.' adversus 2
hunc, quisquis me malorum turba terrebit, his verbis
utendum erit: si contra unam quamlibet partem for-
tunae satis tibi roboris est, idem adversus omnis erit.
cum semel animum virtus induravit, undique involne-
rabilem praestat. si avaritia dimisit, vehementissima
generis humani pestis, moram tibi ambitio non faciet;

1 ati‿lius *A* (ati‿l A^3 *in ras.*) || 4 puplice *A* || 5 fuitne *ed. Curionis* fuit ne *A* (ne *m. 2 in litura*) || 6 ex|erario *A* (*e initio versus add. fort. m. 2*) || 8 aequum mehercule ς ęquū hercules *A* || 12 pantomimae (n *s. v. add. m. 2*) *A* || 13 liberi *s. v. add. ut vid.* A^1 || 15 claræ A^2 clara A^1 || 25 abest *Gertz* || 30 *post* avaritia *Gertz add.* te

si ultimum diem non quasi poenam, sed quasi naturae
legem aspicis, ex quo pectore metum mortis eieceris,
3 in id nullius rei timor audebit intrare; si cogitas libi-
dinem non voluptatis causa homini datam, sed propa-
gandi generis, quem non violaverit hoc secretum et
infixum visceribus ipsis exitium, omnis alia cupiditas
intactum praeteribit. non singula vitia ratio sed pa-
4 riter omnia prosternit: in universum semel vincitur.
ignominia tu putas quemquam sapientem moveri posse,
qui omnia in se reposuit, qui ab opinionibus volgi
secessit? plus etiam quam ignominia est mors igno-
miniosa: Socrates tamen eodem illo voltu, quo triginta
tyrannos solus aliquando in ordinem redegerat, car-
cerem intravit ignominiam ipsi loco detracturus; neque
5 enim poterat carcer videri in quo Socrates erat. quis
usque eo ad conspiciendam veritatem excaecatus est,
ut ignominiam putet Marci Catonis fuisse duplicem in
petitione praeturae et consulatus repulsam? ignominia
illa praeturae et consulatus fuit, quibus ex Catone
6 honor habebatur. nemo ab alio contemnitur, nisi a
se ante contemptus est. humilis et proiectus animus
sit isti contumeliae opportunus; qui vero adversus
saevissimos casus se extollit et ea mala, quibus alii
opprimuntur, evertit, ipsas miserias infularum loco
habet, quando ita adfecti sumus, ut nihil aeque mag-
nam aput nos admirationem occupet quam homo for-
7 titer miser. ducebatur Athenis ad supplicium Aristides,
cui quisquis occurrerat deiciebat oculos et ingemescebat,
non tamquam in hominem iustum sed tamquam in
ipsam iustitiam animadverteretur; inventus est tamen,
qui in faciem eius inspueret. poterat ob hoc moleste
ferre, quod sciebat neminem id ausurum puri oris;

8 uincitur *A* vincit *editiones multae* || 18 petitionē A^1 *ut vid., lineola postea erasa est* || 19 consolatus A^1 *corr. man. 1—2* || 20 contempnitur *A* || 22 sit *A* est *Gertz* | contumelia A^1 *corr.* A^2 || 23 alii *corr. ex* ali *fort.* A^1 || 27 Aristides *A errasse Senecam vidit Lipsius: scribere debuit* Phocion

at ille abstersit faciem et subridens ait comitanti se
magistratui: 'admone istum, ne postea tam inprobe
oscitet.' hoc fuit contumeliam ipsi contumeliae facere.
scio quosdam dicere contemptu nihil esse gravius, 8
mortem ipsis potiorem videri. his ego respondebo et
exilium saepe contemptione omni carere: si magnus
vir cecidit, magnus iacuit, non magis illum contemni,
quam aedium sacrarum ruinae calcantur, quas religiosi
aeque ac stantis adorant.

XIV. Quoniam meo nomine nihil habes, mater 1
carissima, quod te in infinitas lacrimas agat, sequitur
ut causae tuae te stimulent. sunt autem duae: nam
aut illud te movet, quod praesidium aliquod videris
amisisse, aut illud, quod desiderium ipsum per se pati
non potes.

Prior pars mihi leviter perstringenda est; novi 2
enim animum tuum nihil in suis praeter ipsos amantem.
viderint illae matres, quae potentiam liberorum
muliebri inpotentia exercent, quae, quia feminis honores
non licet gerere, per illos ambitiosae sunt, quae
patrimonia filiorum et exhauriunt et captant, quae
eloquentiam commodando aliis fatigant: tu liberorum 3
tuorum bonis plurimum gavisa es, minimum usa; tu
liberalitati nostrae semper imposuisti modum, cum
tuae non inponeres; tu filia familiae locupletibus filis
ultro contulisti; tu patrimonia nostra sic administrasti,
ut tamquam in tuis laborares, tamquam alienis abstineres;
tu gratiae nostrae, tamquam alienis rebus
utereris, pepercisti et ex honoribus nostris nihil ad te

1 at *in ras.* A^5 ad A^1 *ut vid.* || 2 admone// *A eras.* s *vel* t || 4 gra*uius* A^5 || 6 contemtione *A* || 7 iacuit *A* iacet *Gertz* | nemo magis illum contemnit *Gertz; teneo cod. A scripturam coll. locis similibus dial. VIII 7, 3 (p. 240, 8) et epist. 76, 26 (p. 266, 21 H.)* || 10 nich' habes A^5 nichil abes *ut vid.* A^1 || 24 liberalitatis *A* || 25 filiis *A corr. fort. m. 1 ex* filis || 26 contulisti// (*eras.* s) *A* || 27 intuis *A* tuis *Gertz* || 28 alienis '*Pinciani vetus lectio*' aliis *A* || 29 adte corr. m. 1 ex ante A

nisi voluptas et inpensa pertinuit: numquam indulgentia ad utilitatem respexit. non potes itaque ea in erepto filio desiderare, quae *in* incolumi numquam ad te pertinere duxisti.

1 XV. Illo omnis consolatio mihi vertenda est,
unde vera vis materni doloris oritur: 'ergo complexu
fili carissimi careo; non conspectu eius, non sermone
possum frui! ubi est ille, quo viso tristem voltum
relaxavi, in quo omnes sollicitudines meas deposui?
ubi conloquia, quorum inexplebilis eram? ubi studia,
quibus libentius quam femina, familiarius quam mater
intereram? ubi ille occursus? ubi matre visa semper
2 puerilis hilaritas?' adicis istis loca ipsa gratulationum
et convictuum et, ut necesse est, efficacissimas ad vexandos animos recentis conversationis notas. nam hoc
quoque adversus te crudeliter fortuna molita est, quod
te ante tertium demum diem quam perculsus sum, securam nec quicquam tale metuentem digredi voluit.
3 bene nos longinquitas locorum diviserat, bene aliquot
annorum absentia huic te malo praeparaverat: redisti,
non ut voluptatem ex filio perciperes, sed ut consuetudinem desiderii perderes. si multo ante afuisses,
fortius tulisses ipso intervallo desiderium molliente; si
non recessisses, ultimum certe fructum biduo diutius
videndi filium tulisses: nunc crudele fatum ita composuit, ut nec fortunae meae interesses nec absentiae
4 adsuesceres. sed quanto ista duriora sunt, tanto maior
tibi virtus advocanda est et velut cum hoste noto ac
saepe iam victo acrius congrediendum. non ex in-

1 tua *post* indulgentia *add. Pauly* || 2 potes// *A* (t *eras.*) || 3 in *add. Haase* (*cfr. Gertz ad lib. de ben. I 11, 4 p. 199*) | adte *corr. ex* atte *fort. A*[1] || 7 fili *corr. in* filii *A*[2] || 10 inex plebleblilis *A corr. fort. m. 1* || 12 ille *A* illi *Gertz, fort. recte cfr. p. 158, 18* filii *Feldmann* | mat//re *A* || 14 et ut *A* ut ς eius, ut *Gertz* || 18 talē *habuerat A*[1] *sed lin. eras.* | digredi *Haase* ad g̃di *A* || 22 antea fuisses *A corr. Gruter* || 23 molliente. *si A*[5] (*si in ras. minore*). mollientes A[1] *ut vid.*

tacto corpore tuo sanguis hic fluxit: per ipsas cica-
trices percussa es.

XVI. Non est quod utaris excusatione muliebris 1
nominis, cui paene concessum est inmoderatum in
lacrimas ius, non inmensum tamen; et ideo maiores
decem mensum spatium lugentibus viros dederunt, ut
cum pertinacia muliebris maeroris publica constitutione
deciderent. non prohibuerunt luctus, sed finierunt;
nam et infinito dolore, cum aliquem ex carissimis
amiseris, adfici stulta indulgentia est, et nullo in-
humana duritia: optimum inter pietatem et rationem
temperamentum est et sentire desiderium et opprimere.
non est quod ad quasdam feminas respicias, quarum 2
tristitiam semel sumptam mors finivit (nosti quasdam,
quae amissis filis inposita lugubria numquam exuerunt):
a te plus exigit vita ab initio fortior; non potest mu-
liebris excusatio contingere ei, a qua omnia muliebria
vitia afuerunt. non te maximum saeculi malum, in- 3
pudicitia, in numerum plurium adduxit; non gemmae
te, non margaritae flexerunt; non tibi divitiae velut
maximum generis humani bonum refulserunt; non te,
bene in antiqua et severa institutam domo, periculosa
etiam probis peiorum detorsit imitatio; numquam te
fecunditatis tuae, quasi exprobraret aetatem, puduit,
numquam more aliarum, quibus omnis commendatio
ex forma petitur, tumescentem uterum abscondisti
quasi indecens onus, nec intra viscera tua conceptas
spes liberorum elisisti; non faciem coloribus ac leno- 4
ciniis polluisti; numquam tibi placuit vestis, quae nihil
amplius nudaret, cum poneretur: unicum tibi ornamen-
tum, pulcherrima et nulli obnoxia aetati forma, maxi-

5 ius ς eius *A* || 15 filiis *corr. ex* filis *m. 1 A* | exsue-runt *A* || 16 fortiore *coni. Zimmermann* || 18 uitia fuerunt *A*[1] *inter haec verba s. v. A*[2] *add.* av *corr. Fickert* || 19 abduxit *optat Gertz* || 23 probis *volg.* probris *A* || 26 abcondisti *A* || 30 cum poneretur *Lipsius* componeretur *A* | ornamentum, pulch. *interpunxit Schelius ap. Gronovium* ornamentum pulch. *Fickert et Haase*

5 mum decus visa est pudicitia. non potes itaque ad optinendum dolorem muliebre nomen praetendere, ex quo te virtutes tuae seduxerunt; tantum debes a feminarum lacrimis abesse, quantum vitiis. ne feminae quidem te sinent intabescere volneri tuo, sed † levior necessario maerore cito defunctam iubebunt exurgere, si modo illas intueri voles feminas, quas conspecta

6 virtus inter magnos viros posuit. Corneliam ex duodecim liberis ad duos fortuna redegerat: si numerare funera Corneliae velles, amiserat decem, si aestimare, amiserat Gracchos. flentibus tamen circa se et fatum eius execrantibus interdixit, ne fortunam accusarent, quae sibi filios Gracchos dedisset. ex hac femina debuit nasci, qui diceret in contione: 'tu matri meae male dicas, quae me peperit?' multo mihi vox matris videtur animosior: filius magno aestimavit Gracchorum

7 natales, mater et funera. Rutilia Cottam filium secuta est in exilium et usque eo fuit indulgentia constricta, ut mallet exilium pati quam desiderium, nec ante in patriam quam cum filio rediit. eundem iam reducem et in republica florentem tam fortiter amisit quam secuta est, nec quisquam lacrimas eius post elatum filium notavit. in expulso virtutem ostendit, in amisso prudentiam; nam et nihil illam a pietate deterruit et nihil in tristitia supervacua stultaque detinuit. cum his te

1 potes// *A* (*eras.* t) || 4 quantum vitiis *A* quantum a vitiis *volg. cfr. ad c. 14 extr.* || 5 leuior necessario *A* (*m. rec.* or *delevit; supra sequentem litteram* n *aliquid scriptum fuisse vid., quod postea erasum est*) vel pio necessarioque *Gertz* licito (*vel* debito) ac nec. *Schultess* lēvi ore nec. *Petschenig* (*sed cfr. Tibulli I 8, 31 Sen. ep. p. 429, 25 Hense*) leviore et nec. *Ellis. verum nondum inventum* || 10 uelles *A* velis *Wesenberg* || 11 fatum|eius *A* fatum saevius *Koch* fatorum ius *Schultess; neutrum probo* || 13 dedisset *A quod teneo coll. p. 172, 21 et ep. 63, 7* (*p. 185, 16 H.*) *cfr. Schultess Annaeana stud. p. 56* ademisset *Bentley et novissimi editores* || 16 aestimavit *Haase* estimabit *A* || 20 cufilio *A corr. volg.* || 24 nich' illā A^5 nichillā *vel* nichiliā A^1 || 25 Cum his te A^5 *in ras.*

numerari feminis volo: quarum vitam semper imitata es, earum in coercenda comprimendaque aegritudine optime sequeris exemplum.

XVII. Scio rem non esse in nostra potestate nec 1
ullum adfectum servire, minime vero eum, qui ex dolore nascitur; ferox enim et adversus omne remedium contumax est. — volumus interim illum obruere et devorare gemitus: per ipsum tamen compositum fictumque voltum lacrimae profunduntur; ludis interim aut gladiatoribus animum occupamus: at illum inter ipsa, quibus avocatur, spectacula levis aliqua desiderii
nota subruit. — ideo melius est vincere illum quam 2
fallere; nam qui delusus et voluptatibus aut occupationibus abductus est, resurgit et ipsa quiete impetum ad saeviendum conligit: at quisquis rationi cessit, in perpetuum componitur. non sum itaque tibi illa monstraturus, quibus usos esse multos scio, ut peregrinatione te vel longa detineas vel amoena delectes, ut rationum accipiendarum diligentia, patrimonii administratione multum occupes temporis, ut semper novo te aliquo negotio implices: omnia ista ad exiguum momentum prosunt nec remedia doloris sed impedimenta sunt; ego autem malo illum desinere quam
decipi. itaque illo te duco, quo omnibus, qui fortunam 3
fugiunt, confugiendum est, ad liberalia studia: illa sanabunt vulnus tuum, illa omnem tristitiam tibi evellent. his etiam si numquam adsuesses, nunc utendum erat; sed quantum tibi patris mei antiquus rigor permisit, omnes bonas artes non quidem comprendisti,
attigisti tamen. utinam quidem virorum optimus, pater 4
meus, minus maiorum consuetudini deditus voluisset te praeceptis sapientiae erudiri potius quam imbui!

4 Sciorem *A* scio dolorem *Pontanus et nuper Cornelissen* scio eam *Schultess* || 12 illum *A* illusum *Schultess frustra; Sen. neglegentius scripsit ut alibi; cfr. Joh. Müller in act. Acad. Vindob. CXVIII p. 17 adnot. 1* || 18 quide|lusus et *A* (*supra* de *rasura est; ult.* t *in ras.* scripsit fort. m. 1 pro st ut vid.

non parandum tibi nunc esset auxilium contra fortunam sed proferendum; propter istas, quae litteris non ad sapientiam utuntur sed ad luxuriam instruuntur, minus te indulgere studiis passus est. beneficio tamen rapacis ingenii plus quam pro tempore hausisti; iacta sunt disciplinarum omnium fundamenta: nunc ad
5 illas revertere; tutam te praestabunt. illae consolabuntur, illae delectabunt, illae si bona fide in animum tuum intraverint, numquam amplius intrabit dolor, numquam sollicitudo, numquam adflictationis inritae supervacua vexatio: nulli horum patebit pectus tuum; nam ceteris vitiis iam pridem clusum est. haec quidem certissima praesidia sunt et quae sola te fortunae eripere possint.

1 XVIII. Sed quia, dum in illum portum, quem tibi studia promittunt, pervenis, adminiculis quibus innitaris opus est, volo interim solacia tibi tua ostendere. respice fratres meos, quibus salvis fas tibi non
2 est accusare fortunam. in utroque habes, quod te diversa virtute delectet: alter honores industria consecutus est, alter sapienter contempsit. adquiesce alterius fili dignitate, alterius quiete, utriusque pietate! novi fratrum meorum intimos adfectus: alter in hoc dignitatem excolit, ut tibi ornamento sit, alter in hoc se ad tranquillam quietamque vitam recepit, ut tibi
3 vacet. bene liberos tuos et in auxilium et in oblectamentum fortuna disposuit: potes alterius dignitate defendi, alterius otio frui. certabunt in te officiis et unius desiderium duorum pietate supplebitur; audacter possum promittere: nihil tibi deerit praeter numerum.
4 ab his ad nepotes quoque respice: Marcum blandissimum puerum, ad cuius conspectum nulla potest du-

5 rapacis *A* capacis *Schultess coll. dial. XI 15, 3; sed vide ep. 95, 36* || 15 quę *A* || 16 peruenis *A* perveneris *volg.; illud retinendum est cfr. ep. 19, 12; 52, 5 et Waldaestel in Diss. Hal. 1888 p. 55* || 18 fratres meos *volg.* fratres ut eos *A* || 22 filii *corr. ex* fili *fort. A*²

rare tristitia; nihil tam magnum, nihil tam recens in
cuiusquam pectore furit, quod non circumfusus ille
permulceat. cuius non lacrimas illius hilaritas sup- 5
primat? cuius non contractum sollicitudine animum
illius argutiae solvant? quem non in iocos evocabit
illa lascivia? quem non in se convertet et abducet
infixum cogitationibus illa neminem satiatura garru-
litas? deos oro, contingat hunc habere nobis super- 6
stitem! in me omnis fatorum crudelitas lassata con-
sistat; quidquid matri dolendum fuit, in me transierit,
quidquid aviae, in me. floreat reliqua in suo statu
turba: nihil de orbitate, nihil de condicione mea querar,
fuerim tantum nihil amplius dolituræ domus piamen-
tum. tene in gremio cito tibi daturam pronepotes 7
Novatillam, quam sic in me transtuleram, sic mihi
adscripseram, ut posset videri, quod me amisit, quamvis
salvo patre pupilla; hanc et pro me dilige! abstulit
illi nuper fortuna matrem: tua potest efficere pietas,
ut perdidisse se matrem doleat tantum, non et sentiat.
nunc mores eius compone, nunc forma: altius prae- 8
cepta descendunt, quae teneris inprimuntur aetatibus.
tuis adsuescat sermonibus, ad tuum fingatur arbitrium:
multum illi dabis, etiam si nihil dederis praeter exem-
plum. hoc tibi tam sollemne officium pro remedio erit;
non potest enim animum pie dolentem a sollicitudine
avertere nisi aut ratio aut honesta occupatio. nume- 9
rarem inter magna solacia patrem quoque tuum, nisi
abesset; nunc tamen ex adfectu tuo, qui illius in te

2 furit *Gertz* fuerit *A* saevierit *P. Thomas* || 3 ilaritas *A* || 12 decondici||//cione *A* (*eras. vid.* di *in initio folii 85 r.*) | querar, fuerim *interp. Gertz* querar. f. *volg.* || 15 nouatillã A^5 nouatellã *aut* nouatulã A^1 || 16 posset *corr. ex* posses A^{1-3} possit *edd. multae* || 17 pupillã hanc *A* pupilla; tu hanc *Gertz* || 18 po|test esse A^1 po|test efficere A^2 *et radendo* A^5 || 20 nunc & mores A^1 & *punctis notatum, deinde erasum est* nunc tu m. *Gertz* | forma *A* firma *Gertz*; *pro* nunc forma *Schultess substituit* animum forma || 22 fingatur (n *s. v. add. m. 2 aut recentior*) *A* || 28 qui *Haase* quis *A*

sit cogita: intelleges, quanto iustius sit te illi servari quam mihi impendi. quotiens te inmodica vis doloris invaserit et sequi se iubebit, patrem cogita! cui tu quidem tot nepotes pronepotesque dando effecisti, ne unica esses: consummatio tamen aetatis actae feliciter in te vertitur. illo vivo nefas est te, quod vixeris, queri.

1 XIX. Maximum adhuc solacium tuum tacueram, sororem tuam, illud fidelissimum tibi pectus, in quod omnes curae tuae pro indiviso transferuntur, illum animum omnibus nobis maternum. cum hac tu lacrimas tuas miscuisti, in huius primum respirasti sinu.
2 illa quidem adfectus tuos semper sequitur; in mea tamen persona non tantum pro te dolet. illius manibus in urbem perlatus sum, illius pio maternoque nutricio per longum tempus aeger convalui; illa pro quaestura mea gratiam suam extendit et, quae ne sermonis quidem aut clarae salutationis sustinuit audaciam, pro me vicit indulgentia verecundiam. nihil illi seductum vitae genus, nihil modestia in tanta feminarum petulantia rustica, nihil quies, nihil secreti et ad otium repositi mores obstiterunt, quo minus pro
3 me etiam ambitiosa fieret. hoc est, mater carissima, solacium quo reficiaris: illi te, quantum potes, iunge, illius artissimis amplexibus alliga. solent maerentes ea, quae maxime diligunt, fugere et libertatem dolori suo quaerere: tu ad illam te, quidquid cogitaveris, confer; sive servare istum habitum voles sive deponere, aput illam invenies vel finem doloris tui vel comitem.
4 sed si prudentiam perfectissimae feminae novi, non patietur te nihil profuturo maerore consumi et exemplum tibi suum, cuius ego etiam spectator fui, narrabit. carissimum virum amiserat, avonculum nostrum, cui

8 tacueram *volg.* (*plusquamperf. defendit P. Thomas coll. dial. VI 17, 4 et ep. 122, 15*) taceo erã *A* taceo, materteram *Gertz* || 21 secreti *A*[5] (i *in ras.* paulo *maiore*) || 33 au*u*nculum *A*[5]

virgo nupserat, in ipsa quidem navigatione; tulit tamen eodem tempore et luctum et metum evictisque tempestatibus corpus eius naufraga evexit. o quam mul- 5 tarum egregia opera in obscuro iacent! si huic illa simplex admirandis virtutibus contigisset antiquitas, quanto ingeniorum certamine celebraretur uxor, quae, oblita inbecillitatis, oblita metuendi etiam firmissimis maris, caput suum periculis pro sepultura obiecit et, dum cogitat de viri funere, nihil de suo timuit! nobilitatur carminibus omnium, quae se pro coniuge vicariam dedit: hoc amplius est, discrimine vitae sepulcrum viro quaerere; maior est amor, qui pari periculo minus redimit. post hoc nemo miratur, quod 6 per sedecim annos, quibus Aegyptum maritus eius optinuit, numquam in publico conspecta est, neminem provincialem domum suam admisit, nihil a viro petît, nihil a se peti passa est. itaque loquax et in contumelias praefectorum ingeniosa provincia, in qua etiam qui vitaverunt culpam non effugerunt infamiam, velut unicum sanctitatis exemplum suspexit et, quod illi difficillimum est, cui etiam periculosi sales placent, omnem verborum licentiam continuit et hodie similem illi, quamvis numquam speret, semper optat. multum erat, si per XVI annos illam provincia probasset: plus est, quod ignoravit. haec non ideo refero, ut laudes 7 eius exequar, quas circumscribere est tam parce transcurrere, sed ut intellegas magni animi esse feminam, quam non ambitio, non avaritia, comites omnis potentiae et pestes, vicerunt, non metus mortis iam exarmata nave naufragium suum spectantem deterruit, quo minus exanimi viro haerens non quaereret, quemad-

2 mectum A^1 c *postea deleta* || 3 naufragę uexit A^1 naufraga uexit A^5 || 8 cap̄ *A* | *post* sepultura *Gertz* viri *add.; non puto necessarium* || 17 loquax *A* (x *corr. ex* r *vel* s A^5) | incontumeliosas profectorum *A corr. volg.* || 21 pericul*osi* A^5 || 29 iam *Madvig* eam *A* || 31 quaereret, non *transponit Pincianus*

modum inde exiret, sed quemadmodum efferret. huic parem virtutem exhibeas oportet et animum a luctu recipias et id agas, ne quis te putet partus tui paenitere.

1 XX. Ceterum quia necesse est, cum omnia feceris, cogitationes tamen tuas subinde ad me recurrere nec quemquam nunc ex liberis tuis frequentius tibi obversari, non quia illi minus cari sunt, sed quia naturale est manum saepius ad id referre, quod doleat, qualem me cogites accipe: laetum et alacrem velut optimis rebus. sunt enim optimae, quoniam animus omnis occupationis expers operibus suis vacat et modo se levioribus studiis oblectat, modo ad considerandam
2 suam universique naturam veri avidus insurgit. terras primum situmque earum quaerit; deinde condicionem circumfusi maris cursusque eius alternos et recursus, tunc quidquid inter caelum terrasque plenum formidinis interiacet perspicit et hoc tonitribus, fulminibus, ventorum flatibus ac nimborum nivisque et grandinis iactu tumultuosum spatium; tum peragratis humilioribus ad summa perrumpit et pulcherrimo divinorum spectaculo fruitur, aeternitatis suae memor in omne quod fuit futurumque est vadit omnibus saeculis.

1 *verba* inde exiret. sed quemadmodum *quae* A^1 *omiserat, in margine supplevit m. 2* || 9 dolet ς || 11 optimae *volg.* optima *A* || 15 earum *A* (e *ex* c *corr.* A^2) || 18 perspicit et octone tribus A^1 *in ras., corr. volg.* et *tollit Wesenberg* || 20 iactū tumultuosum *A* (tum *m. 1 in ras. pro* mul) || 21 perrumpit *A* pror- *volg.* || 22 aeternitatisque *volg.* '*ex vetere lectione Pinciani*' omne// *A* (*eras.* m) || 23 futurumque A^1 *in ras.* | est omnibus seculis, vadit *volg. ex Pinciani coni., sed Senecam saepe interpositis aliis separare, quae coniungenda erant, pluribus exemplis allatis probavit Vahlen Herm. XXX p. 36 sq.*

Nulla huius libri subscriptio est.

INDEX NOMINVM.

Inclinatis litteris ea nomina scripta sunt, quae in ipsis dialogis non leguntur.

* stellulae eis locis praefixae sunt, quibus ipsum nomen deest.

---

1) *Sandonis* filius, Tarsensis, ut putat Hense: Seneca u. *Athenodor. Freiburg* 1893 p. 20 sq. 2) Axius coni. Lipsius

1) M. scribere debebat Seneca cfr. Drumann Gesch. Roms[2] II p. 80 not. 3

1) cfr. Ruhnken Rut. Lup. p. 9

---

1) i. e. M. Annaeus Lucanus. cfr. F. Glöckner, Mus. Rhen. 34 *S. 140*

ADDENDA ET CORRIGENDA.

p. 38, 20 adn. lege: scit emere (me *in ras. m. 3*) u. A
p. 51, 8 lege: vaesano
p. 123, 28 adn. lege: ictum *Lipsius*
p. 139, 2 adn. lege: sumū
p. 156, 18 adn. lege: *P. Thomas* pro *E. Thomas*
p. 163, 20 adn. lege: *vd Vliet* pro *Cornelissen*
p. 287, 1 adn. lege: nec *add. volg. ex* ς
p. 352, 19 adn. lege: se *in v. 18* (pro *17*)

Dresdae: Typis B. G. Teubneri.